

Ак ниеттүү башкаруунун жана жарандык мейкиндиктин демократиялык стандарттары боюнча

МАТЕРИАЛДАРДЫН ЖЫЙНАГЫ

Ак ниеттүү башкаруунун жана адам укуктарынын эл аралык стандарттары боюнча материалдардын жыйнагы. Түзүүчү: “Өнүктүрүү саясат институту” коомдук бирикмесинин башкаруу төрайымы Добрецова Н. Н. Бишкек: 2021 - 216 б.

Айрым укуктардын жана эркиндиктердин эл аралык стандарттары боюнча факт-баракчаларды түзгөндөр:

1. Ак ниеттүү башкаруунун эл аралык стандарттары – Ирина Летова.
2. Жарандык мейкиндиктин эл аралык стандарттары – Дмитрий Кабак.
3. Биригүү эркиндигине укуктун эл аралык стандарттары – Наталья Аленкина.
4. Тынч чогулуштар эркиндигине укуктун эл аралык стандарттары – Гүлшайыр Абдирасулова.
5. Пикир билдирүү эркиндигине укуктун эл аралык стандарттары – Айжамал Джаныбаева.
6. Маалыматтын жеткиликтүүлүгү боюнча укуктун эл аралык стандарттары – Наргиза Абдраимова.
7. Жарандык катышуунун эл аралык стандарттары – Гүлмира Маматкеримова.
8. Аялдардын укуктарынын эл аралык стандарттары – Эльвира Тилек кызы.

Редакторлор: Эл аралык Коммерциялык эмес укук борборунун Кыргыз Республикасындагы юридикалык консультанттары Ноокат Идрисов, Аида Джуманазарова.

Дизайн: Nara-Vara дизайн-студиясы

Кыргыз тилине которгондор: Зейнеп Алтымышова (1-10, 12-31, 36-39, 43-47, 52-75, 79-85, 91, 138-142, 175-191 беттер), Назира Сартбаева (10-12, 39-43, 116-117, 143-164, 192-196 беттер), Айнуру Булекбаева (32-35, 47-52, 113-115, 118-126, 165-174, 197-215 беттер), Миргуль Исмаилова (75-78, 86-90 беттер).

Адам укуктарынын өзөгүн жана иш жүзүндөгү максатын түшүнбөө көптөгөн жарандардын өз укуктарын колдоно албай калышына, ал эми укуктары бузулса, аларды камсыз кылууну талап кылууга жөндөмсүз абалда калуусуна алып келет. Акыр-аягы, бул саясий, экономикалык жана социалдык кесепеттерге алып келет. Укук ээси статусун жоготуу менен жаран бара-бара адилетсиз жана коркунучтуу чөйрөдө калат, ал эми мамлекет болсо ар бир жаранын коргоонун жана тейлөөнүн куралы болбой калат. Бул жыйнакта жарандын жашоосу үчүн укуктардын иш жүзүндөгү мааниси жөнүндө негизги материалдар камтылган, анын ичинде ак ниеттүү башкаруу, жагымдуу жарандык мейкиндиктин өзөгүндөгү адам укуктары, аялдар менен эркектердин теңчилиги өңдүү маселелер да бар. Жыйнак Кыргыз Республикасынын жарандарына адам укуктарынын практикалык маанисин жана алардын жарандык жашоо деңгээлине жана сапатына тийгизген таасирин тереңирээк түшүндүрүп берүү максатын көздөйт. Жыйнак жарандардын жарандык жана саясий укуктары жөнүндөгү түшүнүгүн кеңейтүүгө умтулган коммерциялык эмес уюмдардын өкүлдөрү үчүн, адам укуктарынын иш жүзүндөгү баалуулугу тууралуу саясат жана адам укуктары тууралуу мыйзамдарды аткаруу менен алек болгон мамлекеттик органдардын өкүлдөрүнө жакшыраак маалымат берүү үчүн, ошондой эле студенттерге жана илимий чөйрөнүн өкүлдөрүнө алардын окуусуна жана ишине жардам берүү үчүн маалымат ресурсу боло алат.

Бул басылма Эл аралык Коммерциялык эмес укук борборунун (ICNL) колдоосу менен даярдалды. Авторлор тобу басылманын мазмуну үчүн жооптуу, ал сөзсүз түрдө ICNL-дин позициясын чагылдырбайт.

© Эл аралык Коммерциялык эмес укук борбору

МАЗМУНУ

I бөлүм. Мамлекет жаран үчүн	6
§ 1.1. Коомдук келишим катары мамлекеттин табияты	6
§ 1.2. Ак ниеттүү башкаруу	9
§ 1.2.1. Айкындуулук, ачыктык жана отчеттуулук	12
§ 1.2.2. Натыйжалуулук, эффективдүүлүк жана туруктуулук	15
§ 1.2.3. Социалдык адилеттүүлүк жана социалдык жоопкерчилик	18
§ 1.2.4. Социальная справедливость и социальная ответственность	22
§ 1.3. Мамлекет кызмат көрсөтүүнү жеткирүүчү катары: “тейлеме мамлекет”.....	25
II бөлүм. Жарандык мейкиндик	28
§ 2.1. Жарандык мейкиндик деген эмне?	28
§ 2.2. Биригүү эркиндиги	37
§ 2.3. Тынч чогулуштарга катышуу эркиндиги	45
§ 2.4. Сөз эркиндиги	54
§ 2.5. Маалыматка жетүү эркиндиги	63
§ 2.6. Жарандык катышуу	72
§ 2.7. Аялдардын жана эркектердин тең укуктары	82
Тиркемелер	92
Адам укуктарынын жалпы декларациясы	92
Жарандык жана саясий укуктар жөнүндө эл аралык пакт	97
Жарандык жана саясий укуктар жөнүндө эл аралык пакттын факультативдик протоколу	113
Жарандык жана саясий укуктар жөнүндө эл аралык пакттын өлүм жазасын жокко чыгарууга багытталган экинчи факультативдик протоколу	116
Экономикалык, социалдык жана маданий укуктар жөнүндө эл аралык пакт	118
Аялдарга карата басмырлоонун бардык түрлөрүн жоюу жөнүндө конвенция ...	127
Эл аралык келишимдердин укугу жөнүндө Вена конвенциясы	138
№34 Жалпы түшүндүрмөлөр. 19-берене: пикир жана аны эркин билдирүү	165
№37 Жалпы түшүндүрмөлөр. 21-берене: тынч чогулуштарга укук	175
№25 Жалпы түшүндүрмөлөр. 25-берене: мамлекеттик ишти жүргүзүүгө катышуу укугу	192
Саясий жана мамлекеттик иштерди жүргүзүүгө тең укуктуу катышуу жөнүндө 39/11-Резолюция.....	197
Мамлекеттик иштерди жүргүзүүгө катышуу укугун эффективдүү жүзөгө ашыруу боюнча мамлекеттер үчүн жетектөөчү принциптердин резюмеси	198

Киришүү

Адам укуктарынын өзөгүн жана иш жүзүндөгү максатын түшүнбөө көптөгөн жарандардын өз укуктарын колдоно албай калышына, ал эми укуктары бузулса, аларды камсыз кылууну талап кылууга жөндөмсүз абалда калуусуна алып келет. Акыр-аягы, бул саясий, экономикалык жана социалдык кесепеттерге алып келет. Укук ээси статусун жоготуу менен жаран бара-бара адилетсиз жана коркунучтуу чөйрөдө калат. Мындай чөйрөдө улуттук байлык адилетсиз тандалгандардын чакан тобунун пайдасына бөлүштүрүлөт, коррупция гүлдөйт, жакырлар ого бетер жакырланышат, ал эми мамлекет бара-бара чакан топту байытуучу механизмге айланып, калгандарын сегрегациялоо менен ар бир жаранын коргоонун жана тейлөөнүн куралы болбой калат.

Көп адамдар укуктардын утилитардык маанисин жана конкреттүү бир жарандын тигил же бул көйгөйлөрүн чечүү үчүн укуктарды коргоо механизмдерин колдонуу мүмкүнчүлүктөрүн көз жаздымында калтырып келишет. Чындыгында, өз укуктарын билген жана пайдаланган ар бир жаран тигил же бул даражада укук коргоочулук ишмердикти жүргүзүп келет. Эгер адам бул ишти укуктардын утилитардык, практикалык маанисин толук түшүнүү менен жасаса, анда ал башкаларга караганда көбүрөөк деңгээлде өз жашоосун башкарат, пайда болгон жеке көйгөйлөрдү эффективдүү чечүү үчүн гана эмес, ошондой эле өзүнүн жеке социалдык жана экономикалык максаттарына жетүү мүмкүнчүлүгүнө да ээ болот.

Саясий, экономикалык жана социалдык укуктардын топтому өз ара ажырагыс байланышта болот. Эгерде социалдык укуктар болбосо, экономикалык укуктар толук ишке ашпайт. Экономикалык укуктардын гана артыкчылыгы чабалдардын артта калуусуна, коомдун бөлүнүп-жарылып, талкалануусуна алып келет, бул болсо экономиканын кыйрашына жеткирет. Эгер социалдык укуктар экономикалык укуктарга таянбаса, анда алар толук ишке ашпайт. Ал эми социалдык жана экономикалык укуктар чогуу саясий укуктарга таянат, мындай саясий укуктар башка бардык укуктарды толук ишке ашыруу үчүн негизги коргоочу механизм катары кызмат өтөйт. Бул өз ара байланыштагы укуктардын топтумун “иштетүү” үчүн, ар бир жарандын жашоосун жакшыртуу максатында анын эффективдүүлүгүн жогорулатуу үчүн укуктар кандайча иштерин, алар эмнеге таасир этерин, алардын болгону же болбогону конкреттүү жарандын, үй-бүлөнүн жашоо шартын кантип жакшыртып же начарлатышы мүмкүн экенин түшүнүп алуу керек.

Ушундай көйгөй бар экенин таанып, Эл аралык коммерциялык эмес укук борбору (ICNL) жагымдуу жарандык мейкиндик үчүн негиз болгон ак ниеттүү башкаруунун жана жарандык укуктардын демократиялык стандарттары тууралуу материалдардын жыйнагын иштеп чыкты (орус жана кыргыз тилдеринде). Бул жыйнак жарандардын жарандык жана саясий укуктары жөнүндөгү түшүнүгүн кеңейтүүгө умтулган коммерциялык эмес уюмдардын (КЭУ) өкүлдөрү үчүн, адам укуктарынын иш жүзүндөгү баалуулугу тууралуу саясат жана адам укуктары тууралуу мыйзамдарды аткаруу менен алек болгон мамлекеттик органдардын өкүлдөрүнө жакшыраак маалымат берүү үчүн, ошондой эле студенттерге жана илимий чөйрөнүн өкүлдөрүнө алардын окуусуна жана ишине жардам берүү үчүн маалымат ресурсу боло алат.

Жыйнактын “Мамлекет жаран үчүн” деп аталган биринчи бөлүмү мамлекет менен жарандын ортосундагы өз ара мамилеси тууралуу заманбап элесин ачып берет. Бул экөөнүн мамилеси коомдук келишимге негизделген, бул келишимден улам логикалык

түрдө тараптардын укуктары жана милдеттери пайда болот. Бул бөлүмдө ачылган негизги идея – жарандардын жыйындысы катары коом тарабынан иш жүзүндө жалданган мамлекеттик органдар келишимдин алкагында өз милдеттерин ак ниеттүүлүк менен аткарууга тийиш. Экинчи бөлүмдө жагымдуу жарандык мейкиндиктин жана аны менен тыгыз байланышкан укуктардын, мисалы, пикир билдирүү эркиндиги, бирикмелердин, тынч чогулуштардын эркиндиги, мамлекеттик иштерди жүргүзүүгө катышуу өңдүү укуктардын маанилүүлүгү тууралуу маселелер каралат. Бул укуктар адамдарга идея алмашуу, жаңы идеяларды ойлоп табуу жана өз жашоосунун шарттарын жакшыртуу үчүн башка адамдар менен биригүү үчүн мүмкүнчүлүк берет. Өзүнчө бөлүк гендердик теңчиликке арналып, жалпысынан ар бир улут үчүн аялдар менен эркектердин теңчилигинин баалуулуктарын ачып берет.

Жыйнакка киргизилген маселелер атайын окуу иш-чараларынын (өзүнчө тренингдердин) темасына айланууга тийиш эмес, бирок кошумча элементтер катары ар кандай агартуучу жана билим берүүчү программалардын бир бөлүгү боло алат. Ошондуктан, жыйнак монолиттүү, логикалык жактан ажырагыс материал түрүндө эмес, башка модулдарга “байлабастан” колдонууга шарт түзгөн өзүнчө тематикалык модулдардан турат. Ушул себептен улам жыйнактын текстинде кыскартуулар жана шарттуу белгилер колдонулган жок.

Ар бир тематикалык модуль ар кандай маселелерди чечүү үчүн түрдүү форматта колдонулса боло турган материалды баяндоонун бир нече формасын камтыйт. Мисалы, укукту бузгандан кийин келип чыгышы мүмкүн болгон кесепеттердин ыктымалдуулугунун схемалык сүрөттөмөлөрү ар кандай презентацияга слайд катары киргизилсе болот. Ар бир модулдун маанилүү бөлүгү – бул кайсы бир түшүнүктөргө, адам укуктары менен эркиндиктерине комментарийлер. Бул комментарийлер макалалар, кайрылуулар, долбоорлор, изилдөөлөр, видео сценарийлер ж.б. өңдүү ар кандай жазуу материалдары үчүн колдонулса болот. Жыйнактын ар бир бөлүгү адабияттардын тизмеси менен жыйынтыкталат. Бул тизме жыйнакты даярдоо процессинде гана колдонулбастан, мындан тышкары бөлүмдүн темасы боюнча дагы да терең маалыматты камтыйт.

Жыйнак Кыргыз Республикасынын жарандарына адам укуктарынын утилитардык, практикалык маанисин жана алардын жарандын жашоо деңгээлине жана сапатына тийгизген таасирин тереңирээк түшүндүрүп берүү максатын көздөйт. Жыйнактын жардамы менен адам укуктарынын абстракттуулугу, “керек эместиги”, ага “ашкере” көңүл бурулуп жатканы тууралуу мифтерди жокко чыгарууга аракет жасалган. Бул үчүн конкреттүү, окурмандарга жакын жана түшүнүктүү болгон турмуштук кырдаалдар талдоого алынган. Бул кырдаалдар укуктарды же принципти ишке ашыруу механизминин бар болгону же болбогону менен байланышта турат. Ошондой эле жыйнак адам укуктарын ишке ашыруу механизмдеринин жарандын жана үй-бүлөнүн жашоо деңгээлине жана сапатына иш жүзүндө тийгизген таасирине далилдерди келтирет. Жыйнак КЭУга, формалдуу жана бейформал жарандык коом уюмдарына жөнөкөй жана эффективдүү куралдардын топтомун берет деп пландалууда. Бул куралдар соңку максаттуу аудиторияларга адам укуктарынын маңызын түшүндүрүп, аны сактоо зарылдыгын көрсөтө алат.

Аида Джуманазарова,

Эл аралык коммерциялык эмес укук борборунун Кыргыз Республикасындагы
өкүлчүлүгүнүн директорунун орун басары

I бөлүм. Мамлекет жаран үчүн

§ 1.1. Коомдук келишим катары мамлекеттин табияты

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН КОНСТИТУЦИЯСЫ

Преамбула

Биз, Кыргыз Республикасынын эли, өз тагдырыбызды өз алдынча чечүү укугун туу тутуп; укук үстөмдүүлүгүн, адилеттүүлүктү жана тең укуктуулукту камсыз кылуу максатында; чыныгы элдик бийликтин негиздерин бекемдеп; [...] Кыргыз Республикасынын элинин укуктарын жана кызыкчылыктарын коргоп; мамлекеттүүлүктү сактоо жана чыңдоо үчүн майтарылбас эркти көрсөтүп; адамдын жана жарандын укуктарын жана эркиндиктерин коргоого жана урматтоого умтулууну ырастап; [...] азыркы жана келечек муундардын алдында Мекен үчүн жоопкерчиликти түшүнүп, ушул Конституцияны кабыл алабыз.

1-берене.

4. Кыргыз Республикасынын эли эгемендиктин ээси жана мамлекеттик бийликтин жападан жалгыз булагы болуп саналат.

2-берене.

2. Кыргыз Республикасында элдик бийлик бийликтин толугу менен элге таандыктыгы, адамдын жана жарандын укуктарын жана эркиндиктерин коргоо, мамлекеттин жана коомдун иштерин башкарууга эркин жана реалдуу жеткиликтүүлүк принциптерине негизденет.

Ошентип, Кыргыз Республикасынын Конституциясы бийликтин жападан жалгыз булагы өлкөнүн эли экенин белгилейт. Жалпак тил менен айтканда, жер шарынын бир бөлүгүндө – белгилүү бир территорияда жашаган эл өздөрүнүн жашоосун биргелешип уюштуруу үчүн, анын ичинде жарандардын укуктары менен эркиндиктерин коргоо үчүн өз кызыкчылыктарына жараша мамлекет түзүшкөн.

Заманбап демократиялык мамлекеттер жарандардын өзүнө тиешелүү территориясында тийиштүү мамлекеттик органдарды түзүү аркылуу өз жашоосун биргелешип уюштуруу тууралуу өз ара түзгөн коомдук келишимдин натыйжасында пайда болот. Мындай түрдөгү коомдук келишим, эреже катары, Конституция түрүндө жазылат, аны өлкөнүн жарандары бүткүл элдик добуш берүүдө – референдум аркылуу кабыл алышат. Коомдук келишим – мамлекеттин бар болушунун зарылдыгын жана негиздүүлүгүн түшүндүргөн, заманбап дүйнөдө үстөмдүк кылган түшүнүк.

Коомдук келишимдин идеясы жаралганда эле үстөмдүк кыла баштаган эмес, себеби миңдеген жылдар бою бийликтин жана мамлекеттин булагы алгач физикалык күч, андан кийин Кудайдын эрки экендиги болгон. Алгачкы коомдордо мыкты аңчылык кылган, өзүнөн алсыздан тамакты жана мүлктү тартып ала алган күчтүү адам бийликке ээ болгон. Кийинчерээк цивилизация өнүгүп, дин жана “кудуреттүү күч” деген түшүнүк пайда болуп, бийлик Кудайдын эрки менен берилет деген теория жаралган, ага ылайык, бийлик бийликтегилердин бүтүндөй династияларына жогору жактан берилет, деген түшүнүк ка-

лыптанып калган. Заманбап дүйнөдө бийлик Кудайдын кудурети менен берилет деген идеяны коом да, мыйзам да колдогон көп өлкөлөр бар. Бирок дүйнөнүн көптөгөн светтик жана демократиялык мамлекеттериндегидей эле, Кыргыз Республикасында өлкөнүн эли бийликтин булагы катары таанылат.

Илимий адабияттарда коомдук келишим теориясына байланыштуу көптөгөн булактарды табууга болот. Бул теория алгачкы буддизм, кытай жана байыркы грек философиясынын (Эпикур, Лукреций Кар) окууларында калыптана баштаган. Теория XVII–XVIII кылымдарда Батыш Европада толугу менен калыптанган. Коомдук келишим теориясынын негиздөөчүсү болуп Гуго Гроций (1588-1645) эсептелет, ал бийликти Кудай бербейт, аны “укук жана жалпынын пайдасы үчүн” адамдар түзөт деп ырастаган. Келишим теориясын Томас Гоббс (1588-1679), Джон Локк (1632-1704), Жан-Жак Руссо (1712-1778) жана башка ойчулдар өздөрүнүн эмгектеринде баса көрсөтүшкөн.

Коомдук келишимдин жөнөкөй жана түшүнүктүү маңызын төмөнкүчө туюндурса болот. Адамдар ар бир адам төрөлгөндөн баштап тең укуктарга ээ экенин моюнуна алышат, бирок укуктарын өз алдынча коргоо үчүн ар бир адамдын мүмкүнчүлүктөрү ар башкача болот (укуктар тең, бирок акыл, күч, киреше, ден соолук тең эмес мүмкүнчүлүктөрдү түзөт). Ошондуктан, адамдар ар бир адамдын коопсуздугун жана укугун коргоо максатында чексиз жеке эркиндиктен баш тартууну чечишет. Коопсуздукту камсыз кылуу жана укуктарын коргоо боюнча милдетти адамдар өздөрү түзгөн мамлекеттик органдарга (мамлекетке) коомдук келишимдин негизинде өткөрүп беришет. Эгерде биз муну заманбап коомдун ичиндеги укуктук мамилелердин түшүнүктүү тилине которо турган болсок, анда жарандар коомдогу кайсы бир топко ишенип берүүгө же тапшырууга мүмкүн болбогон маселелерди чечүү жана иш жүргүзүү үчүн мамлекет түзүшөт, себеби бул топ жалпы коомдун эмес, жеке кызыкчылыгы үчүн гана иш жүргүзөт деген тобокелдик жогору (мисалы, бизнеске мамлекеттик чек араларды коргоону тапшырууга болбойт, анткени бизнестин максаты – пайда табуу, эгерде чек араларды кайтаруу пайдасыз болуп калса, бизнес аны таштап басып кетет).

Ж.-Ж. Руссо “Коомдук келишим тууралуу же саясий укуктун принциптери” аттуу эмгегинде мамлекет коомдун ар бир мүчөсүнүн өздүгүн жана мүлкүн коргоого тийиш деп жазган. Дал ошондуктан адамдар ушундай коргоого ээ болуу үчүн аны менен келишимдик мамиле түзүшөт. Эгерде мамлекеттик кызматкерлер кызмат абалынан кыянаттык менен пайдаланып, өз диктатурасын орнотууга аракет кылса, жарандар революциянын жардамы менен келишимди бузууга укуктуу. Эл коомдук келишимдин аткарылышынын жыйынтыгына нааразы болуп, ыңкылап жолу менен бул мамилелерди үзүп, мамлекеттик кызматты ээлеген адамдарды алмаштырган мисалдар тарыхта аз эмес. Көбүнчө мындай окуялар дагы деле күч колдонуу менен коштолуп келүүдө, бирок бара-бара адам өмүрүнүн баалуулугун жана адам укуктарынын кол тийбестигин жакшы түшүнгөн сайын, коомдук келишимдин шарттарын калыбына келтирүү же келишимдин шарттарын бузууну токтотуу тынч, зомбулуксуз жол менен мүмкүн жана бул зарыл деген түшүнүк да сиңе баштады. Жаңы тарыхтан мисал келтирели: Судандагы референдумду алалы, анын натыйжасында дүйнө картасында Судандын ордуна эки жаңы мамлекет пайда болду – Түндүк Судан жана Түштүк Судан. Дагы бир мисал – СССРдин курамындагы өлкөлөрдүн негизинде Кыргыз Республикасы, Казакстан Республикасы жана башка өлкөлөр пайда болду, бул республикалар тынчтык жолу менен ушул өлкөлөрдүн элдеринин эрки менен түзүлдү.

Ар бир жаран үчүн коомдук келишимдин натыйжасында мамлекеттин табиятынан улам жасалган негизги тыянак унутпашыбыз керек болгон үч негизги принциптен турат:

1 Руссо Ж.-Ж. Коомдук келишим тууралуу, же саясий укуктун принциптери. Булак: https://www.civisbook.ru/files/File/Russo_O_dogovore.pdf.

- ар бирибиз башка адамдардын укуктары жана эркиндиги тең болгонун жана кол тийгис экенин тааныйбыз;
- ар бирибиз бул укуктарды жана эркиндиктерди тең даражада коргоо үчүн мамлекетти “жалдайбыз” жана “жалданган” мамлекеттен келишим боюнча милдеттенмелерин аткарууну талап кылууга укуктуубуз;
- ар бирибиз өзүбүзгө бир катар милдеттерди алабыз, анын биринчиси – ар бир адамдын укуктарын жана эркиндигин коргоо максатында иштелип чыккан мыйзамды сактоо.

Көнүгүү

Элет жамааттарында коомдук келишимге байланышкан маселелерди талкуулап жатканда, аудиторияга “Бийликтин булагы ким? Өлкөдөгү чечимдерди кабыл алуу процессинде эң жогорку бийлик ким?” деген суроолорду узатуу пайдалуу болот.

Коомдук келишимдин шарттарын сактабоонун кесепеттери

Жогоруда айтылгандай, коомдук келишимдин үч негизги принциби бар. Бул принциптердин бири сакталбаса, теория боюнча, эмне болушу мүмкүн? Төмөндөгү логикалык ырааттуулук коомдук келишимдин шарттарын тааныбаган же бузган ар бир адам эртеби-кечпи туш болчу качып кутулгус бир нече кесепеттерди камтыйт: бул ырааттуулук биринчи учурда адам үчүн кесепеттерди, ал эми экинчисинде мамлекет үчүн кесепеттерин сүрөттөйт.

Коомдук келишимди бузган учурда адам үчүн окуялардын өнүгүү сценарийи

Мен укуктардын теңдигин тааныбайм, менин укутарым көбүрөөк болушу керек, анткени мен күчтүүмүн (баймын, акылдуумун, сулуумун ж.б.)

Мен карыдым, ал-күчтөн тайдым (жакырландым, кунарым качты, ооруп калдым ж.б.)

Атаандашым абалымдан пайдаланып мени жеңип алды

Мен жалпы кабыл алган эрежелерди (мыйзамдарды) сактабайм жана өз эрежелерим боюнча жашайм

Мен күчтүү (бай, акылдуу, сулуу ж.б.) болгондуктан атаандашымды жеңдим

Ким күчтүү (бай, акылдуу, сулуу ж.б.) болсо, бийлик да ошондо деген эрежени өзүм киргизгем

Ар дайым өзү тууралуу ушундай эле пикирдеги адам табылат (баймын, акылдуумун, сулуумун ж.б.) жана ал өз эрежелерин орнотот

Биз жаңжалдаша баштайбыз жана эч ким бизди токтото албайт, себеби ар бирибиздин өз эрежелерибиз бар

Мен баарынан ажырадым, эми башка бирөөнүн эрежелери менен жашап жатам, бийликти (үй-бүлөмдү, мүлкүмдү, кадыр-баркымды ж.б.) жоготтум

Коомдук келишимди бузган учурда мамлекет үчүн окуялардын өнүгүү сценарийи

§ 1.2. Ак ниеттүү башкаруу

Ак ниеттүү башкаруу – бул бардык бийлик бутактары, мамлекеттик башкаруунун жана жергиликтүү өз алдынча башкаруунун деңгээлдери колдоно ала турган башкаруу системасынын кеңири мүнөздөмөсү. “Ак ниет” деген сөздүн өзү “дурус”, “чынчыл”, “өз милдеттерин жана милдеттенмелерин ак ниеттүүлүк, тырышчаактык менен аткаруу” дегенди билдирет. Ошондуктан, ак ниеттүү башкаруу – бул биринчи кезекте чынчыл жана тырышчаактык менен башкаруу дегенди билдирет. Албетте, расмий документтерде мындай сөздөр сейрек колдонулат, бирок “ак ниеттүү башкаруу” түшүнүгүнүн маңызы чынчыл жана тырышчаак деген эки сөзгө сыят. Бирок чынчылдык жана тырышчаактык саясатта, чечим кабыл алуу процессинде кантип өлчөнөт?

Дүйнөлүк коомчулук ак ниеттүү башкаруудан кабар берген бир нече негизги белгилерди түзгөн. Бул белгилердин болушу же жоктугу тигил же бул башкаруу органы өз милдеттерин канчалык ак ниеттүү аткарып жатканын түшүнүүгө мүмкүндүк берет. Бул белгилердин арасында төмөнкүлөр бар:

- айкындуулук, ачыктык, отчеттуулук;
- эффективдүүлүк жана натыйжалуулук;
- мыйзамдуулук же укук үстөмдүүлүгү;
- коррупцияга каршы туруу;
- социалдык адилеттүүлүк жана жоопкерчилик.
- Ак ниеттүү башкаруу мурунку бөлүмдө сөз болгон коомдук келишим түшүнүгү менен тыгыз байланышта. Коомдук келишимдин контекстинде бул ошондой

эле төмөнкүлөрдү билдирет: бул келишимдин тараптары – жарандар жана мамлекеттик бийлик органдары – ушул келишимдин шарттарын чынчыл жана тырышчаактык менен аткарышат, ал эми бул шарттар Конституцияда жана башка мыйзамдарда белгиленген.

Ак ниеттүү башкаруу жаатындагы негизги эл аралык стандарттар

Ак ниеттүү башкаруу жаатындагы негизги эл аралык стандарттардын булактары

Адам укуктарынын жалпы декларациясы.

Коррупцияга каршы БУУ Конвенциясы.

Жарандык жана саясий укуктар жөнүндө эл аралык пакт:

- укуктук коргоого укук (**2, 3, 5, 26-беренелер**).
- жазык-укуктук чараларды каалагандай (башаламан) колдонууга жол бербөөгө карата укук (**9, 10-беренелер**).
- маалыматка жетүү жана пикир билдирүү эркиндигине укук (**19-берене**).
- ассоциацияларды түзүүгө укук (**22-берене**).
- жарандардын мамлекеттик иштерге катышууга укугу (**25-берене**).
- дискриминациясыз адам укуктарын урматтоого жана камсыздоого мамлекеттин милдети (**1, 2-беренелер**) ж.б.

катышуучу-мамлекеттер ак ниеттүү башкаруунун тиешелүү деңгээлине жетишүү үчүн көрүүгө милдеттүү болгон чараларды камтыйт. Конвенцияда катышуучу-мамлекеттер тарабынан коомчулуктун катышуусуна өбөлгө түзүүчү жана коомдук иштерди жана коомдук мүлктү талаптагыдай башкаруу, чынчылдык жана сатылбастык, ачыктык жана жоопкерчилик принциптерин, ошондой эле бул процесске коомдун катышуусунун зарылчылыгын чагылдырган коррупцияга каршы натыйжалуу саясатты жүргүзүү зарылдыгы каралат (**5, 13-беренелер**).

“Ачык өкмөт” Өнөктөштүгүнүн (OGP) мүчөлөрү үчүн [Колдонмо](#) жана OGP’нын башка [методикалык документтери](#).

Ачык өкмөттү куруу боюнча Экономикалык кызматташтык жана өнүктүрүү уюмунун [Сунуштамалары](#) жана [ЭКӨУнун башка документтери](#).

Ак ниеттүү башкаруунун аныктамасы жана негизги белгилери

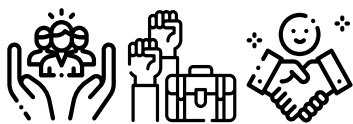
Ак ниеттүү башкаруу деген эмне?

Ак ниеттүү башкаруу - мамлекеттик бийлик органдарынын айкындыктын, жоопкерчиликтин, өлкөнүн жарандарынын алдында отчеттуулуктун, жарандык катышуу үчүн шарттарды түзүүнүн, жарандардын жана уюмдардын сунуш-пикирлерин кабылдоонун, укук үстөмдүүлүктүн, консенсуска умтулуунун, компетенттүүлүктүн, адилеттүүлүктүн жана натыйжалуулуктун негизинде чечимдерди кабыл алууга жана аларды ишке ашырууга жөндөмдүүлүгү.

Ачык-айкындуулук

Мамлекет өзүнүн ишмердиги жөнүндө бардык маалыматтарды түшүнүктүү формада түзүп, ага ачык жеткиликти камсыз кылууга тийиш. Ачык-айкындуулук - мамлекеттик органдардын бардык чечимдери мыйзамдарга жана белгиленген эрежелерге ылайык кабыл алынат жана аткарылат, ошондой эле бул чечимдер бардык тийиштүү жактарга жеткиликтүү болот, - дегенди билдирет.

Жоопкерчилик

Жоопкерчилик - адамдын (эреже катары, мамлекеттик деңгээлде тигил же бул чечимдерди кабыл алууга ыйгарым укуктуу кызмат адамынын) өзүнүн аракеттери жана кабыл алган чечимдери үчүн жоопкерчиликти болууга милдеттүү, экендигин билдирет. Мындай адам коомдук жыргалчылыкты жеке кызыкчылыктарынан жогору коюшу керек.

Отчеттуулук

Мамлекеттик органдар эл алдында отчетторду берип турууга тийиш. Чечимдер, саясатты ишке ашыруу жана алардын жыйынтыктары жөнүндө маалыматтар жарандарга алар бийликтин ишине натыйжалуу байкоо жүргүзө алгыдай түрдө берилип турушу керек.

Катышуу

Мамлекет жарандар мамлекеттик органдардын чечимдерди кабыл алуу процесстерине катышуусу үчүн жөнөкөй жана түшүнүктүү механизмдерди түзүүгө тийиш. Жарандар коомдук активдүүлүктүн борборунда болуусу жана белгилүү бир түрдө коомдук жашоого жергиликтүү деңгээлде тартылуусу зарыл. Эркектер жана аялдар чечимдерди кабыл алууда түздөн-түз же алардын кызыкчылыктарын коргогон мыйзамдуу органдар аркылуу бирдей добуш берүү укугуна ээ болууга тийиш.

Жарандардын жана уюмдардын сунуш-пикирлерин кабылдоо

Мамлекет коомдун же анын айрым бөлүгүнүн көйгөйлөрүн көрө билүүгө жана аларды чечүүгө тийиш. Чечимдерди кабыл алууда, ресурстарды бөлүштүрүүдө бардык добуштар, алардын ичинде артыкчылыгы азыраак жана эң аярлуу топтордун добушу, угулушу жана эске алынышы керек. Мамлекеттик чечимдер калктын каалоолорун эске алуу менен кабыл алынышы зарыл.

Консенсуска умтулуу

Консенсуска умтулуу мамлекет жарандардын жана уюмдардын сунуш-пикирлерин кабыл алуусу тийиш экендиги менен тыгыз байланыштуу. Мамлекет ар кандай мыйзамдуу кызыкчылыктарды эске алууга аракет кылып жана чечимдер бүтүндөй коомдун кызыкчылыктарына жооп бергендигине карата кеңири консенсуска жетишиши керек. Ошол эле учурда мамлекет азчылыктардын укуктарын жана мыйзамдуу кызыкчылыктарын сактоого тийиш.

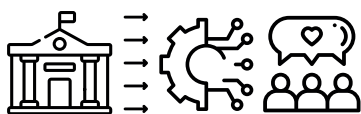
Укук үстөмдүүлүгү

Бийлик органдары мамлекет катышкан эл аралык макулдашуулардын ченемдерин, мыйзамдарды жана соттук чечимдерди аткарууга тийиш. Мыйзамдар жана башка эрежелер белгиленген жол-жоболорго ылайык кабыл алынууга жана калыстык менен колдонулууга тийиш. Мамлекет дискриминациясыз адам укуктарын урматтоого жана камсыз кылууга милдеттүү. Мыйзам алдында бардыгы бирдей болушу шарт.

Компетенттүүлүк жана дарамет

Мамлекеттик кызматчылар өздөрүнүн алдына коюлган милдеттерди натыйжалуу аткаруу үчүн жетиштүү билимге жана көндүмдөргө ээ болууга тийиш. Мамлекеттик органдар өз кызматкерлеринин дараметин алардын ишинин сапатын жогорулатуу максатында дайыма бекемдешет.

Натыйжалуулук

Ак ниет башкаруунун натыйжалары жарандар үчүн сезилээрлик болууга тийиш жана бул натыйжалар коомдун керектөөсүнө ылайык келиши зарыл. Мамлекет колдо болгон ресурстарды акыл-эстүү пайдаланууга тийиш.

§ 1.2.1. Айкындуулук, ачыктык жана отчеттуулук

Кыргыз Республикасынын Конституциясында мамлекеттик бийлик ачыктык принцибине негизделгени түз жазылган. Башкаруу тууралуу талкуулар болгондо “ачыктык” деген сөз көбүнчө “айкындуулук” деген сөзгө жанаша айтылып келет. Экөөнүн ортосунда кандай айырма бар?

Түз маанисинде айкындуулук – бул объекттин же буюмдун физикалык касиети, ал ошол объекттин же буюмдун ичинде эмнелер болуп жатканын көрүүгө мүмкүндүк берет. Башкаруу системасына же органдарына карата айта турган болсок, айкындуулук – бул башкаруу системасынын “ичинде” болуп жаткан процесстерди көрүүгө мүмкүндүк берген сапат.

Мисалы, мамлекеттик кызматчылардын өз кирешесин декларацияда көрсөткөнү – бул акы төлөө системасынын айкындуулугу, мунун жардамы менен коом кызматчы өзүнүн кызмат абалынын эсебинен кандайдыр бир киреше албаганына ынана алат. Башка бир мисалды келтирели: мамлекеттик сатып алуулардын жүрүшү жана жыйынтыктары жөнүндө толук маалыматты ачыктоо – бул мамлекеттик бюджеттик каражатты сарптоодогу айкындуулук, мунун жардамы менен товарлар жана кызмат көрсөтүүлөр реалдуу базар баасы менен сатып алынганына, эч ким салык төлөөчүлөрдүн эсебинен ашыкча киреше албаганына, ал эми базар субъекттерине (сатуучуларга) процесске катышуу үчүн тең жана адилеттүү шарттар түзүлгөнүнө ынана алышат. Ошентип, айкындуулук жаранга башкаруу системасы адилеттүү (чынчыл) жана эффективдүү (тырышчаактык менен) курулганына ынанууга мүмкүндүк берет.

Бирок айкындуулук башкаруу системасын ак ниеттүү деп таануу үчүн жетиштүү болобу? Жок. Айкындуулук – башкаруу органдарынын системасынын пассивдүү касиети. Бул “ичин” көрүүгө болот дегенди гана билдирет. Бирок, “ичин көргөндө” кемчиликтерди, көйгөйлөрдү тапканда эмне кылыш керек? Мисалы, мамлекеттик сатып алуулар системасында тендерге катышуучулардын айрым бир тобу үчүн кыйла жагымдуу шарттар түзүлүп калганын көрсөк эмне кылыш керек? Системадагы көйгөйлөрдү жана кемчиликтерди оңдоо үчүн башкаруу органдары башка дагы бир сапатка – ачыктыкка ээ болушу керек.

Башкаруу органдарынын системасынын ачыктыгы, алар жарандар менен өз ара аракеттенүү үчүн ачык экендигин, эгерде жарандар жана коом кемчиликтерди көрүп же көйгөйлөрдү, адилетсиздикти тапса, коомдук пикирге кулак төшөөгө, өз ишин жакшыртууга даяр экендигин билдирет. Чечимдерди кабыл алуу процессинде жарандар жана коомдук уюмдар үчүн “кирүү чекиттерин” түзүп, министрликтердин жана ведомстволордун ишине түзөтүүлөрдү киргизүү максатында түзүлгөн коомдук кеңештер мамлекеттик органдардын ачыктыгынын мисалы катары саналат. Ачыктыктын башка бир мисалы – “Ачык өкмөт” Өнөктөштүгү, анын алкагында мамлекеттик органдар жарандар жана коомдук уюмдар менен бирге башкаруу системасындагы тигил же бул кемчиликти жоюу боюнча, жарандардын жашоосун жакшыртуу үчүн өлкөдө биргелешкен дымактуу реформаларды жүргүзүү боюнча өзүнө милдеттенмелерди алышат.

Ачыктык жана айкындуулук касиеттери мамлекеттик башкаруу менен жергиликтүү өз алдынча башкаруунун ажырагыс сапаттары болуп саналат жана мыйзамдарда так регламенттелүүгө тийиш. Белгилей кетсек, мамлекеттик башкаруунун ачыктыгы абсолюттук болушу мүмкүн эмес. Акыр-аягы, ыйгарым укуктуу мамлекеттик орган өзүнө жоопкерчиликти алып, ар кандай пикирлерди таразалап, акыркы чечимди өз алдынча кабыл алышы керек. Ал эми айкындуулукка келе турган болсок, бул жерде жагдай башка. Айкындуулук дээрлик абсолюттук болушу мүмкүн; жарандар мамлекеттик органдарда кимдер жана эмне үчүн тигил же бул чечимдерди кабыл алаары жана муну кантип жасап жатканы тууралуу дээрлик бардык маалыматтарды билүүгө укуктуу. Бул жерде бир нече өзгөчөлүктөр бар жана алардын бардыгы эки гана өңүттөн өз ара байланышкан – жеке коопсуздук (мисалы, аткаминердин жеке дареги же үй телефону жалпыга жеткиликтүү болбошу керек) жана улуттук коопсуздук (аскердик же чалгын маалыматы). Бул өзгөчөлүктөрдүн ар бири кылдаттык менен негизделип берилүүгө тийиш.

Ак ниеттүү башкаруунун үчүнчү белгиси дагы бар, ал көп учурда айкындуулук жана ачыктык менен бир катарда белгиленип келет – отчеттуулук. Отчеттуулук – бул кимдир бирөөнүн алдында отчет берип туруу милдети. Мамлекетке, башкаруу органдарынын системасына карата алганда, отчеттуулук – бул расмий адамдардын жана шайланган өкүлдөрдүн жарандардын алдында, кээде башка мамлекеттик органдарга ачык отчет тапшыруу менен өз иш-аракеттери үчүн жоопкерчиликти камсыз кылуу принциби, процесси жана механизми. Жалпак тил менен айтканда, ар бир башкаруу органы жана мамлекеттик органдын расмий өкүлү өз иш-аракеттери үчүн жогору турган башкаруу органына жооп бериши керек, ал эми бүтүндөй башкаруу системасы өз иш-аракеттери үчүн коомдук келишимдин алкагында бийликтин булагы катары жарандарга, элге отчет берип турууга тийиш.

Ушундан улам отчеттуулукту биринчи кезекте шайланган адамдардан: жергиликтүү кеңештердин депутаттарынан, Жогорку Кеңештин депутаттарынан, президенттен күтүү керек. Өзүнүн иш-аракеттери тууралуу жөн эле отчет берип коюуну отчеттуулук деп тааныса болобу? Жок. Отчеттуулук сөзсүз түрдө сунуштарды киргизүүгө, отчеттуу адамдардын ишин пландаштыруу үчүн артыкчылыктарды атоого; андан соң алардын ишине баа берүүгө; акырында алардын келечектеги ишине таасир этүүгө жол ачкан ушул сыяктуу механизмдердин бар болушу менен билинет.

Көнүгүү

“Отчеттуулук” деген эмне экенин төмөндөгү таблицада көрсөтүлгөндөй, жарандардын жергиликтүү кеңештин депутаттары менен болгон мамилесин кызматкер менен жумуш берүүчүнүн ортосундагы мамиле менен салыштырып түшүндүрсө болот. Бийликти дагы да отчеттуу кылган төрт негизги учурду бөлүп көрсөтүп келишет: айкындуулук, катышуу (өздөрү таасирин тийгизе ала турган иш-чараларга жана чечимдерди кабыл алууга ички жана тышкы катышуучуларды жигердүү түрдө тартуу), баалоо (мониторинг жана кароо), суроо-талаптарга, сунуштарга, даттанууларга жооп кайтаруу².

Отчеттуулуктун өңүтү	Кызматкер жана жумуш берүүчү	Жергиликтүү кеңештин депутаты жана шайлоочу
Айкындуулук	Кызматкер жумуш берүүчүгө бул ишти жасай аларын айтып, аны ак ниеттүүлүк менен аткарууга убада берет. Иш берүүчү кызматкерди эмне үчүн жалдап жатканын жана кызматкер эмне кыларын абдан жакшы билет	Депутат шайлоо алдындагы программасында депутаттык мандатынын алкагында жасай турган иштерине байланыштуу конкреттүү убадаларды берет. Шайлоочу депутат кеңеште эмне иш жасай аларын жана эмне кылышы керек экенин түшүнүп, ал үчүн добуш берет
Катышуу (ачыктык)	Иш берүүчү каалаган убакта кызматкердин ишине кийлигишип, бул ишти башкача жасоону өтүнсө болот	Шайлоочу депутатка анын ишинен эмнелерди күтүп жатканын айтып, бул маселелер боюнча жооп талап кылууга укуктуу
Суроо-талаптарга, сунуштарга, даттанууларга жооп кайтаруу	Кызматкер иш берүүчүнүн каалоосуна жооп берүүгө, иш берүүчүнүн чечими менен өз ишинде кайсы бир нерселерди өзгөртүүгө милдеттүү	Депутат шайлоочунун каалоолоруна жана өтүнүчтөрүнө – талаптарына жооп берүүгө, анын алдына коюлган маселелерди чечүүгө милдеттүү
Баалоо жана мониторинг	Иш берүүчү кызматкердин жумушуна көз салып, эмгегинин жыйынтыгын баалоого укуктуу	Шайлоочу жергиликтүү кеңештин сессиясына катышууга жана депутаттын иши боюнча өз пикирин айтууга укуктуу. Эгерде шайлоочу депутат ишин талаптагыдай аткара алган жок деп тапса, ал үчүн добуш бербей коюуга укуктуу

Негизги тыянак: айкындуулук, ачыктык жана отчеттуулук – бул коомдук келишимдин бир тарабы катары башкаруу процесстери жөнүндө баарын билүү менен чектелбестен, ага катышууга да укуктуу болгон жарандын өз укугун колдонуусу. Бирок, башкаруу ак ниеттүү болушу үчүн бул гана жетиштүү эмес. Чечимдердин сапаты дагы маанилүү, ал башка параметрлердин жардамы менен өлчөнөт – натыйжалуулук, эффективдүүлүк жана туруктуулук.

² Bovens Mark (2010), “Two Concepts of Accountability: accountability as a virtue and as a mechanism”. West European Politics, 33:5, pp 946-967.

§ 1.2.2. Натыйжалуулук, эффективдүүлүк жана туруктуулук

Эмесе, ак ниеттүү башкаруу – бул чынчыл жана тырышчаактык менен башкаруу. Башкаруу системасы жана органдары натыйжалуу башкарууга аракет кылса, башкача айтканда, өз ишинде мыкты жыйынтыктарга жетүүгө умтулса; эффективдүү башкарууга, башкача айтканда, акыл-эстүү жана үнөмдүү башкарууга умтулса, мүмкүн болушунча азыраак сарптап, бирок ошол эле маалда мыкты жыйынтыкка жетсе, анда бул тырышчаактык менен башкаруу дегенди билдирет.

Мамлекеттик башкаруунун жана жергиликтүү өз алдынча башкаруунун **натыйжалуулугу** башкаруу органдары пландаштырылган кызмат көрсөтүүлөрдүн көлөмүн камсыздоо менен алдына койгон максаттарына жеткенин билдирет. Ошентип, натыйжалуулук жарандардын жашоо деңгээлине түздөн-түз таасир этүүчү ак ниеттүү башкаруунун маанилүү мүнөздөмөлөрүнүн бири болуп саналат. Эгерде жарандар коомдук келишимдин алкагында мамлекеттин алдына ар бир айылды ичүүчү суу менен камсыз кылуу милдетин коюшса, анда мамлекет канчалык натыйжалуу иштегенин түшүнүү абдан оңой – бул үчүн болгону бардык айылдарда таза суу болуп-болбогонун текшерүү жетиштүү болот. Натыйжалуулукту баалоонун башка бир мисалы – тышкы чек араларды коргоо. Эгерде чек аралар кол тийгис жана коопсуз болсо, анда мамлекет өз милдетин натыйжалуу аткарды деп айтса болот. Эгерде абал башкача болсо, мамлекеттин бул жааттагы натыйжалуулугу күмөн жаратат.

Бирок жыйынтыкка ар кандай баа менен жетүүгө болот, ошондуктан, натыйжалуулуктан тышкары, жаран мамлекеттин **эффективдүүлүгүнө** да баа бергенди билиши керек. Бул жерде жарандар мамлекет өзүнө жүктөлгөн милдеттердин жана функциялардын эбегейсиз көлөмүн аткара алышы үчүн мамлекеттин колуна өтө көп ресурстарды өткөрүп бергенин түшүнүү маанилүү маселе. Мамлекеттин менчигинде айыл чарба жерлери, жер казынасы, деңиздер, таза суу, аба мейкиндиги жана бюджет турат. Жалпысынан алганда, мамлекеттер – бул дүйнөдөгү эң ири менчик ээлери жана эң ири капиталдын ээлери. Ошол эле учурда, мамлекеттер бул баалуулуктардын баарын калктын бардык категориялары жана топтору үчүн жашоо шарттары оңоло тургандай кылып башкарууга тийиш.

Мамлекеттин ролун ушул өңүттөн түшүнүү XX кылымдын экинчи жарымында, Экинчи дүйнөлүк согуш аяктагандан кийин гана калыптана баштаганын белгилей кетүү маанилүү. Себеби согушка чейин жана согуштук аракеттер учурунда мамлекеттердин артыкчылыктары башкача болчу, алар өз алдына бир гана максатты коюшкан – согушта жеңишке жетүү! Согуштан кийин мамлекеттин милдети – жарандардын бардык топтору үчүн оң социалдык эффекттерге жетүү деген түшүнүк пайда болгон. Ал эми мамлекеттик башкаруунун эффективдүүлүгү көбүнчө социалдык эффективдүүлүк, башкача айтканда, баарынын жана ар бир адамдын турмуш шартын жакшыртуу деп кабыл алынган. Андан кийин экономикалык эффективдүүлүк жөнүндө түшүнүк калыптанды, башкача айтканда, жыйынтыктар менен чыгымдар салыштырыла баштаган. Себеби, ресурстардын тартыштыгы тууралуу маселе дүйнө жүзү боюнча өкмөттөр үчүн барган сайын курч боло баштаган. Башкаруунун эффективдүү болбогонунун эң жөнөкөй мисалы – жолго жаңы асфальт төшөлгөндөн көп өтпөй эле жолдун алдындагы жылуулук трассасын оңдоо.

XXI кылымда мамлекеттик башкарууга жана жергиликтүү өз алдынча башкарууга карата натыйжалуулуктун жана эффективдүүлүктүн мүнөздөмөлөрүнө “туруктуулук” түшүнүгү кошулду. Башкаруунун **туруктуулугу** жетишилген жыйынтыктар түрдүү социалдык топтор арасында тең бөлүштүрүлүп, узак убакытка сакталат; азыркы муунга жеткиликтүү болгон жыргалчылыктар жана ресурстар кийинки муундарга да тең көлөмдө жеткиликтүү болот дегенди билдирет. Башкаруунун туруктуулугу өңдүү маселелер дал ушул XXI кылымда мынчалык актуалдуу болуп калганынын эки себеби бар: ааламдашуу жана айлана-чөйрөгө антропогендик таасир (адамдын таасири).

Ааламдашуу дүйнөнүн региондору менен ар бир өлкөнүн ичиндеги топтордун ортосундагы теңсиздик социалдык жана саясий туруксуздукка алып келээрин, ал эми дүйнөнүн бир бөлүгүндөгү туруксуздук дүйнөнүн башка бөлүктөрүндө көйгөйлөргө себепчи болорун ачыкка чыгарды. Бул көйгөйлөр ар кандай мүнөздө болушу мүмкүн – моралдык-этикалык көйгөйдөн баштап, финансылык жана экономикалык көйгөйгө чейин болот. Адамдын айлана-чөйрөгө тийгизген таасири экологиялык мүнөздөгү көптөгөн коркунучтарды жаратып, көп сандагы табигый кырсыктарга себепчи болду. Дүйнө коомчулугу мамлекеттердин алдына ниети түз болсо да, убактылуу гана максаттарды койбош керектигин, бүгүнкү чечимдер адамзаттын келечегине кандай таасир этерин түшүнүү үчүн алда канча илгери көз чаптырыш керектигин түшүндү.

Климаттын өзгөрүүсүнүн кесепеттерин алдын алуу, биологиялык көп түрдүүлүктү жана маданий баалуулуктарды сактоо маселелеринде мамлекеттердин күч-аракеттерин координациялоо планетанын масштабында туруктуу башкаруунун мисалы болуп берет. Ал эми Кыргыз Республикасынын масштабында туруктуу башкаруунун мисалы катары ак илбирсти сактоо үчүн болгон күрөштү жана айыл чарба багытындагы жерлерди трансформациялоого киргизилген мораторийди кароого болот. Бирок, тилекке каршы, Кыргызстанда мамлекеттик жана жергиликтүү өз алдынча башкаруунун деңгээлинде туруктуу башкаруунун терс мисалдары алда канча көбүрөөк. Айталы, жер казынасын иштетүүдөн алынган каражаттарды күнүмдүк чыгашаларды каржылоого жумшоонун натыйжасында келечек муун бул ресурстарды колдоно албай калат. Бул кирешени бир гана жолу алууга болоору чоң көйгөй, себеби пайдалуу кендер калыбына келүүчү ресурс эмес. Жергиликтүү өз алдынча башкаруунун деңгээлинде туруктуу башкаруунун терс мисалы – туш келди жаткан таштандылар жана таштанды полигондорун начар башкаруу, булар айлана-чөйрөнү ууландырып, баалуу түшүмдүү жерлерди калыбына келтиргис кылып булгап жатат (2020-жылы эле айыл боюндагы түшүмдүү жерлердин 500 гектардан ашыгы мыйзамдуу жана мыйзамсыз таштанды төгүлүүчү жерлерге айланган³).

Ошентип, натыйжалуулук, эффективдүүлүк жана туруктуулук – бул жарандар мамлекеттик жана жергиликтүү башкаруу органдарынын заманбап системасында көргүсү келген сапаттар же касиеттер.

³ КР Өкмөтүнө караштуу Айлана-чөйрөнү коргоо жана токой чарбасы мамлекеттик агенттигинин маалыматтарынын негизинде “Өнүктүрүү саясат институту” коомдук бирикмесинин маалыматы.

Көнүгүү

Башкаруу органдары натыйжалуулук, эффективдүүлүк жана туруктуулук принциптерин карманып жатышканын түшүнүүнүн эң оңой жолу – индикаторлор же отчеттуулуктун көрсөткүчтөрү. Айталы, мамлекеттик орган же жергиликтүү өз алдынча башкаруу органы (ЖӨБ) өзүнүн отчетунда адамдардын жашоосунун сапатына таасир этүүчү конкреттүү жыйынтыктарды бериши керек. Мисалы, канча жаран ичүүчү сууга жеткенин көрсөтүүгө тийиш.

Натыйжалуулукка байланыштуу дагы бир мисал: коррупцияга каршы күрөшкөн органдын отчетунда сөзсүз түрдө коррупция менен күрөшүүгө кеткен чыгымдар менен бул күрөштүн жыйынтыгы салыштырылууга тийиш. Эгерде бул иштин жыйынтыгы аны ишке ашыруу үчүн зарыл болгон чыгымдардан аз болсо, анда мындай иштин мааниси деле жок.

Туруктуулук боюнча мисал: өкмөттүн отчетунда жер казынасын колдонуудан түшкөн киреше өкмөттүн күнүмдүк муктаждыктары менен келечек муундардын керектөөлөрү ортосунда кандай бөлүштүрүлгөнү түшүнүктүү болушу керек. Эгерде азыркы учурда мындай көрсөткүчтөр жок болсо, анда жарандар аларды башкаруу органдарынан талап кылууга укуктуу.

Башкарууда туруктуулуктан баш тартуунун кесепеттери

Мамлекеттик саясаттын алкагында, мисалы, суу ресурстарын башкарууга карата алсак, туруктуулук принцибинен толугу менен баш тартса, теориялык жактан эмнелер болушу мүмкүн? Төмөндөгү логикалык ырааттуулук бир катар сөзсүз болчу кесепеттерди камтыйт.

Сууну сатуу кирешелүү, ошондуктан канчалык көп суу сатсак, ошончолук мамлекеттин муктаждыктарына көбүрөөк каражат жумшай алабыз

Электр энергиясын өндүрүү төмөндөп жатат, өлкөнүн ичинде сугатка суу жетишсиз, айыл чарбасы жана кайра иштетүү жабыркай баштады

Бизнестин кирешеси азайып, бюджетке түшкөн каражаттын саны кыскарды

Сатылган суунун көлөмү өсүүдө, электр энергиясы көбүрөөк өндүрүлүүдө

Мөңгүлөр азаюуда, жылдык орточо температура жогорулап жатат, суунун дебити (агымы) азая баштады

Табигый чөйрө бузулууда, өлкө суу ресурстары боюнча аймактагы артыкчылыгын колдон чыгарды

Бюджетке көбүрөөк киреше түшө баштады, аткаминерлердин жана “бюджеттегилердин” айлыгы көбөйдү, ооруканалар менен мектептер жакшыраак камсыздалды, жолдор оңдолду

Керектөө өсүүдө, бизнестин кирешеси көбөйүүдө, адамдар жакшы жашай баштады, сууга жана электр энергиясына суроо-талап да көбөйдү

Жашоо шарты начарлады, кийинки муундун келечеги анык эмес

§ 1.2.3. Укук үстөмдүүлүгү жана коррупцияга каршы туруу

Жогоруда айтылгандай, коомдук келишимдин маңызы жарандар алсыздарды коргоп, ар бир адамдын укугуна карата теңчиликти камсыз кылуу үчүн абсолюттук эркиндиктен баш тартууну билдирет. Мындай коргоону иш жүзүндө мыйзамдарды кабыл алып, алардын так сакталышын камсыз кылуу менен гана уюштурууга болот.

Укук үстөмдүүлүгү принциби – укуктук доктрина мына ушинтип пайда болгон – бул доктринага ылайык эч ким мыйзамдан жогору боло албайт, мыйзам алдында бардыгы бирдей, эч ким мыйзамды бузгандыгы үчүн мыйзамда белгиленген тартиптен тышкары жазага тартылбайт. Мыйзамдын үстөмдүүлүгү бардык мыйзам алдындагы актылар жана укукту колдонуу актылары мыйзамга каршы келбейт дегенди билдирет. Укук үстөмдүүлүгү бардык ченемдик укуктук актыларды (анын ичинде Конституцияны, мыйзамдарды жана башка укуктук актыларды) жана мамлекеттик бийликтин бардык ишмердүүлүгүн адамдын кадыр-баркын, эркиндиктерин жана укуктарын коргоого багыттоону талап кылат. Укук үстөмдүүлүгү орногон мамлекет укуктук деп аталат.

Укук үстөмдүүлүгү айрым кызмат адамдары же бийлик органдары мыйзамдан жогору турган же өтө кеңири ыйгарым укуктарга ээ болуп, өзүм билемдик менен адам укуктарын бузган абалдан жаранды коргоого тийиш. Ошол эле маалда мыйзамдардын бардык ченемдери жарыяланып, аларды колдонгондо туруктуу, болжолдоого мүмкүн жана бирдей болууга тийиш. Бул бийликтин аткаруу жана мыйзам чыгаруу бутактарынан көз карандысыз, баарына жеткиликтүү болгон сот адилеттүүлүк системасын камсыз кылат, мындай жагдайда соттор фактыларга жана мыйзамдарга таянып гана чечим кабыл алышат. Укук үстөмдүүлүгүнүн бул жагы тышкы, формалдуу болуп саналат. Башкача айтканда, мыйзам бардык чечимдерден жогору туруп, бардыгы үчүн милдеттүү болууга тийиш.

Бирок мыйзамдын ченемдеринин өзү адилетсиз болсо эмне кылыш керек? Мисалы, формалдуу көз караштан алганда, Үчүнчү рейх учурунда Германия өкмөтүнүн аткаминерлери өлкөнүн мыйзамдарын бузган эмес жана аларды ошол кезде күчүндө болгон Германиянын мыйзамдарынын негизинде соттоо мүмкүн эмес эле. Бирок моралдык жактан алганда, алардын ишинин кесепеттери адамзат үчүн кылмыштуу болгон. Ошондуктан, бир гана мыйзамдын үстөмдүүлүгү эмес, кеңири маанисинде адам укуктарынын үстөмдүүлүгү да чоң мааниге ээ. Бул жаранга адам укуктарын бузган мыйзамдын ченемдерин өзгөртүүнү мамлекеттен талап кылууга укук берет. Ошол себептен, азыркы түшүнүктө укук үстөмдүүлүгү мыйзамдын үстөмдүүлүгүн гана эмес, ошондой эле жарандын жана коомдун алардын жүрүм-турумун жөнгө салуучу мыйзамдарды түзүүгө жана өзгөртүүгө катышуу мүмкүнчүлүгүн да билдирет. Мындай мүмкүнчүлүктүн жакшы бир мисалы – бул [Кыргыз Республикасынын ченемдик укуктук актыларынын долбоорлорун коомдук талкуулоонун Бирдиктүү порталы](#). Бул портал жарандарга жана уюмдарга ченемдик укуктук актылардын долбоорлору боюнча өз пикирлерин билдирүүгө мүмкүнчүлүк берет жана келечекте ченем жаратуу процессин дагы да ачык-айкын кылып, жарандардын үнүн көбүрөөк уга тургандай кыла алат.

Укук үстөмдүүлүгү дүйнөдө барган сайын үстөмдүк кылган, кеңири жайылган түшүнүккө айланып баратканын белгилей кетүү маанилүү. Бирок, мурдагыдай эле үстөмдүүлүк укукка же мыйзамга эмес, Кудайга же диний принциптерге таандык болгон

бир катар өлкөлөр дагы деле бар. Мындай учурда адам укуктары, анын коопсуздугу жана жеке эркиндиги коомдук келишимдин шарттарына жана адилеттүүлүк менен теңчиликтин эң бийик принцибине эмес, конкреттүү бир динде адам укуктары кандай чечмеленгенине көз каранды болот.

Дагы бир маанилүү жагдай – укук үстөмдүүлүгү саясий же демократиялык мааниге гана ээ эмес. Укук үстөмдүүлүгү экономиканын өнүгүү деңгээлине да түздөн-түз таасир этет. Мисалы, ишкерлердин мыйзам алдындагы тең укуктуулугу сергек атаандаштык чөйрөнү түзүп, инновациянын, технологиянын жана жалпысынан экономиканын өнүгүшүнө дем берет. Тескерисинче, “өзгөчө” шарттарды түзүү, коррупция капиталдын сыртка чыгып кетишине, баалардын эч жүйөсүз көтөрүлүшүнө, капиталдын жана инвестициялык жагымдуулуктун азайышына алып келет. Коррупция гүлдөгөн, ал эми укук мамлекеттик кызматчыларга гана таандык болгон өлкөгө бизнес инвестиция салгысы келбейт, себеби мындай шартта жаңы ишканаларды ачып, жумуш орундарын түзүү кыйын болот.

Укук үстөмдүүлүгүн сактабоонун эң соңку формаларынын бири болгон коррупция өзгөчө терс экономикалык эффектке ээ. Коррупция, эреже катары, ар кандай формада көрүнөт, мисалы⁴:

- паракорлук мамлекеттик жана муниципалдык кызыкчылыктарга каршы жасалган кылмыш болуп саналат, пара берүү да, пара алуу да бул түшүнүккө кирет;
- непотизм – бул тендерлерди өткөргөндө же жумушка кабыл алууда кесиптик сапаттарын эске албастан, тандоонун белгиленген критерийлерин кыйгап өтүп досторго, туугандарга, тааныштарга өзгөчө жеңилдиктер жана артыкчылыктар берилген коррупциялык көрүнүш;
- протекционизм – айрым топтордун жана жеке адамдардын кызыкчылыктарын коргоо, аларды сүрөө;
- коомдун мүлкүн, ресурстарын жана фонддорун мыйзамсыз бөлүштүрүү жана кайра бөлүштүрүү (мисалы, жер тилкелерин мыйзамсыз бөлүштүрүү);
- коомдун ресурстарын мыйзамсыз менчиктештирүү, жеке максатта пайдалануу жана тескөө (мисалы: мыйзамсыз менчиктештирүү, жеңилдетилген насыяларды, заказдарды берүү);
- опузалоо – башка бирөөнүн мүлкүн өткөрүп берүүнү мыйзамсыз талап кылуу, рейдерлик ж.б.

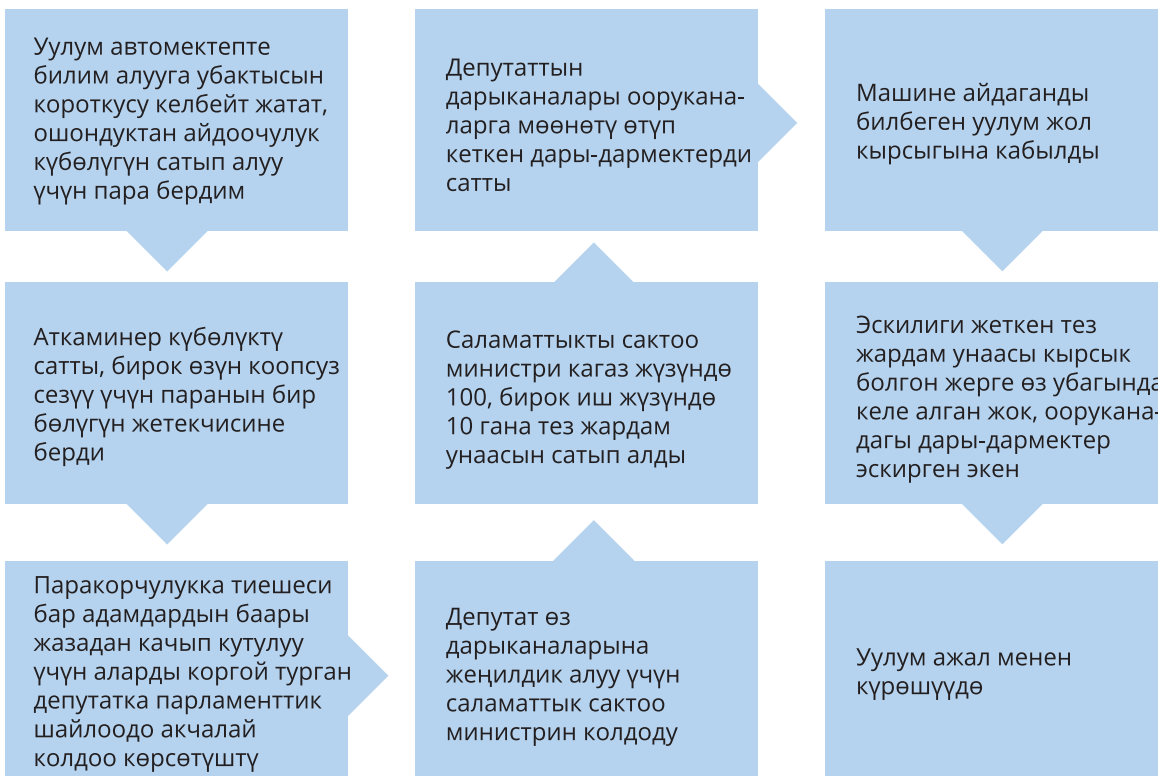
Мамлекет коррупция менен күрөшүүгө милдеттүү жана бул үчүн анын механизмдери жана ресурстары бар. Бирок коррупция – бул адамдын өзүмчүлдүк белгилерине негизделген табигый мүнөзгө ээ, болбой койбос көрүнүш. Ошондуктан, коррупцияны күч жана мажбурлоочу чаралар менен эле жеңүү мүмкүн эмес. Коррупцияга карата терс коомдук пикирди калыптандыруу өтө маанилүү, коррупция башка адамдын же адамдар тобунун укуктарын бузаарын, коом үчүн өтө коркунучтуу болгонун, мамлекетти туңгуюкка кептей турганын ар бир жаран жана коом түшүнүшү керек.

⁴ Klitgard R., MacLean-Abaroa R. Corrupt cities: practical guide and prevention. Chapter 11 «Formulating a strategy» and Chapter V «Implementing reform». California, Oakland: Institute for Contemporary Studies, 2004. С. 8.

Коррупциянын жана укук үстөмдүүлүгүнөн баш тартуунун кесепеттери

Төмөндө жарандар коррупция канчалык коркунучтуу болгонун, укук үстөмдүүлүгү принцибин сактоо зарылдыгын этибар албаса, теориялык жактан келип чыгышы мүмкүн болгон кесепеттердин, окуялардын өнүгүшүнүн ыктымал сценарийи жана иш-аракеттердин логикалык ырааттуулугу берилди. Коррупциянын булагы бир гана бийлик эмес, коом жана жарандар да болгонун унутпаш керек.

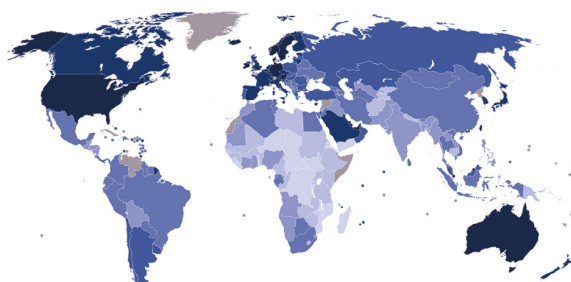

Көнүгүү

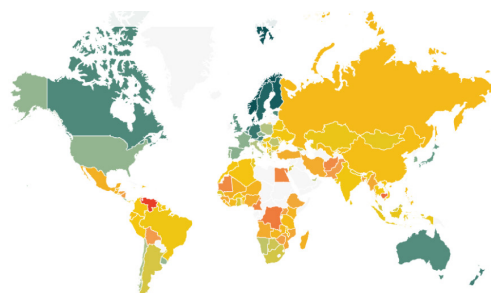
Кыргыз Республикасындагы укук үстөмдүүлүгүнүн деңгээлин баалоо үчүн 128 мамлекеттеги абалга баа берген Укук үстөмдүүлүгүнүн глобалдык индексинин маалыматтарын колдонууга болот. Мисалы, 2020-жылы Кыргыз Республикасы бул рейтингде 89-орунду ээлеген. Ушул эле орунда Кытай, Белиз жана Доминикан Республикасы турат. Салыштыруу үчүн айта турган болсок, Казакстан дүйнөлүк рейтингде 62-орунду, Өзбекстан 92-орунду ээлесе, ал эми рейтингдин сап башында Дания турат. Индекс ошондой эле мамлекеттик бийликтин чектелишине (мамлекеттин үстүнөн жарандык көзөмөл инструменттеринин болушуна), коррупцияга, өкмөттүн ачыктыгына, укуктарды жана коопсуздукту коргоого байланыштуу пайдалуу маалыматтарды берет.

Мамлекеттик жана муниципалдык кызматкерлер менен иштөөдө укук үстөмдүүлүгү принцибин түшүндүрүүдө адилеттүүлүккө гана эмес, экономикалык эффектке да басым жасаса болот. Өлкөлөрдүн улуттук байлыгын жана укук үстөмдүүлүгүнүн рейтингинде алардын ордун салыштыруу ынандыруунун көрсөтмөлүү аспабы болуп бере алат. Төмөндөгү сүрөттөрдө дүйнөнүн эң бай региондору (сол жактагы сүрөттө) жана укук үстөмдүүлүгү принцибине өзгөчө жооптуу мамиле жасаган аймактар (оң жактагы сүрөттө) каралжын түстө белгиленген. Бул региондор көп жагынан дал келгенин байкоо кыйын эмес.

Дүйнөдөгү бай (каралжын) жана жакыр (ачыгыраак түстө) өлкөлөр (калктын жан башына ИДПны эсептегенде) **Укук үстөмдүүлүгү принцибин сактаган өлкөлөр (каралжын)**

Булак: <http://topmira.com/goroda-strany/item/617-samyebogatye-strany-2021>

Булак: <https://www.worldjusticeproject.org/>

Ошол эле маалда кандайдыр бир рейтингдерди жана индекстерди колдонууда, алар тигил же бул көрсөткүчкө карата дүйнөлүк картадан өлкөнүн ордун гана көрсөтө аларын түшүнүү керек. Чыныгы турмуштан алынган мисалдар, анын ичинде терс мисалдар жарандардын пикири боюнча маанилүү жана таасирдүү болот. Мисалы, адилетсиз сот чечимдери жана коррупцияга малынган аткаминерлердин кол тийбестиги рейтингдеги жакшы позицияларга караганда өлкө үчүн алда канча маанилүү. Тескерисинче, коррупция жана мыйзамдарды бузуу үчүн адилеттүү жазаланган учурлар жогорку рейтингге караганда мамлекетке болгон ишенимди алда канча натыйжалуу жогорулатат.

§ 1.2.4. Социалдык адилеттүүлүк жана социалдык жоопкерчилик

Социалдык адилеттүүлүк да коомдук келишимдин бир бөлүгү жана кандайдыр бир мааниде жарандар менен алар түзгөн мамлекеттик органдардын ортосундагы коомдук келишимдин максаты болуп саналат. Социалдык адилеттүүлүк мамлекеттик ресурстарды адилеттүү бөлүштүрүү, бардыгы үчүн тең мүмкүнчүлүктөр жана социалдык артыкчылыктар дегенди билдирет. Азыркы замандагы төмөн жактан демилгелердин глобалдык кыймылында басым социалдык мобилдүүлүк үчүн тоскоолдуктарды жоюуга, социалдык камсыздоо программаларын түзүүгө жана экономикалык адилеттүүлүккө жасалат^{5, 6, 7}.

Социалдык адилеттүүлүктү камсыз кылуу үчүн мамлекет көптөгөн органдарды жана мекемелерди түзөт: салык системасы, социалдык камсыздандыруу, саламаттык сактоо, билим берүү, кесиптик кошуундар, рынок экономикасын жөнгө салуу. Бул системалардын же башкаруунун ар бир бөлүгүнүн ишинин чоо-жайын түшүнүү жаран үчүн кыйын болот, бирок мамлекет бул чөйрөлөрдөгү милдеттерин жакшы аткарбаса, ар бир жаран социалдык адилетсиздиктин кесепеттерин курч сезе алат. Мисалы, айылдык мектептин бүтүрүүчүсүндө шаардык мектептин бүтүрүүчүсүнө караганда борбор калаадагы университетке кирүү мүмкүнчүлүгү азыраак болсо, бул мамлекет билим берүүдө социалдык адилеттүүлүктү камсыз кыла албай жатат дегенди билдирет. Эгерде мурунку судья пенсияга чыкканда керектүү азык-түлүк сатып алууга акчасы жетип, ал эми мурда көчө шыпырган адамдын пенсиясы азык-түлүккө жетпесе – бул туура эмес түзүлгөн социалдык камсыздандыруу системасы (бирок, бул көрүнүш пенсиялар бирдей болушу керек дегенди билдирбейт; биз келтирген мисалда пенсиялар адамдын негизги муктаждыктарын – тамак-аш жана турак жай үчүн бирдей мүмкүнчүлүктөрдү камсыз кылышы керек экендиги жөнүндө сөз болууда). Ошондуктан, социалдык адилеттүүлүк социалдык туруктуулуктун негизинде бийликте узагыраак кармалууну каалаган ар бир өкмөттүн анык максаты болууга тийиш.

Өнүгүү үчүн мүмкүнчүлүктөр жаатынан алып караганда, социалдык адилеттүүлүк түшүнүгү мындай болот: ар бир адам төрөлгөндөн тартып бирдей укуктарга ээ, дал ошол себептен мамлекет менен коом ар бир адамдын укуктарын ишке ашыруу үчүн бирдей шарттарды түзүүгө милдеттүү. Бул үчүн билим берүүнүн жана саламаттыкты сактоонун мамлекеттик системалары түзүлөт. Бул системалардан баш тартуу же аларды кыскартуу, аларды эффективдүү эмес жана натыйжасыз иштетүү укуктардын бузулушуна жана социалдык адилеттүүлүктөн баш тартууга алып келет.

Ошентип, социалдык адилеттүүлүк мамлекеттен бери дегенде 3 жалпы талапты аткарууну талап кылат: айрым өтө маанилүү жыргалчылыктарды (экономикалык, социалдык жана маданий) бөлүштүрүү, адамдын кадыр-баркын коргоо жана ар бир адам үчүн бирдей мүмкүнчүлүктөрдү камсыз кылуу⁸.

⁵ Kitching, G. N. *Seeking Social Justice Through Globalization Escaping a Nationalist Perspective* (англ.). — University Park, Pa: Pennsylvania State University Press (англ.) орусча., 2001. P. 3—10. — ISBN 978-0-271-02377-9.

⁶ Hillman, Arye L. *Globalization and Social Justice* (англ.) // *The Singapore Economic Review* (англ.) русск. : journal. — 2008. — Vol. 53, no. 2. — P. 173—189. — doi:10.1142/s0217590808002896.

⁷ Agartan, Kaan. *Globalization and the Question of Social Justice* (англ.) // *Sociology Compass*. — 2014. — Vol. 8, no. 6. — P. 903—915. — doi:10.1111/soc4.12162.

⁸ Pérez-Garzón, Carlos Andrés. *Unveiling the Meaning of Social Justice in Colombia* (англ.) // *Mexican Law Review* (англ.) русск.: journal. — 2018. — 14 January (vol. 10, no. 2). — P. 27—66. — ISSN 2448-5306.

Бириккен Улуттар Уюму (БУУ) социалдык адилеттүүлүктү “өлкөлөрдүн ичинде жана ортосунда тынчтыкта жана гүлдөп жашоонун негизги принциби” деп атаган. [БУУнун 2006-жылы чыккан “Ачык дүйнөдөгү социалдык адилеттүүлүк: БУУнун ролу” деп аталган баяндамасында](#) “Социалдык адилеттүүлүктү адилеттүүлүк жана боорукерлик принциптерине негизделген экономикалык өсүштүн жемиштерин бөлүштүрүү катары түшүнсө болот” деп айтылат. БУУ “Социалдык адилеттүүлүк” терминин “адам укуктарын коргоо” түшүнүгүнүн синоними катары карап, БУУнун тексттеринде биринчи жолу 1960-жылдардын экинчи жарымында пайда болгон. Мисалы, 1969-жылы кабыл алынган [Социалдык прогресс жана өнүгүү жөнүндө декларацияда](#) “глобалдык келечек көз карашынан алганда [...] социалдык адилеттүүлүктү көңүл сыртында калтыруу [...] иш жүзүндө зордук-зомбулук, репрессия жана башаламандык менен коштолгон келечекти кабыл алуу дегенди билдирет” деп айтылган.

Экономикалык теорияда айрым окумуштуулар социалдык адилеттүүлүк принцибин четке кагып, бул принцип рыноктун өнүгүүсүнө, капиталды топтоп, натыйжалуу кайра бөлүштүрүүгө бут тосот деп эсептешкен. Айрым өлкөлөр өз тарыхынын кээ бир мезгилдеринде башка максаттарга жетүү үчүн, мисалы, согуштан кийин экономиканы калыбына келтирүү максатында социалдык адилеттүүлүк принцибинен баш тартышкан. Бирок, XXI кылымда, адамзат экологиялык жана биологиялык коркунучтар байларга да, жакырларга да бирдей кооптуу болгонун баамдаганда, мындай пикирлердин салмагы да азая баштаган. Социалдык адилеттүүлүктү күчтөндүрүү зарылдыгы өзгөчө COVID-19 пандемиясы маалында белгилүү болду: бул учурда ар бир адам байлык жана чек аралар вирустан коргой албастыгына, эгер жакыр өлкөлөргө вакцина берилбесе, дүйнө вируска туруштук бере албай турганына көзү жетти.

Социалдык адилеттүүлүк мамлекеттин аймактарды өнүктүрүүгө карата саясатын да аныктай алат. Мисалы, “өсүш башаты” түшүнүгү өлкөнүн айрым аймактары же шаарлары башка аймактардын же шаарлардын эсебинен өнүктүрүү үчүн мамлекеттен артыкчылыктарды жана масштабдуу ресурстарды алат дегенди билдирет. Бул иштер экономикалык секирик үчүн жасалууда десе болот, мунун натыйжасында артыкчылыктуу аймактар 20-30 жылдын ичинде олуттуу түрдө өнүгө алышат, андан кийин өнүгүүнүн жогорку деңгээлине жеткенде, алар артта калып жаткан аймактарды локомотив катары “сүйрөп” чыгышат. Өнүгүүнүн ушундай жолун Түштүк-Чыгыш Азия өлкөлөрү тандап алышкан. Бирок тарых көрсөткөндөй, “өсүш башаты” болгон аймактар күч топтоп жаткан маалда артта калган аймактардын калкы тең эмес шарттарда калып, олуттуу түрдө жапа чегишкен.

Бириккен Европа өзү үчүн башка принципти тандап алган: ал “өсүш башаттарынын” ордуна континенттин бардык региондору үчүн болжол менен бирдей өнүгүү деңгээлин камсыз кылуу керек деп чечкен. Ошондуктан, мамлекет аймактарды өнүктүрүү саясатына байланыштуу чечим кабыл алып жатканда, же өнүгүүнүн “локомотиви” катары “өсүш башатынын” пайдасына, же регионалдык социалдык адилеттүүлүктүн пайдасына тандоо жасашы керек. Мындай чечимди кабыл алууда элдин менталитети, салттары, улуттун басып өткөн жолу маанилүү фактор болот. Тактап айтканда, Түштүк-Чыгыш Азиянын жамааттык духу менен Европанын индивидуалисттик дүйнө таанымынын ортосунда тандоо жасалат.

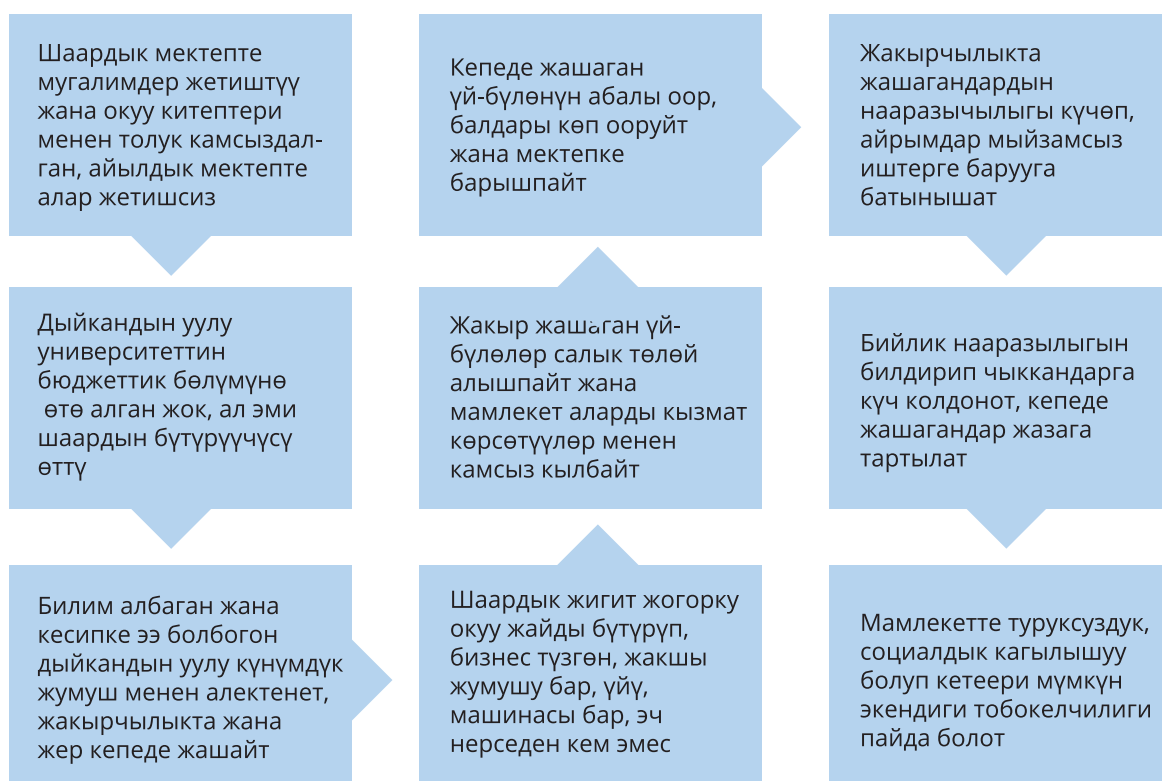
⁹ «Social Justice in an Open World: The Role of the United Nations», The International Forum for Social Development, Department of Economic and Social Affairs, Division for Social Policy and Development, ST/ESA/305.

Социалдык адилеттүүлүктүн экономикалык өңүттөрү социалдык жоопкерчилик түшүнүгү менен байланыштуу. Социалдык жоопкерчилик – бул коомдун өнүгүүсүнө тийгизген таасири үчүн жооп. Социалдык жоопкерчилик критерийи жаранга жана мамлекетке гана эмес, бизнеске да тиешелүү. Заманбап дүйнөдө коом бизнестен канча продукция өндүрүлгөнү, кандай салыктар төлөнгөнү тууралуу отчетту гана талап кылбастан, бизнес коомго (социумга) жана айлана-чөйрөгө кандай таасир тийгизип жатканын да билгиси келет. Мисалы, жер казынасын иштетүүдөн чоң киреше алган тоо-кен компаниялары айлана-чөйрөгө олуттуу таасирин тийгизет жана бул эффект кандай болгону, терс таасирди азайтуу үчүн кандай чаралар көрүлүп жатканы тууралуу отчет берип турууга тийиш.

Социалдык адилеттүүлүктөн баш тартуунун кесепеттери

Социалдык адилеттүүлүктөн баш тартуунун кесепеттери кандай болоорун төмөндөгү логикалык ырааттуулук түшүндүрүп берет.

§ 1.3. Мамлекет кызмат көрсөтүүнү жеткирүүчү катары: “тейлеме (сервистик) мамлекет”

Коомдук келишимдин натыйжасында мамлекет жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу пайда болот, бул келишимди түзүүгө түрткү болгон максаттардын бири – бул башкаруу маселелерин жана жарандар өз алдынча, жалгыздап чече албаган көйгөйлөрдү чечип берүү. Мисалы, адам укуктарынын корголушун камсыз кылуу, мыйзамдарды кабыл алуу, мамлекеттик чек араларды коргоо же тышкы саясатты жүргүзүү. Бул жакка ошондой эле жеке секторго тапшырууга мүмкүн болбогон маселелер да кирет, себеби бардык жарандар эле бул кызмат көрсөтүүлөр үчүн толук өлчөмдө төлөй албайт, мисалы, мектепке чейинки жана мектепте билим берүү, саламаттыкты сактоо маселелери бар. Жалпак тил менен айтканда, азыркы жалпы тарабынан кабыл алынган түшүнүк боюнча, жалпысынан мамлекет жана аны менен катар жергиликтүү өз алдынча башкаруу адамдын жана коомдун айрым байгерчиликке жана кызмат көрсөтүүлөргө болгон муктаждыктарына жооп катары пайда болот.

Бирок, бул түшүнүк дароо эле калыптанган жок. Эске салсак, мамлекеттүүлүктүн жаралышынын башатында бийлик Кудайдын кудурети менен пайда болгон деген түшүнүк үстөмдүк кылган, ал эми мамлекет коомдук келишимдин белгилерине жарым-жартылай гана ээ болуп, бул түшүнүктү коргоп келген. Башкача айтканда, бийлик менен бийлик өкүлдөрү мамлекет кам көргөн негизги объектиси болгон, ал эми эл менен жарандар бийликтин муктаждыктарын канааттандыруу үчүн зарыл болгондуктан мааниге ээ болчу. Андан соң бийликтин булагы эл, жарандар экенин түшүнүү пайда болду жана коомдук келишимдин шарттарын аткаруу тууралуу талаптарга жооп катары ак ниеттүү, эффективдүү жана натыйжалуу башкарууга муктаждык келип чыкты. Ошондуктан, XX кылымдын экинчи жарымында Жаңы мамлекеттик башкаруу концепциясы өнүгө баштады. Бул концепция бизнестен, жеке сектордон башкаруунун эффективдүү моделдерин өздөштүргөн, ошондой эле өкмөт ачык болуп, жарандарды чечим кабыл алуу процессине тартышы керек деген талаптар коюлган. Бул концепция XX кылымдын аягында биротоло бекемделген, бирок 20 жылдан кийин, санариптик технологиялардын өнүгүшү менен, “тейлеме” (сервистик) мамлекет концепциясына ордун алдыра баштаган. Бул концепциянын өзөгү – мамлекет өз функцияларынын басымдуу бөлүгүн жарандарга кызмат көрсөтүү форматында аткарат, алардын көпчүлүгүндө кызмат көрсөтүүнүн санарип механизмдери бар.

Бул концепциялардын теориялык чоо-жайына жана айырмачылыктарына көп киришпестен, ар бир жаран соңку маңызын түшүнүп алганы маанилүү – коомдук келишимдин алкагында мамлекет жаранга кызмат көрсөтөт (бул жерде кызмат көрсөтүүлөр дегенде мамлекеттик органдардын ишинин натыйжасында алынган жеке же коомдук жыргалычылыкты түшүнүш керек). Бул кызмат көрсөтүүлөрдүн баары башкаруу системасын түзгөн эки чоң топко бөлүнөт – мамлекеттик маанидеги маселелер жана кызмат көрсөтүүлөр, ошондой эле жергиликтүү маанидеги маселелер жана кызмат көрсөтүүлөр.

Коомдук кызыкчылыкты көздөгөн ар бир маселе же кызмат көрсөтүү бүтүндөй коомго же анын белгилүү бир бөлүгүнө тиешелүү. Ошентип, бир гана конкреттүү жергиликтүү жамааттын тургундарына тиешелүү маселелер – жергиликтүү маанидеги масе-

лелер. Мисалы, Нарын шаарынын тургунун өзүнүн үйүнүн же кеңсесинин тегерегиндеги таштандылар тазаланып жатабы же жокпу деген маселе тынчсыздандырат. Ушундан улам Нарындын тургунун, айталы, Баткендеги таштанды маселеси азыраак деңгээлде ойлондурары турган иш. Бирок, эгерде улуттук курама команданын Олимпиададагы көрсөткүчтөрү жөнүндө сөз кыла турган болсок, анда бул маселе жашаган жерине карабастан, Кыргыз Республикасынын ар бир жаранын дээрлик бирдей деңгээлде кызыктырат. Андыктан таштанды – бул жергиликтүү маанидеги маселе, ал эми олимпиадалык кыймылга катышуу – мамлекеттик маанидеги маселе. Мына ушундай жол менен коомдук башкарууга тиешелүү бардык маселелерди жергиликтүү жана мамлекеттик деп бөлүп алса болот.

Бирок бул жерде укуктарды коргоо жана кызмат көрсөтүүлөргө жеткиликтүүлүк өңүтү өңдүү чоң тузак бар. Мисалы, оорулуу адам өзүнүн конкреттүү шаарында же айылында медициналык жардам же социалдык жөлөкпул ала алабы деп санаага батат, ал эми өлкөнүн калган аймактары аны анча деле ойлондурбайт. Бирок бардык муниципалитеттер бири-биринен финансылык-экономикалык дарамети менен айырмаланат жана мындай кызмат көрсөтүүлөргө өз алдынча тең жеткиликтүүлүктү камсыз кылууга жөндөмсүз. Ошондуктан, адам укуктарына жана Конституция менен кепилденген кызмат көрсөтүүлөргө жетүүгө байланышкан көптөгөн социалдык жана башка кепилдиктерди жергиликтүү өз алдынча башкарууга “оодара салуу” мүмкүн эмес, мындан улам мамлекет булар менен камсыз кылуу милдетин өзүнө алат.

Бул принциптерди түшүнүү менен акылга сыярылык жана эффективдүү башкаруу системасын курууга болчудай. Бирок иш жүзүндө татаал, комплекстүү маселелер көп кездешет, аларды жергиликтүү жана мамлекеттик деп бөлүү бир караганда оңой көрүнүшү мүмкүн, бирок мындай эмес. Мисалы, зоо-эпидемиялардан коргоону алалы. Жаныбарлардан жукчу илдеттердин коркунучу конкреттүү аймактын жашоочуларын гана тынсыздандырышы керек деп көрүнүшү мүмкүн. Бирок оору же вирус административдик чек араны тааныбайт жана башка аймакка оңой эле өтүп кетет! Ошондуктан, коопсуздук маселелери – биологиялык, саясий, азык-түлүк жана башкалар мамлекеттик маанидеги маселелер болуп саналат.

Мамлекеттин “тейлеме” (сервистик) мүнөзүн, анын кызмат көрсөтүүнү жеткирүүчү катары ролун эске алуу менен, кызмат көрсөтүүлөр – бул жыргалчылык болгонун, аны өндүрүү (камсыз кылуу) ресурстарды талап кыларын унутпаш керек. Кимдир бирөө саламаттыкты сактоо, билим берүү жана башка мамлекеттик кызмат көрсөтүүлөрдү каржылоого тийиш. Иш жүзүндө бул каржылоону жарандар салык системасы аркылуу, түз жана кыйыр салыктарды жана салыктык эмес төлөмдөрдү төлөө менен ишке ашырышат. Ошондуктан, кызмат көрсөтүүлөрдүн жеткиликтүүлүгүнө жана сапатына карата алганда, мамлекет менен жарандын өз ара жоопкерчилиги маанилүү: жаран кызмат көрсөтүүнү талап кылууга гана эмес, аны көрсөтүү үчүн акы төлөөгө да милдеттүү.

Көнүгүү

Башкаруу органы жарандарга кызмат көрсөтүү максатында түзүлгөнүн канчалык деңгээлде эстеп калганын баалоо үчүн экспресс тестти колдонсо болот. Бул тесттеги оң жооптор башкаруу органы адилеттүүлүк принцибин канчалык сактагандыгын тастыктайт, ал эми терс жооптор бул принциптин сакталбаганын көрсөтөт.

Тесттин суроолору¹⁰

Айыл
өкмөтү

Аткаминерлер-
дин байгерлик
министрлиги

Башкаруу органын түзүү жана аны иштетүү максаты коомдук мааниге ээби? Башкаруучу органынан байгерчиликти ким алат?

Башкаруу органы өз ишинин жыйынтыгын жарандарга түшүнүктүү кылып жатабы?

Жарандар башкаруу органынын ишинин же кызмат көрсөтүүлөрүнүн жыйынтыктарына ыраазыбы?

Башкаруу органдарынын жол-жоболору ачык-айкынбы?

Жарандар башкаруу органына ишенеби?
Алар аны сактоо жана өнүктүрүү идеясын колдойбу?

Башкаруу органында баарына белгилүү болгон өз ишинин регламенттери жана стандарттары барбы?

Өз алдынча окуп чыгуу үчүн адабияттар:

1. Ларионов К. Тейлеме мамлекетти өнүктүрүү: негизги чакырыктар жана көйгөйлөр, 2019.
2. БУУнун коррупция менен күрөшүү тууралуу эл аралык укуктук документтеринин жыйынтыгы, 2005 (англис тилинде гана жеткиликтүү).
3. №16 Туруктуу өнүгүү максаты.
4. БУУнун адам укуктары боюнча Жогорку комиссарынын Башкармалыгынын сайты: Талаптагыдай башкаруу жана адам укуктары.

¹⁰ Суроолор төмөнкү материалдар боюнча түзүлгөн: https://spravochnik.ru/gosudarstvennoe_i_municipalnoe_upravlenie/sistema_gosudarstvennogo_upravleniya_servisnogo_gosudarstva_mehanizm_funkcionirovaniya/#suschnost-konceptii-servisnogo-gosudarstva

II бөлүм. Жарандык мейкиндик

§ 2.1. Жарандык мейкиндик деген эмне?

Бириккен Улуттар Уюмунун Уставы

Преамбула

биз, бириккен улуттардын элдери, толук чечкиндүүлүктө,
жашообузда эки жолу адамзатка чексиз кайгы алып келген согуш азабынан кийинки муундарды куткаруу үчүн жана
адамдын негизги укуктарына, адамдын кадыр-баркына жана инсандык баалуулугуна, эркектер менен аялдардын теңдигине, чоң жана чакан улуттардын бирдей укуктарына болгон ишенимди кайрадан жаратууга жана
келишимдерден жана эл аралык укуктун башка булактарынан келип чыккан милдеттенмелер адилеттүүлүк менен сакталып, урматтала турган шарттарды түзүүгө жана
чоң эркиндик берүү менен социалдык прогресске жана турмуш шарттарды жакшыртууга көмөктөшүүгө толук чечкиндүүлүгүбүздү билдиребиз...

Кыргыз Республикасынын Конституциясы

Преамбула

Биз, Кыргыз Республикасынын эли, ...
адамдын жана жарандын укуктарын жана эркиндиктерин коргоого жана урматтоого умтулууну ырастап; ...

“Жарандык мейкиндик” түшүнүгүнүн эки аныктамасы бар. Биринчиси, БУУ тарабынан кабыл алынган расмий аныктамасы мындай: “Жарандык мейкиндик – бул адамдарга жана топторго – же “жарандык мейкиндиктин субъекттерине” – өз коомдорунун саясий, экономикалык, социалдык жана маданий жашоосуна олуттуу катышууга мүмкүнчүлүк берген чөйрө. Мамлекеттер укуктук жана саясий мейкиндикти түзөт, анда адамдар өз пикирлерин билдиришет, чогулат, биригишет жана негизги кызмат көрсөтүүлөрдүн сапатынан институттарды жакшыртууга жана негизги эркиндиктерди урматтоого чейинки өз жашоосуна таасир эткен маселелер боюнча бири-бири менен жана бийлик менен диалогго кирет”¹¹.

Күнүмдүк деңгээлде дагы бир жөнөкөй жана түшүнүктүү аныктама бар, ага ылайык жарандык мейкиндик – **бул адамдын жашоо тиричилигинин материалдык жана материалдык эмес мейкиндиги, ал үй-бүлөнүн, мамлекеттин жана рыноктун сыртында орун алган**, мында жарандар жалпы кызыкчылыктарды илгерилетүү үчүн биригишет¹². Башкача айтканда, жарандык мейкиндикте жарандар мамлекет жана бизнес менен өз ара аракеттенүү учурунда үй-бүлөнүн ичинде чечилбей турган маселелерди чечүү үчүн биригишет же жекече аракеттенишет. Мисалы, майыптуулугу бар балдардын ата-энелери, дыйкандар, мигранттар маалымат жана тажрыйба алмашуу, бири-бирине колдоо көрсөтүү, чогулуп алып кызыкчылыктарды коргоо үчүн өз жамааттарын түзүшөт.

¹¹ <https://www.ohchr.org/EN/Issues/CivicSpace/Pages/UNRoleCivicSpace.aspx>.

¹² Darkwa A., Amponsah N., Gyampoh E. Civil Society in a Changing Ghana. An Assessment Of The Current State Of Civil Society In Ghana, CIVICUS <https://www.ohchr.org/EN/Issues/CivicSpace/Pages/UNRoleCivicSpace.aspx>, 2006. UTL: http://www.civicus.org/media/CSL_Ghana_Country_Report.pdf

Жарандык мейкиндик жарандык өз ара аракеттенүү чөйрөсү болгондуктан, ал көптөгөн формалдуу, бейформал каналдардан жана мындай өз аракеттенүүнүн формаларынан турат, алар аркылуу айрым адамдар жана топтор өз өлкөлөрүн башкарууда роль ойной алышат, чечим кабыл алуу процесстерине, саясий процесстерге жана тынчтыкты куруу процесстерине салым кошо алышат. Бул жарандык мейкиндик эффективдүү иштеши үчүн мамлекет тоскоолдуктарды жаратпашы керек, тескерисинче, маалыматка, диалогго, альтернативалык жана популярдуу эмес пикирлер менен көз караштарды билдирүүгө эффективдүү жетүүнү камсыздашы керек. Мисалы, мамлекет жарандык бирикмелердин, мамлекеттик эмес жалпыга маалымдоо каражаттарынын эркин түзүлүшү жана иштеши үчүн шарттарды камсыздашы керек; жалпы кабыл алган пикирлерге жана позицияларга өзүнүн альтернативдик көз карашын айткан адамдарды куугунтуктан коргоого тийиш.

Санарип технологиялар өнүгүп, социалдык тармактардын пайда болушу менен жарандык мейкиндик кыйла кеңейди. Эгерде мурда биригүү үчүн белгиленген жерде чогулуш керек болсо, ал эми пикирди кагаз бетине түшүрүп жарыялоо үчүн олуттуу ресурстар талап кылынса, эми болсо жарандык мейкиндик физикалык дүйнөдө да жашоосун улантып, ошол эле маалда негизинен Интернет дүйнөсүнө ооду. Бирок бул санарип дүйнө мурдагыдай эле мамлекеттик колдоого жана коргоого муктаж, мисалы, пикир билдирүү эркиндиги, анын ичинде маалыматка жетүү, тынч чогулуштар жана бирикмелер дайыма онлайн да, офлайн да жүзөгө ашырылат. Эркин жарандык мейкиндик ачык жана коопсуз чөйрөнү талап кылат, бул чөйрө онлайн болобу, же офлайнбы, айтор ар кандай коркутуу-опузалоодон, куугунтуктан жана репрессиялардан эркин болууга тийиш.

Жарандык мейкиндиктин негизги принциптери жана өзгөчөлүктөрү Жарандык хартияда чагылдырылган. **Жарандык хартия**¹³ – бул адамдар жана уюмдар кол коюп, биргелешкен аракеттер үчүн негиз катары колдоно ала турган эки барактан турган чакан документ. Жарандык коомдун активисттерине жана алардын уюмдарына багытталган Жарандык хартия жергиликтүү, улуттук, регионалдык же эл аралык деңгээлдерде жарандык мейкиндик үчүн күнүмдүк күрөшкө катышкандардын башын бириктирет. Биринчиден, ал түшүнүүгө жеңил болгон формада жарандык катышуу үчүн өзгөчө маанилүү терминдерди чогултат. Экинчиден, ал жарандык коомдун субъекттери үчүн эл аралык укуктарда бекирилген өз укуктарына карата глобалдык жол көрсөткүч кызматын аткарат. Үчүнчүдөн, бул адамдардын өз коомун түзүүгө катышуу укугун тастыктайт. Жарандык хартия жарандык жана саясий укуктардын жалпы топтомун төмөнкүчө туюндуруп берет:

“Биз, адамдар, бардык жерде жана эч кандай басмырлоосуз урматталууга, корголууга, жайылтылууга жана толук ишке ашырылууга тийиш болгон төмөнкү укуктарга ээбиз:

- 1. Пикир билдирүү эркиндиги.** Ар ким өз көз карашы жана идеялары менен бөлүшүүгө, талкуулоого жана жайылтууга, башкалардын идеяларын колдоого же макул эместигин билдирүүгө укуктуу.
- 2. Маалымат эркиндиги.** Ар бир адам бардык коомдук маалыматка оңой жана өз убагында жетүүгө тийиш.
- 3. Чогулуу эркиндиги.** Ар бир адам жалпы максаттарга жана көздөгөнүнө жетүү үчүн башкалар менен тынч бириге алат.
- 4. Биригүү эркиндиги.** Ар бир адам жалпы максаттарын тынч жайылтуу үчүн уюмдарды түзүүгө, аларга кошулууга же аларды колдоого укуктуу”.

¹³ <https://civiccharter.org/>

XXI кылымдын жаңы коркунучтары физикалык да, виртуалдык да жарандык мейкиндик жөнгө салууну талап кылаарын ачыкка чыгарды. Тактап айтканда, жарандык мейкиндик расизм, терроризм, радикализм, жек көрүү жана башка кыйратуучу кыймылдардын өнүгүүсү үчүн жагымдуу чөйрөгө айланып калбашы үчүн көзөмөл керек. Жарандык хартияда буга байланыштуу мындай деп айтылган: “Бул укуктар башкалардын укуктарын бузганга, жек көрүүнү, басмырлоону, кастыкты же зомбулукту козутканга чейин гана мыйзамдуу түрдө талап кылынышы мүмкүн”. Бирок, жарандык мейкиндиктеги ар кандай чектөөлөр адам укуктары жаатындагы эл аралык укукка ылайык келиши керек, башкача айтканда, алар:

- басмырлабашы керек (баарына бирдей болууга тийиш, өзгөчө учурлар каралбашы керек);
- мыйзам менен каралууга тийиш (өзүнчө башкаруу органынын же кызмат адамынын чечими менен, мыйзам алдындагы актылар менен киргизиле албайт);
- зарыл болушу керек (чыныгы коркунучка негизделген жүйөлүү себеби болууга тийиш);
- коркунучка өлчөмдөш болушу керек (ашыкча эмес, апыртылбаган).¹⁴

Жарандык мейкиндикти жөнгө салуу – бул назик жана татаал процесс, анын алкагында бардык мамлекеттер жана өкмөттөр укуктардын зарылдыгы менен аларды бузунун ортосундагы чегинен өтүүгө умтулуп келишет. Ар бир өкмөт үчүн жарандык мейкиндикти түзүп, аны коргоо боюнча кылдаат жана татаал иш менен алектенгенге караганда жөн гана тыюу салып коюу оңой экенин эстен чыгарбоо керек. Ошондуктан, жарандык мейкиндикке карата өкмөт көргөн ар кандай чараларынын алкагында адам укуктарын бузган вариант дайыма болот. Мындан улам жарандык мейкиндиктин субъекттеринин милдети – кыраакы болуп, мамлекеттин жарандык мейкиндикти жөнгө салуу вариантында адам укуктарын бузушуна жол ачкан мүмкүнчүлүктөрдү өз убагында алдын алуу.

Адамдардын жалпы кызыкчылыктарды коргоо үчүн топторду эркин түзүүсүнө жана аларды башкарууга мүмкүнчүлүктөрүн чектеген мыйзамдарды кабыл алуу менен мамлекеттер биригүү эркиндигин бузушу мүмкүн. Мисалы, айрым бир өлкөлөрдө мыйзамдар адам укуктары сыяктуу айрым темалар менен алектенген уюмдарды түзүүгө тыюу салат. Кээ бир мамлекеттер тынч чогулуу укугун эч жүйөсүз чектешет, муну чогулуш өткөрүүгө алдын ала уруксат талап кылуу, же чогулуштарга убакыт жана өтчү жер боюнча чектөөлөрдү киргизүү менен ишке ашырышат. Сөз эркиндигин чектөө да ар кандай формада болушу мүмкүн. Жалпыга маалымдоо каражаттары маалымат таратууда чечүүчү ролду ойногондуктан, мамлекеттер сынчыл маанайдагы жана алардын саясатына макул эместерди чектөө, көзөмөлдөө же алдын алуу үчүн жалпыга маалымдоо каражаттарын ашыкча жөнгө салуу менен алектенишет. Журналисттерге жана жалпыга маалымдоо каражаттарынын кызматкерлерине карата алардын кесиптик ишмердүүлүгүнө байланыштуу зордук-зомбулуктар көп кездешет жана пикир билдирүү эркиндигин жана маалыматка жетүү укуктарын чектейт, себеби бул коомчулуктун ушул маалыматка жетүүсүнө тоскоолдук кылат.

¹⁴ Чектөөлөрдүн чечмелениши жөнүндө көбүрөөк билүү үчүн Жарандык жана саясий укуктар жөнүндө эл аралык пактынын жоболорунан четтөөлөрдү жана чектөөлөрдү чечмелөөнүн Сиракуз принциптерин караңыз (1985): <https://www.legislationline.org/ru/documents/id/14623>.

Жарандык мейкиндиктин эл аралык стандарттары

Жарандык мейкиндик үчүн коркунучтарга жүргүзүлгөн мониторинг эффективдүү болушу үчүн жагымдуу жарандык мейкиндиктин стандарттарын билүү маанилүү, бул стандарттар демократиялык өлкөлөрдө ар кандай (алардын ичинде төмөнкү) маалымат булактарынын жана пикирлердин негизинде калыптанып калган:

- коомдогу жана ар кайсы өлкөлөрдүн парламенттериндеги көптөгөн талкуулардын жыйынтыктары;
- адам укуктары боюнча эл аралык конвенциялар;
- бир тараптан жарандар менен жарандык коом уюмдарынын, экинчи тарабынан тигил же бул өлкөнүн бийлиги ортосундагы талаштарды БУУнун Адам укуктары боюнча комитетинде кароонун жыйынтыктары. Мисалы, дүйнөдөгү өлкөлөрдүн басымдуу көпчүлүгү Жарандык жана саясий укуктар жөнүндө эл аралык пактка кошулган, анда адамдын негизги укуктары, анын ичинде биригүү, тынч чогулуштарды өткөрүү, пикир билдирүү, маалыматка жетүү эркиндиктерине укуктар жазылган. БУУнун Адам укуктары боюнча комитети Жарандык жана саясий укуктар жөнүндө эл аралык пактынын беренелерине “жалпы түшүндүрмөлөрдү” иштеп чыгып, кабыл алат. Бул түшүндүрмөлөрдө Жарандык жана саясий укуктар жөнүндө эл аралык пактта бекитилген адамдын негизги укуктарынын ар бири боюнча принциптер жана стандарттар толук чечмеленип түшүндүрүлгөн;
- глобалдык жана регионалдык деңгээлдеги башка эл аралык уюмдар (мисалы, БУУ, [Европадагы Кызматташтык жана Коопсуздук Уюму](#), Европа Биримдиги жана башкалар) кабыл алган адам укуктары боюнча атайын документтер.

Кыргызстан Жарандык жана саясий укуктар жөнүндө эл аралык пактка жана анын Биринчи факультативдик протоколуна 1994-жылы кошулган. Пактка жана протоколго кошулган бардык өлкөлөр өзүнө төмөнкүдөй милдеттенмелерди алышат:

- 1) бул өлкөнүн жарандары Жарандык жана саясий укуктар жөнүндө эл аралык пактта каралган укуктар бузулган учурда БУУнун Адам укуктары боюнча комитетине кайрылууга укуктуу;
- 2) мамлекет БУУнун Адам укуктары боюнча комитетинин чечимдерин тааныйт жана аткарат;
- 3) БУУнун Адам укуктары боюнча комитетинин чечимдери прецедент болуп калат, башкача айтканда, ушул пактка кошулган бардык өлкөлөрдөгү окшош кырдаалдарды жана мамилелерди жөнгө салууда милдеттүү эрежелер болуп саналат.

Жарандык мейкиндиктин негизиндеги адам укуктарынын эларалык стандарттары

Жарандык мейкиндиктин эл аралык стандарттарынын булактары

Жагымдуу өзгөрүүлөрдү жүзөгө ашыруу үчүн жарандык мейкиндикти, жарандык катышууну, коомдук эркиндиктердин корголушун жана жарандардын мобилизациясын камсыз кылган адам укуктарынын эларалык стандарттары адам укуктары боюнча эларалык документтердин жана БУУнун адам укуктары боюнча негизги келишимдеринин төмөнкү жоболоруна негизделет:

Адам укуктарынын жалпы декларациясы (АУЖД).

19-берене: эркин ой-пикир жана аны эркин билдирүү укугу.

20-берене: тынч чогулуштар жана биригүү эркиндиги боюнча укук.

21-берене: өз өлкөсүн башкарууга катышуу укугу.

Жарандык жана саясий укуктар жөнүндө эларалык пакт (ЖСУЭП).

19-берене: эркин ой-пикир жана аны эркин билдирүү укугу.

21-берене: тынч чогулуштар эркиндиги.

22-берене: биригүү эркиндиги.

25-берене: коомдук турмушка катышуу.

Экономикалык, маданий жана социалдык укуктардын эларалык пакты.

8-берене: кесиптик бирликтерди түзүү жана аларга кирүү укугу.

15-берене: маданий турмушка катышуу укугу.

Кыз-келиндерди басмырлоонун бардык түрлөрүн жоюу конвенциясы.

3-берене: кыз-келиндердин саясий, экономикалык жана маданий турмушка катышуу укугу.

Баланын укуктары жөнүндө конвенция.

13-берене: ой-пикирлерди эркин билдирүү укугу.

15-берене: тынч чогулуштар жана биригүү эркиндиги боюнча укук.

Бардык эмгек мигранттарынын жана алардын үй-бүлө мүчөлөрүнүн укуктарын коргогон эларалык конвенция.

26-берене: биригүү эркиндиги боюнча укук.

Расалык басмырлоонун бардык формаларын жоюу боюнча эларалык конвенция.

5-берене: тынч чогулуштар жана биригүү эркиндиги боюнча укукту, ой-пикирлерди эркин билдирүү укугун жана мамлекеттик иштерди башкарууда катышуу укугун басмырлоого тыюу салуу.

Майыптардын укуктары жөнүндө конвенция.

21-берене: эркин ой-пикир жана аны эркин билдирүү укугу.

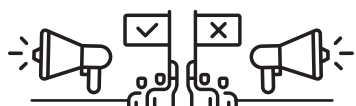
29-берене: маалымат алуу укугу.

30-берене: саясий жана коомдук, ошондой эле маданий турмушка катышуу укугу.

Жарандык мейкиндиктин аныктамасы

Жарандык мейкиндик – адамдын үй-бүлөсүнөн, мамлекеттен жана рынок мамилелеринен тышкары жашаган мейкиндиги. Бул мейкиндикте жарандар жалпы кызыкчылыктарын илгерилетүү үчүн бириге алышат. Башкача айтканда, жарандык мейкиндик – жарандарга үй-бүлөнүн ичинде, мамлекеттик органдар тарабынан же ишкердик аркылуу чечүүгө мүмкүн болбогон тигил же бул маселелерди биргелешип же өзүнчө чечүүгө мүмкүнчүлүк берген демократиялык мамлекеттеги укуктук чөйрө.

Жагымдуу жарандык мейкиндикти камсыз кылган негизги укуктар жана эркиндиктер

Ой-пикирлерди эркин билдирүү

Ар бир адам ой-пикирин эркин билдирүүгө укуктуу. Бул укукка кандай гана маалымат же ой болбосун, аны мамлекеттик чегараларга карабастан, оозеки, жазуу же басылмалар аркылуу же көркөм билдирүү же өзүнүн тандоосуна ылайык башка ыкмалар менен издөө, алуу жана жайылтуу укугу кирет (**ЖСУЭП 19-берене**). Ой-пикирлерди билдирүүнүн бардык формалары жана жайылтуу ыкмалары корголот: оозеки айтылган жана жазылган сөздөр, жаңсоолор тили, искусствого байланыштуу нерселер жана чыгармалар, басылып чыккан материалдар, сүрөттөр, кийимдер, аудио-, видеоматериалдар жана ар кандай интернет технологияларын колдонгон башка нерселер.

Тынч чогулуштар эркиндиги

Ар бир адам тынч чогулуштар эркиндигине укуктуу (**ЖСУЭП 21-берене**). Бул укук аркылуу адам белгилүү бир жерде жыйындарды өткөрүү же белгилүү бир багытта жүрүү менен кандайдыр бир маселеге болгон өзүнүн мамилесин билдирет. “Тынч чогулуш” - зомбулуксуз, курал-жарак колдонулбаган чогулуш. Мындай чогулуш мыйзамсыз максаттарды көздөбөйт.

Мамлекеттик иштерди жүргүзүүгө катышуу укугу

Ар бир жаран мамлекеттик иштерди жүргүзүүгө түздөн-түз, ошондой эле өзү эркин тандаган өкүлдөр аркылуу катышууга укуктуу (**ЖСУЭП 25-берене**). Бул жерде “мамлекеттик иштерди жүргүзүү” деген түшүнүк кеңири мааниге ээ, анын ичине - мамлекеттик кызмат адамдарынын ыйгарым укуктарын аткарышы жана жарандардын шайлоолордо же референдумдарда добуш бериши, ошондой эле жарандардын мыйзам долбоорлорун же мамлекеттик органдардын чечимдерин талкуулодо түздөн-түз катышуусу жана мамлекеттик органдар менен кеңешүү үчүн түзүлгөн ар кандай өкүлчүлүктүү органдарда катышуусу кирет.

Биригүү (ассоциация) эркиндиги

Ар бир адам башкалар менен эркин биригүүгө укуктуу (**ЖСУЭП 22-берене**). Ассоциация - жалпы кызыкчылыктарды биргелешип жүзөгө ашырууну, билдирүүнү, илгерилетүүнү же жайылтууну камсыз кылуу жана коргоо үчүн түзүлгөн бирикме же уюм.

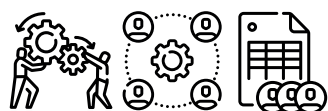
Жагымдуу чөйрө менен камсыз кылуу

Мамлекет өзүнүн жеринде жана юрисдикциясында жүргөн бардык адамдардын укуктары менен эркиндиктерин сыйлап, камсыз кылышы керек. Мамлекет көрсөтүлгөн укуктар менен эркиндиктерди сактоо, коргоо, кубаттоо жана жүзөгө ашыруу үчүн мыйзам чыгаруучулук, административдик жана башка чараларды көрүүгө тийиш (**ЖСУЭП 2-берене**).

Басмырлабоо

Мамлекет ар бир адамга расасына, терисинин түсүнө, жынысына, тилине, динине, саясий жана башка ишенимдерине, улуттук же социалдык тегине, мүлктүк абалына, туулганына же башка шарттарга карабастан бардык адам укуктарын жана эркиндиктерин кепилдендириши керек (**ЖСУЭП 2- жана 3-беренелер**).

Укуктар менен эркиндиктердин чектелиши

ЖСУЭПда айрым укуктарды чектөө мүмкүнчүлүгү каралган. Бул чектөөлөр:

- ◆ эч кимди басмырлабашы керек (өзгөчө шарттар болбой, бардыгы үчүн бирдей болушу керек);
- ◆ мыйзамда каралышы керек (өзүнчө башкаруу органынын же кызмат адамынын чечими менен киргизилбеши керек);
- ◆ зарыл болушу керек (чектөө киргизүү үчүн чыныгы коркунучка негизделген жүйөөлүү себеп болушу керек);
- ◆ коркунучка барабар болушу керек (ашыкча, катаал болбошу керек)

Чектөөлөрдү чечмелөө принциптери (Сиракуз принциптери):

- ◆ Чектөөлөр колдонула турган чөйрө учурдагы укуктун маани-маңызына кедергисин келтирбей тургандай чечмелениши керек.
- ◆ Бардык чектөөлөр мүмкүн болушунча так жана даана чечмеленип, бардык күмөн саноолор каралып жаткан укуктарды коргоп териштирилиши керек.
- ◆ ЖСУЭПте келтирилген чектөөлөрдү кеңири чечмелөөгө болбойт. Чектөөлөрдү каалагандай колдонууга жол берилбейт.
- ◆ Мыйзамда ар бир чектөөнүн мыйзамсыз киргизилиши же колдонулушу боюнча даттануу мүмкүнчүлүгү жана укуктук жактан коргой турган майнаптуу каражаттар каралышы керек.
- ◆ Чектөөлөрдүн мыйзамдуулугун далилдөө милдети мамлекетке жүктөлөт.

Адам укуктары менен эркиндиктерин коргогон эларалык механизмдер

1

БУУнун Келишимдик органдарына (БУУнун комитеттерине) жеке даттанууларды тапшыруу, ошондой эле жарандык уюмдардын альтернативдик докладдарын тапшырышы. Алар мамлекеттер ратификациялаган БУУнун адам укуктары боюнча негизги келишимдери боюнча мамлекеттердин докладдары менен чогуу каралат.

2

Жарандык уюмдардын БУУнун бардык мүчө-мамлекеттери катышкан Универсалдык мезгилдик серебинин (УМС) жол-жобосу боюнча альтернативдик докладдарды тапшырышы. УМС жол-жобосу боюнча тапшырылган альтернативдик докладдарда адам укуктары менен эркиндиктерине байланышкан аркандай маселелер камтылышы мүмкүн.

3

БУУнун Адам укуктары боюнча кеңеши бекиткен Атайын жол-жоболор аркылуу жеке адамдардын билдирүүлөрүн тапшыруу. Алардын мандаты белгилүү бир темалардагы укуктардын бузулушун алдын алуу болот. Атайын жол-жоболордун мандаттары аркылуу жеке билдирүүлөрдү темалардын кеңири тизмеси боюнча багыттоого болот, тактап айтканда:

эркин ой-пикир жана аны эркин билдирүү укугун кубаттоо жана коргоо (1993-жыл).

соттордун жана адвокаттардын көзкарандысыздыгы (1994-жыл).

укук коргоочулардын абалы (2000-жыл).

тынч чогулуштар жана биригүү эркиндиги боюнча укук (2010-жыл).

демократиялык жана акыйкаттуу эларалык тартипти кубаттоо (2011-жыл).

жеке жашоонун колтийбестиги боюнча укук (2015-жыл) ж.б.

Онлайн-форма аркылуу укуктар менен эркиндиктердин бузулуп жатканы жөнүндө өзүнчө билдирүү тапшырып, адам укуктары менен эркиндиктерин бузган ченемдик укуктук актылар (ЧУА) жана ЧУА долбоорлору тууралуу маалымат жөнөтсө болот.

Адам укуктары боюнча органдар тууралуу кененирээк маалыматты, Адам укуктары боюнча Жогорку Комиссардын Башкармалыгынын сайтынан тапса болот (БУУнун АУЖКБ).

Жарандык мейкиндикти кысуунун кесепеттери

Жарандык мейкиндикти кысуунун кесепети кандай болот, теориялык жактан алганда эркиндикти ашыкча чектөөнүн натыйжасында жарандар үчүн да, өкмөттөр үчүн да кандай кесепеттер жаралышы мүмкүн – мына ушуларды түшүнүүгө төмөнкү логикалык ырааттуулук жардам берет.

Өлкө терроризм коркунучу алдында турат, коомдун бир бөлүгү өкмөттөн жигердүү алдын алуучу чараларды талап кылууда

Коомдун бир бөлүгү репрессияга кабылды

Коомдук көзөмөлсүз калган башкаруу органдары өз кызыкчылыктары үчүн бийликти кыянаттык менен колдоно башташты

Өкмөт биригүү эркиндигине тыюу салып, социалдык тармактарга цензура киргизди

Нааразы болгон мамлекеттик кызматчылар бул жарандарды сын үчүн жоопко тартууда киргизилген тыюу салууларды колдонушту

Кызмат көрсөтүүлөрдүн сапаты жана жеткиликтүүлүгү начарлап, жашоо деңгээли төмөндөп, нааразычылыктар күч алды

Күч кызматтары жарандарга карата репрессияларды колдонууга чексиз ыйгарым укуктарга ээ болушту

Жарандар биригип, социалдык көйгөйлөр тууралуу өз пикирлерин билдирүүнү улантууда

Жарандар менен мамлекет тирешип, өлкөдө бийлик кризиси пайда болду

Өз алдынча окуу үчүн адабият

1. [Бириккен Улуттар Уюмунун Жарандык мейкиндикти коргоо жана өнүктүрүү боюнча көрсөтмөлөрү, 2020.](#)
2. [Жарандык Хартия. Адамдардын коомдук жашоого катышуусунун глобалдык принциптери.](#)
3. [Жарандык мейкиндикти коргоо боюнча кошумча булактар](#) (англис тилинде).
4. [Жарандык жана саясий укуктар жөнүндө эл аралык пактынын жоболорунан четтөөлөрдү жана чектөөлөрдү чечмелөөнүн Сиракуз принциптери, 1985.](#)
5. [БУУнун Адам укуктары боюнча Жогорку Комиссарынын Башкармалыгынын сайты: Жарандык коомдун ишмердиги үчүн мейкиндик.](#)

§ 2.2. Биригүү эркиндиги¹⁵

Адам укуктарынын жалпы декларациясы

20-берене

1. Ар бир адам тынч чогулуштар менен ассоциациялар эркиндигине укуктуу.
2. Эч ким мажбурлоо менен кандайдыр бир ассоциацияга кирүүгө тийиш эмес.

Жарандык жана саясий укуктар жөнүндө эл аралык пакт

22-берене

1. Ар бир адамдын башкалар менен биримдик түзүүгө, анын ичинде кесиптик бирликтерди түзүүгө жана өз кызыкчылыктарын коргоо үчүн аларга кошулууга укугу бар.

2. Бул укукту колдонууда мыйзамга ылайык талап болгон жана демократиялык коомдо мамлекеттик жана коомдук коопсуздуктун, коомдук тартиптин, элдин ден соолугун жана аң сезимин сактоонун, же башка адамдардын укуктарын жана эркиндиктерин коргоонун кызыкчылыгын көздөөдө керек болгон учурлардан тышкары эч кандай тыюуларга жол берилбейт. Бул берене куралдуу күчтөрдүн жана полициянын курамына кирген адамдардын бул укукту пайдалануусуна мыйзам ченемдүү тыюу киргизүүгө тоскоол болбойт.

Кыргыз Республикасынын Конституциясы

36-берене.

Ар бир адам жана уюм биригүү эркиндигине укуктуу.

Биригүү эркиндиги – бул демократиянын иштеши үчүн өтө маанилүү болгон адам укугу, ошондой эле башка негизги эркиндиктерди ишке ашыруу үчүн маанилүү шарт. Бирикмелер биздин жашообузга терең сиңген, эгерде бирикмелер, ассоциациялар жана бирликтер (союздар) болбосо азыркы коомдун көптөгөн маселелери такыр эле чечилмек эмес, же алда канча оорчулук менен чечилип, өтө көп убакыт жана ресурстар сарпталмак. Биригүү эркиндигине болгон укук ушул маанисинен алып караганда ар бир жаранга өнүгүү, көйгөйлөрдү чечүү, материалдык жана руханий бакубатчылыкка жетүү үчүн мүмкүнчүлүк берет дегенди билдирет.

Бирикмелер (коммерциялык эмес уюмдар) жарандар тарабынан ар кандай максаттарга жетүү үчүн түзүлөт. Мисалы, төмөнкүлөр үчүн: (1) мамлекеттик органдарга же башка тараптарга үнүн жеткирүү үчүн (белгилүү болгондой, бир адамдын үнү көп учурда угулбайт, ал эми жарандардын бирикмесинин үнү дайыма угулат, канчалык көп адам бириксе, алардын үнү ошончолук катуу чыгат), (2) муктаждарга жардам берүү, (3) коомго пайдалуу иштер менен алектенүү жана (4) башка максаттар үчүн. Бирикмелер көбүнчө “айлана-чөйрө, туруктуу өнүгүү, кылмыштуулуктун алдын алуу... аялдардын укуктарын жана мүмкүн-

¹⁵ Бул параграфты жазуу үчүн «Коммерциялык эмес уюмдарды жана жарандык катышуу институттарын укуктук жөнгө салуу» окуу китебинен алынган материалдар колдонулду, 29-33-беттер.

чүлүктөрүн кеңейтүү, социалдык адилеттүүлүк, керектөөчүлөрдүн укуктарын коргоо жана адамдын бардык укуктарын ишке ашыруу сыяктуу коом үчүн маанилүү көйгөйлөрдү жана маселелерди кароого жана чечүүгө” көмөктөшөт¹⁶.

Демократиялык өлкөлөрдө коммерциялык эмес уюмдардын ишин жөнгө салуунун стандарттары жана принциптери калыптанып калган. Коммерциялык эмес уюмдар, алардын ишин жөнгө салуу тартибине жараша, эки түргө бөлүнөт: (1) атайын кошумча статуска жана мамлекеттик жеңилдиктерге ээ болбогон “жөнөкөй” коммерциялык эмес уюмдар; (2) кайрымдуулук же коомго пайдалуу уюм статусун жана тиешелүү мамлекеттик жеңилдиктерди алган коммерциялык эмес уюмдар.

“Жөнөкөй” коммерциялык эмес уюмдарды жөнгө салуу коммерциялык уюмдарды каттоо, мамлекеттик органдарга отчет берүү, мамлекеттик органдар тарабынан текшерүү, жоюу жана башка башкаруу маселелери жаатында окшош болушу керек. Тактап айтканда, ЕККУ/ДИАУБ жана Венеция комиссиясынын Бирикмелердин эркиндиги боюнча жетектөөчү принциптеринин 225-пунктунда мындай деп айтылат: “Бирикмелерден башка юридикалык жактардан (мисалы, коммерциялык ишканалардан) талап кылынгандан көп отчетторду жана маалыматтарды берүүнү талап кылууга жол берилбейт”. Ушундай эле принциптер Жарандык жана саясий укуктар жөнүндө эл аралык пактта жана БУУнун Адам укуктары боюнча комитетинин чечимдеринде да жазылган.

Демократиялык өлкөлөрдөгү кайрымдуулук же коомго пайдалуу уюмдардын ишин жөнгө салууга келсек, мамлекет бир жагынан аларга артыкчылыктарды берет, экинчи жагынан айкындуулукка жана отчеттуулукка карата катуураак талаптарды коет. Артыкчылыктар салыктык жеңилдиктер түрүндө берилиши мүмкүн (коммерциялык эмес уюмдар ишкерлик ишти жүргүзүүдөн киреше таап, бул каражаттар менен коомго пайдалуу ишмердүүлүгүн каржылай алышы үчүн); бизнес тармагы жана жарандар үчүн дем берүүчү салык чаралары көрүлөт (бизнес жана жарандар коммерциялык эмес уюмдарга кайрымдуулук же грант бере алышы үчүн). Айкындуулукка жана отчеттуулукка карата катаал талаптар кошумча отчеттуулукту, жыл сайын көз карандысыз финансылык аудиттен өтүүнү, атайын сайттарда отчетторду жарыялоону камтышы мүмкүн.

Кыргыз Республикасында, тилекке каршы, 2021-жылдагы Конституциянын жаңы редакциясында бирикмелердин эркиндигин ашыкча жана жүйөсүз чектөөгө шарт түзүлгөн. Айталы, жаңы Конституциянын 8-беренесинде “*[С]аясий партиялар, кесиптик бирликтер жана башка коомдук бирикмелер өзүнүн каржылык жана чарбалык ишмердүүлүгүнүн ачыктыгын камсыз кылат*” деген ченем пайда болду. Бул конституциялык ченемди ишке ашыруу максатында 2021-жылдын 26-июнунда “Коммерциялык эмес уюмдар жөнүндө” Кыргыз Республикасынын мыйзамына түзөтүүлөр киргизилди, алар коммерциялык эмес уюмдар үчүн гана жаңы отчеттуу киргизүүнү карайт. Бул түзөтүү коммерциялык эмес уюмдарга карата басмырлоочу мүнөзгө ээ, себеби жогоруда сөз болгон эл аралык документтерде бекитилген “тең жөнгө салуу” принцибин бузат. Жогоруда айтылгандай, коммерциялык эмес уюмдардын ишин жөнгө салуунун демократиялык стандарттарына жана принциптерине ылайык, финансылык отчеттуу жарыялоо талабы “кайрымдуулук уюму” деген өзгөчө

¹⁶ Караңыз: БУУнун Адам укуктары боюнча кеңешинин 21/16-Резолюциясы, 4-пункт; БУУнун Адам укуктары боюнча Кеңешинин 24/5-резолуциясы, 5-берене. Ошондой эле караңыз: БУУнун Адам укуктары боюнча кеңеши, Укук коргоочуларды коргоо (2013-жылдын 12-апрели), A/HRC/RES/22/6, атап айтканда, 5 жана 13-20-пункттар. Ошондой эле караңыз: African Commission on Human and Peoples' Rights, Concluding observation of the African Commission on Human and Peoples' rights in respect of Egypt, [Египетке карата Адамдардын жана элдердин укуктары боюнча Африка комиссиясынын корутунду байкоосу, 3rd Period Report, 27 April- 11 May 2005, para. 29

статуска ээ болгон, тиешелүү салыктык жана башка жеңилдиктерди алган коммерциялык эмес уюмдарга карата гана колдонулушу керек болчу.

Мындан тышкары, 1997-жылдын 5-июлунда Кыргызстан эл аралык келишимдердин укуктары жөнүндө Вена конвенциясына кошулганын билүү маанилүү. Аталган Конвенциянын 27-беренесине ылайык, “[к]атышуучу келишимди аткарбаганы үчүн актануу катары өзүнүн ички мыйзамдарынын жоболоруна шилтеме бере албайт”. Конституция өлкөнүн жогорку мыйзамы экендигине карабастан, ал Кыргызстандын ички мыйзамына кирет, мындан улам, Конституциядагы ушундай басмырлоочу ченемдердин болушу да Кыргызстандын Жарандык жана саясий укуктар жөнүндө эл аралык пакттын алкагында өз милдеттенмелерин бузуу үчүн жүйө болуп бере албайт.

Биригүү эркиндиги боюнча укуктун эл аралык стандарттары

Биригүү эркиндиги боюнча укуктун эл аралык стандарттарынын булактары

Адам укуктарынын жалпы декларациясы (АУЖД 20-бер.): «Ар бир адам тынч чогулуштар жана биригүү эркиндигине укуктуу».

Жарандык жана саясий укуктар жөнүндө эл аралык пакт (ЖСУЭП 22-бер.).

Экономикалык, социалдык жана маданий укуктар жөнүндө эл аралык пакт (8-бер.).

Качкындардын статусу жөнүндө конвенция (15-бер.).

Аялдарга карата дискриминациянын бардык түрлөрүн жоюу жөнүндө конвенция (7-бер.).

Баланын укуктары жөнүндө конвенция (15-бер.).

Майыптардын укуктары жөнүндө конвенция (29-бер.).

Адамдын укуктары жана негизги эркиндиктери жөнүндө конвенция (12-бер.).

ЕККУнун Адам өлчөмү боюнча конференциясынын Копенгаген кеңешмесинин документи (26-бер.).

ЕККУ ДИАУБнын бирикмелердин эркиндиги боюнча жетектөөчү принциптери.

Биригүү эркиндигинин аныктамасы жана негизги жоболору

Бирикме деген эмне?

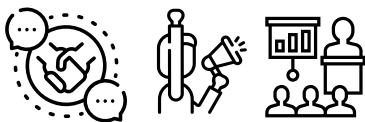
Жалпы кызыкчылыктары, иш-аракеттери же максаты менен байланышкан жактардын биригүүсү бирикме деп түшүнүлөт. Бирикменин милдеттүү белгилери болуп коммерциялык эмес мүнөзү жана иш-аракеттеринин уюштурулушу саналат. Бирикмелер ар кандай аталышы мүмкүн: коммерциялык эмес, өкмөттүк эмес, киреше таппаган, жарандык уюмдар, жарандык коомдун, үчүнчү сектордун уюмдары ж.б. Ошол эле учурда алар милдеттүү түрдө юридикалык жак болууга тийиш эмес. Бирикмелер формалдуу эмес да болушу мүмкүн.

Бирикмелер эмне үчүн түзүлөт?

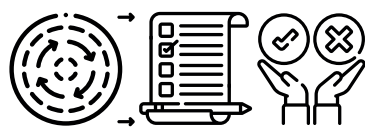
Бирикмелер ар кандай максаттарга жетүү үчүн түзүлөт. Мисалы, мамлекеттик органдарга же башка адамдарга өз пикирлерин жеткирүү үчүн (канчалык көп адамдар бириксе, алардын үнү ошончолук катуу болот), жалпы кызыкчылыктарды коргоо жана илгерилетүү, муктаж болгондорго жардам берүү, коомго пайдалуу иш-аракеттер менен алектенүү жана башка максаттар үчүн түзүлүшү мүмкүн.

Бирикмелердин кызыкчылыктарынын чөйрөсүнө кеңири тизмедеги маселелер кириши мүмкүн: коррупцияны азайтуу жана айлана чөйрөнү коргоо маселелеринен баштап, үй-бүлөдөгү зомбулуктун алдын алууга же жаныбарларды коргоого чейин.

Бирикме түзүүгө ким укуктуу?

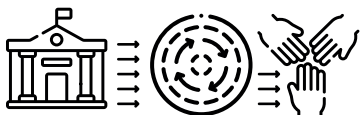
Ар кандай жактар – жеке да, юридикалык да жактар, анын ичинде мамлекеттин жарандары же жарандыгы жок адамдар, ошондой эле мындай жактардын топтору юридикалык жак статусуна ээ болгон же ээ болбогон бирикмелерди эркин түзүүгө укуктуу. Ар бир адам бирикмеге кошулуу же андан чыгуу жөнүндө чечимди эркин кабыл ала алат (**№3 принцип**).

Бирикмелер кандай укуктарга жана эркиндиктерге ээ?

Бирикмелер жеке адамдар ээ болгон укуктарга жана эркиндиктерге ээ болушу керек (**Жетектөөчү принциптердин 259-п.**). Бирикмелер бир катар укуктарга жана эркиндиктерге ээ, алардын ичинде:

- ◆ өз ишмердигинин максатын, түрүн жана мазмунун аныктоо эркиндиги (**№1 жана 4 принциптер**);
- ◆ өзүнүн мүчөлүк эрежелерин аныктоо эркиндиги (**№3 принцип**);
- ◆ ички иштерине башкалар тараптан кийлигишпөө эркиндик (**№4 принцип**);
- ◆ улуттук жана эл аралык деңгээлде ассоциацияларга биригүү эркиндиги (**№4 принцип**);
- ◆ ой-пикир жана аны билдирүү эркиндиги (**№6 принцип**);
- ◆ ресурстарды (финансылык, материалдык жана адамдык) эркин издөө, алуу жана пайдалануу укугу (**№7 принцип**), ж. б.

Биригүү эркиндиги боюнча укугуна карата мамлекеттин кандай милдеттенмелери бар?

Мамлекет биригүү эркиндиги боюнча укукка байланыштуу эки түрдүү милдеттенмеге ээ (**№2 принцип**):

1. Мамлекет бирикмелердин жана биригүү эркиндиги боюнча өз укуктарын ишке ашырып жаткан жактардын укуктарын жана эркиндиктерин ишке ашырууга кийлигишпөөгө тийиш.

2. Мамлекет бирикмелер иш-аракетин жүргүзүүсү үчүн жа-

гымдуу шарттарды түзүүсү зарыл:

- ◆ жөнгө салуучу талаптарды жөнөкөйлөтүү, мындай талаптар ашыкча оор болуусуна жол бербөө, ресурстарды колдонууга жана бирикмелер туш болгон көйгөйлөрдү чечүүгө көмөк көрсөтүү;
- ◆ ар кандай мыйзам актыларын, бирикмелердин ишмердигине тиешелүү саясатты кабыл алуунун жана ишке ашыруунун алдында бирикмелер менен консультацияларды өткөрүү (**№8 принцип**).

Бирикмелерден коммерциялык уюмдарга караганда көбүрөөк ачык-айкындуулукту талап кылууга жол берилеби?

Бирикмелерден башка юридикалык жактардан (мисалы, коммерциялык ишканалардан) талап кылынгандан көбүрөөк ачык-айкындуулукту, отчетторду жана маалыматтарды берүүнү талап кылууга жол берилбейт. Анткен менен, кээ бир бирикмелерге белгилүү бир жеңилдиктер мамлекет тарабынан берилген учурларда алардын отчеттуулугуна карата өзгөчө талаптарды коюуга жол берилет (мисалы,

кайрымдуулук уюмдарына, мамлекет аларга олуттуу салыктык жеңилдиктерди бергендиги үчүн). Ошол эле учурда, бирикмелер жеңилдиктерден баш тартууга жана бул жеңилдиктер менен байланышкан ачыктык жана отчеттуулук боюнча кошумча талаптарды аткаруудан баш тартууга мүмкүнчүлүгү болушу керек (Жетектөөчү принциптердин **225-п.**).

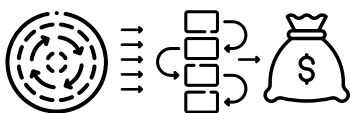
Бирикмелер кайсы булактардан каржыланышы мүмкүн?

Бирикмелердин коюлган максаттарына жетүү үчүн каражаттары болушу керек (**№7 принцип**). Алар каржылык (кайрымдуулук, демөөрчүлүк, гранттар), материалдык (жабдуулар) жана адам ресурстарын (ыктыярчылык) эркин издөөгө, алууга жана пайдаланууга, ошондой эле ар кандай мыйзамдуу экономикалык иш-аракеттер менен эркин алектенүүгө укуктуу.

Каржылоонун ар кандай булактарына жол берилет:

- ◆ мамлекеттик (мисалы, салыктык жеңилдиктер, социалдык заказ) жана жеке (инвестициялар, займдар);
- ◆ улуттук, чет өлкөлүк жана эл аралык.

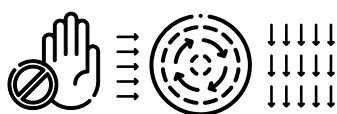
Мамлекеттер бирикмелердин ресурстарга жеткиликтүү болушун каржылоо булагына карата чектебеши керек. Бажы контролуна, валюталык операцияларга жана акчаларды адалдоону жана террорчулукту алдын алуу боюнча иштерге, шайлоолорду жана саясий партияларды каржылоо эрежелерине карата мыйзамдык талаптар буга кирбейт.

Бирикмелер киреше алып келүүчү иштер менен алектене алышабы?

Бирикмелердин коммерциялык эмес мүнөзүнө байланыштуу, ушундай иштен алынган кандай болбосун пайда ушул бирикменин мүчөлөрүнүн же уюштуруучуларынын ортосунда бөлүштүрүлбөйт жана бирикменин максаттарына жетүүгө багытталат (Жетектөөчү принциптердин **191-пункту**).

Бирикмелер эркин, кандайдыр бир атайын уруксатсыз, өзүнүн коммерциялык эмес ишин каржылоо максатында мыйзамдуу экономикалык, ишкердик же коммерциялык иш-аракетин жүргүзүүгө укуктуу болушу керек. Мында алар иш-аракеттин ушул түрүнө карата колдонулуучу жалпы эреже боюнча бардык ченемдик талаптарды жана лицензиялоо шарттарын аткарууга тийиш. Мындан тышкары,

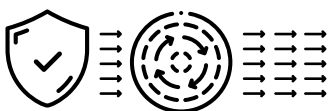
Биригүү эркиндиги боюнча укук чектелиши мүмкүнбү?

Биригүү эркиндиги боюнча укук абдан аз учурларда чектелиши мүмкүн (**ЖСУЭП 22-беренеси** жана **№9** жана **№10 принциптер**) жана алар:

- ◆ мыйзамда каралышы керек (алар башкаруунун айрым органынын же кызмат адамынын чечими боюнча мыйзам астындагы актылар менен киргизилиши мүмкүн эмес);
- ◆ демократиялык коомдо зарыл болушу (чыныгы коркунучка негизделген орчундуу себеп керек) жана өзүнүн мыйзамдуу максатына өлчөмдөш болушу керек;
- ◆ катуу чектелген төмөнкү кызыкчылыктарды коргоо үчүн киргизилет:
 - мамлекеттик же коомдук коопсуздук,
 - коомдук тартип,
 - калктын саламаттыгын жана адеп-ахлагын коргоо, же
 - башка адамдардын укуктарын жана эркиндиктерин коргоо.

МААНИЛҮҮ:

- ▶ Чектөөлөр дайыма тар чечмелөөгө ээ болуп жана бул укукту жокко чыгарууга алып келбеши керек.
- ▶ Чектөө зарылдыгы кылдаттык менен салмактанып жана төгүндөлгүс далилдерге негизделиши керек.
- ▶ Кандай гана жагдайда болбосун, азыраак кийлигишүү менен байланышкан жолду тандоо керек.

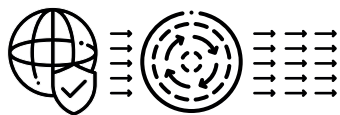
Биригүү эркиндиги боюнча укукту коргоонун кандай каражаттары бар?

Коомдук бирикмелерге бийликтин аракеттеринен жана чечимдеринен алардын укуктарын коргоо үчүн укуктук каражаттар кепилденилиши тийиш (**№11 принцип**):

- ◆ бийлик органдарынын жана алардын кызмат адамынын чечимдерине жана аракеттерине (аракетсиздигине) административдик даттануу укугу;

- ◆ сотко кайрылуу укугу;
- ◆ адилеттүү компенсацияга укук.

Коргоо каражаттары **натыйжалуу** болууга тийиш, бул: ишке ашыруунун кыска мөөнөттөрү, коргоо каражаттарынын финансылык, аймактык жана коммуникациялык жеткиликтүүлүгү, мүлктүк да, моралдык да зыяндын ордун толтуруунун өлчөмүнүн шайкештиги болушун билдирет.

Биригүү эркиндиги укугун коргоо боюнча кандай эл аралык механизмдер бар?

Биригүү эркиндиги боюнча укуктун бузулушу жөнүндө арызданып жаткан жарандарга жана уюмдарга төмөндөгүдөй **процедуралар** жеткиликтүү:

1. БУУнун адам укуктары боюнча Кеңешине даттануу жөнөтүү.
2. БУУнун адам укуктары боюнча Комитетине жеке билдирүүлөрдү жөнөтүү жана альтернативдик баяндамаларды сунуштоо.

ды сунуштоо.

3. Тынч чогулуштардын жана ассоциациялардын эркиндигине болгон укуктар боюнча Атайын баяндамачыга жекече билдирүүлөрдү жөнөтүү. Адам укуктары боюнча бардык келишим органдарына жекече билдирүүлөр **онлайн**, электрондук почта же почта аркылуу жөнөтүлүшү мүмкүн

Кыргыз Республикасынын Конституциясында биригүү эркиндиги укугу жөнүндө кандай жоболор бар?

«Ар ким биригүү эркиндигине укуктуу» (**36-бер.**).

Бул укукту ишке ашырууда жарандар коммерциялык эмес, анын ичинде формалдуу эмес (катталбаган) уюмдарды түзүшөт. Саясий партиялар, кесиптик бирликтер, жана башка коомдук бирикмелер өздөрүнүн финансылык жана чарбалык ишинин ачык-айкындуулугун камсыздашат (**8-бер.**). Конституциянын бул жобосу бирикмелерди жөнгө салуунун демократиялык принцибин бузат, анткени ага ылайык, бирикмелерден коммерциялык ишканалардан талап кылынгандан көбүрөөк ачык-айкындуулукту жана көбүрөөк сандагы отчетторду жана маалыматтарды берүүнү талап кылууга жол берилбейт (Жетектөөчү принциптердин **225-п.**).

Көнүгүү

Сиз мүчө болгон же кызмат көрсөтүүлөрүн пайдаланган ассоциациялардын жана бирликтердин (союздардын) тизмесин түзүңүз. Бул бирликтер жана бирикмелер менен чогуу кандай көйгөйлөрдү чечип же кандай максаттарга жетип жатканыңызды ойлонуп көрүңүз.

Биригүү эркиндигине укукту чектөөнүн кесепеттери

Жергиликтүү жамааттын мисалында биригүү эркиндигине укукту ашыкча чектөөлөрдүн натыйжасында теориялык жактан кандай кесепеттер пайда болушу ыктымал экенин түшүнүүгө төмөндөгү логикалык ырааттуулук жардам берет.

Айыл жашоочуларынын биригүү эркиндигине укукту чектеген учурда окуялардын өнүгүүсүнүн мисалы

Шаар жашоочуларынын биригүү эркиндигине укукту чектеген учурда окуялардын өнүгүүсүнүн мисалы

Өз алдынча окуу үчүн адабият

1. [Бирикмелердин эркиндиги боюнча жетектөөчү принциптер](#), ЕККУ/ Демократиялык институттар жана адам укуктары боюнча бюро (ДИАУБ), 2016.
2. [“Коммерциялык эмес уюмдарды жана жарандык катышуу институттарын укуктук жөнгө салуу” окуу китеби](#), ICNL, 2020 г.
3. [БУУнун Адам укуктары боюнча Жогорку комиссарынын Башкармалыгынын сайты: Тынч чогулуштардын жана ассоциациялардын эркиндигине укукту коргоонун эл аралык стандарттары](#).

§ 2.3. Тынч чогулуштарга катышуу эркиндиги

Адам укуктарынын жалпы декларациясы

20-берене

1. Ар бир адам тынч жыйындарга жана ассоциацияларга катышуу эркиндигине укуктуу.

Жарандык жана саясий укуктар жөнүндө эл аралык пакт

21-берене

Тынч чогулуштарга болгон укук таанылат. Бул укукту колдонууда мыйзамга ылайык талап болгон жана демократиялык коомдо мамлекеттик жана коомдук коопсуздуктун, коомдук тартиптин, элдин ден соолугун жана аң-сезимин сактоонун, же башка адамдардын укуктарын жана эркиндиктерин коргоонун кызыкчылыгын көздөөдө керек болгон учурлардан тышкары эч кандай чектөөлөр мүмкүн эмес.

Кыргыз Республикасынын Конституциясы

39-берене

1. Ар бир адам тынч чогулуштар эркиндигине укуктуу. Эч ким чогулушка катышууга мажбурланышы мүмкүн эмес.

2. Тынч чогулушту өткөрүүнү камсыз кылуу максатында ар бир адам мамлекеттик органдарга же жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарына кабарлама берүүгө укуктуу.

3. Тынч чогулуштардын уюштуруучулары жана катышуучулары тынч чогулуш өткөрүү жөнүндө кабарламанын жоктугу, кабарламанын түрү, мазмуну жана берүү мөөнөтү сакталбагандыгы үчүн жоопкерчилик тартпайт.

4. Тынч чогулуштардын уюштурулушу жана өткөрүү тартиби мыйзам менен аныкталат.

Жарандардын чогулуштары алгачкы коомдордо оттун тегерегинде аңчылык планын талкуулап, олжолорду бөлүштүрүү боюнча пикирлерди угуу менен башталган.

Жалпы иштерди жана түрдүү көз караштарды талкуулоо үчүн тынч чогулуштар коомдо баарлашуунун жана пикир билдирүүнүн негизги формасы болуп саналат, мында пикирлер бири-бирине карама-каршы да келиши мүмкүн. Ошондуктан, тынч чогулуу эркиндиги адамдын негизги укуктарынын бири болуп саналат, бул укукту жеке адамдар жана топтор, катталбаган бирикмелер, юридикалык жактар жана уюмдардын башка түрлөрү жүзөгө ашырышы мүмкүн. Иш жүзүндө ар бир адам өмүр бою тигил же бул жыйындарга катышып өтөт. Мындан улам кимдир бирөө адамдын бул табигый укугун – чогулуп, турмуш тиричиликке байланышкан бардык маанилүү маселелерди тынч талкуулап алуу укугун чектейт дегенди элестетүү да мүмкүн эмес.

Башкаруу системасынын, коомдук келишимдин, жарандардын башкарууга катышуу жана добуш берүү укугу көз карашынан алганда, тынч чогулуштар жарандык коомдун ичинде баарлашуунун жана өз ара мамиле түзүүнүн механизми, ошол эле маалда башкаруу системасы, бийлик органдары менен диалог түзүү жолу болуп саналат. Тынч чогулуштардын максаттары такыр башкача болушу мүмкүн, мисалы, биргелешкен көйгөйлөрдү, тигил же бул окуялардын өнүгүү ыктымалдуулугун талкуулоо, анын ичинде өзгөчө, ал тургай нааразылык пикирин билдирүү да болушу мүмкүн. Тынч чогулуштарды өткөрүп, жарандык коом эч кимге зыян келтирбестен жана күч колдонбостон бийликтин аракеттерине каршылыгын билдире алат. Чогулуштар катышуучулардын жалпы пикирин билдирүү жана айрым бир идеялар менен ой-пикирди коомчулукка жеткирүү үчүн өткөрүлөт. Чогулуш өткөрүүгө майрам, эскерүү акциясы же кайрымдуулук акциясы себеп болушу мүмкүн.

Кыргыз Республикасынын айылдык жамааттарындагы тынч чогулуштар эзелтен бери уланып келаткан салтка айланган; тынч чогулуштардын курултай өңдүү айрым бир түрлөрүнүн тамыры терең жана аны элибиз жүздөгөн жылдар бою сактап келүүдө. Айылдык чогулуштар бардык жерде жайылган – акыркы мезгилге чейин бул элеттик жамааттардын ичиндеги өз ара аракеттенүүнүн негизги формасына айланып калган эле. Акыркы жылдары социалдык тармактар жана мессенджерлер айылдык чогулуштардын ордун алмаштырып жатат. Ошого карабастан, маанилүү маселелерди талкуулап, аларды чечүүдө альтернативалык көз караштарды карап чыгуу үчүн дагы эле айылдык чогулуштар өткөрүлүүдө. Чогулуштарда айылдарды көрктөндүрүү, анын ичинде ашар уюштуруу, жерлерди жана сууну бөлүштүрүү боюнча биргелешкен аракеттер талкууланат, чыр-чатактар чечилет, тирешкендер жараштырылат.

Тынч чогулуштар, анын ичинде курултайлар, жыйындар, угуулар - адамдын социалдык жана экономикалык укуктарын коргоонун бир формасы болуп саналат. Мисалы, эмгек укуктарына карата эмгек жамааттарынын чогулуштары чоң мааниге ээ, бул чогулуштарда эмгек мамилелеринин эң татаал маселелерин чечүүгө болот. Чогулуу эркиндигине болгон укукту коргоо социалдык да, экономикалык да укуктарды (анын ичинде ишке орношуу жана эмгек менен байланышкан укуктарды), ошондой эле “үчүнчү муундун укуктары” (мисалы, жагымдуу айлана-чөйрөгө укукту)¹⁷ ишке ашырууга өбөлгө түзөт.

Тынч чогулуштар оор шарттарда жашаган жамааттар, ошондой эле азчылыктар үчүн өзгөчө мааниге ээ. Дал ушул чогулуштар учурунда жамааттардын маданиятын жана тарыхый эс тутумун калыптандыруу жана сактоо процесстери жүрөт, иденттүүлүк бекемделет, жамааттык сезим, биримдик, кызматташуу өнүгөт. Кыргызстандын айыл жерлеринде Жаңы жылга, Ноорозга, Эгемендүүлүк күнүнө жана башка элдик, мамлекеттик

¹⁷ Тынч чогулуштардын эркиндиги боюнча жетектөөчү принциптер, ЕККУ, ДИАУБ, 2011. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/d/6/83237.pdf>

майрамдарга арналган элдик чогулуштар абдан популярдуу. Алардын улуттук биримдикти чыңдоодогу мааниси жергиликтүү жамааттын масштабында гана эмес, жалпы улуттун масштабында да баа жеткис, себеби мындай тынч чогулуштарда маданий алмашуу, салттар, үрп-адаттар жуурулушуп, Кыргыз Республикасында жашаган ар кандай элдердин ортосунда достук жана ал тургай туугандык мамилелер да түптөлөт.

Тынч чогулушта азчылыктын пикири көз жаздымында калбоого тийиш. Айталы, Адам укуктары боюнча Европа соту плюралисттик жана толеранттуу коомду түзүүдө “жеке кызыкчылыктар кээде топтун кызыкчылыктарына баш ийиши мүмкүн, бирок ошол эле малда демократия көпчүлүктүн көз карашы дайыма үстөмдүк кылышы керек дегенди билдирбейт: азчылыктарга адилеттүү жана туура мамиле жасоону камсыз кылган, үстөмдүк абалын кыянаттык менен пайдаланууну болтурбаган тең салмактуулукка жетүү керек”¹⁸. Ошондой эле чогулуштар процессинде жарандардын кандайдыр бир топторуна, мисалы, мигранттарга, чет өлкөлүк жарандарга ачык сүйлөө мүмкүнчүлүгүн чектөөгө болбойт, себеби тынч чогулуштарга укук жарандарда да, жаран эместерде да бар. Бул укуктан, мисалы, чет өлкөлүк жарандар, мигранттар (документтери барлар же документи болбогондор), башпаанек сурагандар, качкындар жана жарандыгы жок адамдар колдоно алышат.

Сөз эркиндиги көз карашынан алганда, тынч чогулуштар өзгөчө потенциалга ээ – тынч чогулуштарда айтылган жамааттык пикирлер көбүнчө эң беделдүү эксперттердин жалгыздап айтылган пикирлерине караганда алда канча салмактуу болот. Мындай жамааттык пикирлер чечим кабыл алууда көбүрөөк эске алынат.

Ошентип, эркин чогулуу мүмкүнчүлүгү плюралисттик жана толеранттуу коомду түзүүдө принципалдуу түрдө маанилүү ролду ойнойт. Мындай коомдо ар кандай жана мүмкүн карама-каршы тажрыйбага, ынанымга, адаттарга жана принциптерге ээ болгон топтор тынчтыкта жанаша жашашат: “Ой жүгүртүү, абийир жана дин тутуу эркиндигине болгон укуктар козголгон жагдайларда бийлик органдарынын ролу плюрализмди жоготуп, чыңалуунун себебин жок кылуу эмес, бири-бирине атаандаш топтордун толеранттуулугун камсыз кылуу болот”¹⁹.

Тынч чогулуштар эркиндиги боюнча укуктун эл аралык стандарттары

Тынч чогулуштар эркиндигинин эл аралык стандарттарынын булактары

Адам укуктарынын жалпы декларациясы: «Ар бир адам тынч чогулуштар менен биригүү эркиндигине укуктуу» (20(1)-бер.).

Жарандык жана саясий укуктар жөнүндө эларалык пакт **(ЖСУЭП 21-бер.)**.

Баланын укуктары жөнүндө конвенция **(15-бер.)**.

Расалык басмырлоонун бардык формаларын жоюу боюнча эларалык конвенция **(5-бер. (d)(ix))**.

¹⁸ Ошол эле жерде.

¹⁹ Ошол эле жерде.

Айрым адамдардын, топтордун жана коомдук органдардын жалпы кабыл алынган адам укуктары менен негизги эркиндиктерди колдоо жана коргоо укугу жана милдети жөнүндө декларация **(5-бер.)**.

Майыптардын укуктары жөнүндө конвенция **(29-бер.)**.

ЕККУнун Адамзат өлчөмү боюнча Копенгаген кеңешмесинин документи **(9.2-пункт)**.

Адамдын укуктары жана негизги эркиндиктери жөнүндө КМШ конвенциясы **(12-бер.)**.

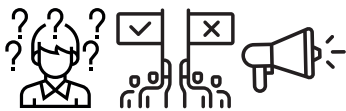

Тынч чогулуштарга болгон укук боюнча №37 жалпы түшүндүрмөлөр **(CCPR/C/GC/37)**.

Тынч чогулуштар эркиндиги боюнча ЕККУ/ДИАУБнын жана Европа Кеңешинин Венециялык комиссиясынын жетектөөчү принциптери **(Guidelines OSCE/ODIHR)**.

Тынч чогулуштар эркиндигинин аныктамасы жана негизги жоболору

Чогулуш деген эмне?

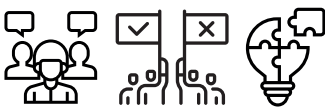
Мамлекеттик органдардын жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын, коомдун көңүлүн кандайдыр бир маселелерге буруу, ошондой эле пикир билдирүү үчүн бир катар адамдардын коомдук жерлерде алдын ала ниеттенип же убактылуу туруусу же жүрүшү. Чогулуштун максаты белгилүү бир адамга, адамдардын тобуна, уюмга же бүтүндөй коомго кандайдыр бир билдирүүнү жеткирүү болгону менен, ал бир гана ушул максат менен чектелбей бөлөк максаттарда да өткөрүлүшү мүмкүн, мисалы майрамдарды, эскерүү акцияларын өткөрүү жана нааразычылыкты билдирүү же талаштуу идеяларды же максаттарды коргоо **(CCPR/C/GC/37, 4-, 7-, 12-пункттар)**.

Тынч чогулуштар эркиндиги боюнча укук эмне үчүн зор мааниге ээ?

Тынч чогулуштар эркиндиги боюнча укук, ой-пикирди эркин билдирүү жана биригүү эркиндиги боюнча укуктар менен чогуу, иштеп жаткан кандай гана демократиялык система болбосун, анын негизин түптөйт. Адамдын ушул укуктары талапка ылайык камсыз кылынса, бийликтин беделди бекемдеп, социалдык климат жакшырып, чыр-чатактар сол-

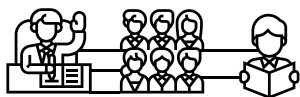
гундап, укуктук аң-сезим жогорулайт. Адамдын ушул укугу аркылуу адамдар өз пикирин биргелешип билдирип, коомдун курулушуна катыша алышат **(CCPR/C/GC/37, 1-, 2-пункт)**.

Жыйындарды эркин өткөрүү укугу кандай чогулуштарга колдонулат?

Бул укук зомбулуксуз чогулуштарга гана жайылып, аларды коргойт. “Зомбулук” дегенде катышуучулардын башка адамдарга күч колдонуп, жаракат келтиришин же өлтүрүшүн же мүлкүнө олуттуу зыян келтиришин түшүнүү керек. Жөн гана түртүшүү, түртүү же автоунааларга же жөө жүргөн адамдарга тоскоол болуу зомбулукка кирбейт

(CCPR/C/GC/37, 4-, 15-пункттар).

Тынч чогулуштарды кимдер өткөрө алышат?

Бардык адамдар бирдей даражада тынч чогулуштарды өткөрүүгө укуктуу. Бул укукту жарандар да, чет өлкөлүк жарандар да, мигранттар, баш калка сурагандар, качкындар жана жарандыгы жок адамдар жүзөгө ашыра алышат. Бийликтегилер өлкөнүн аймагында жүргөн бардык адамдарды ушул укук менен кандайдыр бир белгилери жана айырмачылыктары боюнча бөлүп-жарбай камсыз кылууга милдеттүү (ЖСУЭП 2-бер.). Басмырлоого дуушар болгон же тынч чогулуштарга катышууда өзгөчө кыйынчылыктарга кабылган адамдардын тынч чогулуштарга эркин катышуу укугу корголушу үчүн өзгөчө аракеттер көрүлүшү керек (ССПР/С/ГК/37 25-пункт).

Тынч чогулушту өткөрүүгө уруксат алыш керекпи?

Чогулуштарды өткөрүү презумпциясында бардык чогулуштар башынан мыйзамдуу жана тынч чогулуштар катары каралышы керек болгондуктан, чогулууну каалаган адамдардан чогулушту өткөрүүгө уруксат алуусун талап кылбаш керек. Бийлик органдары тынч чогулушту өткөрүүнү каалагандарга колдоо көрсөтүшү керек. Мыйзамдар чогулуштун уюштуруучусуна чогулушту өткөрүү ниети жөнүндө билдирме тапшырууну милдеттендирбеши керек. Чогулуштун уюштуруучулары бийликтегилер тынч чогулушту өткөрүүдө жардам бере алышы үчүн гана аларга алдын ала билдирме берүүгө укуктуу (п. 70, 72 ССПР/С/ГК/37).

Мамлекет тынч чогулуштар эркиндиги боюнча укуктун жүзөгө ашырылышына көмөктөшүүсү керекпи?

Мамлекет тынч чогулуштарды өткөрүүгө көмөктөшүп, катышуучуларга көздөгөн максаттарына жетүү үчүн жагымдуу шарттарды түзүп бериши керек. Ушул максатта мамлекет бул укукту эффективдуу жүзөгө ашырууга мүмкүнчүлүк берген жагымдуу шарттарды, укуктук жана институционалдык базаны түзүп, ошондой эле чогулушка чейинки, чогулуш учурундагы жана чогулуштан кийинки даярдык чараларын көрөт. Айрым учурларда бийлик органдарына көчөлөрдү жаап, жол кыймылын башка багытка буруп, коопсуздукту камсыз кылып, катышуучуларды башка адамдардын кийлигишүүлөрүнөн же зомбулугунан коргоого туура келет (ССПР/С/ГК/37 21-24, 33-пункттар).

Тынч чогулуштарды онлайн режимде өткөрсө болобу?

Тынч чогулуштар эркиндиги боюнча укукту офлайн режимде да, онлайн режимде да жүзөгө ашырууга болот. Ушундан улам, мамлекеттин тынч чогулуштарды коргоо милдеттемелери аралыктан катышуу мүмкүнчүлүгүнө да жайылат. Мамлекетке онлайн-чогулуштардын катышуучуларынын үндөрүн баса турган жаңы технологияларды колдонууга, ошондой эле аларды аңдууга жана коркутуп-үркүтүүгө, Интернетти өчүрүүнү талап кылууга, шайлоолордун жана нааразычылык акцияларынын алдында сайттарды жана ресурстарды бөгөттөөгө тыюу салынат (ССПР/С/ГК/37 10-пункт).

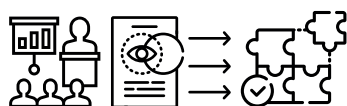
Мамлекет тынч чогулуштарда башка адамдардын болушуна көмөктөшүүсү керекпи?

Тынч чогулуштар эркиндиги боюнча укукту толук кандуу жүзөгө ашырууда журналисттер, укук коргоочулар жана чогулуштарды мониторингдеген байкоочулар өзгөчө маанилүү роль ойношот. Алар коомчулукка жана бийлик органдарына учурда болуп жаткан окуялар тууралуу объективдүү отчетун тартуулашат. Мамлекет алардын катышуусун кубаттап, иш милдеттерин аткаруусуна тыюу салбашы, репрессияларга албашы, аркасынан түшпөшү, шаймандарына зыян келтирбеши же конфискациялабашы керек. ([CCPR/C/GC/37](#) 30-, 74-пункттар).

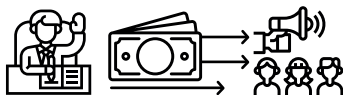
Бир учурда тынч чогулуштар менен контрчогулуштар өтүп жатса мамлекет кандай аракеттерди көрүшү керек?

Кээде бир эле жерде максаттары бири-бирине каршы келбеген эки же андан көп тынч чогулуштар өткөн учурлар болуп калат (бир маалдагы чогулуштар). Мындай учурда бийликтегилер чогулуштардын катышуучуларын бөлүп, ар бир чогулушту коргошу керек. Мамлекеттер эки чогулуштун катышуучуларынын бири-бири менен кагылышуусуна, ошондой эле чогулушту үзгүлтүккө учурата турган чагымчыл аракеттерге жана башка чыр-чатактуу кырдаалдарга жол бербеш керек. Контрчогулуш (бир тынч чогулуш башка тынч чогулушка макул эместигин билдиргиси келгенде) өткөрүлүп жаткан учурда, бийлик органдары чогулуштардын катышуучуларынын ортосунда бири-бирин көрүп, уга алгыдай коопсуз аралыкты камсыз кылышы керек ([CCPR/C/GC/37](#) 14-, 26-пункттар).

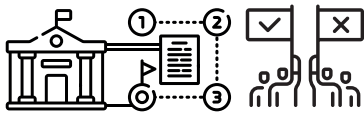
Тынч чогулуштардын уюштуруучулары башка адамдардын аракеттери үчүн жоопко тартылышабы?

Чогулуштун кээ бир катышуучуларынын аракеттери үчүн чогулуштун уюштуруучулары жооп бербейт. Тескерисинче, кандай гана укук бузуулар болбосун алар боюнча катышуучулар жекече жооп бериши керек. Чогулуштун катышуучуларынын чакан тобу агрессивдүү аракеттерди жасашса, бийлик органдары чогулушту токтотуунун ордуна ошол адамдарга карата тийиштүү чараларды көрүшү керек. Башка адамдардын тынч чогулуштун катышуучуларына жасаган кастык мамилеси тынч чогулуштун өткөрүлүшүн чектөөгө негиз болбошу керек ([CCPR/C/GC/37](#) 18-пункт).

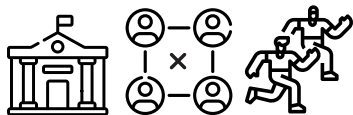
Уюштуруучулар тынч чогулушту уюштуруу үчүн акы төлөшү керекпи?

Тартипти же коопсуздукту камсыз кылууга, медициналык жардамга же тазалап-жыйноого же тынч чогулушту өткөрүүгө байланыштуу башка коомдук кызматтарга жумшалган чыгымдарды катышуучулардан же уюштуруучулардан талап кылуу 21-беренеге дал келбейт [ЖСУЭП](#) ([CCPR/C/GC/37](#) 18-пункт).

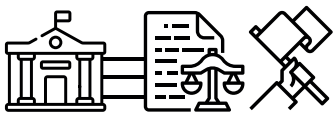
Бийлик органдары тынч чогулуштардын өткөрүлүшүн кандай учурларда чектей алат?

Тынч чогулуштарга карата укукту чектей турган мыйзамдуу негиздердин узартылбас так тизмеси бар, бул тизмеге төмөнкү негиздер гана кирет: улуттук коопсуздук кызыкчылыктары; коомдук коопсуздук; коомдук тартип; калктын саламаттыгын сактоо; адеп-ахлактык; же башка адамдардын укуктары менен эркиндиктерин коргоо (ЖСУЭП 21-беренесинин 2-бөлүгү). Бийлик органдары кандай гана чектөө болбосун, анын мыйзамдуулугун, зарылчылыгын жана өлчөмдөштүгүн далилдеши керек. Чектөөлөр эч кимди басмырлабай баарына бирдей болуп, чогулуштарга катышууга тоскоол болбой же тизгиндөөчү таасир жаратпашы керек. Тынч чогулуштар согушту, улуттук, расалык же диний кастыкты жайылтуу, бөлүнүп-жарылууга, касташууга же күч колдонууга чакыруу үчүн колдонулбашы керек. Мындай учурларда бүтүндөй чогулушка эмес, күнөөлүү адамдарга карата чара көрүлүшү керек (CCPR/C/GC/37 36-, 41-, 50-пункттар).

Бийлик органдары чогулгандарды кууп таратып, аларга карата күч колдоно алышабы?

Чогулгандарды такыр эле болбой калган учурларда, чогулуш тынч болбой же олуттуу күч колдонуу коркунучу бар экендиги далилденгенде жана аны камакка алуу сыяктуу чаралар менен жоюуга мүмкүн болбогон учурларда гана кууп таратууга аргасыз болушат. Укук коргоо органдары кандай гана күч колдонушпасын, ал токтоосуз ачык-айкын коомдук отчетто чагылдырылышы керек. Отчетто жетиштүү маалымат камтылыш керек, анын негизинде төмөнкүлөрдү аныктоо үчүн - күч колдонууга зарылчылык бар беле, күч колдонуу өлчөмдөш болдубу, болуп өткөн окуянын чоо-жайынын сүрөттөлүшү, күч колдонуунун себептери, анын эффективдүүлүгү жана кесепеттери (CCPR/C/GC/37 85-, 91-пункттар).

Мамлекет эффективдүү укуктук коргоо каражаттары менен камсыз кылышы керекпи?

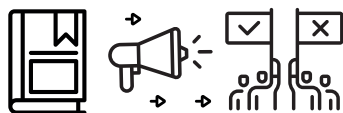
Мамлекет ушул укуктун чогулушка чейин, чогулуш жүрүп жатканда жана андан кийин жүзөгө ашырылышын камсыз кылуу үчүн эффективдүү укуктук коргоо каражаттарын пайдалануу мүмкүнчүлүгүн берген механизмдер менен камсыз кылышы керек. Чогулуштарды чектеген чечимдердин жүйөөлүүлүгүн текшерүү үчүн административдик жол-жоболор ыкчам жүргүзүлүп, чогулуш өткөрүлгөнгө чейин сотко кайрылууга мүмкүнчүлүк калыш керек (CCPR/C/GC/37 69-, 72-пункттар). Укук бузулган учурларда сотко кайрылуу, анын ичинде апелляция берүү же ишти кайра кароо механизмдери оңой болушу керек (CCPR/C/GC/37 29, 69-пункттар). Укук коргоо органдары мыйзамсыз күч колдонду же мыйзамды бузду деген билдирүүлөр майнаптуу, объективдүү жана өз маалында иликтенип, күнөөлүүлөр жоопко тартылышы керек (CCPR/C/GC/37 29-, 69-, 90-пункттар).

Тынч чогулуштар эркиндиги боюнча укукту коргогон кандай эл-аралык механизмдер бар?

Тынч чогулуштар эркиндиги боюнча укук бузулган учурда эмне кылса болот:

- ◆ Бүткүл дүйнө боюнча адам укуктарынын жалпы сыйланышына жана корголушуна көмөктөшүүгө жооптуу болгон БУУнун системасындагы атайын орган **Адам укуктары боюнча БУУнун Кеңешине** арыз менен кайрылса болот.
- ◆ Адам укуктарынын бузулганы, адам укуктарынын стандарттарына туура келбеген мыйзамдар, ЧУА долбоорлору жана колдонуудагы практика тууралуу тынчсызданууларды **Тынч чогулуштар жана ассоциациялар эркиндиги укуктарына байланыштуу маселелер боюнча атайын баяндамачыга онлайн форманы колдонуп** кайрылса болот.
- ◆ **БУУнун Адам укуктары боюнча комитетине жеке даттануулар менен** жана/же альтернативдүү докладдар аркылуу кайрылса болот.
- ◆ Мындан тышкары, зарылчылыкка жараша ЕККУга мүчө мамлекеттеринин тынч чогулуштар эркиндиги боюнча мыйзам долбоорлорун ЕККУ/ДИАУБнын **тынч чогулуштар эркиндигине байланыштуу маселелерди караган эксперттер кеңеши** талдай алат.

Кыргыз Республикасынын Конституциясы тынч чогулуштар эркиндиги боюнча укук тууралуу эмне дейт?

Конституция адам укуктары менен эркиндиктерин эң жогорку баалуулуктары деп эсептеп, ар бир адамдын тынч чогулуштар эркиндиги боюнча укугун кепилдендирип, чогулушка катышууга мажбурлоого тыюу салат. Чогулуштун өтө турганы жөнүндө билдирме укук деп белгиленип, тынч чогулуштардын уюштуруучулары жана катышуучулары тынч чогулуштун өтө турганы тууралуу билдирбегени, билдирменин формасын, мазмунун жана тапшыруу мөөнөтүн сактабаганы үчүн жоопко тартылбайт (**Конституциянын** 23-, 39-бер.).

Тынч чогулуштар эркиндиги боюнча укукту жүзөгө ашырууда бир дагы адам басмырланбашы керек, ошондой эле Конституцияда каралган максаттардан жана даражадан тышкары тынч чогулуштар эркиндиги боюнча укукка чектөөлөрдү коюуга тыюу салынат (**Конституции** 23-, 24-бер.).

Тынч чогулуштарды өткөрүү эркиндигин чектөөнүн кесепеттери

Тынч чогулуштар ар дайым бийликтин көңүлүн бурат жана бийликтеги адамдардын туура иш жүргүзүп жатканына болгон ишеним деңгээлин жакшы мүнөздөйт. Эреже катары, өз чечимдерине ишенип, калктын колдоосун сезген бийлик тынч чогулуштарды өткөрүү эркиндигин чектөөнү каалабайт. Эгерде бийликтеги адамдар эл алардын чечимдерине нааразы экенин билишсе, анда бул нааразычылыкты ачыкка чыгарбоо үчүн тынч чогулушту өткөрүүгө жол бербешти мүмкүн. Бирок кээде нааразычылык туура эмес чечимдин айынан эмес, жарандарда бул чечимдин себептери жана кесепеттери тууралуу маалыматынын жоктугунан келип чыгат. Мындай учурда тынч чогулуштар бийликтин өзү үчүн өтө пайдалуу,

анткени бул чогулуштар түз баарлашуу жана татаал маселени ачык талкуулоо аркылуу калк менен ишенимдүү мамилелерди түзүүгө жардам берет. Ошондуктан тынч чогулуштарга тыюу салуунун зыяны жарандарга эле эмес, башкаруу органдарына да тийиши мүмкүн. Мындан тышкары, чогулуштарга тыюу салынган шартта, жарандар жүйөлөрдү жана каршы жүйөлөрдү тараптардын өз ооздорунан угуп, кырдаалды туура түшүнүү мүмкүнчүлүгүнөн ажырашат.

Тынч чогулуштарды өткөрүү эркиндигине болгон укукту чектөөнүн божомолдуу кесепеттери төмөн жакта логикалык ырааттуулукта берилди.

Өз алдынча окуу үчүн адабияттар

1. [Тынч чогулуштардын эркиндиги боюнча жетектөөчү принциптер](#). ЕККУ, ДИАУБ, 2011.
2. Жарандык жана саясий укуктар жөнүндө эл аралык пакттын тынч чогулуштарга укук жөнүндө 21-беренесине [№37 Жалпы түшүндүрмөлөр](#) (2020), БУУнун Адам укуктары боюнча комитети.
3. [“Кыргыз Республикасында жарандардын жергиликтүү өз алдынча башкарууга катышуусу” окуу китеби](#). Өнүктүрүү саясат институту, 2020-ж.
4. [Жергиликтүү жамааттын Типтүү уставы](#), 2020-жылдын 28-майындагы редакциясында.

§ 2.4. Сөз эркиндиги

Адам укуктарынын жалпы декларациясы

19-берене

Ар бир адам эркин ой-пикирге жана аны эркин билдирүүгө укуктуу; бул укук өз ой-пикирлерин тоскоолсуз жактоону жана маалыматтар менен идеяларды ар кандай каражаттар жана мамлекеттик чек араларга карабастан издөө, алуу жана таркатуу эркиндигин камтыйт.

Жарандык жана саясий укуктар жөнүндө эл аралык пакт

19-берене

1. Ар бир адам өз пикирин эч тоскоолсуз карманууга укугу бар.

2. Ар бир адамдын өз пикирин эркин билдирүү укугу бар; бул укук өзүнө мамлекеттик чек аралардан көз карандысыз ооз эки же кат жүзүндө, басма сөздүн же көркөм чыгармачылыктын жардамы менен, же өзү тандаган башка жолдор аркылуу ар кайсы түрдөгү маалыматтарды жана идеяларды издөө, алуу жана таратуу эркиндигин камтыйт.

3. Бул берененин 2-пунктунда көрсөтүлгөн укуктарды колдонуу өзгөчө милдеттенмелерди жана өзгөчө жоопкерчиликти талап кылат. Демек, ал кээ бир кыскартууларга дуушар болушу мүмкүн, бирок ал кыскартуулар мыйзамдарда көрсөтүлүп төмөнкүлөрдү камсыз кылууга зарыл болушу керек:

- a) башка адамдардын укуктары жана беделин урматтоо;
- b) мамлекеттин коопсуздугун, коомдук тартипти, калктын ден-соолугун жана адеп-ахлактуулугун сактоо.

Кыргыз Республикасынын Конституциясы

32-берене

1. Ар бир адам эркин ой жүгүртүүгө жана пикирге ээ болууга укуктуу.

2. Ар бир адам өз пикирин эркин билдирүүгө, сөз жана басма сөз эркиндигине укуктуу.

3. Эч ким өз пикирин билдирүүгө же андан баш тартууга мажбурланышы мүмкүн эмес.

4. Басмырлоого, кастыкка же зомбулукка чакырган улуттук, расалык, диний жек көрүүчүлүктү, гендердик жана башка социалдык үстөмдүктү үгүттөөгө тыюу салынат.

Коомдо ар дайым альтернативалык пикирге ээ болгон жана ар бир адамга бул укук төрөлгөндөн бери берилгенин түшүнүү менен өз пикирин билдирүүнү зарыл деп эсептеген адамдар бар. Пикирин билдиреби же жокпу – бул ар бир адамдын өз эрки, бирок оюн айтууну чечкен адам ачык жана эркин сүйлөй алышы керек.

Конкреттүү адам үчүн сөз эркиндиги анын жеке өнүгүүсү, кадыр-баркы жана өзүн өркүндөтүү жагынан негизги мааниге ээ. Маалыматтар жана ой-пикир менен тоскоол-

дуксуз алмашуу адамга өзү жашаган чакан чөйрөнү да, чоң дүйнөнү да таанып билүүгө мүмкүндүк берет, ага өз жашоосун пландаштырууга жана өз иши менен алектенүүгө жол ачат. Мындан тышкары, өз ишенимин билдирүү мүмкүнчүлүгү жаранга коопсуздук сезимин тартуулап, мамлекет аны менен эсептешээрин көрсөтүп турат²⁰. Бирок инсандын жеке өзүнө тиешелүү болгон категориялар – укук, эркиндиктен тышкары, сөз эркиндигинин башка бир өлчөмү бар – бул коомдук маани. Ар бирибиз инсан катары өзүбүз үчүн сөз эркиндиги канчалык маанилүү болгонун ички туюмубуз менен түшүнүп турабыз, бирок ал коом үчүн, мамлекет үчүн, жалпы цивилизация үчүн канчалык маанилүү экенин кантип түшүнсөк болот?

Пикир билдирүү эркиндиги мамлекетти сапаттуу башкарууга ар кандай жолдор менен өбөлгө түзөт²¹. Биринчиден, сөз эркиндиги өлкөдөгү билимдүү жана чынчыл адамдардын бийликке келишине шарт түзөт. Ар кандай саясий партиялардын ортосундагы ачык талкуулар алардын күчтүү жана алсыз жактарын ачып көрсөтөт, натыйжада шайлоочулар бул талапкерлердин кимиси өлкөнү башкарууга көбүрөөк даяр экенин чечип, аларга добуштарын беришет. Жалпыга маалымдоо каражаттарында бийлик менен оппозициянын ишмердигин чагылдыруу коррупциялык иштердин жана башка мыйзам бузуулардын бетин ачат, мунун натыйжасында абийирсиз иштерге жол берилбейт жана ак ниеттүү башкарууга өбөлгө түзүлөт.

Экинчиден, сөз эркиндиги жарандарга кооптонуулары жана эмнелерди күтүп жатканы жөнүндө бийликти кабардар кылууга мүмкүнчүлүк берет. Качан адамдар коркпостон, өз көйгөйлөрү жөнүндө ачык айта алса, бийлик тез арада көйгөйлүү маселелерди билип, аларга адекваттуу түрдө жооп кайтара алат. Бул жарандардын бийликке болгон ишенимин бекемдеп, социалдык туруктуулукту орнотууга жардам берет.

Үчүнчүдөн, пикир билдирүү эркиндиги жаңы мыйзамдар же мамлекеттик программалар боюнча бардык сунуштардын кылдат каралышын камсыздайт. Коомдук талкуулар саясатчылар эң жакшы сунуштарды ала турган кандайдыр бир “идеялар рыногун” түзөт. Мыйзам долбоорлорун эркин талкуулоо аларды эл колдоп берүүсүн камсыз кылат, албетте мындай мыйзамдар жакшы да сакталат.

Бул маселеге башка жагынан карасак, сөз эркиндигин чектөө адам укуктарына жана адамдын өзүнө гана эмес, мамлекетке жана анын башкаруу системасына да зыян келтирет. Бул миңдеген жылдар бою белгилүү. Мисалы, Байыркы Грецияда Форумдагы дебаттардын культу жана ачык талаш-тартыштар демократиялык башкаруунун саясий өзөгүн түзгөн. Ал эми XIX кылымда англис философу Жон Стюарт Милль кабыл алынган көз караштарга карама-каршы келген ойлорду билдирүүгө уруксат берүүнүн маанилүүлүгүнө төрт жүйө келтирген:

- эгерде пикирди ачык айтпаса, ал туура же туура эмес экендигин биз эч качан биле албайбыз;
- толугу менен туура же туура эмес пикирлер сейрек кездешет, эгерде пикир ачык айтылбаса, андагы чын болгон нерсе жоголот;
- эгер кабыл алынган идея чындап туура болсо, анда ал карама-каршы идея менен ачык жана чынчыл талаш-тартыш жарыштан кийин адамдарды толук ишендире алат;
- эгерде кайсы бир идеянын канчалык туура болгонун мезгил-мезгили менен ага

²⁰ Борбор Азия өлкөлөрү үчүн сөз эркиндиги боюнча окуу китеби, ЕККУ, ARTICLE 19, London, 2007. URL: <https://www.article19.org/data/files/pdfs/tools/central-asian-pocketbook-ru.pdf>.

²¹ Булактын баяндоосунда: Борбор Азия өлкөлөрү үчүн сөз эркиндиги боюнча окуу китеби, ЕККУ, ARTICLE 19, London, 2007. URL: <https://www.article19.org/data/files/pdfs/tools/central-asian-pocketbook-ru.pdf>.

шек санап текшерип турбаса, анын күчтүү жактары ачылбаса, адамдар ал идея эмнеси менен туура болгонун оңой эле унутуп коюшат²².

Эгерде мамлекет өлкөнү кантип башкаруу боюнча ар кандай ойлордун ачык жана адилеттүү атаандашуусуна жол бербесе, күчтүү жана көпчүлүк колдогон идеялар жеңип алат дегенге кепилдик жок. Бул кантип иштээрин жергиликтүү жана улуттук деңгээлдеги сөз эркиндигинин таасири аркылуу көрүүгө болот. Дал ушул сөз эркиндигинин жардамы менен Кыргыз Республикасынын эли көптөгөн коррупциялык кырдаалдар жөнүндө биллип алды. Мисалы, Бишкек ЖЭБин оңдоо учурунда коррупциялык сатып алуулар жөнүндө маалыматтар чыккандан кийин мамлекет тиешелүү чараларды көрүүгө жана сатып алуулардын жыйынтыктарын кайра карап чыгууга мажбур болду. Коомдук талкууну жаратуудан коркуу сезими башка натыйжасыз сатып алуулардын токтотулушуна себепчи болушу мүмкүн (коомдук талкуунун натыйжасында Жогорку Кеңешке акылга сыйгыс көп акчага жаңы креслорду сатып алуу планы ишке ашпай калган учурду эстесе болот).

Жергиликтүү деңгээлде сөз эркиндиги башкаруунун көптөгөн өңүттөрүнө таасирин тийгизип, өзгөчө жакшы иштейт. Айыл өкмөт башчыларынын биринин айтымында, жергиликтүү органдардын аткаминерлери коомдун алдында уят болуп калуудан кооптонуп, коррупцияга шектейт деп корккондуктан үйүнүн тегерегине таш тосмо курууга барышпайт, антсе муну жердештери ыңгайлуу учурда ачык эле бетке айтат, деп.

Ошол эле учурда сөз эркиндиги абсолюттук эмес. Чектөөлөр мүмкүн жана кээде зарыл, бирок алардын бардыгы жалпы эрежеге катары эмес, өзгөчө аргасыз учурларда колдонулуучу чара катары кабыл алынышы керек. Чектөөлөргө эки максатта гана уруксат берсе болот:

- башкалардын укуктарын жана кадыр-баркын урматтоо үчүн;
- мамлекеттик коопсуздукту, коомдук тартипти, калктын ден соолугун же адеп-ахлагынын коргоо үчүн.

Сөз эркиндигин чектөө мыйзам менен бекитилүүгө тийиш жана бул үчүн өтө олуттуу жүйөлөр болушу керек. Башкача айтканда, кайсы бир кызмат адамынын каалоосу менен сөз эркиндигине кийлигишүүгө болбойт. Чектөөнүн себеби так жана айкын көрсөтүлүп, мыйзам менен бекитилиши керек. Мисалы, “өлкөнүн терс имиджин түзүп алуудан коргоо үчүн” деген негиздеме сөз эркиндигин чектөөгө себеп боло албайт. Бул өтө бүдөмүк туюндурма, анын ичине каалаган маалыматты, каалаган пикирди киргизип койсо болот, ошондо бийлик жарандарга негизи эле пикирин айтууга тыюу салып койгон болот. Так эмес жазылган мыйзамдар мындайча айтканда “ооздуктоочу эффектти” да берет: эмнени айтууга уруксат, ал эми эмнелерге тыюу салынганы анык эмес болгондо жарандар “ар балээден алыс болоюн” деп, курч маселелерди талкуулоодон сактанып, мыйзамдын алкагынан алып караганда пикиринде эч кандай өөн нерсе болбосо да, айткан пикири мыйзамга каршы келип калышы мүмкүн деп коркуп калат. Мындан улам мыйзамдын түшүнүксүз талаптары коомду “ооздуктап”, ал үчүн маанилүү маселелерди талкуулоого тоскоол болот.

Андан тышкары, чектөөлөр өлчөмдөш, акылга сыярлык болушу керек. Мисалы, кимдир бирөөнүн кадыр-баркына шек келтирилген учурда, жалпыга маалымдоо каражатын жабуунун же ушак тараткан адамды камакка алуунун кереги жок; төгүндөөгө милдеттендирүү жетиштүү болот. Дагы бир мисал: улуттук коопсуздукту коргоо үчүн өлкөнүн куралдуу күчтөрүндөгү иштердин абалын талкуулоого тоскоолдук кылууга жол берилбеши керек.

²² Милль Ж. С. “Эркиндик тууралуу”, 1859.

Пикир билдирүү эркиндигине укук жаатындагы эл аралык стандарттар

Пикир билдирүү эркиндигинин эл аралык стандарттарынын булактары

Адам укуктарынын жалпы декларациясы ([АУЖД, 19-бер.](#)): “Ар бир адам ынанымда болуу эркиндигине жана аны эркин билдирүү укугуна ээ; бул укук өз ынанымында тоскоолсуз бекем турууну жана мамлекеттик чек араларга карабастан маалыматты жана идеяларды кандай гана болбосун каражаттар менен издөө, кабыл алуу жана таратуу эркиндигин камтыйт”.

Жарандык жана саясий укуктар жөнүндө эл аралык пакт ([ЖСУЭП, 19-бер.](#)).

Балдар укуктары жөнүндө Конвенция ([13-бер.](#)).

Рассалык басмырлоонун бардык түрлөрүн жоюу жөнүндө эл-аралык Конвенция ([5 \(d\)\(xiii\)-бер.](#)).

Майыптардын укуктары жөнүндө Конвенция ([21-бер.](#)).

Адамдын укуктары жана негизги эркиндиктери жөнүндө КМШ Конвенциясы ([11-бер.](#)).

ЕККУнун адамдык өлчөмү боюнча конференциясынын Копенгаген жолугушуусунун документи ([9.1-п.](#)).

[№34 Жалпы түшүндүрмөлөр](#). Пикир жана аны билдирүү эркиндиги.

БУУнун Башкы Ассамблеясынын [санарип технологиялар доорунда жеке жашоого болгон укук тууралуу](#) Резолюциясы, А/С.3/68/L.45, 2013-жылдын ноябры.

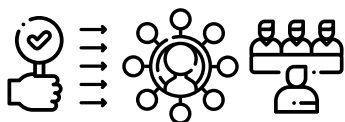
БУУнун Башкы Ассамблеясынын Интернетте адам укуктарын колдоо, коргоо жана жүзөгө ашыруу тууралуу Резолюциясы, А/HRC/32/L.20, 2016-жылдын 27-июнь күнү.

Пикир билдирүү эркиндигинин аныктамасы жана негизги жоболору

Эмне үчүн пикир билдирүү эркиндигине укук абдан маанилүү?

Пикир эркиндиги жана аны билдирүү эркиндиги – ар бир эркин жана демократиялык коомдо инсандын ар тараптуу өнүгүүсү үчүн ажырагыс шарты жана негизги элементи болуп саналат. Пикир билдирүү эркиндигине болгон укук ачыктык жана отчеттуулук принциптерин жүзөгө ашыруу үчүн милдеттүү шарт болуп саналат, бул принциптер өз кезегинде адам укуктарын колдоо жана коргоо үчүн абдан маанилүү ([CCPR/C/GC/34, 2-3-п.](#)).

Пикир билдирүү эркиндигине укук кимдерге таандык?

АУЖДнын жана **ЖСУЭПтин** 19-беренелери “Ар бир адам ... укукка ээ” деген сөздөр менен башталат. Бул деген пикир билдирүү эркиндигине укук жынысына, расасына, түсүнө, динине, билим деңгээлине, жарандыгына, саясий көз карашына, тегине, экономикалык абалына же башка критерийлерге карабастан, ар бир адамга төрөлгөндөн тартып таандык экенин билдирет. Бийликтер мамлекеттин территориясынын ичинде жашаган адамдардын баарына кандайдыр бир айырмачылыктарына карабастан адам укуктарын камсыз кылууга милдеттүү (**ЖСУЭП**, 2-берене).

Пикир билдирүү эркиндигине укук кайсы жерде күчүндө болот?

Пикир билдирүү эркиндигине болгон укук адамга «... мамлекеттик чек араларга карабастан ...» таандык (**АУЖДнын** жана **ЖСУЭПтин** 19-беренелери). Бул пикир билдирүү эркиндигине укук бир гана өлкөнүн территориясы менен чектелбейт дегенди билдирет. Мамлекет өз жарандарына өз жеринде да, анын четинде да “маалымат издөөгө, алууга жана жайылтууга” уруксат бериши керек. Бул туюндурмадан улам, пикир билдирүү эркиндигине болгон укук интернет мейкиндигинде да колдонулаарын, мамлекеттер бул укукту Интернетте колдонууга эч кандай жүйөсүз тоскоолдук кылууга акысы болбогонун билүү зарыл (**CCPR/C/GC/34**, 12, 43-п.).

Пикир билдирүү эркиндигине укук өзүнө эмнелерди камтыйт?

Пикир билдирүү эркиндигине укук өзүнө “... маалыматты жана идеяларды издөө, алуу жана жайылтуу ...” эркиндигин камтыйт. “Маалыматты жана идеяларды жайылтуу” укугу сөз эркиндигинин эң айкын өңүтү болуп саналат. Бул – жеке баарлашууда болсун, же жалпыга маалымдоо каражаттары аркылуу болсун, башкаларга билгениңди же ой-пикириңди айтуу укугу. Ар бир адамга өз оюн билдирүүгө мүмкүнчүлүк берүүдөн тышкары, башка адамдардын да идеяларынын жана пикирлеринин мүмкүн болушунча кеңири өңүтү менен таанышууга да шарт түзүп берүү сөз эркиндигинин максаты болуп саналат. Адамдар бул максатка гезиттерди окуп, радио угуп, интернетке кирип, коом үчүн ачык талкууларга жана дебаттарга катышып, мамлекеттик органдардын карамагында болгон маалыматтарга жетип, илимий изилдөөлөрдү же журналисттик иликтөөлөрдү жүргүзүп жете алат (**CCPR/C/GC/34**, 9,18, 19-пункттар).

Пикир билдирүү эркиндигине болгон укук жалпысынан пайдалуу же туура деп эсептелген маалыматка жана идеяларга гана жайылтылбайт. Бул укук карама-каршы, туура эмес, ал тургай нес кылуучу маалыматтарга да тиешелүү; кимдир бирөөнүн идеяны жактырбаганы же жаңылыш деп эсептелгени мындай пикирди билдирүүдөн баш тартууга себеп болуп бере албайт (**CCPR/C/GC/34**, 9,11-пункттар).

Пикир билдирүү эркиндигине укук өз пикирин билдирбөө эркиндигин да камтыйт (**CCPR/C/GC/34**, 10-пункт).

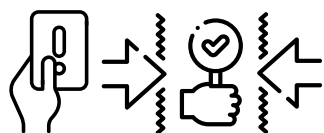
Пикирди кайсы ыкмалар менен билдирүүгө болот?

Жарандар өз пикирин ар кандай каражаттар менен – оозеки жана жазуу түрүндө, жаңдоо тили аркылуу билдирүүгө, ошондой эле сүрөттөр жана искусство предметтери өңдүү вербалдык эмес коммуникация каражаттарын колдонууга укуктуу болушу керек. Пикирди жеткирүү ыкмаларына мыйзам менен тыюу салынбаган китептер, гезиттер, брошюралар, афишалар, баннерлер, кийимдер жана материалдар кирет. Бул болсо аудиовизуалдык, электрондук жана интернет технологияларына негизделген пикир билдирүү каражаттарынын бардык түрлөрүн камтыйт (CCPR/C/GC/34, 12-п.).

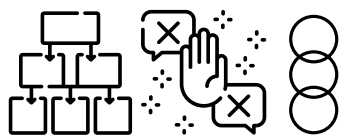
Мамлекет пикир билдирүү эркиндигине укуктуу коргоого милдеттүүбү?

Мамлекет пикир билдирүү эркиндигине укуктуу жүзөгө ашырууга кийлигишүүдөн баш тарткандан тышкары, ошондой эле пикир билдирүү эркиндигине жасалган тоскоолдуктарды четтетүү үчүн жигердүү чараларды да көрүүгө милдеттүү (ЖСУЭПтин 2-беренеси, CCPR/C/GC/34, 7-п.). Катышуучу мамлекеттер ошондой эле адамдарды сөз эркиндигин жана пикир билдирүү эркиндигин колдонууга тоскоол болгон жеке адамдардын же мамлекеттик эмес уюмдардын иш-аракеттеринен коргоого милдеттүү (CCPR/C/21/Rev.1/Add.13, 8-п.). Мамлекеттик башкаруунун бардык бутактарынын жана ар кандай деңгээлдеги башка бийлик органдарынын иш-аракеттери катышуучу мамлекеттин жоопкерчилигине алып келиши мүмкүн (CCPR/C/21/Rev.1/Add.13, 4-п.).

Пикир билдирүү эркиндигине укуктуу чектөөгө болобу?

Эл аралык укук ар кандай жеке жана мамлекеттик кызыкчылыктарды коргоо максатында пикир билдирүү эркиндигине болгон укукка айрым чектөөлөрдү киргизүүгө жол берет (ЖСУЭПтин 19-беренеси). Ошондой эле бардык согушка үндөгөн чакырууларга, дискриминацияга, касташууга же кордук көрсөтүүгө үндөгөн, улуттук, расалык же диний жек көрүүнүн пайдасына болгон бардык чакырууларга мыйзам тарабынан тыюу салынышы керек (ЖСУЭПтин 20-беренеси). Ар бир чектөө катаал “үч бөлүктөн турган тесттен” өтүүгө тийиш (төмөн жактан караңыз).

“Үч бөлүктөн турган тест” деген эмне?

“Үч бөлүктөн турган тест” – бул ЖСУЭПтин 19-беренесинде белгиленген пикир билдирүү эркиндигине болгон укуктуу чектөөнү үч тараптуу текшерүү. Бул текшерүүгө ылайык, ар бир чектөө:

1) Мыйзам менен белгиленүүгө тийиш:

- ◆ Чектөө мыйзам менен гана киргизилиши мүмкүн (мыйзам астындагы акт менен эмес); чектөөнү киргизип жаткан мыйзам ачыктык, айкындуулук жана юридикалык аныктык стандарттарына шайкеш келүүгө тийиш.

2) Коомдун мыйзамдуу кызыкчылыктарын коргоо максаттарына кызмат өтөөгө тийиш:

- ◆ Киргизилип жаткан чектөө эл аралык укук боюнча мыйзамдуу деп таанылган максатка жетүүгө же ошондой максатты көздөөгө тийиш: (1) башкалардын укуктарын жана аброюн урматтоо жана (2) мамлекеттик коопсуздугу, коомдук тартипти, элдин саламаттыгын же адеп-ахлактуулугун коргоо. Мыйзамдуу максаттардын тизмеси толук жана мамлекеттер аны кеңейте албайт.

3) Коомдун мыйзамдуу кызыкчылыктарынын коопсуздугун камсыз кылуу үчүн зарыл болууга тийиш:

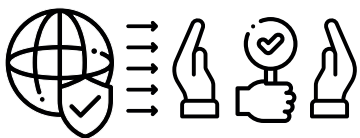
- ◆ Мамлекет мындай чектөөгө “курч социалдык муктаждык” бар болгонун далилдеп берүүгө тийиш. Атугүл, чектөө менен көздөлүп жаткан мыйзамдуу максаттын ортосунда өлчөмдөштүк принциби сакталууга тийиш, ал эми чектөөнү түшүндүргөн себептер шайкеш жана жетиштүү болушу керек (CCPR/C/GC/34, 22, 24, 25, 27, 30, 33-35-пункттар).

Диффамация деген эмне?

Латын тилинен которгондо “диффамация” термини жалаа жабуу, жаман атты кылуу дегенди билдирет. Диффамация үчүн жоопкерчиликке байланыштуу эл аралык стандарттарда саясатчылар, кызмат адамдары, ошондой эле айрым бир учурларда коомдук ишмерлер карапайым жарандарга

караганда сындан азыраак корголушу керек деп айтылат. Ошондуктан, бийликке ээ болбогон индивидге карата жалаа жабуу (диффамация) же далилсиз пикир катары эсептеле турган нерсе бийлик өкүлүнө карата анын ишмердүүлүгүн сындoo деп таанылышы мүмкүн (CCPR/C/GC/34, 38-п.).

Пикир билдирүү эркиндигине укукту коргоонун кандай эл аралык механизмдери бар?

1. БУУнун Адам укуктары боюнча кеңешине даттануу жиберсе болот.

2. Пикир жана сөз эркиндигине укукту колдоо жана коргоо маселелери боюнча Атайын баяндамачыга кабар жиберүүгө болот. Онлайн-форма укуктардын жана эркиндиктердин бузулуп жатканы тууралуу жеке билдирүү жасоого, ошондой эле адам укуктары менен эркиндиктерин бузган ченемдик укуктук актылар (ЧУА) жана ЧУА долбоорлору

жөнүндө маалыматтарды жөнөтүүгө мүмкүндүк берет.

3. БУУнун Адам укуктары боюнча комитетине жеке даттанууларды жиберүүгө жана альтернативалуу баяндамаларды берүүгө болот.

4. ЕККУнун ЖМКнын эркиндиги маселелери боюнча өкүлү (мындан ары – Өкүл) – ЕККУга мүчө бардык мамлекеттердеги ЖМКнын абалына көз салууга, пикир билдирүү эркиндигин жана ЖМК эркиндигин камсыз кылуу боюнча кабыл алган принциптеринин жана милдеттенмелеринин толук сакталышына көмөктөшүүгө ыйгарым укуктуу дүйнөдөгү жалгыз мамлекеттер аралык институт болуп эсептелинет. Өкүлдүн жана анын Бюросунун негизги милдети – коркунучка туш болгон ЖМКнын эркиндигин коргоо.

Кыргыз Республикасынын Конституциясында пикир билдирүү эркиндигине укук жөнүндө эмнелер айтылган?

- ◆ менен жайылтууга;
- ◆ мамлекеттик органдардагы, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарындагы, мекемелердеги жана уюмдардагы өзү жөнүндө маалыматтар менен таанышууга;
- ◆ мамлекеттик органдардын, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын жана алардагы кызмат адамдарынын, мамлекеттик катышкан юридикалык жактардын ишмердүүлүгү жөнүндө маалымат алууга;
- ◆ мамлекеттик органдардын, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын жана алардын кызмат адамдарынын карамагында болгон маалыматка жеткиликтүүлүк кепилденет.

Конституция сөз, басма сөз жана жалпыга маалымдоо каражаттарынын эркиндигин чектеген мыйзамдарды кабыл алууга **(63-берене)**, ошондой эле инсандын абийирине жана ар-намысына доо кетирген же аны кемсинткен маалыматты тараткандыгы үчүн жазык куугунтугуна алууга тыюу салат **(29-берене)**.

Бир жагынан караганда Конституция цензурага тыюу салып, ошондой эле жалпыга маалымдоо каражаттарына мамлекеттик органдардан жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынан маалыматтарды алуу, аларды жайылтуу укугун кепилдегени менен, экинчи жагынан “өсүп келе жаткан муунду коргоо максатында Кыргыз Республикасынын элинин моралдык жана адеп-ахлактык баалуулуктарына, коомдук аң-сезимине карама-каршы келген иш-чаралар мыйзам менен чектелиши мүмкүн” деген ченемдерди да камтыйт **(10-берене)**.

Конституция ар бир адамга өз пикирин эркин билдирүү укугун кепилдейт, ошону менен катар басмырлоого, кастыкка же зомбулукка чакырган улуттук, расалык, диний жек көрүүчүлүктү, гендердик жана башка социалдык үстөмдүктү үгүттөөгө тыюу салат **(32-берене)**. Мындан тышкары, ар бир адамга төмөнкүлөргө укук берилген **(33-берене)**:

- ◆ маалыматты эркин издөөгө, алууга, сактоого, пайдаланууга жана аны оозеки, жазуу түрүндө жана башка жол

Сөз эркиндигине укукту бузуунун кесепеттери

Жалпысынан цензуранын божомолдуу кесепеттери 2.1-параграфта берилген. Цензуранын кесепеттери төмөндө мамлекеттин бир гана бөлүгү – куралдуу күчтөрдүн мисалында сүрөттөлөт.

Өлкө экономикалык кыйынчылыктарды башынан кечирип жатат жана армияны каржылоону, атап айтканда, аскерлер үчүн тамак-ашты кыскартууда

Армиянын башчылыгы көйгөйдү түшүнүп турат, бирок өкмөттү каржылоону көбөйтүүгө ынандыра албайт

Жоокерлер алсырап, аскердик тапшырмаларды аткара албай калат

Өлкө терроризм коркунучу алдында турат, коомдун бир бөлүгү өкмөттөн жигердүү алдын алуучу чараларды талап кылууда

Коом армиянын согушка даярдыгына ишенип, эч капарсыз отурат

Өлкөгө сырттан чабуул жасалат, бирок армия агрессияга жооп кайтарууга жөндөмсүз абалда

Өкмөт аскердик сырга шылтоолоп, армиянын абалын коомдук талкуулоого тыюу салууну киргизди

Жоокерлер жана алардын туугандары жетиштүү эмес тамактануу тууралуу ачык айтуудан коркушууда

Өлкө ага караштуу жердин бир бөлүгүн жоготуп алышы мүмкүн

Өз алдынча окуу үчүн адабият

1. [Борбор Азия өлкөлөрү үчүн сөз эркиндиги боюнча окуу китеби](#), ЕККУ, ARTICLE 19, Лондон, 2007.
2. [Сөз жана пикир билдирүү эркиндигинин эл аралык стандарттары, “Адам укуктары жана мыйзамдуулукту сактоо боюнча бюро” КБ, Душанбе, 2018-ж.](#)
3. [Ынанимдар эркиндиги боюнча стандарттардын жыйнагы](#), ARTICLE 19, Лондон – 2003-ж.
4. [Пикир билдирүү эркиндиги жана ал үчүн зарыл чектөөлөр](#), “Адил сөз” Эл аралык сөз эркиндигин коргоо фонду.
5. [ЖМК жана пикир билдирүү эркиндигин коргоо боюнча өкмөттөр аралык органдардын өкүлдөрүнүн биргелешкен декларациялары](#), ЖМК эркиндиги маселелери боюнча ЕККУнун өкүлү, Вена, 2013-ж.

§ 2.5. Маалыматка жетүү эркиндиги²⁴

Адам укуктарынын жалпы декларациясы

19-берене

Ар бир адам эркин ой-пикирге жана аны эркин билдирүүгө укуктуу; бул укук өз ой-пикирлерин тоскоолсуз жактоону жана маалыматтар менен идеяларды ар кандай каражаттар жана мамлекеттик чек араларга карабастан издөө, алуу жана таркатуу эркиндигин камтыйт.

Жарандык жана саясий укуктар жөнүндө эл аралык пакт

19-берене

1. Ар бир адам өз пикирин эч тоскоолсуз карманууга укугу бар.

2. Ар бир адамдын өз пикирин эркин билдирүү укугу бар; бул укук өзүнө мамлекеттик чек аралардан көз карандысыз ооз эки же кат жүзүндө, басма сөздүн же көркөм чыгармачылыктын жардамы менен, же өзү тандаган башка жолдор аркылуу ар кайсы түрдөгү маалыматтарды жана идеяларды издөө, алуу жана таратуу эркиндигин камтыйт.

3. Бул берененин 2-пунктунда көрсөтүлгөн укуктарды колдонуу өзгөчө милдеттенмелерди жана өзгөчө жоопкерчиликти талап кылат. Демек, ал кээ бир кыскартууларга дуушар болушу мүмкүн, бирок ал кыскартуулар мыйзамдарда көрсөтүлүп төмөнкүлөрдү камсыз кылууга зарыл болушу керек:

а) башка адамдардын укуктары жана беделин урматтоо;

б) мамлекеттин коопсуздугун, коомдук тартипти, калктын ден-соолугун жана адеп-ахлактуулугун сактоо.

Кыргыз Республикасынын Конституциясы

33-берене.

1. Ар бир адам маалыматты эркин издөөгө, алууга, сактоого, пайдаланууга жана аны оозеки, жазуу түрүндө жана башка жол менен жайылтууга укуктуу.

2. Ар бир адам мамлекеттик органдардагы, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарындагы, мекемелердеги жана уюмдардагы өзү жөнүндө маалыматтар менен таанышууга укуктуу.

3. Ар бир адам мамлекеттик органдардын, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын жана алардагы кызмат адамдарынын, мамлекеттик органдар жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары катышкан юридикалык жактардын, ошондой эле республикалык жана жергиликтүү бюджеттен каржыланган уюмдардын ишмердүүлүгү жөнүндө маалымат алууга укуктуу.

4. Ар бир адамга мамлекеттик органдардын, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын жана алардын кызмат адамдарынын карамагында болгон маалыматка жеткилүктүүлүк кепилденет. Маалымат берүү тартиби мыйзам менен аныкталат.

²⁴ Бул бөлүмдү түзүүдө <https://lmc.kz/kk/node/54087> сайтынан алынган маалымат колдонулду

Маалыматка жетүү эркиндиги сөз эркиндиги менен ажырагыс байланышта. Жаран маалыматсыз аң-сезимдүү жашоо өткөрө албайт. Ал эми мыйзамдарды кабыл алуу, өнүгүүнү пландаштыруу, адамдардын жашоосуна түздөн-түз таасир этүүчү жыргалчылыктарды жаратуу мамлекеттин колунда болгондуктан, адамдын жеке жана коомдук жашоосунун дээрлик бардык өңүттөрү көп учурда адам мамлекеттен канчалык толук жана объективдүү маалымат алып турганына көз каранды экендигине байланыштуу.

Маалымат алууга болгон укук эл аралык документтерде адамдын жеке укуктарына жана эркиндиктерине тиешелүү укук катары, ошондой эле башкарууга катышуу укугун ишке ашыруунун маанилүү куралы катары бекитилген. Маалымат алуу укугун так сактоонун пайдасына эң биринчи жана эң маанилүү жүйө – бул адамдын өз жашоосун, тагдырын аныктоо боюнча талашсыз укугу, адам маалыматка ээ болбосо бул мүмкүн болбойт. Бирок, мамлекеттик башкаруунун сапатын, инвестициялык климатты жакшыртуу, коррупцияны азайтуу, жарандык коомду активдештирүү жана чечимдерди кабыл алууда анын ролун жогорулатуу көз карашынан алганда маалымат алуу укугу чоң мааниге ээ.

Жалпысынан маалыматка жетүү укугу аркылуу пикир билдирүү эркиндиги гана эмес, ошондой эле ден соолукка укук²⁵, мамлекеттик иштерди жүргүзүүгө катышуу укугу²⁶, өнүгүүгө укук,²⁷ ден соолук жана бакубатчылык үчүн жагымдуу айлана-чөйрөдө жашоо укугу²⁸, ошондой эле адамдын башка негизги укуктарга жана эркиндиктерге укуктары да ишке ашат. Башкача айтканда, маалыматка жетүү укугун ишке ашыруу төмөнкүлөргө өбөлгө түзөт: пикирлердин тоскоолдуксуз калыптанышын коргогон ар кандай маалыматты издөө мүмкүнчүлүгүн кеңейтүү; мамлекеттик иштерди жүргүзүүгө катышуу, анын ичинде мамлекеттик саясатты түзүүгө жана чечим кабыл алуу процессине жарандык катышууну камсыз кылуу; мамлекеттик органдардын отчеттуулугун күчөтүү; коррупция менен күрөшүү; сот адилеттигине жетүү; коопсуздукту камсыз кылуу; айлана-чөйрөнү коргоо; калктын саламаттыгын жакшыртуу; жалпысынан адам укуктары менен эркиндиктерин бекемдөө, жеке жашоону урматтоо жана жеке маалыматтарды чогултууга, иштеп чыгууга жана берүүгө көзөмөлдү жүзөгө ашыруу; башка коомго пайдалуу жыргалчылыктарга жетишүү.

Маалыматтын максималдуу ачыктык принциби маалыматка жетүү эркиндигинин негизги демократиялык принциби болуп саналат, бул принциптен өтө чектелген учурларда гана четтөөгө болот, бул үчүн так жана кууш жүйө келтирилиши керек. БУУнун Адам укуктары боюнча комитетинин Жалпы түшүндүрмөлөрүндө мамлекеттер коомдун кызыгуусун жараткан маалыматты артыкчылыктуу тартипте жайылтышы керектиги жана бул маалыматка жетүү оңой, тез, эффективдүү жана практикалык болушу керектиги айтылат²⁹. Түшүндүрмөдө ошондой эле мамлекеттер “зарыл болгон жол-жоболорду” киргизиши керектиги айтылат: мисалы, маалымат алуу укугун ишке ашырууга көмөктөшүү үчүн мыйзамдарды кабыл алуу; маалыматка жетүү үчүн акынын өлчөмү чектелүү болушун камсыз кылуу; суроо-талаптарга өз убагында жооп берүү; маалымат берүүдөн баш тартууну негиздеп берүү жана маалымат берүүдөн баш тартылган учурларда даттануу механизмдерин түзүү.

²⁵ Ар бир адамдын физикалык жана психикалык ден соолуктун жетүүгө мүмкүн болгон жогорку деңгээлине ээ болуу укугу маселеси боюнча Атайын баяндамачы Ананд Гровердин баяндамасы (A/HRC/20/15), 24-п.

²⁶ Жарандык жана саясий укуктар жөнүндө эл аралык пактынын 24-беренесине БУУнун Адам укуктары боюнча комитетинин №25 Жалпы түшүндүрмөлөрү, 25-п.

²⁷ Пикир жана аны эркин билдирүү укугун коргоого колдоо көрсөтүү маселеси боюнча Атайын баяндамачы Абид Хуссейн мырзанын баяндамасы, Адам укуктары боюнча комиссиянын 1999/36-резолюциясына (E/CN.4/2000/63) ылайык берилген, 42-п.

²⁸ Айлана-чөйрөнү коргоо маселелери боюнча маалыматка жетүү, коомчулуктун чечимдерди кабыл алууга катышуусу жана сот адилеттигине жетүү жөнүндө конвенция (Орхус конвенциясы), 1-берене.

Ошентип, маалымат алуу укугунун демократиялык стандарттары өкмөттөргө жана мамлекеттик органдарга эки милдеттенме жүктөйт. Биринчиден, мамлекеттик органдар тарабынан жүргүзүлүп жаткан иш-чаралар жөнүндө негизги маалыматты ачыктоо милдети; экинчиден, адамдардын суроо-талаптарына жооп берүү жана документтерге жетүүнү камсыздоо милдети.

Маалымат алуу укугу, пикир билдирүү эркиндигине болгон укук сыяктуу эле, абсолюттук эмес жана чектелиши мүмкүн. Мындай чектөөлөр мыйзамда белгиленип, төмөнкүлөр үчүн зарыл болушу керек: а) башка адамдардын укуктарын жана кадыр-баркын урматтоо үчүн; б) мамлекеттик коопсуздукту, коомдук тартипти, калктын саламаттыгын жана адеп-ахлагын коргоо үчүн³⁰. Бул маалымат алуу эркиндигин чектөөнүн же бузуунун мыйзамдуулугун жана негиздүүлүгүн аныктоодо тест катары колдонулушу мүмкүн.

Маалыматка жетүү укугу жаатындагы эл аралык стандарттар

Маалыматка жеткиликтүүлүк жаатындагы эл аралык стандарттардын булактары

Адам укуктарынын жалпы декларациясы (АУЖД):
19-берене.

Жарандык жана саясий укуктар жөнүндө эл аралык пакт (ЖСУЭП): **19 (2)-берене.**

Адамдын укуктары жана негизги эркиндиктери жөнүндө КМШ Конвенциясы: **11 (1)-берене.**

БУУнун Адам укуктары боюнча комитетинин ЖСУЭПтин 19-беренесине карата №34 Жалпы түшүндүрмөлөрү (CCPR/C/GC/34):
18-19-пунктар.

БУУнун Коррупцияга каршы Конвенциясы:
13 (1(b))-берене.

Баланын укуктары жөнүндө Конвенция:
11-, 23 (4)-, 28 (1(d))-беренелер.

Майыптардын укуктары жөнүндө Конвенция:
9 (1, 2(f))-, 21-беренелер.

Аялдарга карата басмырлоонун бардык түрлөрүн жою жөнүндө Конвенция: **10 (h)-, 14 (2 (b))-, 16 (e)-беренелер.**

Маалыматка жетүү, коомчулуктун чечим кабыл алуу процессине катышуусу жана айлана-чөйрөгө тиешелүү маселелер боюнча сот адилеттигине жетүү жөнүндө Конвенция (Орхусс Конвенциясы):
(1, 3 (9), 4, 9-беренелер).

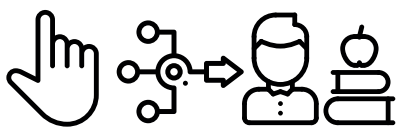
БУУнун Атайын баяндамачыларынын докладдары:
E/CN.4/2000/63 (42-44, 206-п.), A/70/361 (5, 58-пп.), A/72/350 (10-п.), A/HRC/20/15 (24, 25-пп.), A/HRC/44/49 (18-п.).

29 Жарандык жана саясий укуктар жөнүндө эл аралык пактынын 19-беренесине Адам укуктары боюнча комитеттин №34 Жалпы түшүндүрмөсү (19-п.).

30 Жарандык жана саясий укуктар жөнүндө эл аралык пакттын 19 (3)-беренеси.

Ошондой эле дагы караңыз: *“Жарандардын маалыматка укугу: маалыматтын эркиндиги тууралуу мыйзамдардын принциптери”, ARTICLE 19.*

Маалыматка жетүү укугунун негизги жоболору

Маалыматка жетүү укугу деген эмне?

Маалыматка жетүү укугу адамдын негизги укуктарынын ажырагыс бөлүгү болуп саналат жана биринчи кезекте ар бир адамдын маалымат издөө жана аны алуу укугунда чагылдырылган.

“Маалымат эркиндиги – бул маалыматты камтыган дайындарды бардык жерде жана тоскоолдуксуз чогултуу,

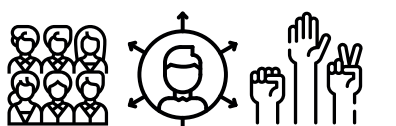
берүү жана жарыялоо укугу; маалымат эркиндиги – адамдын негизги укугу болуп саналат” (БУУнун Башкы Ассамблеясынын 59 (1)-Резолюциясы).

Маалыматка жетүү укугунун баалуулугу эмнеде камтылган?

Маалыматка жетүү укугу аркылуу пикир билдирүү эркиндиги гана ишке ашпайт, ошондой эле ден соолукка болгон укук¹, коомдук иштерге катышуу укугу², өнүгүүгө укук³, ден соолук жана бакубатчылык үчүн жагымдуу болгон айлана-чөйрөдө жашоо укугу⁴, ошондой адамдын башка негизги укуктары жана эркиндиктери да ишке ашырылат. Маалыматка жетүү укугун ишке ашыруу коомдун мамлекеттик органдарга карата ишенимин арттырат жана төмөнкүлөргө өбөлгө түзөт:

- ◆ мамлекеттик иштерди жүргүзүүгө катышуу, анын ичинде мамлекеттик саясатты түзүүгө жана чечим кабыл алуу процесстерине жарандык катышууну камсыз кылат;
- ◆ мамлекеттик органдардын эл алдында отчет берип туруусун күчөтөт;
- ◆ коррупция менен күрөшүүгө көмөктөшөт;
- ◆ башка коомдук пайдалуу жыргалчылыктарга жетүүгө шарт түзөт.

Маалыматка жетүү укугу кимге таандык?

Маалыматка жетүү укугу расасына, түсүнө, жынысына, тилине, динине, саясий же башка ынанымдарына, улуттук же социалдык тегине, мүлктүк абалына, туулгандыгына же башка жагдайларына, кандайдыр бир айырмачылыктарга карабастан, ар бир адамга таандык. Маалыматка жетүү укугун жеке адамдар гана эмес, уюмдар да колдоно алышат

(ССР/С/С/34, 18, 19-пункттар).

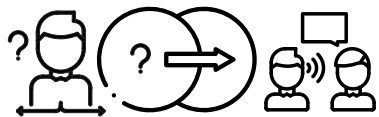
¹ Ар бир адамдын физикалык жана психикалык ден соолуктун эң жогорку деңгээлине жетүү укугу боюнча Атайын баяндамачы Ананд Гровердин баяндамасы (A/HRC/20/15), 13-пункт.

² Адам укуктары боюнча комитеттин Жарандык жана саясий укуктар жөнүндө эл аралык пактынын 24-беренесине №25 жалпы түшүндүрмөлөрү, 25-пункт.

³ Пикир билдирүү жана сөз эркиндигине болгон укукту коргоону колдоо маселелери боюнча Атайын баяндамачы Абид Хуссейн мырзанын баяндамасы, Адам укуктары боюнча Комиссиянын 1999/36-резолюциясына ылайык берилген. (E/CN.4/2000/63), 42-пункт.

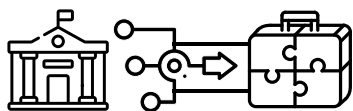
⁴ Маалыматка жетүү, коомчулуктун чечим кабыл алуу процессине катышуусу жана айлана-чөйрөгө тиешелүү маселелер боюнча сот адилеттигине жетүү жөнүндө Конвенция (Орхусс Конвенциясы), 1-берене.

Эл аралык стандарттарда жалпыга маалымдоо каражаттарынын маалыматка жетүү укугуна өзгөчө көңүл бурулат, себеби алар калктын кеңири катмарын маалымдоодо негизги ролду ойношот, ошону менен коомдук (элдик) кызыкчылыктагы маалыматка болгон муктаждыкты канааттандырышат (CCPR/C/GC/34, (2 (2)-берене), 13, 18, 19, 46-пункттар, **Тынчтыкты жана эл аралык өз ара түшүнүшүүнү бекемдөөгө, адам укуктарын өнүктүрүүгө жана расизмге, апартеидге, согушка үндөөгө каршы күрөшүүгө жалпыга маалымдоо каражаттары кошкон салымга тиешелүү негизги принциптер жөнүндө Декларация**).

Маалыматты кимден суратып алууга болот?

Маалыматка жетүү укугу универсалдуу мүнөзгө ээ жана ар бир адамдын мамлекеттик бийлик органдарына да, жеке уюмдарга да, атүгүл эл аралык уюмдарга да кайрылууга укугу бар болгонун билдирет (CCPR/C/GC/34, 19-пункт).

“Мамлекеттик органдардын карамагында турган маалымат” дегенге эмнелер кирет?

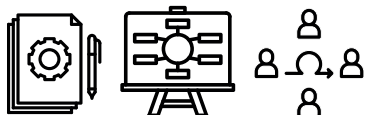
Жалпысынан алганда, адамдар жана уюмдар, предметтер, фактылар, окуялар, көрүнүштөр, процесстер жөнүндө ар кандай маалыматтар, аларды жеткирүү формасына карабастан алар тууралуу пикирлер маалымат болуп эсептелет. *“Маалыматка жетүү укугу маалыматты сактоо түрлөрүнө, булактарына жана катталган күнүнө карабастан мамлекеттик бийлик органдарынын карамагында турган маалыматтарга карата колдонулат” (CCPR/C/GC/34, 18-пункт).*

Кайсы органдар “мамлекеттик орган” деген түшүнүккө кирет?

“Мамлекеттик орган” түшүнүгүнө бардык органдар жана алардын кызмат адамдары кирет:

- ◆ Конституцияга же мыйзамдарга ылайык түзүлгөн;
- ◆ бийликтин үч бутагынын (аткаруучу, мыйзам чыгаруучу жана сот) милдеттерин аткарууга ыйгарым укуктуу органдар;
- ◆ мамлекеттик же муниципалдык органдын функцияларын (же функцияларынын бир бөлүгүн) аткаруучу, анын ичинде туруктуу негизде же убактылуу түзүлгөн (мисалы, өзгөчө абал мезгилинде) органдар;
- ◆ түздөн-түз мамлекеттик же муниципалдык орган болуп саналбаса да, мамлекеттик же муниципалдык бюджеттен каржыланган органдар, анын ичинде алар коммерциялык жана коммерциялык эмес юридикалык жактар, ал тургай жеке адамдар да болушу мүмкүн. (CCPR/C/GC/34, 7, 18-пункттар, 3-бет. “Жарандардын маалыматка болгон укугу: маалымат эркиндиги жөнүндө мыйзамдардын принциптери”, ARTICLE 19).

Маалыматка жетүү укугун камсыз кылуунун негизги принциптери кайсылар?

1) Маалыматты максималдуу түрдө берүү принциби.

Бардык маалыматтар башынан эле элге таандык, себеби адамдын укуктары менен эркиндиктери эң бийик баалуулуктардын катарына кирет, эң негизгиси бардык мамлекеттик органдардын ишмердүүлүгүнүн маңызын жана мазмунун аныктайт, ошондуктан, ар бир маалымат демейки боюнча ачык болууга тийиш. Бул эрежеден четтөөлөрдү мамлекеттик орган эл аралык стандарттарга шайкеш негиздеп бериши керек.

2) Коомчулуктун кызыгуусун жараткан маалыматты жигердүү түрдө жарыялоо принциби.

Мамлекеттер, маалыматтын айрым категорияларына карата коомдук кызыкчылыкты эске алуу менен, маалыматка суроо-талап түшөбү деп күтүп отурбастан, мындай маалыматты кеңири жайылтуу үчүн жигердүү чараларды көрүүгө тийиш. Эл аралык стандарттар милдеттүү түрдө жарыяланууга тийиш болгон маалымат категорияларынын минималдуу тизмесин камтыйт, албетте бул тизме тигил же бул мамлекет тарабынан кеңейтилиши мүмкүн.

3) Ачык өкмөттү илгерилетүү принциби. Улуттук мыйзамдар маалыматка жетүү укугун илгерилетүүгө жана мындай чараларга үндөөгө акылга сыярлык көңүл буруп, тийиштүү ресурстардын жумшалышын талап кылышы керек.

4) Өзгөчөлүктөр чөйрөсүн чектөө принциби. Маалыматка жетүү укугун чектөө жөнүндө жоболор так жана кыска жазылган туюндурмаларды камтып, “үч бөлүктөн турган тесттен” өтүүгө тийиш.

5) Маалыматка ыкчам жетүү жол-жоболорун камсыз кылуу принциби. Мамлекеттер маалыматка оңой, тез, натыйжалуу жана иш жүзүндө жетүү үчүн зарыл болгон, ошондой эле маалымат берүүдөн баш тартылган учурларды талаша алууга шарт түзгөн жол-жоболорду камсыз кылып берүүгө тийиш.

6) Чыгымдарды ашыра талап кылбоо принциби. Маалымат акысыз же арзан баада берилиши керек, мындай баа маалыматты чыгаруунун жана жеткирүүнүн реалдуу наркы менен чектелүүгө тийиш.

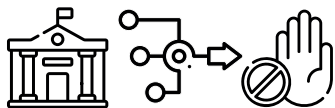
7) Жыйындардын ачык өткөрүү принциби. Мамлекеттик органдардын жыйындары коом үчүн ачык өтүшү керек. Бул принципти сактоо өзгөчө коомдун кызыкчылыгын чагылдырган маалыматты талкуулап жатканда маанилүү болот, мисалы, айлана-чөйрөгө, коомдук коопсуздукка, социалдык-экономикалык абалга, адам укуктары менен эркиндиктерине жана коомдук жашоонун башка маанилүү чөйрөлөрүнө таасир тийгизген маселелерди талкуулоо ачык өтүүгө тийиш. Бул эрежеден четтөөлөр эл аралык стандарттарда каралган так белгиленген жол-жоболордун жана жүйөлөрдүн негизинде болушу мүмкүн.

8) Маалыматтын ачыктыгына артыкчылык берүү принциби. Маалыматка жетүү жөнүндө мыйзамдардагы ченемдер башка мыйзамдардын ченемдерине караганда артыкчылыктуу болушу керек. Бул принципке каршы келген мыйзамдар жокко чыгарылышы же өзгөртүлүшү керек. Маалыматка жетүүнү чектеген жүйөлөр маалыматка жетүү укугу жөнүндөгү мыйзам менен аныкталууга тийиш жана башка мыйзамдар мындай жүйөлөрдүн тизмесин кеңейтпеши керек.

9) Маалымат берүүчүлөрдү коргоо принциби. Эгерде жашыруун маалыматты ачыкка чыгаруунун натыйжасында коом тапкан пайда (коомдун кызыкчылыгы) мындай маалыматты жаап-жашыруудан улам келтирилген зыяндан ашып кетсе, анда ушул маалы-

матты ачыкка чыгарган адам санкциялардан корголууга тийиш. Коррупция же мамлекеттик органдын ден соолукка, коопсуздукка же айлана-чөйрөгө коркунуч келтирген туура эмес башкаруусу тууралуу жашыруун маалыматты ачыкка чыгарган учурлар ушуга мисал болуп бере алат.

Караңыз: ССРР/С/СР/34, 18, 19, 22, 34-пункттарды; E/CN.4/2000/63, 58-68-нн.; A/70/361, 43-44-пункттарды, «Жарандардын маалыматка укугу: маалымат эркиндиги тууралуу мыйзамдардын принциптери, ARTICLE 19».

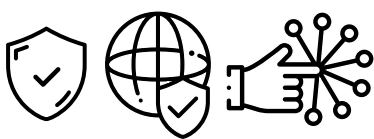

Мамлекет маалыматка жетүү укугун чектей алабы? “Үч бөлүктөн турган тест” деген эмне?

Маалыматка жетүү укугу чектелиши мүмкүн. Мындай чектөө үч бөлүктөн турган тестке жооп берсе мыйзамдуу болуп саналат, атап айтканда:

- 1) чектөө мыйзам менен белгилениши керек;
- 2) чектөө эл аралык стандарттарга ылайык “мыйзамдуу кызыкчылыктар” деп таанылган кызыкчылыктарды гана коргошу керек. Мындай кызыкчылыктардын тизмеси ЖСУЭПтин 19-беренесинде көрсөтүлгөн;
- 3) айрым маалыматтардын ачыкка чыгышы корголгон мыйзамдуу кызыкчылыктардын бирине зыян келтирүү коркунучун жараткан учурларда гана чектөөгө жол берилет. Ошол эле маалда, маалыматтын ачыкталышы кызыкчылыктарга зыян келтирүү тобокелдигин жаратса дагы, бул маалыматты ачыкка чыгаруунун артыкчылыктары, мисалы, коррупция менен күрөшүү же мамлекеттик иштерге катышууга көмөктөшүү, корголгон кызыкчылыктарга келтирилген зыяндан ашып түшө турган учурларда да ачыкка чыгарылып турушу керек.

Караңыз: ЖСУЭПтин 19 (3)-беренеси, ССРР/С/СР/34 21-35-пункттары, A/70/361 8-11-пункттары.

Маалыматка жетүү укугун коргоонун кандай эл аралык механизмдери бар?

- 1) БУУнун адам укуктары боюнча кеңеши (“АУК”). Адам укуктары бузулуп жатканы жөнүндө жеке адамдардан, адамдардын топторунан же бейөкмөт уюмдардан түшкөн даттанууларды карап чыгуунун жол-жобосу бар.
- 2) Универсалдуу мезгил-мезгили менен чыгарып турулуучу сереп, ал мамлекеттердин адам укуктары жаатындагы өз милдеттенмелерин аткарып жатканын мезгил-мезгили менен көзөмөлдөп турат. Бул серепти түзүүгө тигил же бул мамлекеттин өкмөттөрү гана эмес, ошону менен бирге жарандык коом да катыша алат, анын өкүлдөрү конкреттүү мамлекеттеги адам укуктарынын абалы тууралуу маалыматты жибере алышат, ошондой эле аккредитациясы болгон учурда сессияларга катышып, АУКтун сессиясында жыйынтык документ каралып жаткан маалда оозеки билдирүүлөр менен чыга алышат.
- 3) Мандаты маалыматка жетүү укугуна да таасир этүүгө жол берген Пикир жана сөз эркиндигине укукту колдоо жана коргоо маселелери боюнча Атайын баянда-

мачы. Онлайн-форма укуктардын жана эркиндиктердин бузулуп жатканы тууралуу жеке билдирүү жасоого, ошондой эле адам укуктары менен эркиндиктерин бузган ченемдик укуктук актылар (ЧУА) жана ЧУА долбоорлору жөнүндө маалыматтарды жөнөтүүгө мүмкүндүк берет.

- 4) **Адам укуктары боюнча келишимдик органдардын** алкагында, мисалы, **ЖСУЭПтин факультативдик протоколунун** жол-жобосуна ылайык, жеке даттанууларды берүүгө болот.
- 5) **ЕККУнун ЖМКнын эркиндиги маселелери боюнча өкүлү** – ЕККУнун пикир билдирүү эркиндигине жана жалпыга маалымдоо каражаттарынын эркиндигине карата принциптерин жана милдеттенмелерин коргоо, толук сакталышына көмөктөшүү максатын көздөгөн мамлекеттер аралык институт. Бул орган ошондой эле катышуучу мамлекеттерге **тийиштүү мыйзамдарды жана саясатты өркүндөтүү боюнча сунуштарды камтыган маалыматка жетүү** маселелери боюнча эксперттик бааны берип турат.

БУУ системасынын **адам укуктары боюнча органдары** жөнүндө толук маалыматты Адам укуктары боюнча Жогорку Комиссарынын Башкармалыгынын (БУУ АУЖККБ) сайтынан тапса болот.

Маалыматка жетүү укугу жөнүндө Кыргыз Республикасынын Конституциясында эмнелер айтылган?

Конституцияда *ар бир адам маалыматты эркин издөөгө, алууга, сактоого, пайдаланууга жана аны оозеки, жазуу түрүндө жана башка жол менен жайылтууга* укуктуу болгону белгиленген. **(33(1)-берене)**. Конституцияда атайын төмөнкүлөр бекитилген: *ар бир адамга мамлекеттик органдардын, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын жана алардын кызмат адамдарынын карамагында болгон маалыматка жеткилүктүүлүк кепилденет. Маалымат берүү тартиби мыйзам менен аныкталат* **(33(4)-берене)**. Конституцияда ошондой эле ЖМКга мамлекеттик органдардан, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынан маалыматтарды алуу, аларды жайылтуу укугу жана ой-пикирлерди эркин билдирүү укугу кепилдеген **(10 (1)-берене)**. Ошону менен катар, Конституция *мыйзамда белгиленген учурларды кошпогондо, адамдын макулдугусуз анын жеке турмушу тууралуу маалыматты, купуя маалыматты жыйноого, сактоого, пайдаланууга жана жайылтууга жол бербейт* **(29 (4)-берене)**, ошондой эле укуктарды чектөө үчүн негиздерди белгилеп берет **(23(2)-берене, 10 (4, 5)-берене)**.

Маалымат алууга тең укуктуулукту бузуунун кесепеттери

Маалыматка жетүү үчүн бирдей укуктун божомолдуу кесепеттери төмөндө логикалык ырааттуулукта көрсөтүлгөн. Бул ыктымалдуу кесепеттердин экономикалык гана ойлоп табылган мисалы, бирок иш жүзүндө мындай сценарийлер социалдык, аскердик, экологиялык, укуктук, медициналык жана башка өңүттөгү маалыматка жетүүнүн чектелишинен улам болушу мүмкүн.

Өз алдынча окуу үчүн адабият

1. “Маалымат эркиндиги жөнүндө мыйзамдын модели”, ARTICLE 19, Саясий альтернативалар борбору, Адам укуктары боюнча шериктештиктин демилгеси, Пакистандын Адам укуктары боюнча комиссиясы, Лондон, 2001-ж.
2. “Маалыматка жетүү укугу жөнүндө моделдик мыйзам”, КМШга мүчө мамлекеттердин Парламенттер аралык Ассамблеясы, Санкт-Петербург, 2004-ж.
3. “Жарандардын маалымат алуу укугу: маалымат эркиндиги жөнүндө мыйзамдардын принциптери”, ARTICLE 19, Воронеж, 2000-ж.
4. “Ынанымдардын эркиндиги боюнча стандарттардын жыйнагы”, ARTICLE 19, Лондон, 2003-ж. (30–64-беттер).
5. “Маалыматка болгон укук жаатындагы Кыргызстандын мыйзамдык базасына карата анализ”, Тоби Мендел Наргиза Абдраимованын көмөгү астында, Вестминстер демократия фондунун кызыкчылыктарынын алкагында, 2020-ж.
6. “Маалымат эркиндиги: салыштырма изилдөө”, Тоби Мендел, ЮНЕСКО, Париж, 2008-ж.
7. “Сөз жана маалымат эркиндигине болгон укукту сактоо жаатында эл аралык стандарттарга, Кыргызстандагы улуттук мыйзамдарга жана укук колдонуу тажрыйбасына жасалган анализ”, “Адилет” УК КФ, Бишкек, 2017.
8. “Маалыматка жана жаңы технологияларга жеткиликтүүлүк”, Борбор Азиянын 12-медиа конференциясынын материалдары, ЕККУ, Душанбе, 2010.

§ 2.6. Жарандык катышуу³¹

Адам укуктарынын жалпы декларациясы

21-берене

1. Ар бир адам өз өлкөсүн түздөн-түз же эркин шайланган өкүлдөрү аркылуу башкарууга катышууга укуктуу.

2. Ар бир адам өз өлкөсүндө мамлекеттик кызматка кирүүгө бирдей укукка ээ.

3. Элдин эрки өкмөттүн бийлигинин негизи болууга тийиш; бул эрк мезгил-мезгили менен өткөрүлүп турчу жана бурмаланбаган шайлоолордо билдирилүүгө тийиш, алар жалпы жана тең шайлоо укугу аркылуу, жашыруун добуш берүү жолу менен же добуш берүүнүн эркиндигин камсыз кылуучу башка ар кандай бирдей маанидеги формалар менен жүргүзүлүүгө тийиш.

Жарандык жана саясий укуктар жөнүндө эл аралык пакт

25-берене

Ар бир атуулдун 2-беренедө айтылган эч кандай дискриминациясыз жана негизделбеген чектөөлөрсүз төмөнкү укуктары жана мүмкүнчүлүктөрү бар:

a) мамлекеттик иштерди жүргүзүүгө түздөн-түз жана эркин тандалган өкүлдөр аркылуу катышууга;

b) жашыруун добуш берүү аркылуу шайлоочулардын эркин тандоосун, жана теңдикти камсыз кылган шайлоо укугунун негизинде жүргүзүлгөн чыныгы мезгил-мезгили менен өткөрүлүп турчу жалпы шайлоолордо шайланууга жана шайлоого;

c) өз өлкөсүндө теңдиктин жалпы шартында мамлекеттик кызматка кабыл алынууга.

Кыргыз Республикасынын Конституциясы

37-берене.

1. Кыргыз Республикасынын жарандары мамлекеттик органдарга жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарына шайлоого жана шайланууга, ошондой эле референдумга катышууга укуктуу.

2. Кыргыз Республикасынын жарандары мамлекеттин жана коомдун иштерин башкарууга түздөн-түз, ошондой эле өздөрүнүн өкүлдөрү аркылуу катышууга укуктуу.

3. Кыргыз Республикасынын жарандары мамлекеттик жарандык жана муниципалдык кызматка мыйзамда белгиленген тартипте кирүүдө, кызмат боюнча көтөрүлүүдө бирдей укуктарга, бирдей мүмкүнчүлүктөргө ээ.

4. Кыргыз Республикасынын жарандары мыйзамдарды, республикалык жана жергиликтүү маанидеги чечимдерди талкуулоого жана кабыл алууга катышууга укуктуу.

5. Мыйзамда белгиленген мөөнөттө негиздүү жооп берүүгө милдеттүү болгон мамлекеттик органдарга, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарына жана алардын кызмат адамдарына ар бир адам кайрылууга укуктуу.

³¹ Бул параграфты жазуу үчүн «Коммерциялык эмес уюмдарды жана жарандык катышуу институттарын укуктук жөнгө салуу» окуу китебинен алынган материалдар колдонулду, 330-333, 367-371-беттер.

6. Жарандар республикалык жана жергиликтүү бюджеттерди түзүүгө катышууга, ошондой эле бюджеттен иш жүзүндө чыгышталып жаткан каражаттар жөнүндө маалымат алууга укуктуу.

Чечимдерди кабыл алуу процессине жарандардын катышуусу шайланган бийликтин саясатына түзөтүүлөрдү киргизет, дайыма жамааттын муктаждыктарына тагыраак баа берүү менен, муниципалитеттин же жалпы өлкөнүн өнүгүүсү үчүн бийлик органдары менен жарандарда тең жоопкерчилик сезимин калыптандырат. Бул жарандар чечим кабыл алуу процессине таасир эте алышы үчүн аларга шарттарды түзүү максатын көздөгөн башкаруунун маанилүү процесси.

Мамлекеттик органдардын чечимдерди кабыл алуу процессине коомчулуктун жана жарандардын катышуусу мамлекеттик органдардын ишинин эффективдүүлүгүн, отчеттуулугун, айкындуулугун жана жарандардын каалоолоруна жооп берүүсүн жогорулатууну камсыз кылат жана мамлекеттик органдардын чечимдеринин мыйзамдуулугун, коомдун бардык мүчөлөрүнүн катышуу деңгээлин жогорулатууга жардам берет. Жарандардын катышуусу ар бир демократиялык мамлекеттин милдеттүү компоненти болуп саналат (толугураак маалымат алуу үчүн Мамлекеттик иштерди жүргүзүүгө катышуу укугун эффективдүү колдонуу боюнча мамлекеттер үчүн Жетектөөчү принциптерди караңыз).

Жарандардын мамлекеттик иштерди жүргүзүүгө түздөн-түз катышуусу мамлекеттик органдардын чечимдерин кабыл алуунун ар кандай баскычтарында болот жана ар кандай формаларга ээ. Жашоодо ар бир адамды түрдүү уюмдар курчап турат. Жаран үчүн уюмдардын эң жакын чөйрөсү – анын балдары барган мектеп же бала бакча; балким, ал коомго пайдалуу иштерди жүзөгө ашырган коммерциялык эмес уюм, же эгер жаран көп кабаттуу үйдө жашаса, анда турак жай ээлеринин шериктештиги (ТЭШ). Бул уюмдардын жетекчилери натыйжалуу жана рационалдуу чечимдерди кабыл алышы үчүн, кыянаттык иштер болбошу үчүн бул уюмдарда бардыгы жакшы уюштурулгандыгы жарандар үчүн маанилүү. Ушул себептен улам жарандар тийиштүү башкаруу органдары (ата-энелер комитеттери, мүчөлөрдүн жалпы чогулуштары, байкоочу кеңештер) аркылуу бул уюмдарды башкарууга катышат – алардын ишиндеги кемчиликтерди аныкташат (эгер бар болсо), кемчиликтерди жоюу жана ишинин эффективдүүлүгүн жогорулатуу боюнча чараларды сунушташат.

Жаранды курчап турган уюмдардын кийинки чөйрөсү – бул жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары (ЖӨБ) – шаарлар (шаардык кеңештер жана шаардык мэриялар) жана айылдар (айылдык кеңештер жана айыл өкмөттөрү), алар бир катар функцияларды аткарышат, анын ичинде калктуу конуштун инфраструктурасы үчүн да жооптуу болушат: жолдордун сапаты, коомдук транспорттун иштеши, коммуналдык кызматтар, архитектура, жашылдандыруу ж.б. Жарандар үчүн ЖӨБ органдарында коррупциянын жоктугу, жергиликтүү бюджетке төлөнүүчү салыктардын сарамжалдуу сарпталышы, ЖӨБ органдарынын көйгөйлөрдү эффективдүү чечип турганы маанилүү. Бул үчүн жарандар алардын ишмердүүлүгүнө байкоо жүргүзүшөт жана жарандык катышуунун учурдагы институттары аркылуу бул органдарды түзүүгө, чечимдерди кабыл алуусуна катышат. Буларды алар органдардын иши боюнча сунуштарды жана эскертүүлөрдү берип, алардын чечимдеринин долбоорлорун талкуулоого катышуу аркылуу жасашат.

Жергиликтүү өз алдынча башкарууга катышуу менен жарандар эң маанилүү жыйынтыктарга жетишет, себеби башкаруу системасынын бул бөлүгү толугу менен жарандарга таандык. Бул деңгээлде да коомдук келишимдин шарттары иштейт, анын алкагында жарандар жергиликтүү маанидеги маселелерди алар аркылуу чечүү үчүн шайлоо аркылуу өзүнүн жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарын түзүшөт. Бирок, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынан тышкары, Кыргыз Республикасынын Конституциясында жарандар жергиликтүү өз алдынча башкарууну түз, өз алдынча жана өз жоопкерчилиги астында жүзөгө ашыра алары белгиленген. Мисалы, бир көчөнүн жашоочулары жашоо шарттарын жакшыртуу боюнча кандайдыр бир биргелешкен аракеттерди макулдашууга укуктуу (бийлик тарабынан жөнгө салынган айрым маселелерди эске албаганда, алардын башка жарандар үчүн мааниси башка болгондуктан коомдук коопсуздуктун чегинде).

Жаранды курчап турган уюмдардын кийинки чөйрөсү – республикалык (улуттук) масштабдагы мамлекеттик органдар – парламент, президент, өкмөт, министрликтер жана административдик ведомстволор. Белгилүү болгондой, парламент менен президент өлкөдөгү коомдук мамилелерди жөнгө салуучу кабыл алынган мыйзамдардын сапаты үчүн жооптуу: билим берүү, саламаттык сактоо, айлана-чөйрөнү коргоо жана башка чөйрөлөрдөгү мамилелер иретке келтирилет; ишкердик ишти жүзөгө ашыруу эрежелери белгиленет; жашоонун ар кандай чөйрөсүндөгү башка көптөгөн коомдук мамилелер жөнгө салынат. Министрликтер жана административдик ведомстволор жарандарга ар кандай чөйрөлөрдө кызмат көрсөтүүнү уюштурушат, мисалы, билим берүү, саламаттыкты сактоо, айлана-чөйрөнү коргоо, жарандардын укуктарын коргоо жана башка көптөгөн тармактарда. Жарандар мамлекеттик органдардын ишин жакшыртууга катышууга жана мамлекеттик органдардын иши боюнча пикирлерин, анын ичинде кемчиликтерин ар кандай жолдор менен билдирүүгө укуктуу: коомдук кеңештердин ишине катышуу же коомдук угууларга катышуу аркылуу; түрдүү чөйрөлөрдөгү саясатты жакшыртуу боюнча материалдарды жалпыга маалымдоо каражаттарына жарыялоо менен; ишинин эффективдүүлүгүн жогорулатуу боюнча өз сунуштарын мамлекеттик органдарга берүү аркылуу; жана мыйзам тарабынан тыюу салынбаган башка жолдор менен жеткире алат.

Коомдук келишимдин жыйынтыгы катары мамлекеттин жана жергиликтүү өз алдынча башкаруунун табиятын, алардын тейлеме мүнөзүн эске алуу менен бийлик органдары чечимдерди кабыл алуу процессине жарандардын эффективдүү катышуусу үчүн шарттарды жана механизмдерди түзүүгө милдеттүү. Муну бир эле күндө, бир гана чечим менен аткаруу мүмкүн эмес. Коом менен бийлик биргелешип иштеп, чогуу чечим кабыл алуу салттарын калыптандырууга көп жылдар керек болот. Башкарууга жарандардын катышуу принциптери Кыргыз Республикасынын Конституциясында белгиленген, бирок ар бир жаран бул принциптерди иш жүзүндө колдоно алышы үчүн дагы көп иштер жасалышы керек. Бул жерде жарандардын өздөрүнүн укуктук жана саясий маданиятынын деңгээли да өтө маанилүү, алар башкарууга жана чечим кабыл алуу процессине катышууга суроо-талапты түзүшөт. Эгерде бул суроо-талап болбосо, ал жетишсиз жана башаламан болсо, башкаруу органдары катышуунун конституциялык принциптерине формалдуу мамиле жасашат. Ошентип, башкарууга катышуу – бул эки тараптуу кыймыл, өз ара байланышта турган процесс, анын натыйжалуулугу жана эффективдүүлүгү эки тараптан бирдей даражада көз каранды.

Коомчулуктун катышуу принциби адамдын пикир билдирүү жана чогулуу эркиндигине болгон негизги укуктарынан келип чыгат. Эгерде кайсы бир чечим кимдир бирөөгө таасирин тийгизсе, ал бул чечимди кабыл алууга жеткирчү процеске катышууга укуктуу.

Мамлекеттик иштерди жүргүзүүгө катышуу укугу маалыматка жетүү укугун толук ишке ашыруу менен ажырагыс байланышта. Маалыматка жетүү пикир билдирүү эркиндигине укуктун алкагында катышууга өбөлгө болгон факторлордун бири, мамлекеттик бийлик органдары кабыл алган чечимдердин ачыктыгын жана айкындуулугун, ошондой эле чечимдер үчүн алардын жоопкерчилигин камсыз кылуунун зарыл шарттарынын бири.

Мындан тышкары, катышуу укугу коомдун бардык мүчөлөрүнүн эмгеги менен салымы жогору бааланган жана эске алынган чөйрөнү түзүүнү талап кылат, алардын катышуусу колдоого алынат жана кубатталат, ошондой эле алардын мүмкүнчүлүктөрү кеңейтилип, өз укуктарын коргоп, жүзөгө ашыруусу үчүн зарыл болгон билимдин жана дараметтин бар болушун талап кылат.

Технологиялар – катышуунун кошумча аспабы. Маалыматтык-коммуникациялык технологиялар (МКТ) катышуунун жаңы механизмдерин жана аспаптарын сунуштайт, өз ара аракеттенүү мейкиндигин кеңейтет жана жооптуу өкмөттөрдүн ишмердигинин эффективдүүлүгүн жогорулатат.

Жарандык катышуунун эл аралык стандарттары

Жарандык катышуунун эл аралык стандарттарынын булактары

Адам укуктарынын жалпы декларациясы. 21-берене: *Ар бир адам өз өлкөсүн башкарууга түздөн-түз же эркин түрдө шайланган өкүлдөр аркылуу катышууга укуктуу.*

Жарандык жана саясий укуктар боюнча эл аралык пакт (ЖСУЭП 25-бер.).

№25 жалпы тартиптеги эскертүүлөр. Мамлекеттик иштерди жүргүзүүгө катышуу жана добуш берүү укугу.

Коомдук иштерди жүргүзүүгө катышуу укугун эффективдүү жүзөгө ашыруу боюнча Мамлекеттер үчүн жетектөөчү принциптер.

Европа Кеңешинин чечимдерди кабыл алуу процессине жарандык катышуунун Сунушталуучу тажрыйбаларынын кодекси.

Чечимдерди кабыл алууга жарандык катышуу - бул жарандардын жана жарандык коом уюмдарынын өз жашоосун, коомдоштугунун же өлкөнүн калкынын жашоосун жакшыртууга багытталган жеке же жамааттык түрдө аракеттерди көрүү процесси.

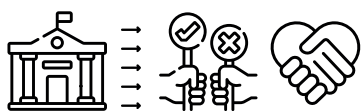
Жарандар үчүн катышуу - бул укук, ал эми бийлик үчүн жарандык катышуу үчүн шарт түзүп берүү - милдет, анткени демократиялык мамлекетте бийлик элге таандык, эл чечимдерди кабыл алууга катышууга жана таасир этүүгө укуктуу.

Жарандык катышуу институттары эмне үчүн керек?

Жарандардык катышуунун өнүккөн институттары бар өлкөлөрдө жарандардын бакуба туулугу жогору экендигин тажрыйба көрсөттү. Бул өлкөлөрдө өтө чоң жакырчылыктын деңгээли, экономикада көп жылдык сенектик жана стагнация жок; бул өлкөлөр тездик менен өнүгүүдө жана бул өлкөлөрдө реформалар ийгиликтүү жүргүзүлүүдө. Бул фактыны тааныган өлкөлөр дүйнөдөгү бир дагы өкмөттүн азыркы замандын эң чоң көйгөйлөрүн (мисалы, жакырчылык, коррупция, климаттын өзгөрүшү, эпидемия, баңгилик жана башкалар сыяктуу) жарандардын колдоосу жана катышуусу жок чечүүгө күчү жетпей тургандыгын түшүнүштү; өкмөттөр бул көйгөйлөрдү чечүү үчүн бүт коомду тартуусу зарыл.

Жарандык катышуунун негизги принциптери

Төмөнкү принциптерди ишке ашыруу бийликтин беделин жогорулатууга, ишенимди жана социалдык климатты жакшыртууга, чыр-чатактарды азайтууга жана укуктук аң-сезимди жогорулатууга өбөлгөлөрдү түзөт. Мындай катышуу кабыл алынган чечимдердин сапатын жогорулатып, жалпы коом тарабынан колдоого алынган мыйзамдуу чечимдерди кабыл алууга мүмкүндүк берет.

Жагымдуу чөйрө

Мамлекет бардык жарандар өз укуктарын билдире алган, коомдук иштерди түздөн-түз жана эркин шайланган өкүлдөр аркылуу жүргүзүүгө катыша ала турган чөйрөнү түзүүгө жана колдоого тийиш (ЖСУЭП 25-бер.). Чөйрөнү түзүү мамлекеттин жарандык коомду, кызматташтыкты колдоо үчүн жагымдуу мыйзамдарды жана атмосфераны түзүшү керектигин билдирет, анда адамдын ой-пикир эркиндигине, биригүүгө, тынч чогулуштарга, маалыматка жетүүгө укуктары жана башка укуктар толук колдоого алынат.

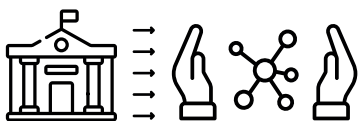
Коопсуздук

Адам өмүрү өзгөчө баалуулук катары, анын дене-бойлук кол тийбестиги, эркиндиги, жеке маалыматтары, жеке жашоосу, анын ичинде журналисттер жана укук коргоочулар, дайыма мамлекеттин коргоосунда болууга тийиш.

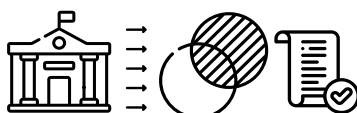
Теңчилик

Мамлекет жарандардын коомдук иштерге кандайдыр бир басмырлоосуз катышуусу үчүн бирдей мүмкүнчүлүктөрдү камсыз кылышы абзел.

Шыктандыруу жана колдоо

Мамлекет чечим кабыл алуу процесстерине билими жана тиешелүү экспертизасы бар адамдарды шыктандырууга жана тартууга, ошондой эле жарандык билимди жана ага көмөктөшүүчү программаларга дем берүүгө тийиш.

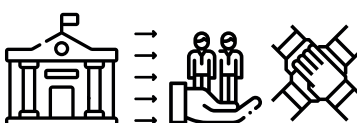
Ачык-айкындуулук

Мамлекет чечим кабыл алуунун бардык баскычтарында өз ишинин ачыктыгын камсыз кылып, жарандарынын алдында отчет берип турушу керек.

Коргоо каражаттары

Мамлекет катышуу укугу бузулган учурда жарандардын сот адилеттигине жетүүсүн камсыз кылууга жана аларды укукту коргоонун эффективдүү каражаттары менен камсыз кылууга тийиш.

Көз карандысыздык

Мамлекет натыйжалуу катышуу үчүн жарандык коомго өз алдынча аракеттенүүгө жана бийликтин позициясынан айырмаланышы мүмкүн болгон максаттуу топторунун позициясын билдирүүгө мүмкүнчүлүктү камсыз кылышы керек. Ой-пикирин эркин билдирүү жана сыңдоо басмырлоосуз жана кысым көрсөтүүсүз жүзөгө ашырылууга тийиш болгон кызматташтыкка тоскоол болбошу керек.

Мамлекеттер жарандык катышууну толук кандуу камсыз кылышы үчүн Тажрыйбалык сунуштар

- ◆ Мыйзам чыгаруу деңгээлде жарандардын мамлекеттик иштерге катышуусу боюнча бирдей укуктуу экендигин таануу.
- ◆ Жарандардын чечимдерди кабыл алууга катышуусун камсыз кылуу механизмдерин иштеп чыгуу; жарандык коом менен өз ара аракеттенүүнүн так жана түшүнүктүү жол-жоболорун аныктоо.
- ◆ Катышуунун ар кандай этаптарында ар кандай топторду тартууну: коомду кызыктыруучу маселе боюнча күн тартибин түзүү этабынан баштап кабыл алынган чечимдерди ишке ашырууга чейин камсыз кылуу.
- ◆ Жарандык катышууну каржылоо, анын ичинде мамлекеттин ичиндеги жана андан сырткары мамлекеттик жана жеке булактардан (жарандык коом потенциалдуу донорлордун кеңири чөйрөсүнө кайрыла алышы маанилүү) каржылоо үчүн шарттарды түзүү.

- ◆ Маселени кароонун алгачкы этаптарынан тартып катышууну камсыз кылуу жана сунуштарды даярдоо үчүн жетиштүү мөөнөт берүү.
- ◆ Калктын бардык топторунун, айрыкча аялдардын, майыптардын, кары-картаңдардын, айыл жергесинде жашаган адамдардын катышуусу үчүн маалыматтык ажырымды четтетүү үчүн эффективдүү чараларды колдонуу.
- ◆ Өз жарандарынын пикирин угуу жана чечим кабыл алуу процессинде аларды эске алуу.
- ◆ Бардыгын онлайн жана оффлайн каналдар аркылуу кабыл алынган чечимдер менен тааныштыруу.
- ◆ Кабыл алынган чечимдерди ишке ашырууда, анын ичинде мониторинг жүргүзүүгө жана баалоого жарандык коомду тартуу аркылуу ачык-айкындуулукту камсыз кылуу.
- ◆ Электрондук жарандык катышуу үчүн механизмдерди өнүктүрүү (мисалдар: www.koomtalkuu.gov.kg, <http://cbd.minjust.gov.kg/>, <http://zakupki.gov.kg>, <http://www.kattar.kg/ru/> ж.б.)

Жарандык катышуунун, анын ичинде Кыргызстандын мыйзамдарында бекитилген, кандай формалары бар?

Коомдук кеңештер.

Мыйзамдардын жана кабыл алынуучу чечимдердин долбоорлору боюнча коомдук талкуулар.

Бюджеттик процеске катышуу.

Мамлекеттик социалдык заказ.

Тынч чогулуштар.

“Ачык Өкмөт” Улуттук форуму.

Жарандардын мамлекеттик органдарга кайрылуусу, ошондой эле мамлекеттик органдардын карамагында болгон маалыматка жетүү.

Ар кандай талкууларга, көп тараптуу жолугушууларга, консультацияларга, пикир алышууларга, угууларга, өкмөттүн ачык жыйналыштарына, парламенттин пленардык жана комитеттик жыйындарына, биргелешкен жумушчу топторго ж.б. катышуу.

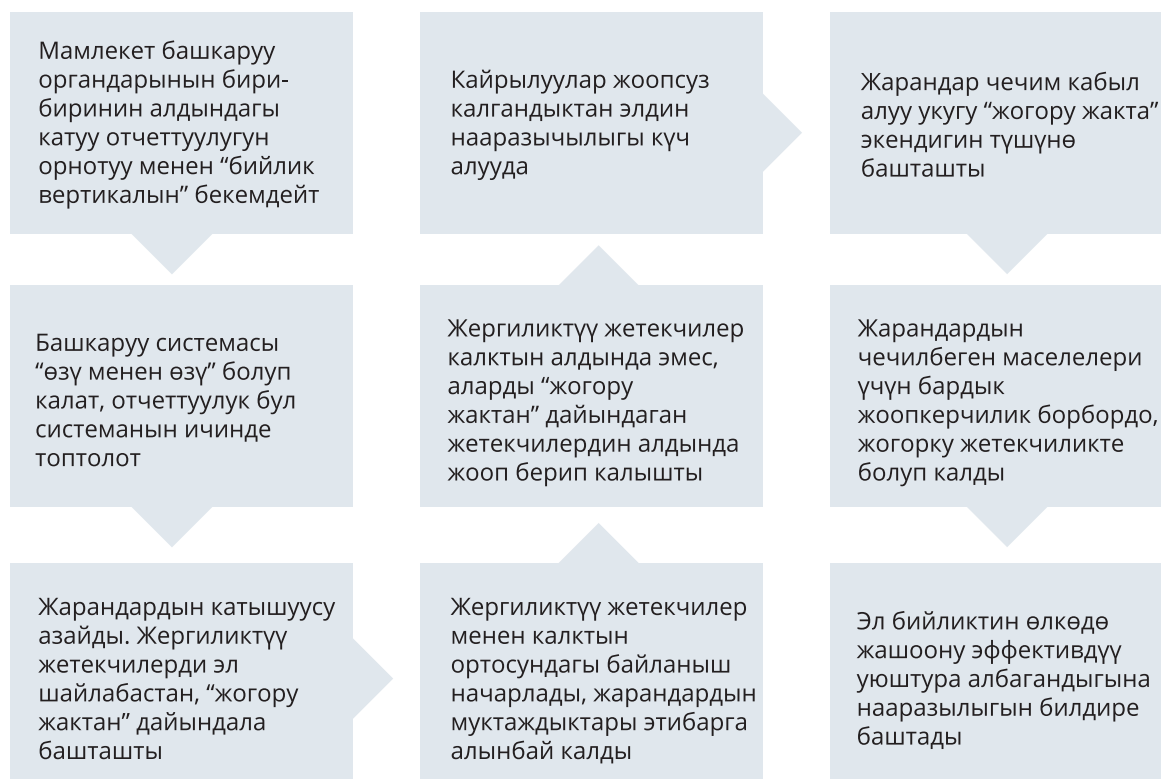

Жарандардын башкарууга катышуу принциби бузулган учурда пайда болчу кесепеттер

Жарандардын башкарууга катышуу принцибин этибарга албаган башкаруу системасы оодарылган пирамидага окшош. Эгерде бийлик башкарууда жарандардын үнүнө кулак салбаса, анда башкаруунун жыйынтыктары үчүн бардык жоопкерчилик автоматтык түрдө өкмөткө жүктөлөт. Мындайча айтканда кош жоопкерчилик принциби иштей баштайт: “Бирге чечим кабыл алсак – кесепеттер үчүн чогуу жооп беребиз”, “Мен өзүм жалгыз чечим кабыл алсам – кесепеттер үчүн мен өзүм жалгыз жооп берем”. Чексиз ыйгарым укуктарга умтулуп, чечимди өзү жалгыз кабыл алуу үчүн бул принципти көбүнчө саясатчылар унутуп калышат.

Мындай учурда пирамиданын “баш-аягы оодарылып калышы” көптөгөн адамдардын жашоосуна тиешелүү бардык чечимдер үчүн чоң жоопкерчилик “бир адамдын башына” – жогорку башкаруучуга же бийликте турган адамдардын чакан тобунда болот. Эреже катары, бул жоопкерчилик акыры өтө оор болуп калат, тең салмактуулук бузулат, кесепеттери ашып түшүп, пирамида оодарылат: пирамиданын пайдубалында турган эл жоопкерчиликти көтөрө албаган бийликти оодарып салат. Тескери пирамиданын ушундай жол менен “оодарылышы” көптөгөн мамлекеттердин тарыхында бир нече жолу болгон. Төмөн жактагы сүрөттөрдө мындай иш-аракеттердин логикалык ырааттуулугу көрсөтүлгөн.

1-мисал.

2-мисал.

Көнүгүү

Жарандар жана алардын бирикмелери, ошондой эле жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын өкүлдөрү менен иштөөдө жарандардын башкарууга катышуусун кеңейтүү үчүн негиздөөгө жүйө келтирүүгө багытталган көнүгүүнү кошуу пайдалуу болот. Талкуунун фасилитаторунун милдети – жарандардын башкарууга катышуу укугун коргоодо салмактуу жүйөлөрдү келтирүү, ошондой эле жарандардын башкарууга катышуусуна каршы жүйөлөрүнө каршы тура билүү. Төмөндөгү таблицада жарандардын башкарууга катышуусун кеңейтүүгө макул жана каршы болгон эң кеңири жайылган жүйөлөр берилди.

Жарандардын ЖӨБга катышуусуна КАРШЫ жүйөлөр	Жарандардын ЖӨБга катышуусуна МАКУЛ жүйөлөр
Катышуу акчаны жана убакытты талап кылат	Жергиликтүү ресурстарды жана көндүмдөрдү тартуу менен эффективдүүлүктү жогорулатуу
Адамдардын көз ирмемчелик муктаждыктары абдан чоң болгондо, бул кымбатка туруп калышы мүмкүн	Элди шыктандыруу, тартуу жолу менен эффективдүүлүктү жогорулатуу
Ал жамаатта же анын структурасында болгон мамилелерди туруксуздаштырышы ыктымал	Жергиликтүү потенциалды өнүктүрүүгө жардам берет
Ал жоопкерчилик жүгүн жакырларга жүктөйт деген коркунуч бар	Көбүрөөк адамдар тартылышы мүмкүн, себеби жеринде кээ бир адамдар өзүнө айрым бир милдеттерди ала алышат
Тескерисинче, аны жакырларга пайда берүүдөн көрө, идеологиялык негизде шыктандырууга болот	Максатты жакшыраак коюуга шарт түзөт

Жарандардын ЖӨБга катышуусуна КАРШЫ жүйөлөр	Жарандардын ЖӨБга катышуусуна МАКУЛ жүйөлөр
	Керектөөчүлөр өзүн катышып жатканын сезгендиги үчүн туруктуулукту камсыз кылууга жардам берет
	Аялдарга катышуу укугун берүү менен алардын статусун көтөрүүгө жардам берет

Өз алдынча окуу үчүн адабияттар

1. [Мамлекеттик иштерди жүргүзүүгө катышуу укугун эффективдүү колдонуу боюнча мамлекеттер үчүн жетектөөчү принциптердин](#), Резюмеси, 2019.
2. [Мамлекеттик иштерди жүргүзүүгө катышуу укугун эффективдүү колдонуу боюнча мамлекеттер үчүн жетектөөчү принциптер](#), Бириккен Улуттар Уюмунун Адам укуктары боюнча Жогорку Комиссарынын Башкармалыгы, 2018.
3. [Коммерциялык эмес уюмдардын өкүлдөрү үчүн эдвокаси боюнча колдонмо](#), “Жарандык катышуу” фонду, 2017-ж.
4. [“Кыргыз Республикасында жарандардын жергиликтүү өз алдынча башкарууга катышуусу” окуу китеби](#), Өнүктүрүү саясат институту, 2020-ж.
5. [Жергиликтүү жамааттын типтүү уставы](#), 2020-жылдын 28-майындагы редакциясында.
6. [“Кыргыз Республикасындагы жарандардын жергиликтүү өз алдынча башкарууга катышуусу” окуу материалдарынын жыйнагы](#), Н. Добрецованын ред. алдында, Өнүктүрүү саясат институту, 2015-ж.

§ 2.7. Аялдардын жана эркектердин тең укуктары

Адам укуктарынын жалпы декларациясы

2-берене

Ар бир адам эч кандай айырмачылыгына, расасына, терисинин түсүнө, жынысына, тилине, динине, саясий же башка ынанымдарына, улуттук жана социалдык тегине, мүлктүк, тек-жайлык же башка абалына карабастан ушул Декларацияда жарыяланган бардык укуктарга жана бардык эркиндиктерге ээ болууга тийиш.

23-берене

1. Ар бир адам эмгектенүүгө, ишти эркин тандап алууга, адилет жана жагымдуу эмгек шартына жана жумушсуздуктан корголууга укуктуу.

2. Ар бир адам эч кандай кемсинтүүсүз бирдей эмгек үчүн бирдей эмгек акы алууга укуктуу.

Жарандык жана саясий укуктар жөнүндө эл аралык пакт

3-берене

Аталган Пактка катышкан мамлекеттер бул Пактта каралган бардык жарандык жана саясий укуктар менен аялдар жана эркектер бирдей тең укукта пайдалануусун камсыздандырууга милдеттүү.

Аялдарга карата басмырлоонун бардык түрлөрүн жоюу жөнүндө Конвенция

2-берене

Катышуучу-мамлекеттер аялдарга карата басмырлоонун бардык түрлөрүн айыпташат, болгон тийиштүү ыкмаларды кечиктирбестен колдонуп, аялдарга карата басмырлоону жоюу саясатын жүргүзүүгө макул болушат жана бул максатта төмөнкүлөрдү жасоого милдеттенишет:

a) эгерде эркектер менен аялдардын тең укуктуулугунун принциби буга чейин улуттук конституцияларына же башка тиешелүү мыйзамдарына кошула элек болсо, анда муну жасоого, мыйзамдын жана башка тиешелүү каражаттардын жардамы менен бул принциптин иш жүзүндө жүзөгө ашырылышын камсыз кылууга;

b) аялдарды басмырлоого тыюу салган тиешелүү мыйзамдык жана башка чараларды кабыл алууга, анын ичинде, зарыл болгон учурда бул үчүн санкцияларды киргизүүгө;

c) эркектер менен бирдей негизде аялдардын укуктарын юридикалык жактан коргоону, компетенттүү улуттук соттор жана башка мамлекеттик мекемелер аркылуу аялдарды басмырлоонун ар кандай түрлөрүнөн натыйжалуу коргоону камсыз кылууга;

d) аялдарга карата кандайдыр бир басмырлоочу актыларды же иш-аракеттерди жасоодон карманууга жана мамлекеттик органдар менен мекемелер бул милдеттенмеге шайкеш иш алып барышын кепилдөөгө;

e) кандайдыр бир адам, уюм же ишкана тарабынан аялдарга карата басмырлоону жок кылуу үчүн бардык тийиштүү чараларды көрүүгө;

f) аялдарды басмырлоочу колдонуудагы мыйзамдарды, токтомдорду, үрп-адаттарды жана практиканы өзгөртүп, же жокко чыгаруу үчүн бардык тийиштүү чараларды, анын ичинде мыйзамдарды кабыл алууга;

g) жазык мыйзамдарынан аялдарды басмырлаган бардык жоболорду алып салууга.

3-берене

Катышуучу-мамлекеттер аялдарга эркектер менен тең укуктуулуктун негизинде

адам укуктарын жана негизги эркиндиктерин жүзөгө ашырып, колдонуусун кепилдөө үчүн аялдардын ар тараптуу өсүп-өнүгүүсүн камсыз кылуу максатында бардык тармактарда, атап айтканда, саясий, социалдык, экономикалык жана маданий чөйрөлөрдө бардык тиешелүү чараларды, анын ичинде мыйзамдарды кабыл алышат.

Кыргыз Республикасынын Конституциясы

24-берене

3. Кыргыз Республикасында эркектер жана аялдар бирдей укуктарга жана эркиндиктерге, аларды ишке ашыруу үчүн бирдей мүмкүнчүлүктөргө ээ.

26-берене

1. Үй-бүлө мыйзамда белгиленген нике курагына жеткен эркек менен аялдын ыктыярдуу никеге туруусунун негизинде түзүлөт. Никелешип жаткан эки адамдын макулдугусуз никеге жол берилбейт. Нике мамлекет тарабынан катталат.

2. Балдарга камкордук көрүү, аларды тарбиялоо – атасынын да, энесинин да бирдей укугу жана милдети. Эмгекке жарамдуу, жашы жеткен балдары ата-энелерине камкордук көрүүгө милдеттүү.

3. Жубайлар никеде жана үй-бүлөдө тең укуктарга жана милдеттерге ээ.

Гендердик теңчилик, аялдардын коомдогу орду жана алардын башкарууга катышуусу жөнүндө ар кандай деңгээлде көп эле сөз болот. Эл аралык жана өкмөттүк деңгээлде гендердик теңчиликтин принциптери жар салынып, саясий документтер даярдалып, мамлекеттик программалар кабыл алынып келет. Башкаруунун жергиликтүү деңгээлинде расмий адамдар бул тууралуу азыраак сөз кылса да, аялдар менен эркектерге бирдей укуктар берилиши керек экенин таанышат. Бирок жергиликтүү жамааттардын деңгээлинде, социалдык тармактардагы бейформал топтордо, коомдо аялдар менен эркектер кандай роль ойной алат жана ойношу керек деген темада кызыл чеке талкуулар уланууда. Аялдарды “үй жандыгы”, эркекти “жашоонун кожоюну” катары сүрөттөгөн гендердик стереотиптүү ролдор коомдо дагы эле күчүн жогото элек. Атүгүл, ар кандай факторлордун тасири менен, анын ичинде COVID-19дун жайылышына байланыштуу кризистин айынан, үй-бүлөдөгү зомбулуктун деңгээли жогорулап, аялдарга болгон басым күчөп жатат.

Аялдардын жана эркектердин абалы боюнча статистика анын ичинде Кыргыз Республикасында да ар түрдүү жана жеткиликтүү (булактарга шилтемелер, анын ичинде Кыргызстандагы гендердик статистика боюнча маалымат булактары ушул бөлүмдүн аягында берилди). Бирок сандардын, маалыматтардын көлөмүнүн артында эмне үчүн дүйнө гендердик теңчилик жөнүндө ушунчалык көп сөз кылып жатканынын чыныгы себептерин баамдай билүү да маанилүү. Албетте, негизги себеп – байыркы китептер эмне деп айтпасын, аялдар төрөлгөндөн баштап эле эркектер менен бирдей укуктарга ээ. Бирок, бул себеп дайыма эле автоматтык түрдө “иштебейт”, бул адамзаттын олуттуу бөлүгү үчүн түшүнүктүү болсо да, муну түшүнбөгөн, атүгүл буга кошулбаган адамдар да аз эмес.

Кыргыз Республикасындагы калк менен иштөө үчүн дал ушул себептердин жыйындысын билүү өтө маанилүү, бул адамзат цивилизациясынын сакталышы, ал тургай адамдын биологиялык түр катары жашап кетүүсү үчүн да аялдар менен эркектердин укуктарынын теңчилиги үчүн зарыл шарт. Башкача айтканда, Кыргыз Республикасы сыяктуу өлкөлөрдө (Борбор Азиянын башка өлкөлөрүндөй эле) аялдар менен эркектердин реалдуу теңчилигине жетишүү үчүн универсалдуу баалуулуктарга гана кайрылбастан (бул да өзгөчө расмий деңгээлде зарыл болуп турат), ошондой эле ар бир улуттун жана ар бир өлкөнүн келечегине гендердик теңсиздик кандай коркунучтарды жаратаарын көрсөтүп, ошол эле маалда гендердик теңдик кандай пайда берерин далилдеп туруу зарыл. Бул пайдалар көп болушу мүмкүн, биз эң маанилүүлөрүнө гана токтололу.

Улуттун дене бой саламаттыгы. Аялдын ден соолугу – келечек муундун дене бой саламаттыгынын башкы фактору. Эгерде үй-бүлөдө кыз же келин калгандардан арткан тамакты гана жесе, аз кандуулук менен ооруйт, балдары чабал болот. Эгерде үй-бүлө аялдын ден соолугуна көңүл бурбаса, анда аялдын саламаттыгы коркунучта болот, себеби аял киши ооруга чыдамкай келет жана көп даттанбайт. Анын үстүнө дүйнөдө медициналык коомчулуктун өзү аялдарды басмырлай турганы белгилүү: “Медициналык изилдөө коомчулугунда сексизм да медициналык тейлөөнүн начарлашына алып келет. Эркектерге караганда аялдар көбүрөөк чалдыккан оорулар (мисалы, өнөкөт оорулар) көп жакшы изилдене элек. Медициналык кызматкерлер бул ооруларды олуттуу кабыл алышпайт”³².

Улуттун психикалык саламаттыгы. Аял өзүн бактысыз сезген үй-бүлө бактылуу боло албайт. Энинин психологиялык абалынан үйдөгү маанай гана эмес, балдардын психикалык саламаттыгы, алардын келечеги да көз каранды. Бактысыз энелер бакыттын даамын сезбеген, орой балдарды чоңойтуп, коомго кошот. Эгерде аял өз эрки менен эмес, башкалардын мажбурлоосу менен турмушка чыкса, же үй-бүлөлүк зомбулукка кабылса, ал өзүн канчалык бактылуу сезет? Кыргыз Республикасындагы никелердин 20 пайыздан ашыгы ала качуунун натыйжасында түзүлгөн, мажбурлап никеге тургандардын үлүшү 6% түзөт. Шаарларга салыштырмалуу элет жергесинде кыз ала качуу 2 эсе көбүрөөк катталат³³, кыз ала качуу күч колдонуу, кысым көрсөтүү, алтургай зордуктоо учурлары менен да коштолот. Борбор Азиядагы Америка Университетинин изилдөөсүнө ылайык, акыркы 15 жылда айыл жергесинде түзүлгөн никелердин 60 пайыздан ашыгы кыз ала качуу жолу менен ишке ашкан, анын үчтөн экисинде кыздын макулдугу болгон эмес. Экономикалык көз карандылыктан, алимент төлөөнүн механизмдери иштебегендиктен жана балдарын жалгыз бага албагандыктан, аялдар каалабаса да никени сактап калууга мажбур. Мындай үй-бүлөлөрдө психологиялык чыңалуу өтө жогору жана гендердик зомбулуктун коркунучу да олуттуу түрдө жогорулайт³⁴.

Аялдар канчалык көп иштесе, экономика ошончолук өсөт. Көптөгөн изилдөөлөр көрсөткөндөй, аялдарды экономикага адилеттүү түрдө тартуу эбегейсиз экономикалык жыйынтыкты берет. Аялдар эркектерге караганда татыктуу жумушту азыраак табышат жана көп учурда ишсиз калышат. Орточо алганда, аялдар дүйнө жүзү боюнча эркектерге караганда маянаны 25% аз алышат³⁵, буга кошумча аялдарга үй-бүлөгө кам көрүп, үй жумуштарын жасаганы үчүн акы төлөнбөйт (дүйнө жүзү боюнча акы төлөнбөгөн жумуштардын жалпы саатынан 76 пайызын аялдар аткарышат³⁶). Кыргыз Республикасында эркектердин эмгек акысынын деңгээли аялдарга салыштырмалуу төрттөн бир бөлүгүнөн жогору. 2018-жылы эркектердин орточо айлык эмгек акысы 17,5 миң сомду түздү, бул аялдар алган 12,5 миң сомго караганда 1,3 эсе көп дегенди билдирет³⁷.

Изилдөөлөр көрсөткөндөй, аялдардын экономикага катышуусун жогорулатуу экономика үчүн пайдалуу. Экономикалык Кызматташтык жана Өнүктүрүү Уюмунун (ЭКӨУ) өлкөлөрүндө, эгерде аялдардын жумуш менен камсыз болуу деңгээли Швециянын деңгээлине чейин көтөрүлсө, бул ички дүң продукциянын (ИДП) 6 триллион долларга көбөйүшүнө алып келет³⁸. Анын үстүнө эгерде аялдардын акы төлөнбөгөн эмгеги акча менен өлчөнсө, алты өлкөдө жүргүзүлгөн бир изилдөөдө аныктагандай ал ИДПнын 10-39 пайы-

³² Гендердик теңчилик үчүн 10 себеп, Human Rights Careers. URL: <https://www.humanrightscareers.com/issues/10-reasons-why-gender-equality-is-important/>.

³³ Кыргыз Республикасындагы укук бузуулар жана укуктук тартип, УСК, 2019.

³⁴ Кыргыз Республикасында Туруктуу өнүгүү максаттарына жетүүгө Улуттук ыктыярдуу сереп, 2020. URL: https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/26372VNR_2020_Kyrgyzstan_Report_Russian.pdf

³⁵ Фактылар жана сандар: экономикалык мүмкүнчүлүктөрдү кеңейтүү, БУУ-аялдар. URL: <https://www.unwomen.org/en/what-we-do/economic-empowerment/facts-and-figures>

³⁶ Эл аралык эмгек уюмунун баяндамасы, 2018. URL: https://www.ilo.org/asia/media-centre/news/WCMS_633284/lang-en/index.htm

³⁷ Кыргыз Республикасында Туруктуу өнүгүү максаттарына жетүүгө Улуттук ыктыярдуу сереп, 2020. URL: https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/26372VNR_2020_Kyrgyzstan_Report_Russian.pdf

³⁸ Гендердик теңчилик үчүн 10 себеп, Human Rights Careers. URL: <https://www.humanrightscareers.com/issues/10-reasons-why-gender-equality-is-important/>

зын түзмөк³⁹. Акыр-аягы, эмгек акыны баалоодо гендердик ажырым экономика үчүн кымбат туруп калууда.

Бийликте аялдар көбүрөөк болгон жерде ак ниеттүү башкаруу көбүрөөк болот. Аялдардын бийлик органдарында бар болуусу жана алардын санынын көптүгү ушул басылманын биринчи бөлүмүндө “ак ниеттүү башкаруу” деп аталган нерсеге олуттуу таасирин тийгизиши мүмкүн. Бул факт эл аралык деңгээлдеги изилдөөлөр менен далилденген жана Кыргыз Республикасынын жергиликтүү жамааттары тарабынан таанылган⁴⁰.

Айталы, 17 өлкөдө жүргүзүлгөн изилдөөлөр көрсөткөндөй, аялдардын саясий кызматтарда болушу өлкөдөгү коррупциянын азайышына таасирин тийгизет, анын ичинде аялдар аялдардын, балдардын жана үй-бүлөлөрдүн бакубатчылыгына өбөлгө түзгөн саясатка көбүрөөк көңүл бурушат. Мисалы, Индияда жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарындагы аялдар бюджеттин олуттуу үлүшүн коомдук товарларга жана инфраструктура маселелерин чечүүгө бөлүшөт, тигил же бул субсидиялар паракорлордун колуна түшүп калбашы үчүн дыкат көз салып турушат. Мындан тышкары, аялдар мыйзам чыгаруу органдарында болгондо көбүнчө саламаттыкты сактоо жана билим берүү жаатындагы чыгымдардын өсөөрү байкалат. Ошол эле учурда сапаттуу билим берүү да коррупцияны азайтууга жардам берет – мамлекетте билим берүүнүн сапаты канчалык жогору болсо, коррупцияга аралашкан саясатчылар да ошончолук азаят⁴¹.

Кыргыз Республикасындагы жергиликтүү жамааттардын көз карашында, эркектерге караганда аялдардын бийликке жетүү мүмкүнчүлүгү чектелүү, демек, коррупциялык жүрүм-турум мүмкүнчүлүктөрү азыраак. Бирок андан да маанилүүсү, жарандар аялдар бийликке жеткенден кийин коррупциялык иш-аракеттерге көп аралашпайт деп ишенишет. Мунун себебин сураганда, маектештердин бири (айыл өкмөт башчысы) мындай үмүттүн эки себебин көрүп жатканын айтты: “Биринчиден, аялдар балдарга шарт түзүүгө бюджеттик каражатты көбүрөөк бөлүп берүүгө аракеттенишет, ал эми балдар болгон жерде уурулук да азыраак болот. Экинчиден, аялдар бири-бирине абдан көз салып турушат жана аял кесиптештеринин начар жүрүм-турумуна жол беришпейт, башкача айтканда, аялдардын ортосунда туура эмес кадамдарды колдогон мамиле азыраак кездешет”⁴².

Көнүгүү

Көп учурда эң күчтүү ынандыруучу фактор – акча маселеси, материалдык жыргалчылык. Гендердик теңчилик тууралуу сөз болгондо көбүнчө теңчиликтин жалпы принциптери табияттан, төрөлгөндөн бери берилген деп айтышат. Бирок адилетсиздик, бул укуктардын бузулушу психологиялык жана укуктук кесепеттерге гана эмес, материалдык жана экономикалык кесепеттерге да алып келет. Ошондуктан, гендердик теңчиликке жетүү зарыл деп башкаларды ынандырганда, социалдык жана саясий факторлорго гана эмес, экономикалык факторлорго да таянуу пайдалуу. Мындан тышкары, аялдардын укуктарынын бузулушу көбүнчө ата-энесинин жашоо жолун кайталаган балдарына да өтөт (мисалы, билим алууда басмырлоого кабылгандар).

³⁹ Гендердик теңчилик үчүн 10 себеп, Human Rights Careers. URL: <https://www.humanrightscareers.com/issues/10-reasons-why-gender-equality-is-important/>

⁴⁰ “Муниципалитет” журналы, № 10, 2021-жыл. www.municipalitet.kg

⁴¹ Жыныстын бийлиги: аялдар коррупцияга кандай таасир этет? URL: https://www.gazeta.ru/science/2018/06/17_a_11805025.shtml

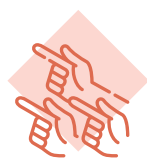
⁴² Кыргызстандагы жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарындагы аялдардын саясий тагдыры: аялдардын саясий укуктарын илгерилетүү өнөктүгүнүн жыйынтыгы тууралуу баштапкы байкоолор/“Муниципалитет” журналы, № 7-8, 2021.

Аялдардын укуктары жаатындагы эл аралык стандарттар

Аялдардын укуктарынын эл аралык стандарттарынын булактары

Адам укуктарынын жалпы декларациясы (**1 жана 2-бер.**): Бардык адамдар өз беделинде жана укуктарында эркин жана тең укуктуу болуп жаралат жана ар бир адам кандайдыр бир айырмачылыктарына, анын ичинде жынысына карабастан, бардык укуктарга жана эркиндиктерге ээ болууга тийиш.

Жарандык жана саясий укуктар жөнүндө эл аралык пакт (**3 жана 26-бер.**).

Экономикалык, социалдык жана маданий укуктар жөнүндө эл аралык пакт (**2, 3, 7-бер.**).

Аялдарга карата басмырлоонун бардык түрлөрүн жоюу жөнүндө конвенция (**АБЖК**).

АБЖКнын факультативдик протоколу.

Пекин декларациясы жана аракеттер платформасы.

Аялдарга карата зомбулукту жоюу жөнүндө декларация.

КМШнын Адам укуктары жана негизги эркиндиктери жөнүндө конвенциясы (**2, 13, 14-бер.**).

Майыптардын укуктары жөнүндө конвенция (**6-бер.**).

Баланын укуктары жөнүндө конвенция (**2-бер.**).

Бардык эмгек мигранттарынын жана алардын үй-бүлө мүчөлөрүнүн укуктарын коргоо жөнүндө конвенция (**7-бер.**).

Аялдарга карата басмырлоону жоюу боюнча комитеттин жалпы сунуштары.

Аялдарга карата зомбулукка жол бербөө жана токтотуу (**ЕККУнун No. 15/05 чечими**).

Аялдардын укуктары боюнча негизги жоболор

Эмне үчүн аялдардын укуктары маанилүү?

Аялдардын саясий, жарандык, экономикалык, коомдук жана маданий жашоого толук жана тең укуктуу катышуусу адам укуктарын ишке ашыруунун маанилүү бөлүгү болуп саналат. Аялдар коопсуз коомдоштукта жана үй-бүлөдө жашаган учурда өзүнүн дараметин толугу менен ишке ашыра алышат, жашоонун бардык чөйрөлөрүнө бирдей жетүү мүмкүнчүлүгүнө ээ болушуп, башкарууга жана чечим кабыл алууга катышышат, мамлекеттин өнүгүшүнө чоң салым кошо алышат.

Аялдарды басмырлоо деген эмне?

Бул - аялдарга карата мурунтан ойлонулган, калыптанып калган терс мамиледен улам кандайдыр бир жаатта жыныс белгилери боюнча кандай болбосун айырмачылык, чыгарып салуу, чектөө, укуктардан ажыратуу. Аялдарды басмырлоо тең укуктуулук жана адамдык ар-намысты урматтоо принциптерин бузат, аялдардын эркектер менен катар өз өлкөсүнүн саясий, социалдык, экономикалык жана маданий жашоосуна катышууга жолтоо болот, коомдун жана үй-бүлөнүн жыргалчылыгынын өсүшүнө тоскоолдук кылат, аялдардын өз өлкөлөрүнүн жана адамзаттын жыргалы үчүн мүмкүнчүлүктөрүнүн толук ачылышын андан да татаалдаштырат (АБЖК).

Гендердик стереотиптер аялдарга кандайча зыян келтирет?

Гендердик стереотиптер аялдар менен эркектер ээ болууга тийиш болгон касиеттер жана мүнөздөмөлөр жөнүндө, ошондой эле алар аткарган же аткарууга тийиш болгон ролдор тууралуу жайылтылган пикир же тескери ой болуп саналат. Стереотиптер көбүнчө аялдарга карата мамиле боюнча басмырлоочу мүнөзгө ээ. Алар аялдардын кесип тандоосуна, аялдардын саясий жана коомдук жашоого чектелген катышуусуна, эмгек рыногуна бирдей эмес катышуусуна жана үй-бүлөлүк мамилелердеги бирдей эмес абалына терс таасирин тийгизет. Стереотиптер аялдарга карата зомбулуктун түпкү себептери да болуп саналат.

Аялдардын саясий жашоого катышуу укугу

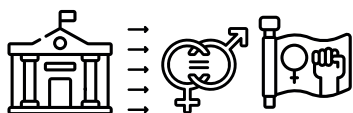
Аялдар эркектер менен бирдей шарттарда төмөнкүлөргө укуктуу (АБЖК 7-бер):

- ◆ бардык шайлоолордо жана ачык референдумдарда добуш берүүгө жана бардык ачык шайлануучу органдарга шайланууга;
- ◆ өкмөттүн саясатын түзүүгө жана жүзөгө ашырууга катышууга жана мамлекеттик кызматтарды ээлөөгө, ошондой эле мамлекеттик башкаруунун бардык деңгээлдериндеги бардык мамлекеттик иш-милдеттерди жүзөгө ашырууга;
- ◆ өлкөнүн коомдук жана саясий жашоосунун көйгөйлөрү менен алектенген өкмөттүк эмес уюмдардын жана ассоциациялардын ишине катышууга.

АБЖК айыл жергесинде жашаган аялдардын укуктарын жана мүмкүнчүлүктөрүн кеңейтүү өзгөчө маанилүү экендигин баса белгилейт. Айылдык аялдар көбүнчө ар кандай маселелерде системалуу түрдө басмырлоого дуушар болушат, төлөнбөгөн үй жумуштарынын жүгүнүн олуттуу бөлүгүн көтөрөт, көбүнесе төмөнүрөөк билим деңгээлине ээ (CEDAW/C/GC/31-CRC/C/GC/18).

Айыл жергесинде жашаган аялдар төмөнкү укуктарга ээ (АБЖК 14-бер.):

- ◆ бардык деңгээлдерде өнүктүрүү пландарын иштеп чыгууга жана жүзөгө ашырууга катышуу;
- ◆ медициналык тейлөөгө жетүү, анын ичинде үй-бүлө өлчөмүн пландаштыруу маселелери боюнча маалыматтарды, кеңештерди жана кызматтарды алуу;
- ◆ социалдык камсыздандыруу программалардын алкагында көрсөтүлгөн жардамдардын жана кызматтардын пайдасын көрүү;
- ◆ жамааттык иш-аракеттердин бардык түрүнө катышуу;
- ◆ айыл чарба насыяларына жана зайымдарга жетүү;
- ◆ жашоонун талаптагыдай шарттарын, айрыкча, турак жай шарттарын, санитардык кызмат көрсөтүүлөрдү, электр жана суу менен камсыздоо, ошондой эле транспорт жана байланыш каражаттарын пайдалануу.

Мамлекеттин аялдардын укуктарын жылдыруу боюнча кандай милдеттери бар?

- ◆ Аялдарга карата ар кандай басмырлоого тыюу салуучу мыйзамдык жана башка чараларды көрүү (АБЖК 2-бер.).
- ◆ Аялдардын укуктарын эркектер менен бирдей негизде юридикалык коргоону белгилөө жана аялдарды басмырлоонун ар кандай актыларына каршы эффективдүү коргоону камсыз кылуу (АБЖК 2-бер.).
- ◆ Аялдарга карата кандайдыр бир басмырлоочу аракеттерди жасоодон өзүн-өзү токтотуу (АБЖК 2-бер.).
- ◆ Ар кандай адамдар, анын ичинде уюмдар же ишканалар тарабынан аялдарга карата басмырлоону жоюу үчүн чараларды көрүү (АБЖК 2-бер.).
- ◆ Аялдарга карата басмырлоону камтыган колдонуудагы мыйзамдарды, үрп-адаттарды жана тажрыйбаларды өзгөртүү же жокко чыгаруу боюнча чараларды көрүү (АБЖК 2-бер.).
- ◆ Зыян келтирүүчү стереотиптерди жок кылуу максатында эркектер менен аялдардын жүрүм-турумунун социалдык жана маданий үлгүлөрүн өзгөртүү үчүн чараларды көрүү (АБЖК 5-бер.). АБЖК комитети Кыргызстан боюнча эскертүүлөрүндө (CEDAW/C/KGZ/SO/4) алардын натыйжасында аялдар басмырлоого дуушар болгон тажрыйбалардын зыяндуу түрлөрүнүн кеңири жайылышына байланыштуу тынчсыздануусун билдирет.
- ◆ Позитивдүү чараларды көрүү жана квоталарды киргизүү аркылуу аялдарга мамлекеттик органдарга шайлануу жана өкмөттүк башка кызматтарды ээлөө укугун камсыз кылуу (АБЖК 7-бер.).
- ◆ Аялдардын билим алууга, ишке орношууга, саламаттыкты сактоого жана экономикалык жана социалдык жашоонун башка тармактарына жетүүсүнө карата басмырлоону жоюу үчүн чараларды көрүү (АБЖК 10, 11, 12, 13-бер.).

Аялдардын укуктарын коргоонун эл аралык механизмдери

1

Жеке билдирүүлөр. Аялдарга карата басмырлоону жоюу боюнча комитет АБЖКга карата факультативдик протоколдун катышуучу мамлекеттери тарабынан АБЖКны божомолдуу бузгандыгы жөнүндө жеке билдирүүлөрдү карашы мүмкүн.

Даттанууну кимдер бере алат?

Кайсыл болбосун аял же аялдар тобу Комитетке АБЖКнын (Кыргыз Республикасы 1996-жылы кошулган) жана АБЖКка карата Факультативдик протоколдун (Кыргыз Республикасы 2002-жылдын 23-апрелинде кабыл алынган Мыйзам менен кошулган) катышуучусу болуп саналган мамлекетке каршы даттануу бере алат.

Үчүнчү тарап укуктары бузулган аялдардын атынан алардын жазуу түрүндөгү макулдугу бар (формага карата талаптар жок) болгон шартта. Белгилүү бир учурларда үчүнчү тарап мындай макулдук жок болсо деле даттана алат (мисалы, адам сырткы дүйнө менен байланышуу мүмкүнчүлүгү жок абакта жаткан болсо же зордоп жоголуунун курмандыгы болгон учурларда). Мындай учурларда даттануунун автору кандай себептерден улам макулдук алуу мүмкүн эмес болуп калган экендигин түшүндүрүүгө тийиш. Даттанууларды бул келишимдин органдарынын жол-жоболоруна ылайык кантип тапшыруу керектиги жөнүндө кеңири маалымат менен бул жерден тааныша аласыздар.

2

Атайын жол-жоболор.

БУУнун Адам укуктары боюнча кеңешинин атайын жол-жоболору - бул адам укуктары жаатындагы конкреттүү маселелер же белгилүү бир өлкөлөрдөгү адам укуктарына байланыштуу кырдаалдар боюнча маалымат берүүгө жана кеңеш берүүгө ыйгарым укуктуу, адам укуктары жаатындагы көз карандысыз эксперттер. Каалаган адам аялдардын укуктарынын бузулушу боюнча билдирүүнү төмөнкүлөргө жөнөтө алат:

Аялдар менен кыздарга карата басмырлоо жөнүндө маселе боюнча жумушчу топко;

Аялдарга карата зомбулук, анын себептери жана кесепеттери жөнүндө маселелер боюнча атайын баяндамачыга.

Онлайн-форма укуктардын жана эркиндиктердин бузулушу жөнүндө жеке билдирүүлөрдү, ошондой эле ченемдик укуктук актылар (ЧУА), ЧУА долбоорлору жана мамлекеттин адам укуктары менен эркиндиктерин бузган саясаты жөнүндө маалыматтарды жөнөтүүгө мүмкүнчүлүк берет.

3

Аялдарга карата басмырлоону жоюу боюнча комитетке альтернативдүү баяндамаларды берүү

Укук коргоо уюмдары катышуучу мамлекет даярдап жаткан баяндамага параллелдүү түрдө (АБЖК 22 -бер.) мамлекеттин АБЖКнын алкагында өз милдеттенмелерин ишке ашыруусу жөнүндө “көмүскө” (альтернативдүү) баяндамаларын Комитетке тапшыра алышат. Комитет сессияга чейинки жабык отурумунда катышуучу мамлекеттер тарабынан берилген баяндамалар менен бирге укук коргоо уюмдарынын “көмүскө”/альтернативдүү баяндамаларын карап чыгат. Комитет берилген документтерге негизденүү менен, катышуучу мамлекет жазуу жүзүндө жооп берүүгө тийиш болгон көйгөйлөрдүн жана суроолордун тизмегин даярдайт. Комитет мындай пикир алышуунун негизинде өзүнүн катышуучу мамлекетке эскертүүлөрүн жана сунуштамаларын жарыялайт, алар “корутунду эскертүүлөр” деп аталат. Катышуучу мамлекет бузууларды жоюу жана Комитеттин сунуштамаларын аткаруу үчүн чараларды көрүүгө милдеттүү.

4

Иликтөөлөр

Аялдарга карата басмырлоону жоюу боюнча комитет катышуучу мамлекетте АБЖКнын олуттуу же системалуу түрдө бузуулары жөнүндө анык маалыматты алган учурда өз демилгеси боюнча иликтөөлөрдү башташы мүмкүн (АБЖКга карата **Факультативдик протоколдун 8-бер.**).

Иликтөөлөр кайсы мамлекеттерде жүргүзүлүшү мүмкүн? Иликтөөлөр бул боюнча Комитеттин компетенциясын тааныган катышуучу-мамлекеттерге карата гана жүргүзүлүшү мүмкүн. Кыргызстан Факультативдик протоколго эч кандай эскертүүсүз кошулуу менен Комитеттин компетенттүүлүгүн тааныган.

Аялдар менен эркектердин укуктарынын тең эместигинин экономикалык кесепеттери

Жогоруда айтылгандай, балдар көбүнчө ата-энесинин турмуш жолун кайталашат. Бул айрыкча кыздардын билим алуусунда билинет. Төмөндөгү логикалык ырааттуулуктун мисалында аялдык бактысыздыктын кайталануу механизми кандайча иштерин түшүнсө болот.

Ата-эне кызы толук орто билимди сөзсүз албаса деле болот деп эсептешет. "Мындай деле турмушка чыгат да", - дешет

Келиндин балдары мектепке жакшы даяр эмес, кыйналып окушат

Үй-бүлөнүн абалы оор, себеби күйөөсү гана акча табат, бирок ал кадыресе жашоо деңгээлин камсыздоого мүмкүндүк бербейт

Кыз 16 жашында мектепти бүтпөй туруп турмушка чыгат

Келиндин балдары үйүндө талаптагыдай тарбия, билим алышпайт

Балдар мектепти бүтүрбөйт, орто да, жогорку да билимге ээ болушпайт

Билими болбогондуктан келин жумушка орношо албайт, оор сезондук жумуштарда талаада иштейт

Ден соолугуна байланыштуу келин чабал балдарды төрөйт, аларды бала бакчага алышпайт

Балдар ата-энесинин турмуштук жолун кайталайт

Өз алдынча окуу үчүн адабият

- 1. Гендердик теңчилик: бул эмне үчүн маанилүү?** Туруктуу өнүгүү максаттары, №5 максат.
- 2. Гендердик теңчилик: өзгөчө кризис учурунда бул эмне үчүн маанилүү?** Дүйнөлүк банк, 2020.
- 3. Гендердик теңчиликтин 10 себеби,** Human Rights Careers.
- 4. Кыргыз Республикасында Туруктуу өнүгүү максаттарына жетүүгө улуттук ыктыярдуу сереп,** 2020.
- 5. Фактылар жана сандар: Экономикалык мүмкүнчүлүктөрдү кеңейтүү,** БУУ-Аялдар.
- 6. Гендердик стереотиптер/стереотиптерди калыптандыруу жана аялдардын укуктары,** 2014.
- 7. Аялдардын укуктары – бул адам укуктары,** Нью-Йорк жана Женева, 2014.
- 8. Аялдарды басмырлоо иштери боюнча адвокаттар үчүн практикалык колдонмо,** Бишкек, 2021.

АДАМ УКУКТАРЫНЫН ЖАЛПЫ ДЕКЛАРАЦИЯСЫ

1948 жыл 10 декабрь

Преамбула

Адамзат үй-бүлөсүнүн бардык мүчөлөрүнө таандык болгон жогорку беделди жана алардын бирдей жана ажырагыс укуктарын таануу эркиндиктин, адилеттү үлүктүн жана жалпы тынчтыктын негизи болуп санала тургандыгын эске алуу менен; жана

адам укуктарын этибарга албоо жана жек көрүү адамзатынын абийирин козгогон жырткычтык актыларга алып келгендигин жана адамдар сөз эркиндиги менен ынанымга ээ болгон, эч нерседен коркпогон жана эч нерсеге муктаж болбогон дүйнөнү түзүү адамдардын эң жогорку умтулуусу катары жарыялангандыгын эске алуу менен; жана

адам акыркы арга катары зомбулукка жана эзүүгү каршы көтөрүлүүгө аргасыз болбошун камсыз кылуу максатында адам укуктары мыйзамдын күчү менен корголууга тийиш экендигин эске алуу менен; жана элдердин ортосундагы достук мамилелерди өнүктүрүүгө көмөктөшүү зарыл экендигин эске алуу менен; жана

Бириккен Улуттардын элдери Уставда адамдардын негизги укуктарына, адам инсанынын беделине жана баркына, эркектер менен аялдардын тең укуктуулугуна ишенгендиктерин ырасташкандыктарын жана толук эркиндикке чыгуу менен катар социалдык прогресске жана турмуш шартты жакшыртууга көмөктөшүүнү чечишкендигин эске алуу менен; жана

Бириккен Улуттар Уюму менен кызматташууда мүчө-мамлекеттер адам укуктары менен негизги эркиндиктерди жалпы урматтоого жана салым кошууга милдеттенгендигин эске алуу менен; жана

ушул укуктардын жана эркиндиктердин мүнөзүн жалпы түшүнүү ушул милдеттенмелерди толук аткаруу үчүн зор мааниге ээ экендигин эске алуу менен,

Генералдык Ассамблея

адам укуктарынын ушул Жалпы Декларациясын ар бир адам жана коомдун ар бир органы ушул Декларацияны дайыма эске алып, агартуу жана билим берүү жолу менен ушул укуктарды жана эркиндиктерди урматтоого жана улуттук жана эл аралык прогрессивдүү иш-чаралар аркылуу Уюмга мүчө болгон мамлекеттердин элдеринин арасында, ошондой эле алардын юрисдикциясында турган аймактын элдеринин арасында алардын жалпы жана толук таанылышын жана ишке ашырылышын камсыз кылууга көмөктөшүүгө умтулуу үчүн бардык элдер менен мамлекеттер аткарууга далалаттанууга тийиш болгон милдет катары жарыялайт.

1-берене

Бардык адамдар өз беделинде жана укуктарында эркин жана тең укуктуу болуп жаралат. Алардын аң-сезими менен абийири бар жана бири-бирине бир туугандык мамиле кылууга тийиш.

2-берене

Ар бир адам расасына, терисинин түсүнө, жынысына, тилине, динине, саясий же башка ынанымдарына, улуттук же социалдык негизине, мүлкүнө, тек-жайына же башка абалынын айырмачылыктарына карабастан, ушул Декларация аркылуу жарыяланган бардык укуктар менен эркиндиктерге ээ болууга тийиш.

Андан тышкары, адам жашаган аймактын көз каранды эместигине, көзөмөлгө алынгандыгына, өзүн-өзү башкарбагандыгына же эгемендигиндеги кандайдыр-бир чек-төөлөргө карабастан ал өлкөнүн же аймактын саясий, укуктук же эл аралык статусунун негизинде эч кандай айырмачылыктар болууга тийиш эмес.

3-берене

Ар бир адам жашоого, эркиндикке жана жеке кол тийбестикке укуктуу.

4-берене

Эч ким кулчулукта же эрксиз абалда болууга тийиш эмес; кулчулук менен кул са-туучулуктун бардык түрлөрүнө тыюу салынат.

5-берене

Эч ким кыйноолорго же ырайымсыз, адамкерчиликсиз же анын беделин түшүрүүчү мамилеге жана жазалоого дуушар болбоого тийиш.

6-берене

Кайсы гана жерде болбосун ар бир адам өзүнүн укукка ээ субъект экендигинин таанылышына укуктуу.

7-берене

Бардык адамдар мыйзам алдында тең жана эч кандай айырмалоосуз мыйзам та-рабынан бирдей корголууга укуктуу. Бардык адамдар ушул Декларацияны бузган дискри-минациялоонун бардык түрлөрүнөн жана мындай дискриминациялоого чакырган бар-дык тукуруулардан бирдей корголууга укуктуу.

8-берене

Ар бир адам, ага конституция жана мыйзам тарабынан берилген негизги укукта-ры бузулган учурларда компетенттүү улуттук соттор тарабынан укуктарын толук калыбы-на келтирүү укугуна ээ.

9-берене

Эч ким ээнбаштык менен камакка алынууга, кармалууга же куугунтукталууга тий-иш эмес.

10-берене

Ар бир адам өз укуктары менен милдеттенмелерин аныктоо үчүн жана ага коюл-ган кылмыш жоопкерчилигинин негиздүүлүгүн аныктоо үчүн толук теңдиктин негизинде анын иши маалымдуу түрдө жана көз каранды эмес жана калыс сот тарабынан жана ади-леттүүлүктүн бардык талаптарын сактоо менен каралышына жетишүүгө укуктуу.

11-берене

1. Кылмыш жасады деп күнөөлөнгөн ар бир адам анын күнөөсү мыйзамдуу тартип-те соттук маалымдуу териштирүү жолу менен белгиленмейинче күнөөсүз деп эсептелүүгө укуктуу, муну менен бирге ага коргонуу үчүн бардык мүмкүнчүлүктөр камсыз кылынат.

2. Кандайдыр-бир кылмыш жасалган учурда ал улуттук мыйзамдар же эл аралык укук боюнча кылмыш иши болуп саналбаган бардык кылмыштык аракеттерди жасаган-дыгы же аракетсиздиги үчүн эч ким жазаланууга тийиш эмес. Кылмыш жасалган кезде колдонулушу мүмкүн болгондон дагы оор жаза колдонулушу мүмкүн эмес.

12-берене

Эч ким анын жеке жана үй-бүлөлүк турмушуна ээнбаштык менен кийлигишүүгө, анын турак жайынын кол тийбестигине, анын кат-кабарларынын жашыруундугуна же анын намысына жана кадыр-баркына ээнбаштык менен кол салууга дуушар болушу мүмкүн эмес. Ар бир адам мындай кийлигишүүдөн же ушундай кол салуудан мыйзам тарабынан корголууга укуктуу.

13-берене

1. Ар бир адам ар бир мамлекеттин чегинде ээн-эркин жүрүүгө жана өзүнө жашай турган жер тандап алууга укуктуу.

2. Ар бир адам өз өлкөсүн кошуп алганда, бардык өлкөдөн чыгып кетүүгө, жана өз өлкөсүнө кайтып келүүгө укуктуу.

14-берене

1. Ар бир адам куугунтукка алынганда башка өлкөлөрдөн баш калкалоо издөөгө жана аны пайдаланууга укуктуу.

2. Бул укук чындыгында саясий эмес кылмыш же Бириккен Улуттар Уюмунун максаттары менен принциптерине карама-каршы келген иш кылгандыгы үчүн куугунтукталган учурда пайдаланылышы мүмкүн эмес.

15-берене

1. Ар бир адам граждандык алууга укуктуу.

2. Эч ким өз граждандыгынан же өз граждандыгын өзгөртүү укугунан ээнбаштык менен ажыратылбайт.

16-берене

1. Бойго жеткен эркектер жана аялдар расалык, улуттук же диндик белгилери боюнча эч кандай чектөөлөрсүз никеге туруп жана үй-бүлө күтүүгө укуктуу. Алар никеге турганда, никеде болгон учурда жана аны бузуу учурунда бирдей укуктарга ээ.

2. Никеге туруп жаткан эки тараптын тең эркин жана толук макулдугу менен гана нике түзүлүшү мүмкүн.

3. Үй-бүлө коомдун табигый жана негизги уюткусу болуп саналат жана коом менен мамлекет тарабынан корголууга укуктуу.

17-берене

1. Ар бир адам жеке өзү, ошондой эле башка бирөө өлөр менен бирге мүлккө ээ болууга укуктуу.

2. Эч ким өз мүлкүнөн ээнбаштык менен ажыратылууга тийиш эмес.

3. Ата-энелер өздөрүнүн жаш балдарына билим берүү жолун тандап алууда негизги укукка ээ.

18-берене

Ар бир адам ой, ыйман, дин эркиндиктерине укуктуу; бул укук өз динин же ынамын эркинче өзгөртүүнү жана жеке өзү, ошондой эле башкалар менен бирге каалаган динин тутуу же ынануу эркиндигин эл менен бирге же жеке өзүнчө динди үйрөнүүнү, кудайга сыйынууну жана диндик жөрөлгөлүү ырасымдарды аткарууну камтыйт.

19-берене

Ар бир адам ынанымда болуу эркиндигине жана аны эркин билдирүү укугуна ээ; бул укук өз ынанымында тоскоолсуз бекем турууну жана мамлекеттик чек араларга карабастан маалыматты жана идеяларды кандай гана болбосун каражаттар менен издөө, кабыл алуу жана таратуу эркиндигин камтыйт.

20-берене

1. Ар бир адам тынч чогулуштар менен ассоциациялар эркиндигине укуктуу.
2. Эч ким мажбурлоо менен кандайдыр-бир ассоциацияга кирүүгө тийиш эмес.

21-берене

1. Ар бир адам өз өлкөсүн түздөн-түз же эркин түрдө шайланган өкүлдөр аркылуу башкарууга катышууга укуктуу.

2. Ар бир адам өз өлкөсүндө мамлекеттик кызматка бирдей жетишүү укугуна ээ.

3. Элдин эрки өкмөттүк бийликтин негизи болууга тийиш; бул эрк мезгил-мезгили менен өткөрүлүп турган жана жасалмаланбаган шайлоолордон билинүүгө тийиш, ал шайлоолор жалпы жана бирдей шайлоо укуктары болгондо, жашыруун добуш берүү жолу менен же добуш берүүнүн эркиндигин камсыз кылган башка ар кандай формалары аркылуу жүргүзүлүүгө тийиш.

22-берене

Коомдун мүчөсү катары ар бир адам социалдык жактан камсыз болууга жана өзүнүн кадыр-баркын сактоо жана инсандыгынын эркин өнүгүшү үчүн зарыл болгон экономикалык, социалдык жана маданий тармактардагы укуктарга улуттук күч-аракеттер менен эл аралык кызматташтыктар аркылуу жана ар бир мамлекеттин структурасы менен ресурстарына ылайык ээ болууга укуктуу.

23-берене

1. Ар бир адам эмгектенүүгө, ишти эркин тандап алууга, эмгектин адилеттүү жана ылайыктуу шарттарына ээ болууга жана жумушсуздуктан корголууга укуктуу.

2. Ар бир адам кандайдыр-бир кемсинтүүлөрсүз бирдей эмгек үчүн бирдей акы алууга укуктуу.

3. Ар бир иштеген адам анын өзү жана үй-бүлөсү үчүн адамдын татыктуу жашоосун камсыз кыла турган адилеттүү жана канааттандыраарлык, ошондой эле зарыл болгондо, социалдык камсыз кылуунун башка каражаттары менен толуктала турган акы алууга укуктуу.

4. Ар бир адам кесипчилик союздарды түзүүгө жана өз таламдарын коргоо үчүн кесипчилик союздарга кирүүгө укуктуу.

24-берене

Ар бир адам эс алууга жана бош убакытка ээ болууга укуктуу, анын ичине жумуш күнүн акылга сыярлык чектөө жана акы төлөнүүчү мезгил-мезгили менен отпуск алуу укугу кирет.

25-берене

1. Ар бир адам тамак-ашты, кийим-кечени, турак жайды, медициналык тейлөөнү жана зарыл социалдык жактан тейлөөнү кошуп алганда өзүнүн жана үй-бүлөсүнүн ден соолугу менен жыргалчылыгын камсыз кылуу үчүн зарыл болгон турмуштук деңгээлге укуктуу жана жумушсуз болуп калганда, ооруп, майып болуп, жесир калганда, карыганда

же өзүнө байланыштуу болбогон себептер менен жан сактоо каражаттарынан айрылганда камсыз болууга укуктуу.

2. Энелик жана балалык өзгөчө камкордук көрүүгө жана жардам алууга укук берет. Никеден же никесиз төрөлгөн бардык балдар бирдей социалдык коргоодон пайдаланууга тийиш.

26-берене

1. Ар бир адам билим алууга укуктуу. Билим берүү, жок дегенде башталгыч жана жалпы билим алуу акысыз болууга тийиш. Башталгыч билим берүү милдеттүү болууга тийиш. Техникалык жана кесиптик билим жалпыга жеткиликтү болууга тийиш жана жогорку билим да ар бир адамдын жөндөмдүүлүктөрүнүн негизинде бардык үчүн бирдей жеткиликтүү болууга тийиш.

2. Билим алуу адам инсанын толук өнүктүрүүгө жана адам укуктары менен негизги эркиндиктерин урматтоону арттырууга багытталууга тийиш. Билим алуу бардык элдердин, расалык жана диндик топтордун ортосунда өз ара түшүнүшүүгө, сабырдуулукка жана достукка көмөктөшүүгө жана тынчтыкты сактап туруу боюнча Бириккен Улуттар Уюмунун ишмердигине көмөктөшүүгө тийиш.

27-берене

1. Ар бир адам коомдун маданий турмушуна эркин катышууга, көркөм өнөрдөн ыракат алууга, илимий прогресске катышууга жана анын жыргалчылыктарынан пайдаланууга укуктуу.

2. Ар бир адам автору болуп эсептелген илимий, адабий же көркөм эмгектердин натыйжалары болуп саналган анын моралдык жана материалдык таламдарынын корголушуна укуктуу.

28-берене

Ар бир адам ушул Декларацияда айтылган укуктар менен эркиндиктер толук ишке ашышы мүмкүн болгон социалдык жана эл аралык тартипке укуктуу.

29-берене

1. Ар бир адам өзүнүн инсанынын эркин жана толук өнүгүшү мүмкүн болгон коомдун алдында милдеттүү.

2. Өз укуктары менен эркиндиктерин иш жүзүнө ашырууда ар бир адам башкалардын укуктары менен эркиндиктерин тийиштүү түрдө таанууну жана урматтоону камсыз кылуу жана демократиялык коомдо моралдын, коомдук тартиптин жана жалпы жыргалчылыктын адилеттүү талаптарын канааттандыруу максатында гана мыйзам тарабынан белгиленген чектөөлөргө гана дуушар болушу мүмкүн.

3. Бул укуктар менен эркиндиктерди иш жүзүнө ашыруу Бириккен Улуттар Уюмунун максаттарына жана принциптерине эч кандай карама-каршы келүүгө тийиш эмес.

30-берене

Ушул Декларациядагы эч бир нерсе кайсы-бир мамлекетке, адамдардын тобуна же айрым адамдарга ушул Декларацияда баяндалган укуктарды жана эркиндиктерди жок кылууга багытталган кандайдыр-бир иштерди жүргүзүүгө же аракеттерди жасоого укук берүү катары түшүндүрүлбөшү керек.

ЖАРАНДЫК ЖАНА САЯСИЙ УКУКТАР ЖӨНҮНДӨ ЭЛ АРАЛЫК ПАКТ

Нью-Йорк шаары, 1966-жылдын 16-декабры

Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин

1994-жылдын 12-январындагы N 1406-XII токтому менен кошулган

Аталган Пактта катышкан мамлекеттер, Бириккен Улуттар Уюмунун Уставында айтылган принциптерге ылайык адамзат үй-бүлөсүнүн ар бир мүчөсүнө таандык болгон алардын жеке ар-намысын, ажырымсыз жана тең укуктуулугун камсыздандыруу эркиндиктин, акыйкаттыктын жана жалпы тынчтыктын негизин түзөөрүн эске алуу менен,

бул укуктар адамзатына таандык ар-намыстан келип чыгаарын моюнга алуу менен,

адам укуктарынын Жалпы Декларациясына ылайык жарандык жана саясий эркиндикке ээ болгон эркин инсандын идеалы ар бир инсанга өзүнүн экономикалык, социалдык жана маданий укуктарын, ошондой эле жарандык жана саясий укуктарын колдоно ала турган шарт түзүлгөн учурда гана ишке ашаарын эске алып,

Бириккен Улуттар Уюмунун Уставына ылайык мамлекеттер адам укуктарын жана эркиндигин сыйлоого жана аткарууга милдеттүү экенин эске алып,

башка инсандардын жана өзү тиешелүү болгон коллективдин алдында милдеттери бар ар бир инсан аталган Пактта айтылган укуктардын аткарылышын талап кылышы керек экенин эске алып,

төмөнкү беренелерге толугу менен кошулушат:

I Бөлүм

1-берене.

1. Бардык элдер өзүн өзү аныктоого укуктуу. Бул укуктун негизинде алар өзүнүн саясий абалын эркин аныкташат жана өздөрүнүн жарандык, саясий жана маданий өнүгүүсүн эркин камсыздандырат.

2. Бардык элдер өз максатына жетиш үчүн өзүнүн табигый байлыктарын жана ресурстарын эркин түрдө колдоно алышат, бул иш-чаралар эл аралык укуктан жана өз ара пайда көрүү принциптерине негизделген эл аралык экономикалык кызматташтыктан келип чыккан милдеттенмелерге жолтоо болбошу зарыл. Эч бир эл өзүнө таандык болгон каражаттардан эч убакта ажыратылбашы керек.

3. Аталган Пактта катышкан бардык мамлекеттер, анын ичинде кол алдындагы өзүн өзү башкара албаган территориялар Бириккен Улуттар Уюмунун жоболоруна ылайык, өзүн аныктоо укугун урматтоону жана баалоону ишке ашыруусу зарыл.

II Бөлүм

2-берене.

1. Аталган Пактта катышкан ар бир мамлекет расасына, өңүнө, жынысына, тилине, динине, саясий жана башка ынанымдарына, улуттук же социалдык тегине, мүлктүк

абалына, туулушуна жана башка жагдайларга карата айырмалабастан, ошол аймакта жана анын юрисдикциясындагы адамдардын укуктарын урматтоого жана камсыздоого милдеттенишет.

2. Аталган Пактта таанылган адам укуктарын коргоо үчүн чаралар мыйзамдарда каралбаган болсо, анда ар бир Пактта катышуучу мамлекет өзүнүн конституциялык тартиптерине жана аталган Пакттын жоболоруна ылайык мындай керектүү чараларды өзүнүн мыйзамдарында кабыл алуу үчүн кам көрүүгө милдеттенет.

3. Аталган Пактка катышкан ар бир мамлекет төмөндөгүлөргө милдеттенет:

а) ар бир адамдын аталган Пактта таанылган укуктары бузулган учурда, эгерде алар расмий укуктуу иштеп жаткан адамдар тарабынан бузулган болсо дагы, укукту коргоонун эффективдүү куралдары менен камсыздоону;

б) мамлекеттин укуктук системасында каралган компетентүү соттор, административдик же мыйзам чыгаруу бийлик органдары же башка компетентүү орган тарабынан ар бир укук коргоону талап кылган адамга, коргоо менен камсыз кылууга жана соттук коргоонун мүмкүнчүлүктөрүн кеңейтүүгө;

с) компетентүү бийликтер тарабынан алар берилген учурда укук коргоо каражаттарын колдонууну камсыз кылуу.

3-берене.

Аталган Пактта катышкан мамлекеттер бул Пактта каралган бардык жарандык жана саясий укуктардан аялдар менен эркектерге бирдей тең укукта пайдалануусун камсыздандырууга милдеттүү.

4-берене.

1. Өлкөдөгү улуттук коопсуздукка коркунуч туулуп, официалдуу түрдө жарыяланган өзгөчө абалдын учурунда аталган Пактта катышкан мамлекеттер абалдын оордугуна жараша өздөрүнүн ушул Пактта көрсөтүлгөн милдеттерине төп келишпеген иш-чараларды колдоно алышат, бирок мында негизги шарт - бул иш-чаралары алардын эл аралык укук боюнча башка милдеттерине каршы чыкпашы керек жана өзүнүн артынан расасынын, терисинин өңүнө, жынысына, тилине, дининин жана социалдык келип чыгышынын негизиндеги дискриминациялоону алып келбөөгө тийиш.

2. Бул абал 6, 7, 8 (1-2 пункт), 11, 15, 16 жана 18-беренелерден баш тартууга негиз боло албайт.

3. Аталган Пактта катышкан ар бир мамлекет баш тартуу укугун колдонгондо Бириккен Улуттар Уюмунун Башкы катчысынын ортомчулугу аркылуу өзү баш тарткан жоболор жөнүндө жана мындай чечимге түрткү болгон чечимдер жөнүндө Пактка катышкан башка мамлекеттерге токтоосуз түрдө маалымат берүүсү зарыл. Ошону менен катар ушул эле ортомчу аркылуу мындай баш тартуунун бүтүшүн тактай турган дата билдирилиши керек.

5-берене.

1. Аталган Пактта эч нерсе кандайдыр бир мамлекет, кандайдыр бир топ же кайсы бир инсан аталган Пактта көрсөтүлгөн укуктарды жана эркиндиктерди жоготууга же аларды көрсөтүлгөндөн чоң өлчөмдө кыскартууга багытталган иш-аракеттерин жүргүзүүгө укугу бар деген түшүнүктө талкууланбашы керек.

2. Аталган Пактта катышкан кээ бир мамлекеттерде орун алган же бар деп таанылган мыйзамдардын, конвенциялардын, тартиптердин, үрп-адаттардын негизинде адамдын негизги укуктарын кемсинтүүлөр же кыскартуулар, бул Пактта андай укуктар жок деп же аз өлчөмдө деп таанылган себептер менен жол берилбейт.

III Бөлүм

6-берене.

1. Жашоого болгон укук ар бир адамдын ажырымсыз укугу. Бул укук мыйзам тарабынан корголот. Эч ким ээнбаштык менен өз өмүрүнөн ажыратылбашы керек.

2. Өлүм жазасына тыюу салынбаган өлкөлөрдө өлүм жазасына өкүм чыгаруу эң оор кылмыштар үчүн гана берилип, бул өкүм кылмыштар болгон убакта күчкө ээ болгон мыйзамдардын негизинде гана берилүүгө тийиш. Ал мыйзамдар аталган Пакттын жоболоруна жана геноцид кылмыштарынын алдын алууга жана ал үчүн жаза берүү жөнүндө Конвенцияга каршы чыкпашы керек. Мындай жаза ыйгарым укуктуу сот чыгарган акыркы өкүмдү ишке ашырууда гана аткарылат.

3. Адам өмүрүн кыюу геноцид кылмышын түзгөндө эске сала кетчү нерсе: бул статья аталган Пактта катышкан мамлекеттерге геноцид кылмышынын алдын алуу жана ал үчүн жазалоо Конвенциянын жоболоруна ылайык кабыл алынган өз милдеттеринен кандайдыр бир жол менен четтөөгө эч кандай укук бербейт.

4. Өлүм жазасына өкүм кылынган ар бир инсандын өкүмдү жеңилдетүүнү же ырайымдык кылууну сураганга акысы бар. Амнистия, ырайым кылуу же өлүм жазасын алмаштыруу бардык учурларда берилиши мүмкүн.

5. Өлүм жазасы жашы он сегизге толо элек инсандардын кылмыш иштери үчүн берилбейт жана кош бойлуу аялдарга чыгарылган өкүм аткарылбайт.

6. Аталган статья бул Пактта катышкан мамлекет тарабынан өлүм жазасына тыюу салууну токтотууга же кечендетүүгө негиз болуп бере албайт.

7-берене.

Эч ким кыйноолорго, же аесуз, адамгерчиликсиз же анын ар-намысын басмырлоочу мамилеге жана жазага кириптер кылынбашы керек. Атап айтканда, өз ыктыярысыз бир дагы инсан медициналык же илимий тажрыйбаларга катышууга мажбур кылынбашы керек.

8-берене.

1. Эч ким кулчулукта кармалбашы керек; кулчулуктун жана кул сатуунун бардык түрлөрүнө тыюу салынат.

2. Эч ким эрксиз абалда кармалбашы керек.

3. а) Эч ким аргасыздан же таңууланган жумушка мажбурланбашы керек.

б) Жасаган кылмыш үчүн каторгалык жумушта иштетүүнү камтыган эркинен ажыратуу жазасы колдонулган өлкөлөрдө 3(а) пункту ыйгарым укуктуу соттун өкүмү боюнча каторгалык жумуштарды аткарууга, ал өкүмдү ишке ашырууда колдонууга тоскоол болуп эсептелбейт.

с) аталган пункттагы «аргасыздан же таңууланган жумушту аткаруу» терминине төмөнкүлөр кирбейт:

і) соттун мыйзам ченемдүү буйругунун негизинде эркинен ажыратылган инсан, же эркинен ажыратуудан шартуу түрдө бошотулган инсан аткарууга милдетүү болгон «б» подпунктунда эскертилбеген жумуш же кызмат;

ii) аскердик маанидеги кандай гана кызмат болбосун, ал эми саясий жана диний-этикалык себептер менен аскердик кызматтан баш тартууга жол берилген өлкөлөрдө мындай себептер менен аскердик кызматтан баш тарткан инсандар үчүн мыйзамда каралган кандай гана кызмат болбосун;

iii) элдин бейпилдигине же өмүрүнө коркунуч туудурган кырсыктын же атайын кооптуу абалдын учурунда сөзсүз аткарылуучу ар кандай кызмат;

iv) кадимки эле жарандык милдетке камтылуучу ар кандай эмгек же кызмат.

9-берене.

1. Ар бир адамдын эркиндикке жана жеке кол тийбестикке укугу бар. Эч ким ээн-баштык менен камакка алынбайт же кармалууга тийиш эмес. Эч ким мыйзамда көрсөтүлбөгөн негизде жана буга ылайык процедураларда эркинен ажыратылбайт.

2. Ар бир камакка алынган адамга аны камоо учурунда кайсы себептер менен камалышы жана тез убакыттын ичинде ага коюлган күнөөлөр жөнүндө маалымат берилет.

3. Кылмыш иши боюнча күнөө коюлган ар бир камалган же эркинен ажыратылган инсанды тез аранын ичинде мыйзам тарабынан сот бийлигин жүргүзлүгө, кыска мөөнөттүн ичинде бошотууга же сот ишин караштырууга укугу бар сотко же башка жооптуу кызматчыга жеткирүү керек. Сотто иши каралышын күтүп жаткан инсандарды кайтарууга алуу жалпы эрежеге айланбашы керек, бирок аларды боштондукка чыгаруу иши алардын сотко келишин, сот ишинин кароонун кайсыл гана болбосун стадиясына келишин, керек учурда өкүмдүн аткарылышына келишин кепилдеген жагдайларга байланыштуу болушу мүмкүн.

4. Камоонун же кайтарууга алуунун аркасында эркиндигинен ажыратылган ар бир инсан өз ишинин сотто каралышына укуктуу, ал сот анын камалышынын мыйзамдуулугу тууралуу токтоп чыгаруу, эгерде мыйзамсыз камалса аны бошотуу боюнча иштерин токтоосуз түрдө жүргүзүшү керек.

5. Мыйзамсыз түрдө камалган же кайтарууга алынган ар бир адам арыздануу күчүнө ээ болгон компенсацияга акысы бар.

10-берене.

1. Бардык эркиндигинен ажыратылгандар гумандуу мамилеге, адамзатка тийиштүү ар намысынын сыйланышына укугу бар.

2. а) өзгөчө шарттар жок болгон учурда айыпталуучулар соттолгондордон бөлөк жайгалыштырылып, аларга соттолбогон жарандардын статусуна жооп берген өзүнчө тартип түзүлүп берилет.

б) жашы жете элек айыпталуучулар жашы жеткен айыпталуучулардан бөлүнүп, кыска мөөнөттүн ичинде сотко чечим чыгаруу үчүн жеткирилет.

3. Камалгандар үчүн пенитенциардык система тарабынан көздөгөн максаты аларды туура жолго салуу жана кайра тарбиялоо болгон тартип түзүлүп берилет. Жашы жете элек кылмышкерлер жашы жеткендерден бөлүнүп, аларга өзүнүн жашына ылайык жана укуктук статусуна жооп берген шарт түзүлөт.

11-берене.

Кандайдыр бир келишимдик милдеттенмелерди аткара албаганын негизинде эч ким өз эркиндигинен ажыратылбашы керек.

12-берене.

1. Мыйзамдуу түрдө кайсы бир өлкөнүн территориясында жүргөн ар бир адам ошол территориянын чегинде эркин көчүп жүрүү укугуна жана турак кылчу орунду тандоо эркиндигине ээ.

2. Ар бир адам ар кандай өлкөдөн, анын ичинде өз өлкөсүнөн да чыгып кетүүгө укугу бар.

3. Жогоруда айтылган укуктар мыйзамда көрсөтүлгөн, мамлекеттик коопсуздукту, коомдук тартипти, элдин ден соолугун жана рухун, же башкалардын укуктарын жана эркиндиктерин коргоодо зарыл болуп, аталган Пактта көрсөтүлгөн башка укуктарга төп келишкен кыскартуулардан башка эч кандай чектөөлөрдүн объектиси боло албайт.

4. Эч ким ээнбаштык менен өз өлкөсүнө кирүү укугунан ажыратылбайт.

13-берене.

Аталган Пактта катышкан мамлекеттердин биринде мыйзамдуу түрдө жүргөн чет өлкөлүк жаран ал өлкөдөн мыйзамга ылайыктуу чыгарылган чечимдин негизинде гана кетирилиши мүмкүн жана эгерде мамлекеттик коопсуздуктун императивдик кызыкчылыктары башканы талап кылбаса, өзүн кетирүүгө каршы болгон жүйөөлөрдү келтирүүгө, өз ишин ыйгарым укуктуу бийлик же ал бийлик дайындаган адам же адамдар карап чыгуусуна, жана бул максат менен бийлик алдына келүүгө болгон укуктары бар.

14-берене.

1. Соттор жана трибуналдар алдында бардыгы бирдей жооптуу. Ар бир адам ага коюлган кылмыштык айыптоо ишин караштырууда, же кандайдыр бир жарандык процессте өзүнүн укуктары жана милдеттерин аныктоодо өз ишин караштырууда, же кандайдыр бир жарандык процессте өзүнүн укуктарын жана милдеттерин аныктоодо өз ишинин мыйзамдуулуктун негизинде түзүлгөн ыйгарым укуктуу, акыйкат жана көз карандысыз сот тарабынан ачык жана акыйкаттуу каралышына укуктуу. Басма сөз жана эл өкүлдөрү сот ишинин каралышына толугу менен же анын айрым бир бөлүктөрүнө моралдык, коомдук тартиптин же демократиялык коомдогу мамлекеттик коопсуздуктун түшүнүктөрүнө байланыштуу, же эки тараптын жеке кызыкчылыгы талап кылганда, же соттун пикири боюнча өтө керек деп табылган учурда - ачык жарыялоо адилеттик сот жүргүзүүгө тоскоол болчу өзгөчө шарттарда киргизилбей калышы мүмкүн; бирок башка кылмыштуулук же граждандык иштер боюнча чыгарылган сот токтомдору бул учурлардан тышкары жашы жете электердин кызыкчылыгы башканы талап кылса, же иш материалдык талаштарга жатса, же балдарга камкордук кылуу талаштары каралса, ачык жарыяланышы керек.

2. Кылмыш жасагандыгы үчүн күнөөлөнгөн ар бир адам анын күнөөсү мыйзамга ылайык далилденгенче күнөөсүз деп эсептелүүгө укуктуу.

3. Ар бир адам аны кылмыш жасагандыгы үчүн күнөөлөгөн ар бир иш каралып жатканда эң эле аз дегенде толук тең укуктуулуктун негизинде төмөнкү кепилдиктерге ээ:

a) кыска мөөнөттүн ичинде жана өзү түшүнгөн тилде өзүнө коюлган айыптоонун мүнөзү жана негиздери жөнүндө маалымат алуу;

b) өзүн коргоону даярдоодо жана өзү тандап алган коргоочуга жолугууда жетиштүү убакытка жана мүмкүнчүлүктөргө ээ болуу;

c) сот ишинин каралышын себепсиз кечиктирбөө;

d) сот ишин кароодо өзү катышуу жана өзүн жеке өзү же тандап алган коргоочунун жардамы аркылуу коргонуу; эгерде коргоочусу жок болсо бул укугу жөнүндө эскертүү

жана акыйкаттуулуктун кызыкчылыктары талап кылган ар бир учурда дайындалган коргоочуга уруксат алуу, эгерде ал коргоочунун эмгек акысын төлөп берүүгө каражаты жетишсиз болсо бекер камсыз кылынуу;

е) өзүнө каршы көрсөтүү берген күбөлөрдү суракка алуу же андай күбөлөрдүн суракка алынышына укуктуу болуу, ошондой эле шарттарда өзүнүн күбөлөрүн чакыруу жана суракка алууга укугу болуу;

ф) сотто колдонулган тилде сүйлөбөсө же ал тилди түшүнбөсө котормочунун жардамын бекер пайдалануу;

г) өзүнө каршы көрсөтмө берүүгө же өзүн айыптуумун деп моюнга алганга мажбурланбоо.

4. Жашы жете электерге колдонулган процесс алардын жаш курагын жана кайра тарбияланууга көмөктөшүүсүн эске алгандай болуш керек.

5. Кандайдыр бир кылмыш иши үчүн соттолгондордун ар бири, анын соттолушу жана сот өкүмү, жогору турган сот инстанциясы тарабынан мыйзамга ылайык кайра каралып чыгышына укуктуу.

6. Эгерде кимдир бирөө акыркы чечим менен кылмыш жасагандыгы үчүн соттолуп, кийин ага чыгарылган сот өкүмү кандайдыр бир жаңы же жаңыдан табылган шарттар соттун каталыгын айкын далилдөөнүн негизинде четке кагылса же ага ырайымдык көрсөтүлсө, анда мындай каталыктын натыйжасында жаза алган адам көрсөтүлгөн белгисиз шарттар өз убагында табылбай калышына ал толугу менен же аз болсо да күнөлүү экени далилденбесе мыйзамга ылайык компенсация алат.

7. Ар бир өлкөнүн кылмыш-процессуалдык укугуна жана мыйзамына ылайык толугу менен соттолгон же акталган адам ал кылмыш үчүн кайрадан соттолбойт же жазаланбайт.

15-берене.

1. Өлкө ичиндеги күчүнө ээ мыйзамдарга же эл аралык укуктарга ылайык кылмышкердик кылуу деп табылган кандайдыр бир кыймыл-аракеттердин же байкабастыктын негизинде эч ким кандайдыр бир кылмыш иши боюнча айыптуу деп табылышы мүмкүн эмес. Ошону менен бирге кылмыш кылуу убагында колдонулуучу жазадан оор жаза берилиши мүмкүн эмес. Эгерде кылмыш иши жасалгандан кийин мыйзам тарабынан жеңилерээк жаза кабыл алынса, бул мыйзам мындай кылмышкерлерге да өз таасирин тийгизет.

2. Бул берене эл аралык биримдүүлүк кабыл алган укуктун таарыныч-принциптерине ылайык иштелип жаткан учурда кылмышкердик болуп саналган бардык кыймыл-аракеттер жана байкабастыктар үчүн бардык жарандарды сотко берүүгө жана жазалоого эч кандай тоскоол боло албайт.

16-берене.

Ар бир адам кайда болбосун өзүнүн укук субъектүүлүгү таанылышына укугу бар.

17-берене.

1. Эч ким анын жеке жана үй-бүлөлүк жашоосуна ээнбаштык менен же мыйзамсыз кийлигишүүгө, турак жайына, же кат алышуу сырларына ээнбаштык менен же мыйзамсыз кол салууга же анын ар-намысына жана абройуна мыйзамсыз шек келтирүүгө дуушар болбошу керек.

2. Ар бир адам мындай кийлигишүүлөрдөн жана кол салуулардан мыйзам чегинде коргонууга укугу бар.

18-берене.

1. Ар бир адамда ойлоо, абийир жана диний эркиндигине укугу бар. Бул укук өзүнө дилди же ишенимдерди өз тандоосу менен кабыл алуу эркиндигин, өз динин жана ишенимдерин жеке өзү да, башкалар менен бирдикте да, жалпы же өзүмдүк тартипте колдонуу эркиндигин, сыйынуу, диний жана үрп-адаттарды, окууларды жүргүзүү эркиндигин камтыйт.

2. Эч ким анын динди жана ишенимди тандоо эркиндигин кемсинткен таңуулоого дуушар болбошу керек.

3. Динди жана ишенимдерди колдонуу эркиндиги мыйзамда көрсөтүлгөн жана коомдук коопсуздукту, тартипти, ден соолукту жана абройду, ошондой эле башка адамдардын негизги укуктарын жана эркиндиктерин коргоого багытталган кыскартууларга гана жол берет.

4. Аталган Пактта катышкан мамлекеттер ата-энелердин жана тийиштүү учурда мыйзамдуу кам көрүүчүлөрдүн өз балдарына диний жана аң-сезимдик тарбия берүүнү өз ишенимдерине жараша жүргүзүү эркиндигин сыйлоого милдеттенишет.

19-берене.

1. Ар бир адам өз пикирин эч тоскоолсуз карманууга укугу бар.

2. Ар бир адамдын өз пикирин эркин билдирүү укугу бар; бул укук өзүнө мамлекеттик чек аралардан көз карандысыз ооз эки же кат жүзүндө, басма сөздүн же көркөм чыгармачылыктын жардамы менен, же өзү тандаган башка жолдор аркылуу ар кайсы түрдөгү маалыматтарды жана идеяларды издөө, алуу жана таратуу эркиндигин камтыйт.

3. Бул берененин 2-пунктунда көрсөтүлгөн укуктарды колдонуу өзгөчө милдеттенмелерди жана өзгөчө жоопкерчиликти талап кылат. Демек, ал кээ бир кыскартууларга дуушар болушу мүмкүн, бирок ал кыскартуулар мыйзамдарда көрсөтүлүп:

а) башка адамдардын укуктары жана беделин урматтоо үчүн;

б) мамлекеттин коопсуздугун, коомдук тартипти, калктын ден-соолугун жана адеп-ахлактуулугун сактоодо зарыл болушу керек.

20-берене.

1. Бардык согушка үндөгөн чакырууларга мыйзам тарабынан тыюу салынышы керек.

2. Дискриминацияга, касташууга же кордук көрсөтүүгө үндөгөн, улуттук, расалык же диний жек көрүүнүн пайдасына болгон бардык чакырууларга мыйзам тарабынан тыюу салынышы керек.

21-берене.

Тынч чогулуштарга болгон укук таанылат. Бул укуктан колдонуу мыйзамга ылайык талап болгон жана демократиялык коомдо мамлекеттик жана коомдук коопсуздуктун, коомдук тартиптин, элдин ден соолугун жана аң-сезимин сактоонун, же башка адамдардын укуктарын жана эркиндиктерин коргоонун кызыкчылыгын көздөө да керек болгон учурлардан тышкары эч кандай тыюуларга жооп бербейт.

22-берене.

1. Ар бир адамдын башкалар менен биримдик түзүүгө, анын ичинде кесипчилик кеңештерди түзүүгө жана өз кызыкчылыгын коргоо үчүн аларга кошулууга укугу бар.

2. Бул укуктан колдонуу мыйзамга ылайык талап болгон жана демократиялык коомдо мамлекеттик жана коомдук коопсуздуктун, коомдук тартиптин, элдин ден соолугун

жана аң сезимин сактоонун, же башка адамдардын укугун жана эркиндигин коргоонун кызыкчылыгын көздөөдө керек болгон учурлардан тышкары эч кандай тыюуларга жол бербейт. Бул берене куралдуу күчтөрдүн жана полициянын курамына кирген адамдардын бул укуктан пайдалануусуна мыйзам ченемдүү тыюу киргизүүгө тоскоол боло албайт.

3. Бул берене Эл аралык эмгек уюмунун 1948-жылдагы ассоциациялардын эркиндиги жана уюштурууга болгон укугун коргоо тууралуу Конвенциясына катышкан мамлекеттерге ушул Конвенцияда көрсөтүлгөн кепилдиктерге шек келтирген мыйзамдарды кабыл алууга же мыйзамдарды бул кепилдиктерге шек келтирүү менен колдонууга эч кандай жол бербейт.

23-берене.

1. Үй-бүлө коомдун негизги жана табигый ячейкасы жана коом менен мамлекет тарабынан жардам алууга укугу бар.

2. Үйлөнүү жашына жеткен эркектерге жана аялдарга үйлөнүү укугу жана үй-бүлө негиздүү укугу берилет.

3. Үйлөнүп жаткандардын толук жана эркин макулдугу жок бир да үйлөнүүгө уруксат берилбейт.

4. Аталган Пактта катышкан мамлекеттер үйлөнүп жатканда, үй-бүлөдө жана ажырашуу убагында жубайлардын укук жана милдет теңдигин камсыз кылыш үчүн керектүү чараларды кабыл алышы керек. Үй-бүлө ажырашкан убакта бардык балдар жетиштүү жардам менен камсыз кылынышы керек.

24-берене.

1. Ар бир бала эч кандай дискриминациялоосуз расасы, өңү, жынысы, тили, дини, улуттук же социалдык теги, мүлктүк абалы же төрөлүшү сыяктуу белгилерине карабастан өз үй-бүлөсү, коом жана мамлекет тарабынан анын кичинекей жаш абалы талап кылган бардык коргоо чараларына укугу бар.

2. Ар бир бала төрөлөөрү менен өз ысмына ээ болуп, кечикпестен катталууга тийиш.

3. Ар бир бала жарандык алууга укуктуу.

25-берене.

Ар бир атуулдун 2-беренедө айтылган эч кандай дискриминациясыз жана негизделбеген чектөөлөрсүз укугу жана мүмкүнчүлүктөрү бар:

а) мамлекеттик иштерди жүргүзүүгө түздөн-түз жана эркин тандалган өкүлдөр аркылуу катышууга;

б) шайлоочулардын эркин ой билдирүүлөрүн камсыз кылган жана жашыруун добуш берүүдө жалпы жана теңдүү шайлоо укугунун негизинде жүргүзүлгөн чыныгы мезгилдик шайлоолордо шайланууга жана шайлоого;

в) өз өлкөсүндө теңдилүүктүн жалпы шартында мамлекеттик кызматка кабыл алынууга.

26-берене.

Бардык адамдар мыйзам алдында тең жана эч кандай дискриминациясыз мыйзамдын коргоосуна тең укугу бар. Бул жагынан дискриминациянын бардык түрүнө мыйзам тарабынан тыюу салынышы керек, жана мыйзам бардык адамдарга алардын кандай гана белгилерине: расасына, өңүнө, тилине, динине, саясий жана башка ынанымдарына,

улуттук же социалдык тегине, мүлктүк абалына, төрөлүшүнө же башка шарттарга карабастан дискриминацияга каршы бирдей жана эффективдүү коргоону кепилдеп бериши керек.

27-берене.

Этникалык, диний жана тилдик азчылыктары жашаган өлкөлөрдө мындай азчылыктарга таандык адамдардын ошол эле топтун башка мүчөлөрү менен бирге өз маданиятын колдонуу, өз динине ишенүү жана анын салтын аткаруу, ошондой эле эне тилин колдонуу укугуна тоскоол көрсөтүлбөшү керек.

IV Бөлүм

28-берене.

1. Адам укуктары боюнча Комитет түзүлөт (мындан ары бул Пактта «Комитет» деп аталат). Ал он сегиз мүчөдөн туруп, төмөндөгүдөй функцияларды аткарат.

2. Жогорку адеп-ахлактык сапаттарга ээ болгон жана адам укуктары чөйрөсүндө компетентүү деп таанылган ушул Пактка катышуучу мамлекеттердин жарандары Комитетке мүчөлүккө киришет.

3. Комитеттин мүчөлөрү шайланышат жана жеке сапатта иштешет.

29-берене.

1. Комитеттин мүчөлөрү 28-беренедө көрсөтүлгөн шарттарга ылайык катышкан мамлекеттер көрсөткөн адамдардын тизмесине киргизилгендердин ичинен жашыруун добуш берүү аркылуу шайланышат.

2. Катышкан ар бир мамлекет өз граждандарынын ичинен экиден ашпаган адамды көрсөтө алат.

3. Талапкерлигин кайталап көрсөтүүгө ар бир адам укуктуу.

30-берене.

1. Комитетке алгачкы шайлоолор бул Пакттын күчүнө кирген күндөн тартып алты айдан кечиктирилбестен өткөрүлөт.

2. Ар бир шайлоого эң жок дегенде төрт ай калганда, 34-беренедө көрсөтүлгөн ачык орунду толтуруу шайлоолорунан башка учурларда, Бириккен Улуттар Уюмунун Башкы катчысы Пактка катышкан мамлекеттерге өз талапкерлерин эки айдын ичинде көрсөтүүнү сунуш кылган кат менен кайрылат.

3. Шайлоо күнүнө бир ай калгандан кечиктирилбестен, Башкы катчы мына ушундай жол менен көрсөтүлгөн бардык адамдардын тизмесин бул адамдарды көрсөткөн катышкан мамлекеттерди көрсөтүү менен алфавиттик тартипте тизме түзөт жана бул тизмени ушул Пактын катышуучу мамлекеттерине жөнөтөт.

4. Шайлоо Башкы катчы тарабынан чакырылган катышкан мамлекеттердин кеңешмелеринде Бириккен Улуттар Уюмунун Борбордук мекемелеринде өткөрүлөт. Катышкан мамлекеттердин үчтөн экиси кворум түзгөн мындай кеңешмелерде Комитеттин курамына добуштардын көпчүлүгүн жана катышкан мамлекеттердин өкүлдөрүнүн добуш берүүгө катышкандарынын көпчүлүк добушун алган талапкерлер шайланды деп эсептелет.

31-берене.

1. Комитетке бир мамлекеттен бирден көп эмес жаран кире алат.

2. Комитетке мүчөлөрдү шайлоо убагында мүчөлөрдүн географиялык бөлүнүшүнө жана ар түрдүү цивилизациянын формаларына жана негизги укуктук системаларга ылайык адилеттүү бөлүштүрүү көңүлгө алынат.

32-берене.

1. Комиссиянын мүчөлөрү төрт жылдык мөөнөткө шайланышат. Алар талапкерлигин кайталап көрсөтүүдө кайрадан шайланууга укуктуу. Бирок, алгачкы шайлоолордо шайлануучу тогуз мүчөнүн ыйгарым укуктарынын мөөнөтү эки жылдык мезгилдин акырында аяктайт, алгачкы шайлоодон кийин токтоосуз түрдө бул тогуз мүчөнүн ысымдары 30-берененин 4-пунктуна ылайык кеңешменин председатели тарабынан жребий боюнча аныкталат.

2. Ыйгарым укуктарынын мөөнөтү аяктагандан кийин шайлоо бул Пакттын мурунку беренелерде көрсөтүлгөндөй жүргүзүлөт.

33-берене.

1. Эгерде башка мүчөлөрдүн жалпы оюу менен Комитеттин кайсы бир мүчөсү убактылуу жок болуусунан тышкары, өзүнүн милдетин аткарууну кандайдыр бир себептер менен токтотсо, Комитеттин председатели бул жөнүндө Бириккен Улуттар Уюмунун Башкы катчысына билдирүү менен, ал орунду бош деп жарыялайт.

2. Комитеттин кандайдыр бир мүчөсү өлгөндө же отставкага кеткенде председатель Бириккен Улуттар Уюмунун Башкы катчысына токтоосуз кабарлайт, ал бул орунду мүчөнүн өлгөн күнүнөн тартып же ал отставкага кеткен күндөн тартып бош деп жарыялайт.

34-берене.

1. Аталган Пакттын 33-беренесине ылайык орун бош деп жарыяланса, ошондой эле мындай орунду бош деп жарыялангандан алты ай өткүчө мүчөнүн ыйгарым укуктарынын мөөнөтү аяктабаса, Бириккен Улуттар Уюмунун Башкы катчысы бул Пактка катышкан мамлекеттерге ал жөнүндө билдирет. Алар 29-беренеге ылайык эки айдын ичинде бул бош орунду толтуруу үчүн өз талапкерлерин көрсөтө алышат.

2. Бириккен Улуттар Уюмунун Башкы катчысы алфавит түрүндө бардык талапкерлердин тизмесин түзөт жана ал тизмени Пактка катышкан мамлекеттерге жөнөтөт. Бош орунду толтуруу үчүн шайлоо Пакттын ушул бөлүгүнүн жоболоруна ылайык жүргүзүлөт.

3. Бул берененин жоболоруна ылайык, Комитеттин бош деп 33-беренедө жарыяланган ордуна шайланган мүчө, ал орунду бошоткон мүчөнүн калган ыйгарым укуктуу мөөнөтүнө ылайык кызматын ээлейт.

35-берене.

Комитеттеги милдеттеринин өзгөчөлүгүнө жараша анын мүчөлөрү Бириккен Улуттар Уюмунун Башкы Ассамблеясынын жоболоруна жана тартиптерине ылайык, ал тарабынан бекитилген Бириккен Улуттар Уюмунун каражаттарынан бөлүнгөн сыйлыктарды алышат.

36-берене.

Бириккен Улуттар Уюмунун Башкы катчысы Комитет өзүнүн функцияларын ушул Пактка ылайык натыйжалуу жүзөгө ашырышы үчүн зарыл болгон кызматкерлерди жана материалдык каражаттарды берет.

37-берене.

1. Бириккен Улуттар Уюмунун Башкы катчысы Комитеттин биринчи жыйналышы Бириккен Улуттар Уюмунун борбордук мекемелерде өткөрөт.

2. Биринчи жыйналыштан кийин Комитет өзүнүн иштөө эрежелеринде көрсөтүлгөн убакта чогулат.

3. Адат боюнча Комитет Бириккен Улуттар Уюмунун борбордук мекемелеринде же Бириккен Улуттар Уюмунун борбордук мекемелеринде же Бириккен Улуттар Уюмунун Женевадагы бөлүмүндө чогулат.

38-берене.

Комитеттин ар бир мүчөсү өз милдетин аткарууга киришердин алдында Комитеттин ачык жыйналышында өзүнүн кызматын чын дили менен жана акыйкаттык менен аткара тургандыгы жөнүндө салтанаттуу түрдө жарыялайт.

39-берене.

1. Комитет өзүнүн жооптуу кызматкерлерин эки жылдык мөөнөткө шайлайт. Алар кайра шайланышы мүмкүн.

2. Комитет өзүнүн иш жүргүзүү эрежелерин киргизет, бирок бул эрежелер, төмөнкүлөрдү эске алышы керек:

а) Комитеттин он эки мүчөсү кворумду түзөт;

б) Комитеттин токтомдору катышып жаткан мүчөлөрдүн көпчүлүгүнүн добушу менен кабыл алат.

40-берене.

1. Катышкан мамлекеттер Комитетке Бириккен Улуттар Уюмунун Башкы катчысы аркылуу Пактта таанылган укуктарды бекемдөө жана бул укуктарды жүзөгө ашырууда жетишилген прогресс жөнүндө докладдарды:

а) тиешелүү катышкан мамлекет үчүн Пакт күчүнө киргенден кийин бир жылдын ичинде;

б) мындан кийин Комитет талап кылган бардык учурларда.

2. Бардык докладдар Бириккен Улуттук Уюмунун Башкы катчысына жиберилет, ал болсо аларды Комитетке карап чыгуу үчүн жөнөтөт. Докладдарда бул Пактты ишке ашырууга таасирин тийгизүүчү кыйынчылыктар бар болсо алардын факторлору көрсөтүлөт.

3. Бириккен Улуттар Уюмунун Комитет менен кеңешүүдөн кийин кызыккан атайлаштырылган мекемелерге алардын ыйгарым укуктуу чөйрөсүнө тиешеси бар докладдын айрым жерлеринин көчүрмөлөрүн жөнөтүшү мүмкүн.

4. Комитет бул Пактта катышкан мамлекеттер жиберген докладдарды изилдейт. Ал катышуучу мамлекеттерге өзүнүн докладдарын жана өзү туура көргөн жалпы тартиптеги эскертүүлөрдү жөнөтөт. Ошондой эле Комитет бул эскертүүлөрдү бул Пактта катышкан мамлекеттерден келген докладдардын көчүрмөлөрү менен бирге Экономикалык жана Социалдык Кеңешке жөнөтүшү мүмкүн.

5. Бул Пактта катышкан мамлекеттер Комитетке ушул берененин 4-пунктуна байланыштуу айтылган эскертүүлөр боюнча өз пикирлерин билдире алышат.

41-берене.

1. Бул беренеге байланыштуу бул Пактта катышкан мамлекет каалаган убакта ал Комитеттин кайсы бир катышуучу мамлекет өзүнүн Пакт алдындагы милдетин аткарыбай жатат деген башка катышуучу мамлекеттин билдирүүсүн алууга жана карап чыгууга ыйгарым укугу бар экенин моюнга аларын жарыялашы мүмкүн. Бул беренедө айтылган билдирүүлөр Комитеттин ыйгарым укугун моюнга алган катышуучу мамлекет тарабынан жиберилгенде гана кабыл алынат жана каралып чыгат. Мындай жарыя жасабаган катышуучу мамлекет жиберген билдүүлөрдү Комитет кабыл албайт. Бул беренеге ылайык кабыл алынган билдирүүлөр төмөндөгү процедураларга ылайык каралып чыгат:

a) эгерде бул Пактта катышкан мамлекет башка бир катышуучу мамлекет бул Пакттын токтомдорун ишке ашырбай жатат деп тапса, анда ал бул маселени аталган мамлекетке кат жүзүндө билдирүү жөнөтүү менен жеткире алат. Бул билдирүү алгандан кийин үч айдын ичинде билдирүү жиберген мамлекетке алган мамлекет кат жүзүндө мүмкүн болушунча толук жана так кылып аталган маселе боюнча кабыл алынган, кабыл алынчу же кабыл алынышы мүмкүн болгон ички иш-чаралары жана прцедуралары жөнүндө түшүндүрмө же башка бир жарыялоо жиберилиши керек;

b) эгерде козголгон маселе биринчи билдирүү алынгандан кийинки алты айдын ичинде эки катышуучу мамлекеттерди канаатандыруучу кылып чечилбесе, бул мамлекеттердин кайсынысы болбосун бул маселени Комитетке өтгөрүп берүүгө укугу бар, бул жөнүндө Комитет жана экинчи мамлекет эскертүү алышы керек;

c) Комитет өзүнө берилген маселени эл аралык укук принциптерине ылайыктуу бардык ички каражаттар колдонулуп бүткөнүнө көзү толук жеткенден кийин гана карап чыга алат. Бул эреже мындай каражаттарды колдонуу кечиримсиз созулганда гана иштебейт;

d) бул беренедө айтылган билдирүүлөрдү Комитет жабык жыйындарда гана карап чыгат;

e) «с» подпунктундагы жоболорго баш ийүү менен Комитет кызыккан катышуучу мамлекеттерге бул Пактта айтылган адам укуктарынын жана негизги эркиндиктерине негиздеп, маселени достук маанайда чечип берүү максатында өз кызматын сунуш кылат;

f) өзүнө тапшырылган бардык маселе боюнча Комитет (б) подпунктуна көрсөтүлгөн кызыккан мамлекет катышуучуларга маселеге тиешеси бар болгон маалыматты берүүлөрүн суроо менен кайрыла алат;

g) «в» подпунктунда көрсөтүлгөн катышуучу мамлекеттер Комитеттеги маселени чечүү боюнча иш кароого катышканга жана кат жүзүндө же оозеки түрүндө түшүндүрмө бергенче укугу бар;

h) Комитет «в» подпунктуна ылайык эскертүү алгандан кийинки 12 айдын ичинде доклад даярдайт:

i) эгерде чечим «е» подпунктундагы жоболордун чегинде чыгарылса Комитет өз докладында фактыларды кыска келтирүү жана чыгарылган чечимди көрсөтүү менен чектелет.

ii) эгерде «е» подпунктундагы токтомдордун чегинде маселе чечилбесе, Комитет өз докладында фактыларды кыска келтирүү менен чектелет; кызыккан катышуучу мамлекеттер тарабынан берилген кат жүзүндөгү жана оозеки көрсөтүүлөр жөнөтүлөт.

Докладдын ар бир суроосу кызыккан катышуучу мамлекеттерге жөнөтүлөт.

2. Бул берененин токтомдору аталган Пактта катышуучу 10 мамлекет бул статьянын 1-пунктуна ылайык жарыя кылганда күчүнө кирет. Мындай жарыялар катышуучу мамлекеттер тарабынан Бириккен Улуттар Уюмунун Башкы катчысында чогултулуп, ал болсо жарыялардын көчүрмөлөрүн калган катышуучу мамлекеттерге жөнөтөт. Бул жарыя каалаган убакта Башкы катчыга эскертүү менен кайра алынса болот. Мындай иш-аракети бул беренеге ылайыктуу берилген билдирүүнүн себеби болгон каалаган суроону карап чыгууга тоскоол боло албайт; Башкы катчы жарыяны кайра алуу жөнүндө эскертүү алгандан кийин кызыккан катышуучу мамлекет тарабынан кайра жарыя менен кайрылуу келмейинче андай катышуучу мамлекеттен эч кандай билдирүү алынбайт.

42-берене.

1. а) Эгерде 41-беренеге тиешелүү Комитетке өткөрүлүп берилген суроо кызыккан катышуучу мамлекеттерди канаатандыра тургандай чечилбесе, комитет кызыккан катышуучу мамлекеттердин макулдугун алып, атайын жараштыруучу комиссия түзө алат (мындан ары «Комиссия» деп аталат). Комиссиянын ыктыярдуу кызматы кызыккан катышуучу мамлекеттерге бул Пакттын жоболорун сактоо негизинде берилген маселени жакшы чечип берүү максатында көрсөтүлөт;

б) Комиссия кызыккан катышуучу мамлекеттердин купулуна толгон беш адамдан турат. Эгерде кызыккан катышуучу мамлекеттер үч айдын ичинде комиссиянын толук курамы же кандайдыр бир бөлүгү тууралуу келишимге келе алышпаса, дайындалуусу жөнүндө келишимге келе албаган комиссиянын мүчөлөрү Комитеттин курамынын мүчөлөрүнүн үчтөн эки бөлүгүн түзгөн көпчүлүктүн жабык шайлоосу аркылуу дайындалат.

2. Комиссиянын мүчөлөрү милдеттерин жекече сапатта аткарышат. Алар бул Пактта катышпаган мамлекеттин, же 41-беренеге айтылган жарыя менен кайрылбастан катышуучу мамлекеттин, же кызыккан мамлекет-катышуучунун атуулу боло алат.

3. Комиссия өз төрагасын шайлайт жана өзүнүн жеке иш-чараларын киргизет.

4. Комиссиянын жыйындары Бириккен Улуттар Уюмунун борбордук мекемелеринде же Женевадагы Бириккен Улуттар Уюмунун бөлүмүндө өткөрүлөт. Ошону менен бирге эле алар Бириккен Улуттар Уюмунун Башкы катчысы жана учурга туура келген мамлекет-катышуучулар менен кеңешүүдөн кийин комиссия аныктаган жерлерде өткөрүлүшү мүмкүн.

5. 36-беренеге ылайыктуу көрсөтүлгөн катчылар бул берененин негизинде даяндалган Комиссияларды да тейлейт.

6. Комитет кабыл алып изилдеген маалыматтар Комиссиянын карамагына өткөрүлүп берилет дагы, Комиссия кызыккан мамлекет-катышуучуларга ишке тиешеси бар бардык маалыматты сурап кайрыла алат.

7. Комиссия маселени толугу менен карап бүткөндө, маселени кабыл алганына он эки айдан ашпаган мөөнөттүн ичинде, ал Комитеттин төрагасына кызыккан катышуучу-мамлекеттерге жөнөтүү үчүн доклад жиберет:

а) эгерде Комиссия берилген маселени он эки айдын ичинде чече албаса өзүнүн докладын каралып жаткан маселенин абалы жөнүндө кыскача билдирүү жасоо менен чектейт;

б) эгерде берилген маселе бул Пактта таанылган адам укуктарын сактоонун негизинде жакшы чечилсе, Комиссия өз докладын чыгарылган чечимдин жана фактылардын кыскача мазмунун билдирүү менен чектелет;

с) эгерде «b» подпунктунда көрсөтүлгөн чечим аткарылбаса, Комиссиянын доклады кызыккан мамлекет-катышуучулардын талашына тийиштүү факт жүзүндөгү суроолор боюнча жыйынтыктарды жана маселени жакшы чечүү мүмкүнчүлүктөрүн камтыйт. Ошону менен бирге эле бул доклад өзүнө кызыккан катышуучу мамлекеттердин кат жүзүндө жана оозеки көрсөтүлгөн сунуштарын камтыйт;

d) эгерде Комиссиянын доклады «с» подпунктуна ылайыктуу түзүлсө, кызыккан мамлекет-катышуучулар бул докладды алгандан кийин 3 айдын ичинде Комитеттин төрагасына Комиссиянын доклады менен макул же каршы экендигин билдиришет.

8. Бул берененин токтомдору 41-беренеде каралган Комитеттин милдеттерине шек келтирбейт.

9. Кызыккан мамлекет-катышуучулар Бириккен Улуттар Уюмунун Башка катчысына көрсөткөн сметага ылайык Комиссиянын мүчөлөрүнүн бардык чыгымдарын тең калыпта толуктап беришет.

10. Зарыл учурда Бириккен Улуттар Уюмунун Башка катчысы бул берененин 9-пунктунда каралгандай Комиссиянын кызыккан мамлекет-катышуучулар төлөгөнгө чейин комиссия мүчөлөрүнүн чыгымдарын өзү толуктап турууга укугу бар.

43-берене.

42-беренеге ылайык шайланууга мүмкүнчүлүгү бар Комитеттин жана атайын жараштыруучу Комиссиянын мүчөлөрү Бириккен Улуттар Уюмунун артыкчылыктар жана иммунитеттер боюнча Конвенциясынын тийиштүү бөлүктөрүндө каралган, Бириккен Улуттар Уюму тарабынан командировкаларга жиберилчү эксперттер менен катар эле жеңилдиктерге, артыкчылыктарга жана иммунитетке болгон укугу бар.

44-берене.

Аталган Пактты ишке ашыруу боюнча жоболор Бириккен Улуттар Уюмунун жана атайылаштырылган мекемелердин уюштуруу актыларында жана конвенцияларында көрсөтүлгөн адам укуктарынын чөйрөсүндөгү иш-аракеттерге шек келтирбестен же алар менен айкалыштырып колдонулат, ошону менен бирге эле Пактта катышуучу мамлекеттердин ич арада кабыл болгон жана атайын эл аралык келишимдердин негизинде башка иш-аракеттер менен талашты чечип алуусуна тоскоол болбойт.

45-берене.

Комитет Бириккен Улуттар Уюмунун Башка Ассамблеясына Экономикалык жана Социалдык Кеңеш аркылуу өз иши жөнүндө докладды ар бир жыл сайын берип турат.

V Бөлүм

46-берене.

Бул Пактта көрсөтүлгөн БУУнун ар кандай органдарынын жана атайын уюмдардын милдеттерин аныктаган, Бириккен Улуттар Уюмунун Уставынын токтомдору жана атайын уюмдардын уставдарынын маңызы кемсинткен талдоолорго жатпоосу керек.

47-берене.

Бул Пактта бардык элдердин ажырагыс укуктары жана алардын табигый байлыктарына жана ресурстарына ээ болуп, аны толук колдонуу кемсинтип талкууланбайт.

VI Бөлүм

48-берене.

1. Аталган Пакт - Бириккен Улуттар Уюмунун мүчөлөрүнө же анын атайын органдарынын мүчөлөрүнө, Эл аралык соттун Статутунун катышуучу мамлекеттерине жана башка Бириккен Улуттар Уюмунун Башкы Ассамблеясы тарабынан бул Пактка катышууга чакырылган мамлекеттерге кол коюу үчүн ачык.

2. Бул Пакт ратификацияланууга тийиш. Ратификацияланган грамоталар Бириккен Улуттар Уюмунун Башкы катчысына сакталууга берилет.

3. Бул берененин 1-пунктунда көрсөтүлгөндөй, Пакт бардык мамлекеттерди кошуу үчүн ачык.

4. Кошулуу Бириккен Улуттар Уюмунун Башкы катчысына кошулуу жөнүндө документти депонирлөө менен жүргүзүлөт.

5. БУУнун Башкы катчысы ар бир ратификацияланган грамотанын жана кошулуу жөнүндө документтин ратификациялангандыгы жөнүндө бул Пактка кол койгон же ага кошулган мамлекеттерге билдирүү жөнөтүп турат.

49-берене.

1. Аталган Пакт отуз бешинчиси ратификациялык грамота же кошулуу жөнүндө документ Бириккен Улуттар Уюмунун Башкы катчысында депонирленгенден үч ай өткөндөн тартып күчүнө кирет.

2. Ушул Пакты ратификациялаган же ага отуз бешинчи ратификациялык грамотаны же кошулуу жөнүндө документти сактоого бергенден кийин кошулган ар бир мамлекет үчүн ушул Пакт мындай мамлекет тарабынан анын ратификациялык грамотасы же кошулуу жөнүндө документ сактоого берилгенден үч ай өткөндөн кийин күчүнө кирет.

50-берене.

Аталган Пакттын токтому федеративдик мамлекеттердин бардык бөлүктөрүнө эч кандай чектөөсүз же алып коюусуз күчүнө ээ.

51-берене.

1. Ар кандай бул Пактка катышкан мамлекет түзөтүү сунуш кылышы жана аны Бириккен Улуттар Уюмунун Башкы катчысына бериши мүмкүн. Башкы катчы берилген түзөтүүнү алар ушул сунуштарды кароо жана алар боюнча добуш берүү өткөрүү максатында катышкан, мамлекеттердин конференциясын чакырууга макул же макул эместигин көрсөтүшүн өтүнүү менен катышкан мамлекеттерге сунуш кылынган түзөтүүнү жиберет. Эгерде мындай билдирүү берилген күндөн тартып эң жок дегенде катышкан мамлекеттердин үчтөн бири макул болсо, Башкы катчы мындай конференцияны Бириккен Улуттар Уюмунун атынан чакырат. Катышкан мамлекеттердин конференцияга катышкан көпчүлүгү жана добуш берүүгө катышкан көпчүлүгү тарабынан кабыл алынган түзөтүү Башкы Ассамблеяга бекитүүгө берилет.

2. Түзөтүүлөр Бириккен Улуттар Уюмунун Башкы Ассамблеясы тарабынан бекирилгенден кийин жана Пактка катышкан мамлекеттердин конституциялык процедураларына ылайык, үчтөн экисинин көпчүлүк добушу менен кабыл алгандан кийин күчүнө кирет.

3. Түзөтүү күчүнө киргенден кийин ал аны кабыл алган катышкан мамлекеттер үчүн милдеттүү болуп калат, ал эми башка катышкан мамлекеттер үчүн ушул Пакттын жоболору жана алар тарабынан кабыл алынган мурдагы ар кандай түзөтүүлөр милдеттүү бойдон калат.

52-берене.

48-берененин 5-пунктуна ылайык көрсөтүлгөн билдирүүлөрдү жасоого карабастан, Бириккен Улуттар Уюмунун Башкы катчысы ошол эле берененин 1-пунктунда көрсөтүлгөн бардык мамлекеттерге төмөндөгүлөр тууралуу билдирүү жасайт:

а) 48-беренеге ылайык кол коюлгандыгы, ратификациялангандыгы жана кошулгандыгы;

б) 49-беренеге ылайык бул Пакттын күчүнө кириши жана 51-беренеге ылайык өзгөртүүлөрдүн күчүнө кирүү датасы.

53-берене.

1. Аталган Пакт англис, испан, кытай, орус, француз тилдериндеги ага барабар тексттери Бириккен Улуттар Уюмунун архивине сактоо үчүн тапшырылат.

2. Пакттын күбөлөндүрүлгөн көчүрмөлөрү БУУнун Башкы катчы тарабынан 48-беренедө көрсөтүлгөн бардык мамлекеттерге жиберилет.

Ушуларды күбөлөндүрүп, өздөрүнүн тиешелүү өкмөттөрү тарабынан белгилүү даражада ыйгарым укук берилген төмөндө кол койган ыйгарым укуктуу өкүлдөрү бир миң тогуз жүз алтымыш алтынчы жылдын он алтынчы декабрында Нью-Йоркто ушул Пактка кол коюшту.

ЖАРАНДЫК ЖАНА САЯСИЙ УКУКТАР ЖӨНҮНДӨ ЭЛАРАЛЫК ПАКТТЫН ФАКУЛЬТАТИВДИК ПРОТОКОЛУ

16-декабрь, 1966-жыл

Кыргыз Республикасы 1994-жылдын 12-январындагы КРнын Жогорку Кеңешинин N 1406-XII токтому менен кошулган

Ушул Протоколго катышып жаткан мамлекеттер Жарандык жана саясий укуктар жөнүндө Пакттын (мындан ары “Пакт”) максаттарына жетүү жана анын токтомдорун жүзөгө ашыруу үчүн, Пакттын IV бөлүгүнүн негизинде түзүлгөн Адам укуктары боюнча Комитетке (мындан ары “Комитет”) ушул Протоколдо каралгандай, айрым адамдардан жана уюмдардан Пактта келтирилген кайсы бир укуктардын бузулуусунун курмандыгы болуп калгандыгы жөнүндө арыздарын кабыл алып аларды кароо мүмкүнчүлүгүн берүү максатка ылайык келе турганын эске алуу менен, төмөнкүлөр боюнча макулдашты:

1-берене.

Ушул Протоколго катышкан Пакттын мүчө мамлекети өз юрисдикциясындагы тараптардын (адамдардын жана/же уюмдардын) Пактта келтирилген кайсы бир укугу мүчө мамлекет тарабынан бузулуусунун курмандыгы болуп калганы жөнүндө кайрылуусун Комитет кабыл алып, аны карап чыгуу компетенциясын тааныйт. Ушул Протоколго катышпаган Пакттын мүчө мамлекетине байланыштуу кайрылууларды Комитет кабыл албайт.

2-берене.

1-берененин жоболорун сактоо шарты менен, Пактта келтирилген укуктарынын кайсы бири бузулду деп кайрылган жана укук коргоочу бардык ички каражаттарды колдонуп бүтүшкөн тараптар Комитеттин кароосуна жазуу жүзүндөгү кайрылуусун тапшыра алышат.

3-берене.

Ушул Протокол боюнча тапшырылган кайрылуу анонимдүү болсо же Комитет ушундай кайрылууларды тапшыруу укугу кыянат колдонулуп жатат же Пакттын жоболоруна туура келбейт деп ойлосо, кандай гана кайрылуу болбосун, Комитет аны ылайыксыз деп табышы мүмкүн.

4-берене.

1. 3-берененин жоболорун сактоо шарты менен, Комитет ушул Протокол боюнча тапшырылган кандай гана кайрылуу болбосун, аны ушул Протоколдун катышуучусу болгон, Пакттын кандайдыр бир жобосун бузуп жатат деген өлкөгө кабарлайт.

2. Кабарланган мамлекет алты айдын ичинде Комитетке жазуу жүзүндөгү түшүндүрмөлөрүн же ушул маселени жана ошол мамлекет тарабынан көрүлүшү мүмкүн болгон бардык чараларды (эгер көрүлгөн болсо) түшүндүргөн билдирүүсүн жолдойт.

5-берене.

1. Комитет ушул Протоколго ылайык алынган кайрылууларды жеке тарап же кызыкдар мүчө мамлекет берген жазуу жүзүндөгү бардык маалыматтарды эске алуу менен, карап чыгат.

2. Комитет төмөнкүлөргө көзү жетпейинче, тараптардын эч кандай кайрылууларын карабайт:

а) ушул эле маселе башка эларалык териштирүү же жөнгө салуу жол-жобосу аркылуу каралып жатпаганына;

б) кайрылуу тапшырган тарап бардык жеткиликтүү укук коргоочу ички каражаттарды колдонуп бүткөнүнө.

Бул эреже мындай каражаттарды колдонуу мүмкүнчүлүгү негизсиз созулуп жаткан учурларга жайылбайт.

3. Ушул Протоколдо каралган кайрылууларды кароодо Комитет жабык отурумдарды өткөрөт.

4. Комитет тийиштүү мүчө мамлекетке жана тарапка өз ой-пикирлерин билдирет.

6-берене.

Комитет Пакттын 45-беренесинде каралган жылдык докладына ушул Протоколго ылайык жүргүзгөн иш-аракети боюнча кыскача отчетун киргизет.

7-берене.

Мындан ары 1960-жылы 14-декабрда Бириккен Улуттар Уюмунун Башкы Ассамблеясы Колониалдык өлкөлөргө жана элдерге көзкарандысыздыкты берүү жөнүндө Декларацияга байланыштуу кабыл алган 1514 (XV) резолюциясындагы максаттарга жеткенге чейин, ушул Протоколдун жоболору Бириккен Улуттар Уюмунун Уставы, ошондой эле Бириккен Улуттар Уюмунун жана анын адистештирилген мекемелеринин башка эларалык конвенциялары жана документтери аркылуу ушул элдерге берилген петицияларды тапшыруу укугун эч кандай чектебейт.

8-берене.

1. Ушул Протокол Пактка кол койгон бардык мүчө-мамлекеттерге кол коюу үчүн ачык.

2. Ушул Протокол Пактты ратификациялаган же ага кошулган бардык мамлекеттер тарабынан ратификацияланууга тийиш. Ратификация грамоталары Бириккен Улуттар Уюмунун баш катчысына сактоого берилет.

3. Ушул Протокол пактты ратификациялаган же ага кошулган бардык мамлекеттердин кошулуусу үчүн ачык.

4. Бириккен Улуттар Уюмунун баш катчысы кошулуу жөнүндө документти депонирленгенде кошулуу ишке ашырылат.

5. Бириккен Улуттар Уюмунун баш катчысы ушул Протоколго кол койгон же ага кошулган бардык мамлекеттерге ар бир ратификация грамотасын же кошулуу боюнча документтин депонирленгендиги жөнүндө кабарлайт.

9-берене.

1. Пакт күчүнө кире турган болсо, ушул Протокол Бириккен Улуттар Уюмунун баш катчысы онунчу ратификация грамотасын же кошулуу жөнүндө документти депонирленгенден үч айдан соң күчүнө кирет.

2. Онунчу ратификация грамотасы же кошулуу жөнүндө документ депонирленгенден кийин бул Протоколду ратификациялаган же ага кошулган ар бир мамлекет үчүн бул Протокол анын ратификация грамотасы же кошулуу документи депонирленген күндөн үч айдан соң күчүнө кирет.

Кыргыз Республикасы үчүн 1995-жылы 7-январда күчүнө кирген

10-берене.

Ушул Протоколдун токтомдору эч кандай чектөөлөрсүз же өзгөчө шарттарсыз федеративдик мамлекеттердин бардык бөлүктөрүнө жайылат.

11-берене.

1. Ушул Протоколдо катышкан кандай гана мамлекет болбосун, Бириккен Улуттар Уюмунун баш катчысына түзөтүүлөрдү киргизүүнү сунуштап жана тапшыра алат. Андан соң баш катчы бардык сунушталган түзөтүүлөрдү ушул Протоколдун мүчө мамлекеттерине ушул сунушту карап, ал боюнча добуш берүү үчүн мүчө мамлекеттердин конференциясын чакырууга макул же макул эместигин билдирип коюу өтүнүчү менен жолдойт. Эгер ушундай конференциянын чакырылышын мүчө мамлекеттердин кеминде үчтөн бир бөлүгү жактаса, баш катчы Бириккен Улуттар Уюмунун алкагында конференцияны чакырат. Аталган конференцияда болгон же катышып жаткан мүчө мамлекеттердин көпчүлүгү кабыл алган кандай гана түзөтүү болбосун, ал Бириккен Улуттар Уюмунун Башкы Ассамблеясына бекитүүгө тапшырылат.

2. Түзөтүүлөр Бириккен Улуттар Уюмунун Башкы Ассамблеясы тарабынан бекирилгенден жана ушул Протоколго катышкан мамлекеттердин үчтөн экиси өзүлөрүнүн конституциялык жол-жоболоруна ылайык кабыл алгандан кийин күчүнө кирет.

3. Түзөтүүлөр күчүнө киргенден кийин, аларды кабыл алган мүчө мамлекеттер үчүн милдеттүү болуп, ал эми калган мүчө мамлекеттер үчүн ушул Протоколдун токтомдору жана буга чейин кабыл алынган бардык түзөтүүлөр милдеттүү болуп калат.

12-берене.

1. Ар бир мүчө мамлекет Бириккен Улуттар Уюмунун баш катчысынын атына жазуу жүзүндө билдирүү жолдоп, ушул Протоколдон каалаган убакта чыгып кете (денонсация кыла) алат. Денонсация баш катчы ушундай билдирүү алган күндөн үч айдан соң күчүнө кирет.

2. Денонсация ушул Протоколдун жоболорунун денонсация күчүнө кирген күнгө чейин 2-беренеге ылайык тапшырылган бардык кайрылууларга карата колдонула беришине тоскоол болбойт.

13-берене.

Ушул протоколдун 8-беренесинин 5-пунктуна ылайык жөнөтүлгөн билдирүүлөргө карабастан, Бириккен Улуттар Уюмунун баш катчысы Пакттын 48-беренесинин 1-пунктунда айтылган бардык мамлекеттерге төмөнкүлөрдү кабарлайт:

- а) 8-беренеге ылайык кол коюуларды, ратификацияларды жана кошулууларды;
- б) ушул Протоколдун 9-беренеге ылайык күчүнө кирген күнүн жана 11-беренеге ылайык бардык түзөтүүлөрдүн күчүнө кирген күнүн;
- с) 12-беренеге ылайык денонсацияларды.

14-берене.

1. Тексти англис, испан, кытай, орус жана француз тилдеринде бирдей түзүлүп, бирдей юридикалык күчкө ээ болгон ушул Протокол Бириккен Улуттар Уюмунун архивине сактоого тапшырылууга тийиш.

2. Бириккен Улуттар Уюмунун баш катчысы ушул Протоколдун күбөлөндүрүлгөн көчүрмөлөрүн Пакттын 48-беренесинде көрсөтүлгөн бардык мамлекеттерге жолдойт.

Ушул нерсени ырастап, тийиштүү өкмөттөрдөн талапка ылайык ыйгарым укуктарды алышкан төмөндө кол койгондор бир миң тогуз жүз алтымыш алтынчы жылдын он экинчи декабрында Нью-Йорк шаарында кол коюуга ачылган ушул Протоколго кол коюшту.

ӨЛҮМ ЖАЗАСЫН ЖОККО ЧЫГАРУУГА БАГЫТТАЛГАН ЖАРАНДЫК ЖАНА САЯСИЙ УКУКТАР ЖӨНҮНДӨ ЭЛ АРАЛЫК ПАКТКА КАРАТА ЭКИНЧИ ФАКУЛЬТАТИВДИК ПРОТОКОЛ

15-декабрь 1989-жыл

Кыргыз Республикасы 2010-жылдын 16-мартындагы № 52 Мыйзам менен кошулган <https://online.toktom.kg/Toktom/96022-0>

Ушул Протоколго катышкан мамлекеттер, өлүм жазасын жокко чыгаруу адамдык кадыр-барктын чыңдалышына жана адам укуктарынын прогрессивдүү өнүгүшүнө өбөлгө болоорун эске алып, 1948-жылдын 10-декабрындагы Адам укуктарынын жалпы декларациясынын 3-беренесине жана 1966-жылдын 16-декабрында кабыл алынган Жарандык жана саясий укуктар боюнча эл аралык пакттын 6-беренесине таянып, Жарандык жана саясий укуктар боюнча эл аралык пакттын өлүм жазасын жокко чыгарууга тиешелүү 6-беренесинин жоболору өлүм жазасын жокко чыгарылышы кааланып жаткан экендигине салмактуу көрсөтмө болуп эсептелгендигин белгилөө менен, өлүм жазасын жокко чыгаруу боюнча бардык чаралар жашоого укукту камсыздоодогу прогресс катары каралышы керектиги экендигине толук ишенүү менен, ушул документ менен өлүм жазасын жокко чыгаруу жөнүндө эл аралык милдеттемени алууну каалоо менен, төмөнкүлөргө макул болушту:

1-берене.

1. Ушул Протоколго катышуучу мамлекеттин юрисдикциясында турган бир дагы адам өлүм жазасына тартылбайт.
2. Ар бир катышуучу мамлекет өзүнүн юрисдикциясынын алкагында өлүм жазасын жокко чыгаруу үчүн бардык зарыл чараларды көрөт.

2-берене.

1. Ушул Протоколду ратификациялоо же ага кошулуу учурунда белгиленген, согуш мезгилинде аскердик мүнөздөгү өтө оор кылмыштарды жасагандыгы үчүн күнөөнү мойнуна алгандан кийин согуш мезгилинде өлүм жазасын колдонуу каралган учур боюнча эскертмени кошпогондо, ушул Протоколго карата эч кандай эскертүүлөргө жол берилбейт.
2. Мындай эскертмени жасап жаткан катышуучу мамлекет, ратификациялоо же кошулуу учурунда, согуш учурунда колдонулуучу улуттук мыйзамдарынын тиешелүү жоболору жөнүндө Бириккен Улуттар Уюмунун Башкы катчысына маалымдайт.
3. Мындай эскертмени жасаган катышуучу мамлекет, Бириккен Улуттар Уюмунун Башкы катчысына өз жериндеги согуш абалынын башталышы же токтотулушу жөнүндөгү бардык учурлар боюнча кабарлайт.

3-берене.

Ушул Протоколдун катышуучу мамлекеттери Пакттын 40-беренесине ылайык, Адам укуктары боюнча комитетке тапшырган баяндамаларына алар ушул Протоколду жүзөгө ашыруу үчүн аткарган чаралары жөнүндө маалыматты киргизишет.

4-берене.

41-беренесине ылайык билдирүү жасаган Пакттын катышуучу мамлекеттерине карата, Адам укуктары боюнча Комитеттин кайсы бир катышуучу мамлекеттен башка катышуучу мамлекет өзүнүн милдеттемелерин аткарганандыгы жөнүндө билдирүүнү алуу жана кароо боюнча компетенциясы ушул Протоколдун жоболоруна да таралат, эгерде кызыкдар катышуучу мамлекет ратификациялоо же кошулуу учурунда карама-каршы билдирүү жасабаса.

5-берене.

1966-жылдын 16-декабрында кабыл алынган, Жарандык жана саясий укуктар жөнүндө эл аралык пакттын биринчи Факультативдик протоколуна катышуучу мамлекеттерге карата, алардын юрисдикциясы алдында турган айрым жактардын кайрылууларын

алуу жана кароо боюнча Адам укуктары боюнча Комитеттин компетенциясы ушул Протоколдун жоболоруна таралат, эгерде кызыкдар катышуучу мамлекет ратификациялоо же кошулуу учурунда карама-каршы билдирүү жасабаса.

6-берене.

1. Ушул Протоколдун жоболору Пактка карата кошумча жоболор катары колдонулат.

2. Ушул Протоколдун 2-беренесине ылайык эскертмелерди киргизүү мүмкүнчүлүгү үчүн зыян келтирбестен, ушул Протоколдун 1-беренесинин 1-пунктунда кепилденген укук, андан кандайдыр бир четтөөгө Пакттын 4-беренесине ылайык жатпайт.

7-берене.

1. Бул протокол Пактка кол койгон бардык мамлекеттер тарабынан кол коюу үчүн ачык.

2. Бул Протокол Пактты ратификациялаган же ага кошулган бардык мамлекеттер тарабынан ратификацияланууга жатат. Ратификациялык грамоталар Бириккен Улуттар Уюмунун Генералдык катчысына сактоого тапшырылат.

3. Бул Протокол Пактты ратификациялаган же ага кошулган бардык мамлекеттердин кошулуусу үчүн ачык.

4. Кошулуу Бириккен Улуттар Уюмунун Башкы катчысына кошулуу жөнүндө документти сактоого тапшыруу менен ишке ашырылат.

5. Бириккен Улуттар Уюмунун Башкы катчысы ушул Протоколго кол койгон же ага кошулган бардык мамлекеттерге ар бир ратификациялык грамота же кошулуу жөнүндө документ ага сактоого тапшырылгандыгы жөнүндө кабарлайт.

8-берене.

1. Бул Протокол Бириккен Улуттар Уюмунун Башкы катчысына онунчу ратификациялык грамота же кошулуу жөнүндө документ сактоого тапшырылган күндөн үч ай өткөндөн кийин күчүнө кирет.

2. Онунчу ратификациялык грамота же кошулуу жөнүндө документ сактоого тапшырылгандан кийин Ушул Протоколду ратификациялаган же ага кошулган ар бир мамлекет үчүн ушул Протокол өзүнүн ратификациялык грамотасы же кошулуусу жөнүндө документ сактоого тапшырылган күндөн үч ай өткөндөн кийин күчүнө кирет.

9-берене.

Ушул Протоколдун жоболору федеративдик мамлекеттердин бардык бөлүктөрүнө эч кандай чектөөлөрсүз же алып салууларсыз колдонулат.

10-берене.

Бириккен Улуттар Уюмунун Башкы катчысы Пакттын 48-беренесинин 1-пунктунда айтылган бардык мамлекеттерге төмөнкүлөр жөнүндө билдирет:

a) ушул Протоколдун 2-беренесине ылайык эскертүүлөр, билдирүүлөр жана кабарлоолор;

b) ушул Протоколдун 4 же 5-беренелерине ылайык жасалган билдирүүлөр;

c) ушул протоколдун 7-беренесине ылайык кол коюулар, ратификациялоолор жана кошулуулар;

d) ушул Протоколдун 8-беренесине ылайык анын күчүнө кирген күнү жөнүндө.

11-берене.

1. Бул Протокол англис, араб, испан, кытай, орус жана француз тилдеринде түзүлүп, тексттеринин мааниси бирдей жана Бириккен Улуттар Уюмунун архивине сактоого өткөрүлүп берилүүгө тийиш.

2. Бириккен Улуттар Уюмунун Башкы катчысы ушул Протоколдун күбөлөндүрүлгөн көчүрмөлөрүн Пакттын 48-статьяда көрсөтүлгөн бардык мамлекеттерге жөнөтөт.

ЭКОНОМИКАЛЫК, СОЦИАЛДЫК ЖАНА МАДАНИЙ УКУКТАРДЫН ЭЛАРАЛЫК ПАКТЫ

16-декабрь, 1966-жыл

Кыргыз Республикасы 1994-жылдын 12-январындагы КРнын Жогорку
Кеңешинин N 1406-XII токтому менен кошулган

Ушул Пактка катышкан мамлекеттер,

Бириккен Улуттар Уюмунун Уставында жарыяланган принциптерге ылайык, адам-зат үй-бүлөсүнүн бардык мүчөлөрүнө таандык кадыр-баркты, алардын тең жана ажыратылгыс укуктарын таануу эркиндиктин, адилеттүүлүктүн жана жалпы тынчтыктын негизи боло турганын эске алуу менен,

ушул укуктар адамдын инсандыгына таандык кадыр-барктан келип чыга турганын таануу менен,

Адам укуктарынын жалпы декларациясына ылайык коркуу сезимин жана муктаждыкты билбеген эркин адам инсандыгынын идеалы ар бир адам экономикалык, социалдык жана маданий укуктарын, ошондой эле жарандык жана саясий укуктарын пайдалана алгыдай шарттар түзүлгөндө гана жүзөгө ашырылышы мүмкүн экендигин таануу менен,

Бириккен Улуттар Уюмунун Уставы боюнча мамлекеттер адам укуктарынын жана эркиндиктеринин жалпы сыйланып жана сакталышын колдоого милдеттүү экендигин эске алуу менен,

ар бир өзүнчө адамдын башка адамдарга жана өзү таандык болгон жамаатка карата милдеттери болуп, ушул Пактта таанылган укуктардын колдоого ээ болушуна жана сыйланышына аракет кылышы керектигин эске алуу менен,

төмөнкү беренелер боюнча макулдашышты:

I БӨЛҮМ

1-берене.

1. Бардык элдер өзүн өзү аныктоого укуктуу. Ушул укуктун негизинде алар өзүнүн саясий статусун эркин белгилеп, экономикалык, социалдык жана маданий өнүгүүсүн эркин камсыз кыла алышат.

2. Бардык элдер өз максаттарына жетүү үчүн табигый байлыктары менен ресурстарын эки жакка тең пайда алып келүү принцибине негизделген эларалык экономикалык кызматташтыктан жана эларалык укуктан келип чыккан кандайдыр бир милдеттенмелерге зыян келтирбей өзүлөрү каалагандай пайдалана алышат. Бир дагы эл өзүнө таандык болгон тиричилик каражаттарынан эч качан ажыратылбашы керек.

3. Ушул Пактка катышкан бардык мамлекеттер, ошондой эле өзүн өзү башкарбаган жана камкордукка алынган аймактарга жооптуу болгон мамлекеттер Бириккен Улуттар Уюмунун Уставынын жоболоруна ылайык, өзүн өзү аныктоо укугунун жүзөгө ашырылышын колдоп, аны сыйлоого милдеттүү.

II БӨЛҮМ

2-берене.

1. Ушул Пактка катышкан ар бир мамлекет жеке тартипте жана эларалык жардам жана кызматташтык тартибинде, өзгөчө экономикалык жана техникалык чөйрөлөрдө, колдо бар ресурстардын эң жогорку чектеринде ушул Пактта таанылган укуктардын акы-

рындык менен толук жүзөгө ашырылышын бардык тийиштүү ыкмалар менен камсыз кылуу үчүн чараларды көрүүгө милдеттенет, ошону менен катар, тактап айтканда, мыйзамдарды кабыл алуу жолу менен.

2. Ушул Пактка катышкан мамлекеттер ушул Пактта жарыяланган укуктар адамдарды расасы, терисинин түсү, жынысы, тили, дини, саясий же башка ишенимдери, улуттук же социалдык теги, мүлктүк абалы, туулгандыгы же башка жагдайлары боюнча эч кандай басмырлабастан жүзөгө ашырыла турганына кепилдик берүүгө милдеттенишет.

3. Өнүгүп жаткан мамлекеттер адам укуктарын жана өз экономикасынын деңгээлин тийиштүү түрдө эске алып, ушул Пактта таанылган экономикалык укуктарды өзүнүн жараны болбогон адамдарга канчалык деңгээлде кепилдей тургандыгын аныктай алышат.

3-берене.

Ушул Пактта катышкан мамлекеттер эркектер менен аялдарды ушул Пактта каралган бардык экономикалык, социалдык жана маданий укуктарды бирдей пайдалануу укугу менен камсыз кылууга милдеттенишет.

4-берене.

Ушул Пактка катышкан мамлекеттер тигил же бул мамлекет ушул Пактка ылайык камсыз кылган укуктардын колдонулушуна карата ошол мамлекет ушул укуктарга мыйзам белгилеген чектөөлөрдү гана ушул укуктардын табиятына туура келсе, демократиялык коомдун жалпы бакубаттыгын арттыруу максатында гана кое ала турганын таанышат.

5-берене.

1. Ушул Пакттагы бир дагы нерсе кандайдыр бир мамлекет, кандайдыр бир топ же кандайдыр бир адам ушул Пактта таанылган укуктарды же эркиндиктерди жок кылууга же аларды ушул Пактта каралган чектен көбүрөөк чектөөгө багытталган кандайдыр бир иш менен алектенүүгө же кандайдыр бир аракеттерди жасоого укугу бар деп билдире тургандай чечмеленбеши керек.

2. Кандайдыр бир өлкөдө мыйзам, конвенциялар, эрежелер же адаттар менен таанылган же колдонулган негизги адам укуктарын ушул Пактта мындай укуктар таанылган эмес же азыраак көлөмдө таанылган деген шылтоо менен чектөөгө же кемитүүгө жол берилбейт.

III БӨЛҮМ

6-берене.

1. Ушул Пактка катышкан мамлекеттер ар бир адам өзү эркин тандаган же эркин макул болгон эмгек менен акча таап жанын багуу мүмкүнчүлүгүнө ээ экендиги боюнча укугун камтыган эмгекке болгон укукту таанып, аны камсыз кылганга тийиштүү кадамдарды жасашат.

2. Ушул Пактка катышкан мамлекеттер ушул укукту толук жүзөгө ашыруу үчүн көрө турган чараларга кесиптик-техникалык окутуу жана даярдоо программалары, туруктуу экономикалык, социалдык жана маданий өнүгүүгө жетүү, ошондой эле адамдын негизги саясий жана экономикалык эркиндиктерин кепилдендирген шарттарда толук өндүрүмдүү жумуш менен камсыз кылуу жолдору менен ыкмалары кирет.

7-берене.

Ушул Пактка катышкан мамлекеттер ар бир адамдын адилеттүү жана жагымдуу эмгек шарттарына укугу бар экендигин таанышат, ошону менен катар, атап айтканда:

- a) бардык эмгекчилерди кеминде төмөнкүлөр менен камсыз кылган эмгек акыга:
 - i) эч кандай айырмалабастан, адилеттүү эмгек акы жана бирдей баалуулуктагы эмгек үчүн бирдей акы, өзгөчө, аялдарга бирдей эмгек үчүн эркектер менен бирдей акы жана эрекектер пайдаланган эмгек шарттарынан кем эмес шарттар кепилдендирилиши;
 - ii) ушул Пакттын токтомдоруна ылайык алардын өзүлөрү жана үй-бүлөлөрү үчүн канааттандыруу тиричилик шарттар;
- b) коопсуздук жана гигиена талаптарына жооп берген иш шарттарына;
- c) эмгек стажынын жана квалификациясынын негизинде гана жумушта жогорку тепкичтерге көтөрүлүүдө баары үчүн бирдей мүмкүнчүлүккө;
- d) эс алууга, бош убакытка жана иш убакытынын адилеттүү чектелишине, мезгил-мезгили менен акы төлөнүүчү өргүүгө, ошону менен катар майрам күндөрүнүн төлөнүшүнө.

8-берене.

1. Ушул Пактка катышкан мамлекеттер төмөнкүлөрдү камсыз кылууга милдеттенишет:

- a) ар бир адамдын өз экономикалык жана социалдык кызыкчылыктарын жүзөгө ашыруу жана коргоо үчүн кесиптик бирликтерди түзүү жана өзүнүн тандоосу менен уюмдун эрежелерин сактоо керек деген бирден бир шарт менен аларга кошулуу укугун. Ушул укуктун колдонулушуна эч кандай чектөөлөрдү коюуга болбойт, чектөөлөр бир гана демократиялык коомдо мамлекеттик коопсуздукту, коомдук тартипти сактоо же башкалардын укуктары менен эркиндиктерин коргоо үчүн мыйзам менен коюлушу мүмкүн;
- b) кесиптик бирликтердин улуттук федерацияларды же конфедерацияларды түзүү укугун жана акыркылардын эларалык кесиптик уюмдарды уюштуруп же аларга кошулуу укугун;
- c) кесиптик бирликтердин эч кандай чектөөлөр коюлбастан, тоскоолдуктарсыз иштөө укугун, мыйзамда каралган жана демократиялык коомдо мамлекеттик коопсуздукту же коомдук тартипти сактоо же башкалардын укуктары менен эркиндиктерин коргоо үчүн талап кылынган чектөөлөрдөн тышкары;
- d) иш таштоо укугун, эгерде ал ар бир мамлекеттин мыйзамдарына ылайык жүзөгө ашырыла турган болсо.

2. Бул берене куралдуу күчтөрдүн, полициянын же мамлекеттик администрациянын курамына кирген жарандардын ушул укуктарды пайдалануусуна мыйзамдуу чектөөлөрдү коюуга тоскоол болбойт.

3. Бул беренедө бир дагы нерсе биригүү эркиндигине жана уюм түзүү укугун коргоого байланыштуу 1948-жылдагы Эларалык эмгек уюмунун Конвенциясында катышкан мамлекеттерге ушул Конвенцияда каралган кепилдиктерге кедергисин тийгизе турган мыйзам актыларын кабыл алууга же мыйзамды ушул кепилдиктерге кедергиси тие тургандай колдонууга укук бербейт.

9-берене.

Ушул Пактка катышкан мамлекеттер ар бир адамдын социалдык камсыздоого, ошондой эле социалдык камсыздандырууга болгон укугун тааныйт.

10-берене.

Ушул Пактка катышкан мамлекеттер төмөнкүлөрдү тааныйт:

1. Коомдун табигый жана негизги бөлүкчөсү болгон үй-бүлө мүмкүн болушунча эң кеңири коргоого алынып, ага жардам берилиши керек, айрыкча, ал жаңы түзүлгөндө жана өз алдынча боло элек балдарына кам көрүүгө жана аларды тарбиялоого жооптуу болгон мезгилде. Нике никелешип жаткандардын эркин макулдугу менен кыйылышы керек.

2. Энелер төрөткө чейинки жана андан кийинки алар үчүн аяр мезгилде өзгөчө коргоого алынышы керек. Иштеген энелерге ушул мезгил ичинде акы төлөнүүчү өргүү же жетиштүү социалдык камсыздоо жөлөкпулдары менен коштолгон өргүү берилиши керек.

3. Бардык балдар менен өспүрүмдөргө карата, аларды үй-бүлөлүк теги же башка себептер менен басмырланбастан, өзгөчө коргоо жана жардам көрсөтүү чаралары көрүлүп турушу керек. Балдар менен өспүрүмдөр экономикалык жана социалдык эксплуатациядан корголушу керек. Алардын эмгегин алардын адеп-ахлагына жана ден-соолугуна зыян келтирүүчү же өмүрүнө коркунуч келтирүүчү же кадимкидей калыптанышына зыян келтирүүчү чөйрөдө колдонулушу мыйзам боюнча жазаланышы керек. Мындан тышкары, мамлекеттер курактык чектерди белгилеп, ошол чектерден төмөн курактагы балдардын эмгегин акы төлөп пайдаланууга мыйзам боюнча тыюу салып, жазалашы керек.

11-берене.

1. Ушул Пактка катышкан мамлекеттер ар бир адамдын өзү жана үй-бүлөсү үчүн жетиштүү тамак-аш, кийим-кече жана турак жай сыяктуу нерселер камтылган жетиштүү жашоо деңгээлине болгон жана жашоо шарттарын үзгүлтүксүз жакшыртуу укугун тааныйт. Мүчө мамлекеттер эркин макулдукка негизделген эларалык кызматташтык ушул жаатта олуттуу мааниге ээ экендигин түшүнүшүп, ушул укуктун жүзөгө ашырылышын камсыз кылуу үчүн тийиштүү чараларды көрүшөт.

2. Ушул Пактка катышкан мамлекеттер ар бир адамдын ачарчылыктан эркин болуу укугун таанып, жеке өзү жана эларалык кызматташтык тартибинде белгилүү бир программаларды өткөрүү менен, төмөнкү максаттарда керектүү чараларды көрүшү керек:

a) техникалык жана илимий билимдерди кеңири пайдалануу, тамактануу принциптери тууралуу билимдерди жайылтуу жана жаратылыш ресурстары кыйла майнаптуу өздөштүрүлүп, пайдаланылышы үчүн агрардык системаларды өркүндөтүү же реформалоо менен, азык-түлүктөрдү өндүрүү, сактоо жана бөлүштүрүү ыкмаларын жакшыртуу;

b) азык-түлүк өнүмдөрүн импорттогон да, экспорттогон да мамлекеттердин муктаждыктарына жараша жана көйгөйлөрүн эске алуу менен, дүйнөлүк азык-түлүк запастарынын адилеттүү бөлүштүрүлүшүн камсыз кылуу.

12-берене.

1. Ушул Пактка катышкан мамлекеттер ар бир адамдын дене-бой жана акыл-эс саламаттыгынын жетүүгө мүмкүн болгон эң жогорку деңгээлине болгон укугун тааныйт.

2. Ушул Пактка катышкан мамлекеттер тарабынан ушул укукту толук жүзөгө ашыруу үчүн көрүлө турган чараларга төмөнкү нерселер үчүн зарыл болгон иш-чаралар кирет:

a) өлүү төрөлүүнүн жана балдардын арасындагы өлүмдөрдүн кыскарышын жана баланын дени сак калыптанышын камсыз кылуу;

b) тышкы чөйрөнүн гигиенасынын жана өнөр-жай тармагындагы эмгектин гигиенасынын бардык жааттарын жакшыртуу;

c) эпидемиялык, эндемикалык, кесиптик жана башка оорулардын алдын алуу жана айыктыруу, ошондой эле алар менен күрөшүү;

d) ооруп калган учурда бардык адамдар медициналык жардам жана медициналык камкордук менен камсыз болгон шарттарды түзүү.

13-берене.

1. Ушул Пактка катышкан мамлекеттер ар бир адамдын билим алуу укугун тааныйт. Алар билим берүү адамдын инсандыгын жана кадыр-баркын сезе билүүнү толук калыптандырууга багытталып, адам укуктарын жана негизги эркиндиктерди сыйлоо сезимин бекемдеши керек деп макулдашты. Мындан тышкары алар, билим берүү бардык

адамдарга эркин коомдун пайдалуу катышуучулары болууга, бардык элдердин жана бардык расалык, этностук жана диний топтордун бири-бирин түшүнүшүүсүнө, сабырдуулугуна жана достугуна түрткү берип, Бириккен Улуттар Уюмунун тынчтыкты сактоо ишине көмөктөшүүсү керек деп макулдашты.

2. Ушул Пактка катышкан мамлекеттер ушул укук толук жүзөгө ашырылышы үчүн төмөнкүлөрдүн болуусу зарыл экендигин таанышат:

- a) башталгыч билим баарына милдеттүү жана акысыз болушу керек;
- b) орто билим, кесиптик-техникалык орто билимди камтыган, ар кандай формаларында бардык керектүү чараларды көрүү, айрыкча, акысыз билимди акырындык менен киргизүү аркылуу бардык адамдар үчүн ачык жана жеткиликтүү болушу керек;
- c) жогорку билим ар бир адамдын жөндөмдөрүнүн негизинде бардык талап кылынган чараларды көрүү жана, айрыкча, акысыз билимди акырындык менен киргизүү аркылуу баары үчүн бирдей жеткиликтүү болушу керек;
- d) элементардык билим башталгыч билимдин толук курсунан өтпөй же бүтпөй калгандар үчүн мүмкүнчүлүккө жараша колдонуп же күчөтүлүшү керек;
- e) бардык баскычтардагы мектептердин тармагын жигердүү өнүктүрүп, стипендиялардын канааттандыруу системасы орнотулуп, окутуучулар жамаатынын материалдык шарттары такай жакшырып турушу керек.

3. Ушул Пактка катышкан мамлекеттер ата-энелердин жана тийиштүү учурларда мыйзамдуу камкорчулардын өз балдары үчүн мамлекеттик бийлик органдары негиздеген мектептерди гана эмес, мамлекет коюшу же бекитиши мүмкүн болгон билим берүү талаптарынын минимумуна жооп берген башка мектептерди тандоо, ошондой эле балдарын өзүлөрүнүн жеке ишенимдери боюнча диний жана адеп-ахлактык жактан тарбияланышын камсыз кылуу эркиндигин сыйлоого милдеттенишет.

4. Ушул берененин бир дагы бөлүгү айрым адамдардын жана мекемелердин ушул берененин 1-пунктунда келтирилген принциптер жана ушундай мекемелерде берилген билим мамлекет белгилеген талаптардын минимумуна жооп бериши керек деген талап сакталышы керек деген өзгөрүлбөс шарт менен, окуу жайларды түзүү жана аларды жетектөө эркиндигин кемитет деген мааниде чечмеленбеши керек.

14-берене.

Ушул Пактка катышкан жана катышуучулардын катарын толуктаган учурда өз метрополиясынын же өз юрисдикциясынын башка аймактарында милдеттүү акысыз башталгыч билим берүү системасын орнотуу албаган ар бир мамлекет эки жылдын ичинде милдеттүү акысыз жалпы билим берүү принцибин акырындык менен жүзөгө ашыруу иш-аракеттер планын иштеп чыгып (планда акылга сыйган сандагы ишке ашыруу жылдар көрсөтүлүп), кабыл алууга милдеттенет.

15-берене.

1. Ушул Пактка катышкан мамлекеттер ар бир адамдын төмөнкүлөргө болгон укугун таанышат:

- A) маданий турмушка катышуу;
- b) илимий прогресстин натыйжаларын пайдалануу жана аларды иш жүзүндө колдонуу;
- c) өзү автору болгон бардык илимий, адабий же көркөм эмгектерге байланыштуу келип чыккан моралдык жана материалдык кызыкчылыктарын коргоо мүмкүнчүлүгүн пайдалануу.

2. Ушул Пактка катышкан мамлекеттер тарабынан ушул укукту, ошондой эле илимий жана маданий жетишкендиктерди коргоо, өнүктүрүү жана жайылтуу үчүн талап кылынган укуктарды толук жүзөгө ашыруу үчүн көрүлө турган чаралар.

3. Ушул Пактка катышкан мамлекеттер илимий изилдөө иштери жана чыгармачыл иш-аракеттер үчүн сөзсүз керек болгон эркиндикти сыйлоого милдеттенишет.

4. Ушул Пактка катышкан мамлекеттер илимий жана маданий чөйрөлөрдө эларалык байланыштарды жана кызматташтыкты колдоодон жана өнүктүрүүдөн келип чыккан пайданы таанышат.

IV БӨЛҮМ

16-берене.

1. Ушул Пактка катышкан мамлекеттер ушул Пакттын ушул бөлүмүнө ылайык ушул Пактта таанылган укуктардын сакталышына жетүү үчүн көрүлүп жаткан чаралар жана ийгиликтер жөнүндө докладдарды берип турууга милдеттенишет.

2. а) Бардык докладдар Бириккен Улуттар Уюмунун баш катчысына тапшырылып, ал докладдардын нускаларын ушул Пакттын жоболоруна ылайык Экономикалык жана Социалдык Кеңешке кароого жөнөтөт.

б) Бириккен Улуттар Уюмунун баш катчысы адистештирилген мекемелерге ушул Пактка катышкан жана ушул адистештирилген мекемелердин мүчөлөрү болгон мамлекеттердин докладдарынын нускаларын же докладдарынын ар-кандай тийиштүү бөлүктөрүн жолдойт, себеби бул докладдардын же докладдардын бөлүктөрүнүн жогоруда көрсөтүлгөн мекемелердин конституциялык актыларына ылайык алардын милдеттеринин алкагындагы бардык маселелерге тиешеси бар.

17-берене.

1. Ушул Пактка катышкан мамлекеттер этап-этап менен өз докладдарын Экономикалык жана Социалдык Кеңеш белгилей турган программа боюнча ушул Пакт күчүнө киргенден кийин бир жылдын ичинде мүчө-мамлекеттер жана кызыкдар адистештирилген мекемелер менен кеңешип тапшырышат.

2. Докладдарда ушул Пакт боюнча милдеттерди аткаруу даражасына таасир эткен факторлор менен кыйынчылыктар көрсөтүлүшү мүмкүн.

3. Эгер тийиштүү маалыматтар буга чейин Бириккен Улуттар Уюмуна же кайсы бир адистештирилген мекемеге ушул Пактка катышкан кайсы бир мамлекет тарабынан билдирилген болсо, бул маалыматтарды кайра көрсөтүүнүн кажети жок, ушундай жол менен билдирилген маалыматтарга так шилтеме берүү жетиштүү болот.

18-берене.

БУУнун Уставындагы адам укуктары жана негизги эркиндиктери боюнча милдеттерин аткаруу үчүн Экономикалык жана Социалдык Кеңеш адистештирилген мекемелер менен ушул Пакттын алардын иш-аракеттерине тийиштүү жоболорунун сакталышына жетүү жолундагы ийгиликтер тууралуу докладдарын тапшырып турууну макулдаша алат. Бул докладдарга алардын компетенттүү органдары ушул жүзөгө ашыруу боюнча кабыл алган чечимдери менен сунуштарынын чоо-жайы камтылышы мүмкүн.

19-берене.

Экономикалык жана Социалдык Кеңеш 16- жана 17-беренелер боюнча мамлекеттер берген адам укуктарына тийиштүү докладдарды жана 18-берене боюнча адистештирилген мекемелер берген адам укуктарына тийиштүү докладдарды кароо жана жалпы сунуштарды берүү же, тийиштүү учурларда, маалымат үчүн Адам укуктары боюнча комиссияга тапшырышы мүмкүн.

20-берене.

Ушул Пактка катышкан кызыкдар мамлекеттер жана адистештирилген мекемелер Экономикалык жана Социалдык Кеңешке 19-беренеге ылайык каалаган жалпы сунушка же Адам укуктары боюнча комиссиянын кандайдыр бир докладындагы жалпы сунушка шилтеме боюнча же ага шилтеме берилген документтеги ушундай жалпы сунушка эскертүүлөрүн бере алышат.

21-берене.

Экономикалык жана Социалдык Кеңеш Башкы Ассамблеяга ушул Пактка катышкан мамлекеттерден жана адистештирилген мекемелерден алынган жалпы мүнөздөгү сунуштарды жана ушул Пактта таанылган укуктардын жалпы сакталышын камсыз кылуу жаатында көрүлгөн чаралар жана алынган натыйжалар жөнүндө кыскача маалыматтарды мезгил-мезгили менен тапшырып турушу мүмкүн.

22-берене.

Экономикалык жана Социалдык Кеңеш Бириккен Улуттар Уюмунун башка органдарынын, алардын көмөкчү органдарынын жана техникалык жардам көрсөткөн адистештирилген мекемелердин назарын ушул Пакттын ушул бөлүмүндө белгиленген докладдарга байланыштуу келип чыккан, ушул органдардын ар бири өз компетенциясынын чектеринде ушул Пакттын акырындык менен майнаптуу жүзөгө ашырылышына түрткү бере ала турган эларалык чаралардын максатка ылайыктуулугу боюнча чечим кабыл алууда пайдасы тийиши мүмкүн болгон бардык маселелерге бура алат.

23-берене.

Ушул Пактка катышкан мамлекеттер ушул Пактта таанылган укуктардын жүзөгө ашырылышына түрткү берген эларалык иш-чаралардын катарына конвенцияларды түзүү, сунуштарды кабыл алуу, техникалык жардам көрсөтүү жана регионалдык кеңешмелерди жана техникалык кеңешмелерди кеп-кеңеш берүү максатында өткөрүү, ошондой эле кызыкдар өкмөттөр менен биргеликте уюштурулган изилдөө иштерин жүргүзүү сыяктуу каражаттар кирет деп макулдашышты.

24-берене.

Ушул Пакттагы бир дагы нерсе Бириккен Улуттар Уюмунун органдарынын жана адистештирилген мекемелеринин ушул Пактка байланыштуу маселелер боюнча тийиштүү милдеттерин белгилеген Бириккен Улуттар Уюмунун Уставындагы жана адистештирилген мекемелердин уставдарындагы токтомдордун маанисин кемитет деп чечмеленбеши керек.

25-берене.

Ушул Пактта бир дагы нерсе бардык элдердин өз табигый байлыктары менен ресурстарын толук жана эркин ээлик кылууга жана пайдаланууга болгон ажыратылгыс укугунун маанисин кемитет деп чечмеленбеши керек.

V БӨЛҮМ**26-берене.**

1. Ушул Пакт Бириккен Улуттар Уюмунун бардык мүчө мамлекеттери же анын кайсы бир адистештирилген мекемесинин мүчөсү, Эларалык соттун Статутунун кайсы бир мүчө мамлекети жана Бириккен Улуттар Уюмунун Башкы Ассамблеясы ушул Пактка катышууга чакырган башка мамлекеттер үчүн кол коюуга ачык.

2. Бул Пакт ратификацияланууга тийиш. Ратификация грамоталары Бириккен Улуттар Уюмунун баш катчысында депонирленет.

3. Бул Пакт ушул берененин 1-пунктунда көрсөтүлгөн каалаган мамлекеттин кошулуусу үчүн ачык.

4. Кошулуу Бириккен Улуттар Уюмунун баш катчысында кошулуу жөнүндө документти депонирлоо аркылуу жүзөгө ашырылат.

5. Бириккен Улуттар Уюмунун баш катчысы ушул Пактка кол койгон же ага кошулган бардык мамлекеттерге ар бир ратификация грамотасынын же кошулуу жөнүндө документтин депонирленгенин кабарлап, ушул Пакт анын өзүнүн ратификация грамотасы же кошулуу жөнүндө документи денонсацияланган күндөн үч ай өткөндөн кийин күчүнө кирет.

27-берене.

1. Ушул Пакт Бириккен Улуттар Уюмунун баш катчысы отуз бешинчи ратификация грамотасын же кошулуу жөнүндө документти депонирлеген күндөн үч айдан соң күчүнө кирет.

2. Отуз бешинчи ратификация грамотасы же кошулуу жөнүндө документ депонирленгенден кийин ушул Пактты ратификациялаган же ага кошулган ар бир мамлекет үчүн ушул Пакт өзүнүн ратификация грамотасы же кошулуу жөнүндө документи денонсацияланган күндөн үч айдан соң күчүнө кирет.

Кыргыз Республикасы үчүн 1995-жылы 7-январда күчүнө кирген

28-берене.

Ушул Пакттын токтомдору эч кандай чектөөлөрсүз же алып салууларсыз федеративдик мамлекеттердин бардык бөлүктөрүнө жайылат.

29-берене.

1. Ушул Пактка катышкан ар кандай мамлекет Бириккен Улуттар Уюмунун баш катчысына түзөтүүлөрдү киргизүүнү сунуштап жана тапшырып тура алат. Баш катчы кандай гана түзөтүүлөр сунушталбасын, аларды ушул Пакттын мүчө мамлекеттерине жолдоп, ушул сунуштарды карап, алар боюнча добуш берүү үчүн мүчө мамлекеттердин конференциясын чакырууга макул же макул эместигин билдирип коюуну өтүнөт. Эгер катышуучу мамлекеттердин кеминде үчтөн бир бөлүгү ушундай конференцияны өткөрүү керек деп айтышса, Бириккен Улуттар Уюмунун баш катчысы бул конференцияны Бириккен Улуттар Уюмунун алкагында чакырат. Конференцияда катышып жаткан мүчө мамлекеттердин көпчүлүгү кабыл алган бардык түзөтүүлөр Бириккен Улуттар Уюмунун Башкы Ассамблеясына бекитүүгө тапшырылат.

2. Түзөтүүлөр Бириккен Улуттар Уюмунун Башкы Ассамблеясы тарабынан бекитилгенден жана ушул Пактка катышкан мамлекеттердин үчтөн эки бөлүгүн түзгөн көпчүлүгү менен алардын конституциялык жол-жоболоруна ылайык кабыл алынгандан кийин күчүнө кирет.

3. Түзөтүүлөр күчүнө киргенден кийин, аларды кабыл алган ар бир мүчө мамлекет үчүн милдеттүү болуп, ал эми калган мүчө мамлекеттер үчүн ушул Пакттын токтомдору жана буга чейин алар тарабынан кабыл алынган бардык түзөтүүлөр милдеттүү болуп калат.

30-берене.

26-берененин 5-пунктуна ылайык жөнөтүлгөн билдирүүлөргө карабастан, Бириккен Улуттар Уюмунун баш катчысы ошол эле берененин 1-пунктунда айтылган бардык мамлекеттерге төмөнкүлөрдү билдирет:

- а) 26-беренеге ылайык кол коюулар, ратификациялар жана кошулуулар жөнүндө;
- б) 27-беренеге ылайык ушул Пакт күчүнө кирген күнүн жана 29-беренеге ылайык бардык түзөтүүлөрдүн күчүнө кирген күнү жөнүндө .

31-берене.

1. Тексти англис, испан, кытай, орус жана француз тилдеринде бирдей түзүлүп, бирдей юридикалык күчкө ээ болгон ушул Пакт Бириккен Улуттар Уюмунун архивине сактоого тапшырылууга тийиш.

2. Бириккен Улуттар Уюмунун баш катчысы ушул Пакттын күбөлөндүрүлгөн көчүрмөлөрүн Пакттын 26-беренесинде көрсөтүлгөн бардык мамлекеттерге жөнөтөт.

Ушул нерсени ырастап, тийиштүү өкмөттөрдөн талапка ылайык ыйгарым укуктарды алышкан төмөндө кол койгондор бир миң тогуз жүз алтымыш алтынчы жылдын он алтынчы декабрында Нью-Йорк шаарында кол коюу үчүн ачылган ушул Пактка кол коюшту.

АЯЛДАРГА КАРАТА БАСМЫРЛООНУН БАРДЫК ТҮРЛӨРҮН ЖОЮУ ЖӨНҮНДӨ КОНВЕНЦИЯ

1979-жыл 18-декабрь

Кыргыз Республикасы Жогорку Кенештин Мыйзам чыгаруу палатасынын
1996-жылдын 25-январындагы N 320-1 жана Эл Өкүлдөр палатасынын
1996-жылдын 6 мартындагы N 257-1 токтомдору менен кошулган

Ушул Конвенциянын мүчө-мамлекеттери

Бириккен Улуттар Уюмунун Уставы адамдын негизги укуктарына, адам инсанынын кадыр-баркына, аялдар менен эркектердин тең укуктуулугуна ишенүүнү кайрадан бекемдегендигин эске алышып,

адам укуктарынын жалпы декларациясы дискриминациялабоо принцибин ырастаарын жана бардык адамдар өздөрүнүн кадыр-баркы, укуктары боюнча эркин, тең укуктуу болуп төрөлө тургандыгын жана ар бир адам эч кандай айырмалоосуз, ошонун ичинде жынысы боюнча да, анда жарыяланган бардык укуктар менен эркиндиктерге ээ болууга тийиш экендигин жарыялаганын эске алышып,

адам укуктары жөнүндөгү Эл аралык келишимдердин (пакттардын) мүчө-мамлекеттерине эркектер менен аялдар үчүн бардык экономикалык, социалдык, маданий, жарандык жана саясий укуктарды колдонуунун теңдигин камсыз кылуу милдети жүктөөлөрүн эске алышып,

эркектер менен аялдардын тең укуктуулугуна салым кошуу максатында Бириккен Улуттар Уюму жана адистештирилген мекемелердин эгидасынын астында кабыл алынган Эл аралык конвенцияларды эске алып,

ошондой эле Бириккен Улуттар Уюму жана адистештирилген мекемелер аркылуу кабыл алынган резолюцияларды, декларацияларды жана сунуштарды эске алышып,

бирок ушул ар кыл документтерге карабастан мурдагыдай эле аялдарга карата басымдуу дискриминациянын орун алып келишине азыртадан кабатырланышып,

аялдарды дискриминациялоо тең укуктуулуктун жана адамдык кадыр-баркты урматтоонун принциптерин буза тургандыгын, өз өлкөсүнүн саясий, социалдык, экономикалык жана маданий өнүгүшүндө аялдын эркек менен тең тайлашып катышуусуна тоскоол боло тургандыгын өз өлкөсүнүн, жана адамзаттын өсүп-өнүгүшү үчүн аялдардын мүмкүнчүлүктөрүн толук ачууну кыйындыкка тургузаарын эскертишип,

жакырчылыктын шартында аялдардын азыктүлүк, ден-соолукту сактоо, билим берүү, профессионалдык даярдоо чөйрөлөрүндө жана ишке орношуу, ошондой эле башка муктаждыктар боюнча мүмкүнчүлүктөрүнүн чектелип калышына азыртадан кабатырланышып,

теңдикке жана акыйкаттуулукка негизделген жаңы эл аралык экономикалык тартиптин орнотулушу эркектер менен аялдардын ортосунда теңдикти камсыз кылууга зор көмөк көрсөтөөрүнө азыртадан ынанышып,

аппартеидди, расизимдин бардык түрлөрүн, рассалык дискриминацияны, колониализмди, неоколониализмди, агрессияны, чет элдик басып алуучулукту жана ээлик кылууну, мамлекеттердин ички иштерине кийлигишүүнү жоюу, эркектер менен аялдардын укуктарын толугу менен ишке ашырыш үчүн зарыл экендигин баса белгилешип,

эл аралык тынчтыкты жана коопсуздукту бекемдөө, эл аралык чыңалуунун ба-саңдашы, өздөрүнүн социалдык жана экономикалык системаларына карабастан бардык мамлекеттердин ортосундагы өз ара кызматташтык, жалпы жана толугу менен куралсыздандыруу, өзгөчө катуу жана эффективдүү эл аралык көзөмөлдө турган ядролук куралсы-

здандыруу, өлкөлөрдүн ортосундагы мамилелерде акыйкаттуулуктун, теңдиктин, өз ара пайданын принциптерин орнотуу, чет элдик жана колониалдык ээлик кылуунун, басып алуучулуктун астында болгон элдердин өз алдынча жана көз карандысыз болуу укуктарын ишке ашыруу, ошондой эле мамлекеттердин улуттук эгемендүүлүгүн, территориялык бүтүндүгүн урматтоо, социалдык прогресске, өнүгүүгө салым кошоорун жана ошонун натыйжасы катары эркектер менен аялдардын ортосунда толук теңдикке жетишүүгө көмөк көрсөтөөрүн ырасташып,

өлкөнүн толук өнүгүшү, бүткүл дүйнөнүн бакубатчылыкта жашашы жана тынчтыкты сактоо иштеринде бардык тармактарда аялдардын эркектер менен тең катышуусун талап кыла тургандыгына азыртадан ишенип,

үй-бүлөнүн бакубатчылыкта жашашына жана коомдук өнүгүшүнө ушу кезге чейин жалпы таанууга ээ болбогон үчүн аялдардын киргизген салымынын мааниси, энеликтин, ата-эненин үй-бүлөдөгү жана балдарды тарбиялоодогу ролунун социалдык маанисин эске алышып,

тукумду улантуудагы аялдын ролу, балдарды тарбиялоо эркектер менен аялдардын жана жалпы эле коомдук биргелешкен жоопкерчилигин талап кылгандыктан, дискриминациянын себеби болбоого тийиш экендигин моюнга алышып,

эркектер менен аялдардын ортосунда толук теңдикке жетишүү үчүн коомдо, үй-бүлөдө эркектердин жана аялдардын салттуу ролун өзгөртүү зарылдыгын моюнга алышып,

аялдарга карата дискриминацияны жоюу жөнүндөгү Декларацияда жарыяланган принциптерди ишке ашырууга жана ушул максатта мындай дискриминациялоонун бардык түрлөрү менен жолдорун жоюу үчүн зарыл чараларды колдонууга чечкиндүүлүктү билдиришип, төмөндөгүлөр жөнүндө макулдашышты:

I БӨЛҮК

1-берене

Ушул Конвенциянын максаттарын эске алганда «аялдарга карата дискриминация» түшүнүгү аялдардын өздөрүнүн үй-бүлөлүк абалына карабастан, эркектер менен аялдардын тең укуктуулугунун негизинде саясий, экономикалык, социалдык, маданий, жарандык же ар кандай башка тармактардагы адам укуктарын жана негизги эркиндиктерин таанышын, колдонушун же жүзөгө ашырышын басаңдатууга же жокко чыгарууга багытталган, жынысы боюнча бардык айырмалоону, эске албоону же чектөөнү билдирет.

2-берене

Конвенцияга мүчө болуп кирген мамлекеттер аялдарга карата дискриминациянын бардык түрлөрүн айыпташат, аялдарга карата дискриминацияны жоюу саясатын токтоосуз бардык тийиштүү ыкмалар менен жүргүзүүгө макул болушат жана ушул максатта төмөнкүлөргө милдеттемелерди мойнуна алышат:

а) эркектер менен аялдардын тең укуктуулук принцибин өздөрүнүн улуттук конституциясына же башка тиешелүү мыйзамына киргизүү, эгерде бул мурда жасалбаса, мыйзамдын жана башка тийиштүү каражаттардын жардамы менен ал принциптин практикалык жүзөгө ашырылышын камсыз кылуу;

б) аялдарга карата болгон ар кандай дискриминацияга тыюу салуучу, зарыл болгон учурда санкцияларды ичине камтыган тийиштүү мыйзамдык жана башка чараларды колдонуу;

в) эркектер менен бирдей негизде аялдардын укуктарын юридикалык жактан коргоону орнотуу, компетенттүү улуттук соттордун жана башка мамлекеттик мекемелердин жардамы менен дискриминациянын актыларынын каалагандай түрүнө каршы аялдарды натыйжалуу коргоону камсыз кылуу;

г) аялдарга карата кандайдыр бир дискриминациялоочу актыларды же аракеттерди жасоодон тыйуу салуу жолу менен кармануу жана мамлекеттик органдар менен мекемелер ушул милдеттенмеге ылайык аракеттене тургандыгын гарантиялоо;

д) кандайдыр адам, уюм же ишкана тарабынан жасалган аялдарга карата дискриминацияны жоюу үчүн бардык тиешелүү чараларды көрүү;

е) аялдарга карата дискриминацияны камтыган колдонулуп жаткан мыйзамдарды, токтомдорду, үрп-адаттарды жана практиканы өзгөртүү же жокко чыгаруу үчүн бардык тийиштүү чараларды, анын ичинде мыйзамдык чараларды дагы колдонуу;

ж) аялдарга карата дискриминацияны камтыган өзүнүн кылмыш боюнча мыйзамынын бардык жоболорун жокко чыгаруу.

3-берене

Мүчө-мамлекеттер бардык тармактарда, атап айтканда саясий, социалдык, экономикалык жана маданий тармактарда аялдардын ар тараптуу өнүгүшү менен прогрессин камсыз кылуу үчүн, эркектер менен бирдей негизде адам укуктары менен негизги эркиндиктерин ишке ашырууну, колдоо нууну аларга гарантиялоо үчүн бардык тийиштүү чараларды, ошонун ичинде мыйзамдык чараларды колдонушат.

4-берене

1. Мүчө-мамлекеттердин эркектер менен аялдардын ортосунда чыныгы теңдикти орнотууну күчөтүүгө багытталган убактылуу атайын чараларды колдонушу ушул Конвенцияда ныкталгандай дискриминациялоочу болуп саналбайт. Бирок алар эч кандай тең укуктуу эмес же дифференциацияланган стандарттарды сактоону пайда кылбаш керек. Качан гана мүмкүнчүлүктөрдүн теңдигинин жана тең укуктуу карым-катыштын максаттарына жетишилгенде, бул чаралар алып ташталууга тийиш.

2. Мүчө-мамлекеттердин энеликти коргоого багытталган атайын жана ушул Конвенцияда камтылган чараларды колдонушу дискриминациялоо болуп эсептелбейт.

5-берене

Мүчө-мамлекеттер төмөнкү максаттарда бардык тийиштүү чараларды колдонушат:

а) ырым-жырымдарды түп-тамырынан жоюуга жана жыныстардын биринин сапатынын начардыгына же артыкчылыгына же эркектер менен аялдардын ролунун стереотиптүү болуп калгандыгына негизделген адаттар менен бардык башка практиканы жок кылууга жетишүү максатында эркектер менен аялдардын жүрүм-турумунун социалдык жана маданий моделин өзгөртүү;

б) үй-бүлөлүк тарбиялоо энеликти социалдык функция катары туура түшүнүүнү өзүнө камтышын жана бардык учурларда балдардын таламдары басымдуу болгон шарттарда өз балдарын тарбиялоо жана жетилтүү үчүн эркектер менен аялдардын жалпы жопкерчилигин таанууну камсыз кылуу.

6-берене

Мүчө-мамлекеттер аялдарды сатып-соодалоонун бардык түрлөрүн жана алардын сойкучулугунан пайда табууну тыйуу үчүн бардык тийиштүү чараларды, ошонун ичинде мыйзамдык чараларды колдонушат.

II БӨЛҮК

7-берене

Мүчө-мамлекеттер өлкөнүн саясий жана коомдук чөйрөсүндө аялдарга карата дискриминацияны жоюу боюнча бардык тийиштүү чараларды колдонушат. Ошону менен бирге эркектер менен бирдей шартта төмөнкү укуктарды камсыз кылышат:

а) бардык шайлоолордо, жалпы элдик референдумдарда добуш берүү, бардык жалпы эл тарабынан шайлануучу органдарга шайлануу;

б) өкмөттүн саясатын туюндурууда жана ишке ашырууда катышуу жана мамлекеттик бийликтин кызмат орундарын ээлөө, ошондой эле мамлекеттик башкаруунун бардык деңгээлдеринде мамлекеттик функцияларды жүзөгө ашыруу;

в) өлкөнүн коомдук жана саясий чөйрөсүнүн маселелери менен иштеген бей-өкмөт уюмдар менен ассоциациялардын иш-аракеттерине катышуу.

8-берене

Мүчө-мамлекеттер аялдарга эркектер менен бирдей шарттарда жана эч кандай дискриминациялоосуз эл аралык деңгээлде өз өкмөттөрүнүн өкүлү болуу жана эл аралык уюмдардын иштерине катышуу мүмкүнчүлүктөрүн камсыз кылуу үчүн бардык тийиштүү чараларды колдонушат.

9-берене

1. Мүчө-мамлекеттер өз жарандуулугун алуу, өзгөртүү же сактоо жаатында аялдарга эркектер менен бирдей укуктарды беришет. Алар, атап айтканда, чет элдик адамга күйөөгө чыкканда да, никеде жашап турган кезде күйөөсүнүн жарандыгынын өзгөрүшү да аялдын жарандыгынын автоматтык түрдө өзгөрүшүнө алып келбей тургандыгын, анын жарандыгы жок адамга айланып калбай тургандыгын жана аны күйөөсүнүн жарандыгын алууга мажбурлай албай тургандыгын камсыз кылышат.

2. Мүчө-мамлекеттер аялдарга алардын балдарынын жарандуулугу жаатында эркектер менен бирдей укуктарды беришет.

III БӨЛҮК

10-берене

Мүчө-мамлекеттер билим берүү тармагында аялдарга эркектер менен бирдей укуктарды камсыз кылуу, атап айтканда, эркектер менен аялдардын теңдигинин негизинде төмөндөгүлөрдү камсыз кылуу максатында аялдарга карата дискриминацияны жоюу үчүн бардык тийиштүү чараларды колдонушат:

а) айылдык, ошондой эле шаардык райондордо кесипти же адистикти тандоодо багыт берүү үчүн бардык категориялардагы окуу жайларында билим алууга жана дипломдорду алууга бирдей шарттар; бул теңдик мектепке чейинки, жалпы, атайын жана жогорку техникалык билим берүүдө, ошондой эле профессионалдык даярдыктын бардык түрлөрүндө камсыз кылынат;

б) бирдей окутуу программаларына, бирдей экзамендерге, бирдей квалификациядагы окутуучулардын курамына, бирдей сапаттагы мектеп шарттарына жана жабдууларына ээ болууну;

в) ушул максатка жетишүүгө көмөктөшө турган биргелешкен окутууну жана окутуунун башка түрлөрүн кубаттоо жолу менен, атап айтканда, окуу куралдарын жана мектеп программаларын кайрадан карап чыгуу, окутуу ыкмаларын адаптациялоо жолу менен окутуунун бардык деңгээлдеринде жана бардык түрлөрүндө эркектер менен аялдардын ролунун каалагандай стереотиптүү концепциясын четтетүүнү;

г) билим алуу үчүн стипендияларды жана башка жөлөкпулдарды алуунун бирдей мүмкүнчүлүктөрүн;

д) билимин улантуучу программаларына, анын ичинде, улуулардын арасында сабаттуулукту жайылтуу программаларына, атап айтканда, эркектер менен аялдардын билим деңгээлиндеги айырманы мүмкүн болушунча тезиреек жоюуга багытталган жана функционалдык сабаттуулуктун программаларына ээ болуунун бирдей мүмкүнчүлүктөрүн;

е) мектепти аяктабаган кыздардын санын кыскартуу жана мөөнөтүнөн мурда мектептен чыгып кеткендер менен аялдар үчүн программаларды иштеп чыгууну;

ж) спорт жана дене тарбиясы менен машыгууга активдүү катышууга бирдей мүмкүнчүлүктөрдү;

з) үй-бүлөлөрдүн ден соолугун жана бакубат турмушун камсыз кылууга көмөк көрсөтүү максатында билим берүү мүнөзүндөгү атайын маалыматка, анын ичинде, үй-бүлөнүн өлчөмүн пландаштыруу тууралуу маалыматтар менен консультацияларга ээ болууну.

II-берене

1. Мүчө-мамлекеттер иш менен камсыз кылуу чөйрөсүндө аялдарга карата дискриминацияны жоюу үчүн эркектер менен аялдардын теңдигинин негизинде бирдей укуктарды, атап айтканда, төмөнкү иштерди, камсыз кылуу максатында тийиштүү чаралардын баарын колдонушат:

а) бардык адамдардын ажырагыс укугу катары эмгектенүү укугун;

б) жумушка жалдоодо бирдей мүмкүнчүлүктөргө ээ болуу укугун, анын ичинде, жалдоодо тандап алуунун бирдей критерийлерин колдонуу;

в) кесиптин же жумуштун түрүн эркин тандап алуу, кызматы боюнча көтөрүлүүгө жана иш менен камсыз болуу кепилдигине, ошондой эле жумуштун бардык жеңилдиктери жана иш шарттарын пайдаланууга кесиптик даярдыктан жана кайра даярдоодон өтүү, анын ичинде, окуучулук, өркүндөтүлгөн деңгээлдеги кесиптик даярдык жана регулярдуу кайра даярдоого ээ болуу укугун;

г) бирдей акыга ээ болуу, анын ичинде, жеңилдиктерди алуу, ошондой эле баалуулугу бирдей болгон эмгек жаатында бирдей шарттарга жана иштин сапатын баалоого бирдей ыкма колдонуу укугун;

д) социалдык камсыз кылуу укугун, атап айтканда, пенсияга чыккан, ишсиз, ооруп, майып болгон, улгайып калган кезде жана эмгекке жарамсыздыктын башка учурларында, ошондой эле төлөнүүчү отпускага ээ болуу укугун;

е) ден соолукту сактоого жана эмгектин коопсуздук шарттарына ээ болуу, анын ичинде, репродуктивдик функцияны сактоо укугуна.

2. Күйөөдө болгондугунун же энелигинин себеби боюнча аялдарга карата дискриминацияны алдын алуу үчүн жана аларга эмгектенүүнүн натыйжалуу укугун гарантиялоо максатында мүчө-мамлекеттер төмөнкүлөрдү аткарыш үчүн тийиштүү чараларды колдонушат:

а) аялдарды кош бойлуу болушунун же кош бойлуулугу же төрөт боюнча отпусканын негизинде санкцияларды колдонуу коркунучуна таянып иштен бошотуп салууга же иштен бошогондо үйбүлөлүк абалы боюнча дискриминацияга тыйуу салуу;

б) мурдагы иштеген ордун, кызмат абалын же социалдык жөлөкпулдарын жоготпостон, төлөнүүчү отпускаларды же кош бойлуулугу менен төрөгөндүгү боюнча берилген жөлөкпулдар менен салыштырууга мүмкүн болгон социалдык жөлөкпулдар төлөнүп туруучу отпусканы киргизүү;

в) ата-энелердин үй-бүлөлүк милдеттерин эмгек менен айкалыштырышына жана коомдук жашоого дагы катышышына жол берүү максатында зарыл болгон кошумча социалдык кызматтарды көрсөтүүнү колдоо, атап айтканда, балдарды кароо боюнча мекемелердин тармагын түзүү жана кеңейтүү аркылуу;

г) кош бойлуулук учурунда аялдарды, алардын ден-соолугу үчүн зыяндуулугу далилденген иштерден өзгөчө коргоону камсыз кылуу.

3. Ушул беренедө козголгон укуктарды коргоого тийиштүү мыйзам мезгил-мезгили менен илимийтехникалык билимдерде каралат, ошондой эле мүмкүн болушунча кайрадан иштелип, же алынып ташталат, же кеңейтилет.

12-берене

1. Мүчө-мамлекеттер эркектер менен аялдардын теңдигинин негизинде медициналык тейлөөгө ээ болууну, атап айтканда, үй-бүлөнүн өлчөмүн пландаштырууга тийиштүү маселелерде, камсыз кылуу үчүн саламаттыкты сактоо тармагында аялдарга карата дискриминацияны жоюу максатында бардык тийиштүү чараларды колдонушат.

2. Ушул берененин 1-пунктунун жоболору менен катар мүчө-мамлекеттер аялдарга кош бойлуулук, төрөт жана төрөгөндөн кийинки мезгилдерде тиешелүү тейлөөнү, зарыл болгон учурларда акысыз кызматтарды, ошондой эле кош бойлуулук жана бала эмизүү учурунда тиешелүү тамактанууну камсыз кылышат.

13-берене

Мүчө-мамлекеттер эркектер менен аялдардын теңдигинин негизинде тең укуктарды камсыз кылуу максатында экономикалык жана социалдык чөйрөнүн башка тармактарында аялдарга карата дискриминацияны жоюу үчүн бардык тийиштүү чараларды көрөт, атап айтканда:

а) үй-бүлөлүк жөлөкпулдарга ээ болуу укугун;

б) кыймылсыз мүлккө, ссудаларды, насыяларды жана финансылык кредиттин башка түрлөрүн алуу укугун;

в) эс алууга байланыштуу чараларда, спорт менен машыгууда жана маданий жашоонун бардык чөйрөлөрүндөгү катышуу укугун.

14-берене

1. Мүчө-мамлекеттер элет жергесинде жашаган аялдар туш болгон өзгөчө көйгөйлөрүн жана өз үй-бүлөлөрүнүн экономикалык бакубатуулугун камсыз кылууда аялдардын аткарган маанилүү ролун, ошонун ичинде, чарбанын товардык эмес чөйрөсүндөгү алардын аракеттерин көңүлгө алышат жана ушул Конвенциянын жоболорун айыл жергесинде жашаган аялдарга карата колдонулушун камсыз кылуу үчүн бардык тийиштүү чараларды колдонушат.

2. Мүчө-мамлекеттер эркектер менен аялдардын теңдигинин негизинде айыл райондорун өнүктүрүүгө, андай өнүгүүдөн пайда алууга, аялдардын катышуусун камсыз кылуу максатында айыл райондорунда аялдарга карата дискриминацияны жоюу үчүн бардык тийиштүү чараларды колдонушат, атап айтканда, андай аялдарга төмөнкүдөй укуктарды камсыз кылышат:

а) бардык деңгээлдерде өнүктүрүү пландарын иштеп чыгууга жана ишке ашырууга катышуу;

б) тийиштүү медициналык тейлөөгө, анын ичинде, үй-бүлөнүн өлчөмүн пландаштыруу маселелери боюнча маалыматтарга, консультацияларга жана тейлөөгө ээ болуу;

в) социалдык камсыздандыруу программалары берген ийгиликтерин түздөн-түз колдонуу;

г) формалдык да, формалдык эмес да билим берүүнүн көрсөткөн даярдыктарынын бардык түрлөрүнө ээ болуу, анын ичинде функционалдык сабаттуулукка ээ болуу, ошондой эле жамааттык тейлөөнүн бардык каражаттарынын кызматтарын, айыл-чарба маселелери боюнча консультативдик кызматтардын, атап айтканда, алардын техникалык деңгээлин жогорулатуу үчүн консультациялык кызматтарды алуу;

д) жалданып иштөө же көз карандысыз эмгек ишкердиги аркылуу экономикалык мүмкүнчүлүктөргө бирдей ээ болууну камсыз кылуу максатында өз-ара жардам топторун жана кооперативдерди түзүү;

е) жамааттык иштердин бардык түрлөрүнө катышуу;

ж) айыл чарба кредиттерине жана насыяларына, сатуу системасына тийиштүү технологиясына ээ болуу, жер жана агрардык реформаларда, ошондой эле жерлерди кайрадан жайлаштыруу, бөлүштүрүү планында тең статуска ээ болуу;

з) жашоонун тийиштүү шарттарын, өзгөчө турак-жай шарттарын, санитардык тейлөөнү, электр жана суу менен жабдуунун, ошондой эле транспорт менен байланыш каражаттарын колдонуу.

IV БӨЛҮК

15-берене

1. Мүчө-мамлекеттер аялдардын эркектер менен мыйзам алдындагы теңдигин таанышат.

2. Мүчө-мамлекеттер аялдарга эркектер менен бирдей жарандык укук жөндөмдүүлүгүн жана аны ишке ашыруунун бирдей мүмкүнчүлүктөрүн беришет. Алар, ошону менен бирге, келишимдерди түзүүдө жана мүлктү башкарууда аларга бирдей укуктарды, ошондой эле соттордо жана трибуналдарда териштирүүнүн бардык этаптарында бирдей мамилени камсыз кылышат.

3. Мүчө-мамлекеттер укуктук натыйжасы аялдардын укук жөндөмдүүлүгүн чектөөгө алып келген бардык келишимдер жана башка бардык ар кандай түрдөгү жеке документтер жараксыз деп санала тургандыгына макулдашышат.

4. Мүчө-мамлекеттер эркектер менен аялдарга орун которуусуна, убактылуу жашаган жерин жана туруктуу жашаган жерин тандоо эркиндигине тиешелүү мыйзамдар жагынан бирдей укуктарды беришет.

16-берене

1. Мүчө-мамлекеттер нике жана үй-бүлөлүк мамилелерге тийиштүү бардык маселелерде аялдарга карата дискриминацияны жоюу үчүн бардык тийиштүү чараларды колдонушат, ошону менен бирге, эркектер менен аялдардын теңдигинин негизинде төмөнкүлөрдү камсыз кылышат:

а) никеге турууга бирдей укуктарды;

б) жубайын эркин тандап алууга, никеге өзүнүн толук жана эркин макулдугу менен гана турууга бирдей укуктарды;

в) никеде туруу учурунда, аны бузууда бирдей укуктарды жана милдеттерди;

г) ата-эне катары эркектер менен аялдардын, алардын үй-бүлөдөгү абалына карабастан, балдарына тийиштүү маселелерде бирдей укуктарын, милдеттерин; бардык учурларда балдардын таламдары басымдуулук кылуучу болуп эсептелет;

д) балдардын саны жана алардын төрөлүшүнүн ортосундагы аралыктар тууралуу маселени эркин, жоопкерчиликтүү чечүүгө жана аларга бул укуктарды ишке ашырууга мүмкүндүк берген маалыматка, билимге, ошондой эле каражаттарга ээ болууга бирдей укуктарды;

е) балдарды асырап алуучу, балдардын ишенимдүү адамы, аларга ата-эне болуу укугуна же ушуга окшош функцияларды аткарууга, эгерде алар улуттук мыйзамда каралган болсо, бирдей укуктарды жана милдеттерди; бардык учурларда балдардын таламдары басымдуулук кылуучу болуп эсептелет;

ж) күйөөсү менен аялынын бирдей өздүк укуктарын, анын ичинде фамилиясын, кесибин, жана ишин тандап алуу укугун;

з) акысыз жана акы төлөөнүүчү мүлккө ээ болуу, мүлктү алуу, башкаруу, колдонуу жана бөлүштүрүү жаатында жубайлардын бирдей укуктарын.

2. Жаш балага шакек салып кудалап жана никеге тургузуу юридикалык күчкө ээ эмес жана никелешүү жаш курагын аныктоо жана граждандык абал актыларында никелердин сөзсүз катталышы максатында бардык зарыл мыйзамдык чаралар колдонулат.

V БӨЛҮК

17-берене

1. Ушул Конвенциянын ишке ашырылышынын жүрүшүн кароо үчүн аялдарга карата дискриминациянын бардык түрлөрүн жоюу боюнча Комитет (мындан ары «Комитет» деп аталуучу) түзүлөт. Ал Конвенция күчүнө кирген учурда он сегиз, ал эми ратификациялоодон же ага отуз бешинчи мамлекет кошулгандан кийин жыйырма үч эксперттен турат, алар жогорку моралдык сапаттарга жана ушул Конвенцияга тийиштүү тармактарда компетенттүүлүккө ээ. Буларды мүчө-мамлекеттер өздөрүнүн жарандарынын ичинен тандап шайлашат жана өзүнүн инсандык сапатын да карашат, анда акыйкаттуу географиялык бөлүштүрүү жана цивилизациянын ар кайсы формаларынын, ошондой эле негизги укуктук системаларынын өкүлчүлүгү эске алынат.

2. Комитеттин мүчөлөрү мүчө-мамлекеттер көрсөткөн адамдардын тизмесине киргизилген адамдардын ичинен жашыруун добуш менен шайланышат. Ар бир мүчө-мамлекет өз жарандарынын ичинен бир өкүлдү көрсөтө алат.

3. Алгачкы шайлоолор ушул Конвенция күчүнө кирген күндөн тартып алты айдан кийин өткөрүлөт. Ар бир шайлоону өткөрүүнүн мөөнөтүнө чейин эң аз дегенде үч ай мурун Бириккен Улуттар Уюмунун Генералдык секретары мүчө-мамлекеттерге эки айдын ичинде өздөрүнүн талапкерин көрсөтүшүн өтүнгөн кат жиберет. Генералдык секретарь тизмени даярдайт. Бул тизмеге көрсөтүлгөн бардык тарап аларды сунуш кылган мүчө-мамлекеттерди көрсөтүү менен алфавиттик тартипте киргизилет, мүчө-мамлекеттерге тааныштырылат.

4. Комитеттин мүчөлөрүн шайлоо Бириккен Улуттар Уюмунун борбордук мекемелеринде Генералдык секретарь аркылуу чакырылуучу мүчө-мамлекеттердин кеңешмесинде өткөрүлөт. Мүчө-мамлекеттердин үчтөн эки бөлүгү кворумду түзгөн бул жыйналышта Комитетке шайланган болуп эң көп сандагы добуштарга ээ болгон жана катышып отурган, добуш берүүгө катышкан мүчө-мамлекеттердин өкүлдөрүнүн басымдуу көпчүлүк добушун топтогон талапкерлер Комитетке шайланган адам болуп эсептелет.

5. Комитеттин мүчөлөрү төрт жылдык мөөнөткө шайланат. Бирок, биринчи шайлоодо шайланган тогуз мүчөнүн ыйгарым укукка ээ болуу мөөнөтү эки жыл өткөндөн кийин бүтөт; биринчи шайлоо өткөрүүлөр замат ушул тогуз мүчөнүн фамилиялары Комитеттин төрагасы аркылуу чучукулак кармашуу боюнча тандалып алынат.

6. Комитеттин кошумча беш мүчөсүн тандап алуу ушул берененин 2-, 3- жана 4-пункттарынын жоболоруна ылайык отуз бешинчи мамлекеттин ушул Конвенцияны

ратификациялашынан же ага биригишинен кийин өткөрүлөт. Ушинтип шайланган эки кошумча ыйгарым укукка ээ болуу мөөнөтү эки жылдан кийин бүтөт; ушул эки мүчөнүн фамилиялары Комитеттин төрагасы аркылуу чучукулак боюнча тандалып алынат.

7. Күтүлбөгөн бош кызмат орундарын толтуруу үчүн анын эксперти Комитеттин мүчөсү катары кызматын токтоткон мүчө-мамлекет Комитет тарабынан жактырылган өзүнүн жарандарынын ичинен башка экспертти дайындайт.

8. Комитеттин мүчөлөрү Комитеттин милдеттеринин маанилүүлүгүн эске алуу менен Ассамблея аркылуу бекитилген тартипте жана шарттарда Бириккен Улуттар Уюмунун каражаттарынан эмгек акы алышат.

9. Бириккен Улуттар Уюмунун Генералдык секретары Комитеттин функцияларынын натыйжалуу аткарылышы үчүн ушул Конвенцияга ылайык зарыл болгон персоналды жана материалдык каражаттарды берет.

18-берене

1. Мүчө-мамлекеттер ушул Конвенциянын жоболорунун аткарылышы үчүн кабыл алынган мыйзамдык, соттук, административдик же башка чаралар тууралуу жана ушуга байланыштуу жетишилген прогресс тууралуу докладды Комитет аркылуу кароо үчүн Бириккен улуттар уюмунун Генералдык секретарына берүүгө милдеттенет:

а) таламдаш мамлекет үчүн ушул Конвенция күчүнө кирген күндөн тартып бир жылдын ичинде, жана

б) мындан кийин жок дегенде ар бир төрт жыл сайын, андан соң качан бул жөнүндө Комитет сураганда.

2. Докладдарда ушул Конвенция боюнча милдеттемелерди аткаруу даражасына таасир эткен факторлор менен кыйынчылыктар көрсөтүлөт.

19-берене

1. Комитет өзүнүн аткарууга киргизген тартибинин эрежелерин бекитет.

2. Комитет өзүнүн кызматчыларын эки жылдык мөөнөткө шайлайт.

20-берене

1. Комитет жыл сайын ушул Конвенциянын 18-беренесине ылайык көрсөтүлгөн докладдарды кароо максатында, эреже боюнча эки жумадан ашпаган мөөнөттүн ичинде кеңешме өткөрөт.

2. Комитеттин кеңешмелери, эреже боюнча Бириккен Улуттар Уюмунун борбордук мекемелеринде же Комитет аркылуу аныкталган бардык башка ылайыктуу жерде өткөрүлөт.

21-берене

1. Комитет жыл сайын Экономикалык жана Социалдык Кеңеш аркылуу Бириккен Улуттар Уюмунун Генералдык Ассамблеясына өзүнүн ишкердиги тууралуу доклад жасайт жана мүчө – мамлекеттерден алынган докладдар менен маалыматтарды талдоого негизделген жалпы мүнөздөгү сунуштар менен көрсөтмөлөрдү сунуш кылат. Андай жалпы мүнөздөгү сунуштар, көрсөтмөлөр мүчөмамлекеттердин пикирлери менен бирге, эгерде андайлар бар болсо, Комитеттин докладына киргизилет.

2. Генералдык секретарь Комитеттин докладдарын кабарлоо үчүн Аялдардын абалы боюнча Комиссияга жиберет.

22-берене

Адистештирилген мекемелер алардын ишкердигинин чөйрөсүнө кирүүчү ушул Конвенциянын жоболорун ишке ашыруу тууралуу маселелерди караган учурда көрсөтүлүүгө укуктуу. Комитет адистештирилген мекемелерге алардын ишкердигинин чөйрөсүнө кирүүчү тармактарда Конвенциянын ишке ашырылышы тууралуу докладдарды көрсөтүшүн сунуш кыла алат.

VI-БӨЛҮК

23-берене

Ушул Конвенцияда эч нерсе:

а) мүчө-мамлекеттин мыйзамында; же

б) мындай мамлекет үчүн күчүнө ээ болгон кандайдыр бир башка эл аралык конвенцияда, келишимде же макулдашууда камтылышы мүмкүн болгон эркектер менен аялдардын ортосундагы тең укуктуулукка жетишүүгө көбүрөөк салым кошо турган кайсы-бир жоболорду козгобойт.

24-берене

Мүчө-мамлекеттер ушул Конвенцияда таанылган укуктарды толук ишке ашырууга жетишүү үчүн улуттук деңгээлдеги бардык чараларды колдонууга милдеттенишет.

25-берене

1. Ушул Конвенция баардык мамлекеттердин кол коюшу үчүн ачык.

2. Бириккен Улуттар Уюмунун Генералдык секретары ушул Конвенциянын сактоочусу болуп дайындалат.

3. Ушул Конвенция ратификацияланууга тийиш. Ратификациялоо грамоталары болсо Бириккен Улуттар Уюмунун Генералдык секретарына сактоого берилген.

4. Бул Конвенция ага бардык мамлекеттердин биригиши үчүн ачык. Бириккен Улуттар Уюмунун Генералдык секретарына биригүү тууралуу документти сактоого берүү жолу менен жүргүзүлөт.

26-берене

1. Бул Конвенция кайрадан карап чыгуу жөнүндө өтүнүч бардык убакытта баардык мүчөмамлекет аркылуу Бириккен Улуттар Уюмунун Генералдык секретарына жазуу жүзүндөгү билдирүү жолу менен берилет.

2. Бириккен Улуттар Уюмунун Генералдык Ассамблеясы, эгерде ал кандайдыр бир чаралардын колдонулушун зарыл деп тапса, анда өтүнүч жаатында кайсы чараларды колдонуу керектиги тууралуу чечим кабыл алынат.

27-берене

1. Ушул Конвенцияны Бириккен Улуттар Уюмунун Генералдык секретарына жыйырманчы ратификациялоо грамотасы же биригүү тууралуу документ сактоого берилгенден тартып отузунчу күнү күчүнө кирет.

2. Бул Конвенция ратификациялоочу же жыйырманчы ратификациялоо грамотасы же биригүү тууралуу документ сактоого берилгенден кийин ага кошулуучу ар бир мамлекет үчүн ушул Конвенция анын ратификациялоо грамотасы же биригүү тууралуу документ сактоого берилгенден тартып отузунчу күнү күчүнө кирет.

28-берене

1. Бириккен Улуттар Уюмунун Генералдык секретары ратификациялоо же биригүү учурунда мамлекеттер аркылуу жасаган эскертүүлөрдүн текстин алат жана бардык мамлекеттерге таратат.

2. Бул Конвенциянын максаттары жана маселелери менен шайкеш келбеген эскертүүгө жол берилбейт.

3. Эскертүүлөр Генералдык секретардын наамына багытталган тийиштүү билдирүү жол менен бардык убакта алынып ташталат. Генералдык секретарь бул тууралуу бардык мүчө-мамлекеттерге кабарлайт. Ал алынган күндөн тартып күчүнө кирет.

29-берене

1. Сүйлөшүүлөр жолу менен чечилбеген ушул конвенцияны түшүнүү же колдонуу боюнча эки же бир нече мүчө-мамлекеттердин ортосундагы бардык талашкан тараптардын биринин өтүнүчү боюнча арбитраждык чечмелөөгө берилет. Эгерде ал арыз берилген мөөнөттөн тартып алты айдын ичинде бир бүтүмгө келишпесе, эки тараптын кайсынысы гана болбосун ал талаш-тартыш соттун Статусуна ылайык арыз берүү жолу менен аталган талашты Эл аралык сотко бере алат.

2. Ар бир мүчө-мамлекет ушул Конвенцияга кол коюп же ратификациялаган, же болбосо ага биригип жаткан учурда өзүн ушул берененин 1-пунктунда камтылган милдеттерге байланыштуу эместиги жөнүндө билдире алат. Башка мүчө-мамлекеттер мындай эскертүү жасаган кайсы бир мүчө-мамлекетке карата ушул берененин көрсөтүлгөн пунктунан келип чыгуучу милдеттенмелерди мойнуна алышпайт.

3. Бул берененин 2-пунктуна ылайык эскертүү жасаган баардык мүчө-мамлекет каалаган убактысында Бириккен Улуттар Уюмунун Генералдык секретарына билдирүү жолу менен өзүнүн эскертүүсүн алып сала алат.

30-берене

Англис, араб, испан, кытай, орус жана француз тилдериндеги тексттери бирдей болуп саналган бул Конвенция Бириккен Улуттар Уюмунун Генералдык секретарына сактоого берилет.

Муну күбөлөндүрүш үчүн, буга тийиштүү түрдө ыйгарым укуктуу жактар бул Конвенцияга кол коюшту.

АЯЛДАРГА КАРАТА БАСМЫРЛООНУН БАРДЫК ТҮРЛӨРҮН ЖОЮУ ЖӨНҮНДӨ КОНВЕНЦИЯГА ФАКУЛЬТАТИВДИК ПРОТОКОЛ

1999-жыл 6-октябрь

Кыргыз Республикасы 2002-жылдын 23-апрелиндеги N72 КР Мыйзамы менен кошулган

Ушул Протоколдун катышуучу-мамлекеттери Бириккен Улуттар Уюмунун Уставы адамдын негизги укуктарына, беделине жана инсан катары баалуулугуна, эркектер менен аялдардын тең укуктуулугуна ишенгендиктерин кайрадан ырастаганын эске алып,

Адам укуктарынын жалпы декларациясы бардык адамдар өз беделинде жана укуктарында эркин жана тең укуктуу болуп жаралганын, жынысынын айырмачылыктарына кылбастан, Декларацияда жарыяланган бардык укуктарга жана эркиндиктерге ээ болууга тийиш экенин эске алып,

жынысынын негизинде басмырлоого тыюу салган адам укуктары жөнүндө эл аралык пактыларга жана адам укуктары боюнча башка эл аралык-укуктук документтерге шилтеме жасап,

ошондой эле катышуучу-мамлекеттер аялдарга карата басмырлоонун бардык түрлөрүн айыптап, аялдарга карата басмырлоону бардык тийиштүү ыкмалар менен токтоосуз жоюу саясатын жүргүзүүгө макулдугун берген Аялдарга карата басмырлоонун бардык түрлөрүн жоюу жөнүндө Конвенцияга ("Конвенция") шилтеме жасап,

аялдарга бардык адам укуктарын жана негизги эркиндиктерин толук жана бирдей берүүнү камсыз кылууга жана бул укуктар менен эркиндиктердин бузулушуна жол бербөө боюнча натыйжалуу чараларды көрүүгө чечкиндүүлүгүн ырастап,

төмөнкүлөргө макул болушту:

1-берене.

Ушул Протоколдун катышуучу-мамлекети ("Катышуучу-мамлекет") Аялдарга карата басмырлоону жоюу боюнча комитеттин ("Комитет") 2-беренеге ылайык берилген билдирүүлөрдү кабыл алууга жана кароого компетенциясы бар болгонун тааныйт.

2-берене.

Билдирүүлөрдү катышуучу-мамлекеттин Юрисдикциясындагы жеке адамдар же адамдардын топтору бере алышат же ошол катышуучу-мамлекет тарабынан Конвенцияда баяндалган укуктардын кайсы бири бузулганынан улам жабырлануучу болуп саналганын ырастагандардын атынан берсе болот. Эгерде билдирүүлөр жеке адамдардын же адамдардын тобунун атынан жөнөтүлсө, бул алардын макулдугу менен жасалууга тийиш. Бирок буга автор мындай макулдукту албастан жабырлануучулардын атынан жасаган иш-аракеттерин негиздеп берген учурлар кирбейт.

3-берене.

Билдирүүлөр жазуу жүзүндө берилет жана анонимдүү болбошу керек. Эгерде билдирүү ушул Протоколдун катышуучусу болуп саналбаган Конвенциянын Катышуучу-мамлекетине тиешелүү болсо, Комитет андай билдирүүлөрдү кабыл албайт.

4-берене.

1. Бардык жеткиликтүү болгон ички укуктук коргоо каражаттарын колдонуу жүйөсүз создуктурулган же каалаган жыйынтыкты бериши күмөн болгон учурларды кошпогондо, Комитет мындай укуктук коргоо каражаттарынын баары толук колдонулганына ынанмайынча билдирүүлөрдү карабайт.

2. Комитет билдирүүнү алгылыксыз деп төмөнкү учурларда жарыялайт:

i) ушул эле маселе Комитет тарабынан буга чейин каралса же эл аралык те-риштирүүнүн же жөнгө салуунун башка жол-жобосуна ылайык каралса же азыркы учурда да каралып жатса;

ii) бул Конвенциянын жоболоруна шайкеш келбесе;

iii) ачыктан-ачык эле негизсиз болсо же жүйөлөр жетишсиз болсо;

iv) мындай билдирүүнү берүү укугу кыянаттык менен пайдаланылса;

v) билдирүүнүн предмети болгон фактылар ушул протокол тийиштүү Катышуучу-мамлекет үчүн күчүнө киргенге чейин орун алса, бирок буга ушул фактылар айтылган күндөн кийин да орун алган учурлар кирбейт.

5-берене.

1. Билдирүүнү алгандан кийин жана анын маңызы боюнча чечим кабыл алганга чейин каалаган убакта Комитет өтүнүчтү тез арада карап чыгышы үчүн тийиштүү Катышуучу-мамлекетке кайрыла алат. Мындай иш-аракет болду деп болжолдонуп жаткан укук бузуунун жабырлануучусуна же жабырлануучуларына ыктымал орду толгус зыян келтир-рип албоо үчүн зарыл болгон убактылуу чараларды көрүү максатында жасалат.

2. Эгерде Комитет ушул берененин 1-пунктуна ылайык өзүнүн дискрециялык уку-гун жүзөгө ашырса, бул ошол билдирүүнүн алгылыктуулугу же маңызы боюнча чечим кабыл алганын билдирбейт.

6-берене.

1. Комитет билдирүүнү тиешелүү Катышуучу-мамлекетке берүү үчүн алгылыксыз деп эсептеген учурларды кошпогондо жана адам же адамдар өз аты-жөнүн ошол Ка-тышуучу-мамлекетке ачык айтууга макул болгон шартта, Комитет ага ушул протоколго ылайык жөнөтүлгөн ар кандай билдирүүнү тиешелүү Катышуучу-мамлекетке жашыруун тартипте жеткирет.

2. Билдирүүнү алган Катышуучу-мамлекет алты айдын ичинде Комитетке бул ма-селени тактаган жазуу жүзүндөгү түшүндүрмөлөрдү же билдирүүлөрдү жана эгерде алар бар болсо, ошол Катышуучу-мамлекет көргөн чаралар жөнүндө маалыматтарды берет.

7-берене.

1. Комитет ушул Протоколго ылайык келип түшкөн билдирүүлөрдү, эгерде мындай маалымат кызыкдар тараптарга өткөрүлүп берилген болсо, жеке адамдар же адамдар-дын топтору же тиешелүү Катышуучу-мамлекет тарабынан берилген бардык маалымат-тардын негизинде карайт.

2. Ушул Протоколго ылайык келип түшкөн билдирүүлөрдү кароодо Комитет жа-бык жыйналыш өткөрөт.

3. Билдирүү менен таанышып чыккандан кийин Комитет билдирүү боюнча өзүнүн пикирлерин эгерде бар болсо, өз сунуштары менен бирге тийиштүү тараптарга берет.

4. Катышуучу-мамлекет Комитеттин пикирлерин, эгерде бар болсо, анын су-нуштары менен бирге тийиштүү түрдө эске алат жана Комитетке алты айдын ичинде жазуу жүзүндөгү жоопту, анын ичинде Комитеттин пикирлерин жана сунуштарын эске алуу менен кабыл алынган ар кандай чаралар жөнүндө маалыматты берет.

5. Комитет Катышуучу-мамлекетке анын көз караштарына же сунуштарына жооп катары Катышуучу-мамлекет тарабынан көрүлгөн ар кандай чаралар жөнүндө кошумча маалыматты, анын ичинде эгерде Комитет туура деп эсептесе, Катышуучу-мамлекеттин Конвенциянын 18-беренесине ылайык тапшырган кийинки баяндамаларында пикир-лерди берүүнү сунуш кыла алат.

8-берене.

1. Эгерде Комитет Катывуучу-мамлекет Конвенцияда баяндалган укуктарды олуттуу же системалуу түрдө тастыктаган ишенимдүү маалыматты алса, Комитет Катывуучу-мамлекетке маалыматты иликтөөдө кызматташтыкты жана ушуга байланыштуу тиешелүү маалыматка пикирин айтууну сунуштайт.

2. Кызыкдар Катывуучу-мамлекет тарабынан берилиши мүмкүн болгон ар кандай сын-пикирлерди, ошондой эле колунда болгон башка ар кандай ишенимдүү маалыматты эске алуу менен Комитет иликтөө жүргүзүп, Комитетке чукул арада баяндама бере турган өзүнүн бир же бир нече мүчөсүн дайындай алат. Бул иштер орундуу болгон учурда жана Катывуучу-мамлекеттин макулдугу бар болсо, иликтөө иштерине Катывуучу-мамлекеттин аймагына баруу да кириши мүмкүн.

3. Мындай иликтөөнүн жыйынтыктары менен таанышып чыккандан кийин Комитет бул жыйынтыктарды ар кандай сын-пикирлер жана сунуштар менен бирге тиешелүү Катывуучу-мамлекетке жөнөтөт.

4. Комитет жиберген жыйынтыктарды, сын-пикирлерди жана сунуштамаларды алган учурдан тартып алты айдын ичинде тийиштүү Катывуучу-мамлекет ага өзүнүн сын-пикирлерин берет.

5. Мындай иликтөө купуя түрдө жүргүзүлөт жана бул иштин бардык этаптарында ошол Катывуучу-мамлекет менен кызматташууга умтулуу керек.

9-берене.

1. Комитет тийиштүү Катывуучу-мамлекетке Конвенциянын 18-беренесине ылайык берилген баяндамага ушул Протоколдун 8-беренесине ылайык жүргүзүлгөн иликтөөгө байланыштуу көрүлгөн ар кандай чаралар тууралуу кенен маалыматты кошууну сунуштай алат.

2. Зарыл болгон учурда, 8.4-беренедө көрсөтүлгөн алты айлык мөөнөт аяктагандан кийин Комитет тийиштүү Катывуучу-мамлекетке мындай иликтөөгө байланыштуу көрүлгөн чаралар жөнүндө маалымат берүүнү сунуштай алат.

10-берене.

1. Ар бир Катывуучу-мамлекет ушул Протоколго кол коюу же ратификациялоо жана ага кошулуу учурунда 8-9-беренелерде каралган Комитеттин компетенциясын тааныбай тургандыгын билдире алат.

2. Ушул берененин 1-пунктуна ылайык билдирүү жасаган ар кайсы Катывуучу-мамлекет каалаган убакытта Башкы катчыны кабарландыруу жолу менен ал билдирүүнү чакыртып ала алат.

11-берене.

Катывуучу-мамлекет ушул Протоколдун алкагында Комитетке кайрылуунун натыйжасында анын юрисдикциясындагы адамдар катаал мамилеге же коркутууларга дуушар болбошу үчүн бардык тийиштүү чараларды көрөт.

12-берене.

Конвенциянын 21-беренесине ылайык, Комитет өзүнүн жылдык баяндамасына өз ишмердигин ушул Протоколго ылайык жүргүзгөнү жөнүндө кыскача отчетту кошот.

13-берене.

Ар бир Катывуучу-мамлекет Конвенцияны жана ушул Протоколду кеңири жайылтууга жана ачык жарыялоого, ошондой эле Комитеттин көз караштары жана сунуштары жөнүндө маалыматка, атап айтканда, ошол Катывуучу-мамлекетке тиешелүү маселелер боюнча маалыматка жетүү ишин жеңилдетүүгө милдеттенет.

14-берене.

Комитет ушул Протоколго ылайык аныкталган функцияларды аткарууда сакталууга тийиш болгон өзүнүн жол-жоболорунун эрежелерин иштеп чыгат.

15-берене.

1. Ушул Протокол Конвенцияга кол койгон, ратификациялаган же ага кошулган бардык мамлекеттердин кол коюусу үчүн ачык.

2. Ушул Протокол Конвенцияны ратификациялаган же ага кошулган ар кандай мамлекет тарабынан ратификацияланууга тийиш. Ратификациялык грамоталар Бириккен Улуттар Уюмунун Башкы катчысына сактоого тапшырылат.

3. Ушул Протокол Конвенцияны ратификациялаган же ага кошулган бардык мамлекеттердин кошулуусу үчүн ачык.

4. Кошулуу Бириккен Улуттар Уюмунун Башкы катчысына кошулуу жөнүндө документти сактоого берүү жолу менен ишке ашырылат.

16-берене.

1. Ушул Протокол Бириккен Улуттар Уюмунун Башкы катчысына онунчу ратификациялык грамота же кошулуу жөнүндө документ сактоого берилген күндөн үч ай өткөндөн кийин күчүнө кирет.

2. Ушул Протокол күчүнө киргенден кийин аны ратификациялаган же ага кошулган ар бир мамлекет үчүн бул Протокол өзүнүн ратификациялык грамотасы же кошулуу жөнүндө документ сактоого берилген күндөн тартып үч айдан кийин күчүнө кирет.

17-берене.

Бул Протоколдо эскертмелерге жол берилбейт.

18-берене.

1. Ар бир Катышуучу-мамлекет ушул Протоколго түзөтүүнү сунуш кылып, аны Бириккен Улуттар Уюмунун Башкы катчысына бере алат. Андан кийин Башкы катчы ар кандай сунушталган түзөтүүлөрдү Катышуучу-мамлекеттерге жиберип, эгерде алар бул сунушту кароо жана ал боюнча добуш берүү үчүн Катышуучу-мамлекеттердин конференциясын чакырууну жактаса, кабар берүүнү өтүнөт. Эгерде Катышуучу-мамлекеттердин үчтөн биринен кем эмеси мындай конференцияны чакырууну жактаса, Башкы катчы конференцияны Бириккен Улуттар Уюмунун эгидасы алдында чакырат. Ушул конференцияга жана добуш берүүгө катышкан Катышуучу-мамлекеттердин көпчүлүгү тарабынан кабыл алынган ар кандай түзөтүүлөр Бириккен Улуттар Уюмунун Башкы Ассамблеясынын бекитүүсүнө берилет.

2. Бириккен Улуттар Уюмунун Башкы Ассамблеясы жактырып, өздөрүнүн конституциялык жол-жоболоруна ылайык ушул Протоколдун Катышуучу-мамлекеттеринин үчтөн экисинин көпчүлүк добушу менен кабыл алынгандан кийин түзөтүүлөр күчүнө кирет.

3. Түзөтүүлөр күчүнө киргенден кийин, ошол түзөтүүлөрдү кабыл алган Катышуучу-мамлекеттер үчүн милдеттүү болуп калат, ал эми калган Катышуучу-мамлекеттер үчүн ушул Протоколдун жоболору жана алар кабыл алган бардык буга чейинки түзөтүүлөр милдеттүү бойдон калат.

19-берене.

1. Ар бир Катышуучу-мамлекет Бириккен Улуттар Уюмунун Башкы катчысынын атына кат жүзүндө билдирүү жөнөтүү аркылуу ушул Протоколду каалаган убакта денонсациялай алат. Денонсация Башкы катчы кабарламаны алган күндөн алты ай өткөндөн кийин күчүнө кирет.

2. Денонсациялоо күчүнө кирген күнгө чейин 2-беренеге ылайык берилген билдирүүлөргө же денонсациялоо күнүнө чейин 8-беренеге ылайык башталган иликтөөлөргө карата ушул Протоколдун жоболорун колдонууну улантууга тоскоолдук кылбайт.

20-берене.

Бириккен Улуттар Уюмунун Башкы катчысы бардык мамлекеттерди:

- a) ушул Протоколго ылайык кол коюу, ратификациялоо жана кошулуу жөнүндө;
- b) ушул Протоколдун күчүнө кирген күнү жана 18-беренеге ылайык ар кандай түзөтүүлөр жөнүндө;
- c) 19-беренеге ылайык ар кандай денонсациялоо жөнүндө маалымдайт.

21-берене.

1. Араб, кытай, англис, француз, орус жана испан тилдериндеги тексттери башташ болуп саналган бул Протокол Бириккен Улуттар Уюмунун архивине сактоого берилет.

2. Бириккен Улуттар Уюмунун Башкы катчысы ушул Протоколдун күбөлөндүрүлгөн көчүрмөлөрүн Конвенциянын 25-беренесинде көрсөтүлгөн бардык мамлекеттерге жөнөтөт.

ЭЛ АРАЛЫК КЕЛИШИМДЕРДИН УКУГУ ЖӨНҮНДӨ ВЕНА КОНВЕНЦИЯСЫ

1969-жылдын 23-майы

Кыргыз Республикасы 1997-жылдын 5-июлундагы № 49 КР Мыйзамына ылайык Конвенцияга кошулган

Ушул Конвенцияга катышкан мамлекеттер,
эл аралык мамилелер тарыхындагы келишимдердин ең маанилүү ролун эске алып,

алардын мамлекеттик жана коомдук түзүлүштөрүндөгү айырмачылыктарынан көз карандысыз улуттар ортосундагы тынч кызматташтыкты өнүктүрүү каражаты жана эл аралык укуктун булагы катары келишимдердин өсүп бараткан маанисин таанып,

эркин макулдук жана ак ниеттүүлүк принциптери жана *pacta sunt servanda* ченеми жалпы таанылганын белгилеп,

келишимдерге тиешелүү талаштар, башка эл аралык талаштар сыяктуу эле, тынч каражаттар менен гана адилеттүүлүк жана эл аралык укук принциптерине ылайык чечилиши керектигин ырастап,

Бириккен Улуттардын элдеринин келишимдерден келип чыккан милдеттенмелерге карата адилеттүүлүк жана сый-урмат сакталган шарттарды түзүүгө багытталган чечкиндүүлүгүн эске салып,

тең укуктуулук жана элдердин өзүн өзү аныктоо, суверендүү теңдик жана бардык мамлекеттердин көз карандысыздыгы, мамлекеттин ички иштерине кийлигишпөө, күч менен коркутууга же аны колдонууга тыюу салуу жана бардыгы үчүн адам укуктарын жана негизги эркиндиктерин жалпы урматтоо жана сактоо принциптери сыяктуу, Бириккен Улуттар Уюмунун Уставында камтылган, эл аралык укук принциптерин эске алып,

ушул Конвенцияда ишке ашырылган келишимдердин укуктарын кодификациялоо жана прогрессивдүү өнүктүрүү Бириккен Улуттар Уюмунун Уставында көрсөтүлгөн максаттарга жетүүгө, атап айтканда эл аралык тынчтыкты жана коопсуздукту сактоого, элдер ортосунда достук мамилелерди өнүктүрүүгө жана алардын бири-бири менен кызматташтыгын жүзөгө ашырууга шарт түзө турганын божомолдоп,

ушул Конвенциянын жоболору менен чечилбеген маселелерди мурдагыдай эле кадимки эл аралык укук ченемдери жөнгө сала турганын ырастап,

төмөндөгүлөр жөнүндө макулдашышты:

I-бөлүк. Киришүү

1-берене. Ушул Конвенцияны колдонуу чөйрөсү

Ушул Конвенция мамлекеттер ортосундагы келишимдерге карата колдонулат.

2-берене. Терминдерди колдонуу

1. Бул Конвенциянын максаттары үчүн:

а) «Келишим» мындай макулдашуу бир документте, эки же бир нече өз ара байланыштуу документтерде камтылганынан көз карандысыз, ошондой эле анын конкреттүү аталыштарынан көз карандысыз, мамлекеттер ортосунда жазуу түрүндө түзүлүүчү жана эл аралык укук менен жөнгө салынуучу эл аралык макулдашууну түшүндүрөт;

b) «Ратификациялоо», «кабыл алуу», «бекитүү» жана «кошулуу» учурга жараша, ал аркылуу мамлекет эл аралык өңүттө келишимдин өзү үчүн милдеттүүлүгүнө макулдугун билдирген, мындай аталышка ээ болгон эл аралык актыны түшүндүрөт;

c) «Ыйгарым укуктар» мамлекеттин компетенттүү органынан чыгуучу документти түшүндүрөт жана ал аркылуу бир же бир нече адам сүйлөшүүлөрдү жүргүзүү, келишимдин текстин кабыл алуу же анын аутенттүүлүгүн аныктоо, бул мамлекеттин келишимдин ал үчүн милдеттүүлүгүнө макулдугун билдирүү максатында же келишимге тиешелүү кайсыл болбосун башка актыны жасоо максатында бул мамлекетти өкүлдөөгө дайындалат;

d) «Эскертме» келишимге кол коюуда, ратификациялоодо, кабыл алууда же бекитүүдө же ага кошулууда мамлекет тарабынан жасалган кандай болбосун туюндурмадагы жана кандай болбосун аталыштагы, ал аркылуу ушул мамлекетке карата колдонууда келишимдин белгилүү бир жоболорунун юридикалык күчүн жокко чыгарууну же өзгөртүүнү каалаган бир тараптуу билдирүүнү түшүндүрөт;

e) «Сүйлөшүүлөргө катышкан мамлекет» - келишимдин текстин түзүүгө жана кабыл алууга катышкан мамлекетти түшүндүрөт;

f) «Келишим түзүүчү мамлекет» - келишим күчүнө киргенинен же кирбегенинен көз карандысыз, ал үчүн келишимдин милдеттүүлүгүнө макул болгон мамлекетти түшүндүрөт;

g) «Катышуучу» - келишимдин милдеттүүлүгүнө макулдук берген жана ал үчүн келишим күчүндө болгон мамлекетти түшүндүрөт;

h) «Үчүнчү мамлекет» - келишимдин катышуучусу болуп саналбаган мамлекетти түшүндүрөт;

i) «Эл аралык уюм» - өкмөттөр аралык уюмду түшүндүрөт.

2. Ушул Конвенцияда терминдерди колдонууга тиешелүү 1-пункттун жоболору, кайсыл болбосун мамлекеттин ички укугунда бул терминдердин же аларга берилген маанилердин колдонулушуна таасирин тийгизбейт.

3-берене. Ушул Конвенцияны колдонуу чөйрөсүнө кирбеген, эл аралык макулдашуулар

Ушул Конвенция мамлекеттердин жана эл аралык укуктун башка субъекттеринин ортосунда же эл аралык укуктун башка субъекттеринин ортосунда түзүлгөн эл аралык макулдашууларга карата жана жазуу түрүндөгү эмес эл аралык макулдашууларга карата колдонулбай турган факты төмөндөгүлөргө таасирин тийгизбейт:

a) мындай макулдашуулардын юридикалык күчүнө;

b) ушул Конвенциядан көз карандысыз, эл аралык укуктун негизинде алар таасирине кабылган, ушул Конвенцияда берилген кайсыл болбосун ченемдерди колдонууга;

c) эл аралык укуктун башка субъекттери дагы катышуучусу болуп саналган эл аралык макулдашуунун алкагында, мамлекеттердин өз ара мамилелерине карата ушул Конвенцияны колдонууга.

4-берене. Ушул Конвенция кайтарып күчкө ээ эмес

Конвенцияга көзкарандысыз, эл аралык укуктун күчү менен келишим туура келген ушул Конвенцияда баяндалган кайсыл болбосун ченемдерди колдонуу үчүн зыян келтирбестен, бул мамлекеттерге карата ал күчүнө киргенден кийин мамлекеттер ортосунда түзүлгөн келишимдерге гана колдонулат.

5-берене. Эл аралык уюмдарды түзүү боюнча келишимдер жана эл аралык уюмдун алкагында кабыл алынган келишимдер

Ушул Конвенция эл аралык уюмдун тиешелүү эрежелерине зыян келтирүүсүз, эл аралык уюмдун түзүүчү актысы болуп саналган кайсыл болбосун келишимге жана эл аралык уюмдун алкагында кабыл алынган кандай болбосун келишимге карата колдонулат.

II бөлүк. Келишимдерди түзүү жана алардын күчүнө кирүүсү

1-бөлүм. Келишимдерди түзүү

6-берене. Мамлекеттин келишимдерди түзүүгө укук жөндөмдүүлүгү

Ар бир мамлекет келишимдерди түзүү укук жөндөмдүүлүгүнө ээ.

7-берене. Ыйгарым укуктар

1. Келишимдин текстин кабыл алуу же анын аутенттүүлүгүн белгилөө максатында, же болбосо келишимдин милдеттүүлүгүнө мамлекеттин макулдугун билдирүү максатында, кайсыл бир адам мамлекетти өкүлдөөчү деп эсептелет, эгерде:

а) ал тиешелүү ыйгарым укуктарды көрсөтсө; же

б) тиешелүү мамлекеттердин практикасынан улам же башка жагдайлардан улам, алар мындай адамды бул максаттар үчүн мамлекетти өкүлдөөчү катары караганы жана ыйгарым укуктарды көрсөтүүнү талап кылбаганы көрүнүп турса.

2. Төмөндөгү жактар алардын функциясына жараша ыйгарым укуктарды көрсөтүү зарылчылыгы жок өз мамлекетинин өкүлү катары эсептелет:

а) мамлекет башчылары, өкмөт башчылары жана тышкы иштер министрлери – келишим түзүүгө тиешелүү бардык актыларды жасоо максатында;

б) дипломатиялык өкүлчүлүктөрдүн башчылары – аккредитациялоочу мамлекеттин жана алар аккредитацияланган мамлекеттин ортосундагы келишимдин текстин кабыл алуу максатында;

с) мамлекеттер тарабынан аларды эл аралык конференцияларда же эл аралык уюмдарда, же анын органдарынын биринде – мындай конференцияда, мындай уюмда же мындай органда келишимдин текстин кабыл алуу максатында ыйгарым укук берилген өкүлдөр.

8-берене. Ыйгарым укуксуз жасалган актыны андан ары ырастоо

7-берененин негизинде бул максатта мамлекеттик өкүлдөөгө ыйгарым укуктуу деп эсептелбей турган адам тарабынан жасалган келишимди түзүүгө тиешелүү акты эгерде ал бул мамлекет тарабынан андан ары ырасталбаса, юридикалык мааниге ээ болбойт.

9-берене. Текстти кабыл алуу

1. Келишимдин тексти 2-пунктта каралган учурлардан тышкары, аны түзүүгө катышкан бардык мамлекеттердин макулдугу боюнча кабыл алынат.

2. Келишимдин тексти эл аралык конференцияда, катышкан жана добуш берген мамлекеттердин үчтөн экисинин ал үчүн добуш берүүсү аркылуу кабыл алынат, эгерде ошол эле көпчүлүк добуш менен алар башкача эреже кабыл алууну чечпесе.

10-берене. Тексттин аутенттүүлүгүн аныктоо

Келишимдин тексти төмөнкү учурларда аутенттүү жана акыркы болот:

а) ушул текстте каралышы мүмкүн болгон же аны түзүүгө катышкан мамлекеттер ортосунда макулдашылган жол-жоболорду колдонуунун натыйжасында; же

b) мындай жол-жобо жок болгондо – кол коюу, ad referendum кол коюу же бул мамлекеттеринин өкүлдөрүнүн келишимдин текстин же ушул текстти камтыган, конференциянын корутунду актысын парафирлөөсү аркылуу.

11-берене. Келишимдин милдеттүүлүгүнө макулдук билдирүү ыкмалары

Мамлекеттин ал үчүн келишимдин милдеттүүлүгүнө макулдугу келишимге кол коюу, келишимди түзгөн документтерди алмашуу, келишимди ратификациялоо, аны кабыл алуу, бекитүү, ага кошулуу же макулдашылган кайсыл болбосун башка жол менен билдирилет.

12-берене. Кол коюу менен билдирилген келишимдин милдеттүүлүгүнө макулдук

1. Мамлекеттин ал үчүн келишимдин милдеттүүлүгүнө макулдугу мамлекеттин өкүлүнүн келишимге кол коюусу аркылуу билдирилет, эгерде:

- a) келишим кол коюу мындай күчкө ээ болоорун караса;
- b) сүйлөшүүлөргө катышкан мамлекеттердин кол коюу мындай күчкө ээ болушу керектиги жөнүндө макулдашуусу болсо; же
- c) мамлекеттин кол коюуга мындай күчтү берүү ниети анын өкүлүнүн ыйгарым укуктарынан келип чыкса же сүйлөшүүлөр убагында билдирилсе.

2. 1-пункттун максаттары үчүн:

- a) текстти парафирлөө келишимге кол коюуну түшүндүрөт, эгерде сүйлөшүүлөргө катышкан мамлекеттер ушундай макулдашканы аныкталса;
- b) мамлекеттин өкүлүнүн келишимге ad referendum кол коюусу, эгерде ал ушул мамлекет тарабынан ырасталса, келишимге акыркы кол коюуну түшүндүрөт.

13-берене. Келишимди түзгөн документтерди алмашуу аркылуу билдирилген келишимдин милдеттүүлүгүнө макулдук

Мамлекеттердин алар алмашкан документтерден турган келишимдин алар үчүн милдеттүүлүгүнө макулдугу ушундай алмашуу аркылуу билдирилет, эгерде:

- a) бул документтер алардын ортосундагы алмашуу ушундай күчкө ээ болоорун караса; же
- b) документтерди алмашуу ушундай күчкө ээ болушу керектиги жөнүндө бул мамлекеттер башкача жол менен макулдашканда.

14-берене. Ратификациялоо, кабыл алуу же бекитүү менен билдирилген келишимдин милдеттүүлүгүнө макулдук

Мамлекеттин ал үчүн келишимдин милдеттүүлүгүнө макулдугу ратификациялоо менен билдирилет, эгерде:

- a) келишим мындай макулдук ратификациялоо менен билдириле турганын караса;
- b) сүйлөшүүлөргө катышкан мамлекеттер ратификациялоо зарылчылыгы жөнүндө башка жолдор менен макулдашканы аныкталса;
- c) мамлекеттин өкүлү ратификациялоо шарты менен келишимге кол койсо; же
- d) мамлекеттин ратификациялоо шартында келишимге кол коюу ниети анын өкүлүнүн ыйгарым укуктарынан келип чыкса же сүйлөшүүлөр убагында билдирилсе.

2. Мамлекеттин ал үчүн келишимдин милдеттүүлүгүнө макулдугу кабыл алуу же бекитүү менен билдирилет, мындай учурда ратификациялоого карата колдонулгандай эле шарттар колдонулат.

15-берене. Кошулуу менен билдирилген келишимдин милдеттүүлүгүнө макулдук Мамлекеттин ал үчүн келишимдин милдеттүүлүгүнө макулдугу кошулуу менен билдирилет, эгерде:

- а) келишим мындай макулдук кошулуу менен билдириле турганын караса;
- б) сүйлөшүүлөргө катышкан мамлекеттер мындай макулдук кошулуу аркылуу бул мамлекет тарабынан билдирилиши керектигин башка жолдор менен макулдашканы аныкталса; же
- с) бардык катышуучулар мындай макулдук бул мамлекеттин кошулуусу менен билдирилиши мүмкүн экенин андан ары макулдашышса.

16-берене. Ратификациялык грамоталар жана документтерди кабыл алуу, бекитүү же кошулуу же депонирлөө жөнүндө документтер менен алмашуу

Эгерде келишим менен башкасы каралбаса, анда ратификациялык грамоталар, кабыл алуу, бекитүү же кошулуу жөнүндө документтер төмөндөгү учурлардан тартып мамлекеттин ал үчүн келишимдин милдеттүүлүгүнө макулдугун түшүндүрөт:

- а) макулдашкан мамлекеттер ортосунда алар менен алмашуусу;
- б) депозитарийде депонирлөө; же
- с) алар жөнүндө макулдашкан мамлекеттерге же депозитарийге кабарлоо, эгерде ушундай макулдашуулар болсо.

17-берене. Келишимдин бир бөлүгүнүн милдеттүүлүгүнө жана ар кандай жоболорду тандоого макулдук

1. 19-23-беренелерге зыян келтирбестен, мамлекеттин ал үчүн келишимдин бир бөлүгүнүн милдеттүүлүгүнө макулдугу, келишим менен буга жол берилген учурда гана же башка макулдашкан мамлекеттер буга макул болгондо гана күчкө ээ болот.

2. Ар кандай жоболорду тандоого жол берген келишимде, мамлекеттин ал үчүн келишимдин милдеттүүлүгүнө макулдугу бул жоболордун кайсынысына макулдук тиешелүү экени ачык көрсөтүлгөн учурда гана күчкө ээ болот.

18-берене. Келишим күчүнө киргенге чейин анын объекти жана максатынан ажыратпоо милдети

Мамлекет келишимди анын объекти жана максатынан ажырата турган иш-аракеттерде карманууга милдеттүү, эгерде:

- а) ал ушул келишимдин катышуучусу болбоо ниетин ачык билдиргенге чейин, ратификациялоо, кабыл алуу же бекитүү шарты менен келишимге кол койсо же келишимди түзгөн документтер менен алмашса; же
- б) ал келишим күчүнө киргенге чейин жана мындай күчүнө кирүү ашыкча кечиктирилбеген шартта, ал үчүн келишимдин милдеттүүлүгүнө макулдугун билдирсе.

2-бөлүм: Эскертмелер

19-берене Эскертмелерди түзүү

Мамлекет келишимге кол коюуда, ратификациялоодо, кабыл алууда же бекитүүдө же ага кошулууда эскертме түзө алат, төмөндөгү учурлардан тышкары:

- а) келишим менен мындай эскертмеге тыюу салынса;
- б) келишим белгилүү бир эскертмелерди гана жасоого болоорун карап, алардын катарына мындай эскертме кирбесе; же
- с) «а» жана «б» пункттарынын аракетине кирбеген учурларда, — эскертме келишимдин объекти жана максаттары менен шайкеш келбегенде.

20-берене. Эскертмелерди кабыл алуу жана аларга каршы пикир билдирүү

1. Келишим менен анык түрдө уруксат берилген эскертме, эгерде келишим мындай кабыл алууну карабаса, башка макулдашкан мамлекеттердин андан ары кабыл алуусун талап кылбайт.

2. Сүйлөшүүлөргө катышкан мамлекеттердин саны чектелүү болгондугунан улам жана келишимдин объекти жана максатынан улам, келишимди анын бардык катышуучуларынын ортосунда колдонуу ар бир катышуучунун ал үчүн келишимдин милдеттүүлүгүнө макулдугу үчүн олуттуу шарт болуп саналганы белгилүү болсо, анда эскертме аны бардык катышуучулардын кабыл алуусун талап кылат.

3. Келишим эл аралык уюмдун түзүүчү акты болуп саналган учурда жана эгерде анда башкача каралбаса, эскертме бул уюмдун компетенттүү органы тарабынан аны кабыл алууну талап кылат.

4. Жогоруда келтирилген пункттарга кирбеген учурларда жана келишим башкача карабаса:

а) башка келишим түзүүчү мамлекеттин эскертмени кабыл алуусу эгерде келишим күчүндө болсо же ал бул мамлекеттер үчүн күчүнө киргенде, эскертмени түзгөн мамлекетти эскертмени кабыл алган мамлекетке карата ушул келишимдин катышуучусу кылат;

б) башка келишим түзүүчү мамлекеттин эскертмеге каршы пикир билдирүүсү эгерде эскертмеге каршылык билдирген мамлекет каршы ниети жөнүндө ачык билдирбесе, эскертмеге каршылык билдирген мамлекеттин жана эскертмени түзгөн мамлекеттин ортосунда келишимдин күчүнө кирүүсүнө тоскоолдук кылбайт;

в) мамлекеттин ал үчүн келишимдин милдеттүүлүгүнө макулдугун билдирген жана эскертмени камтыган акты башка келишим түзүүчү мамлекеттердин кеминде бирөө бул эскертмени кабыл алаары менен күчүнө кирет.

5. Бул 2 жана 4-пункттарга тиешелүү болгондуктан жана келишимде башкача шарттар каралбаса, эскертме - эгерде ал келишимдин катышуучусу мындай эскертме жөнүндө маалымат алгандан кийин он эки айлык мезгилдин акырына чейин, же ал үчүн келишимдин милдеттүүлүгүнө макулдугун билдирген күнгө чейин (бул күндөрдүн кайсынысы кечирээк бүтөр күнүнө чейин болуп саналаарына жараша) ага каршы каршылык билдирбесе, мамлекет тарабынан кабыл алынды деп эсептелет.

21-берене. Эскертмелердин юридикалык кесепеттери жана эскертмелерге каршы пикир билдирүү

1. 19, 20 жана 23-беренелерге ылайык башка катышуучуга карата колдонулган эскертме:

а) эскертме жасаган мамлекет үчүн башка катышуучу менен анын мамилелеринде эскертменин колдонуу чөйрөсүнүн чектеринде, эскертмеге тиешелүү болгон келишимдин жоболорун өзгөртөт; жана

б) башка катышуучу үчүн анын эскертме жасаган мамлекет менен мамилелеринде көрсөтүлгөн жоболорду ошол эле ченемде өзгөртөт.

2. Эскертме башка катышуучулар үчүн алардын өз ара мамилелеринде келишимдин жоболорун өзгөртпөйт.

3. Эгерде эскертмеге каршы пикир билдирген мамлекет өзүнүн жана эскертме жасаган мамлекеттин ортосунда келишимдин күчүнө кирүүсүнө каршы пикир билдирбеген болсо, анда эскертме тиешелүү болгон жоболор мындай эскертменин колдонуу чөйрөсүнүн чектеринде бул эки мамлекет ортосунда колдонула алынбайт.

22-берене. Эскертмелерди алып салуу жана эскертмелерге каршы пикир билдирүү

1. Эгерде келишимде башкача каралбаса, эскертме кайсыл болбосун убакта алынып салышы мүмкүн жана аны алып салуу үчүн эскертмени кабыл алган мамлекеттин макулдугу талап кылынбайт.

2. Эгерде келишимде башкача каралбаса, эскертмеге каршы пикир билдирүү кайсыл болбосун убакта алып салынышы мүмкүн.

3. Эгерде келишимде башкача каралбаса же башкача жол менен шартталбаса:

а) эскертмени алып салуу башка келишим түзүүчү мамлекетке карата ал бул тууралуу кабарлоо алгандан кийин гана күчүнө кирет;

б) эскертмеге каршы пикирди алып салуу эскертмени түзгөн мамлекет бул тууралуу кабарлоо алгандан кийин гана күчүнө кирет.

23-берене. Эскертмелерге тиешелүү жол-жобо

1. Эскертме, эскертмеге ачык билдирилген макулдук жана эскертмеге каршы пикир билдирүү жазуу түрүндө жасалып жана келишим түзүүчү мамлекеттерге жана келишимдин катышуучусу болууга укуктуу башка мамлекеттерге маалымдалышы керек.

2. Эгерде эскертме ратификациялоого, кабыл алууга же бекитүүгө жаткан келишимге кол коюучурунда жасалса, ал эскертме жасаган мамлекет тарабынан ал үчүн келишимдин милдеттүүлүгүнө макулдугун билдирүүдө расмий түрдө ырасталышы керек. Мындай учурда эскертме аны ырастаган күнү жасалган деп эсептелет.

3. Эскертме менен ачык билдирилген макулдук же эскертмеге каршы пикир билдирүү, эскертмени ырастаганга чейин айтылса, ырастоону талап кылышпайт.

4. Эскертмени же эскертмеге каршы пикир билдирүүнү алып салуу жазуу түрүндө жүзөгө ашырылышы тийиш.

3-бөлүм: Келишимдердин күчүнө кирүүсү жана аларды убактылуу колдонуу

24-берене. Күчүнө кирүү

1. Келишим келишимдин өзүндө каралган же сүйлөшүүлөргө катышкан мамлекеттер ортосунда макулдашылган тартипте жана мөөнөттө күчүнө кирет.

2. Мындай жобо же макулдашуу жок болсо, келишим сүйлөшүүгө катышкан бардык мамлекеттер алар үчүн келишимдин милдеттүүлүгүнө макулдугун билдиргенден кийин күчүнө кирет.

3. Эгерде мамлекеттин ал үчүн келишимдин милдеттүүлүгүнө макулдугу келишим күчүнө киргенден кийинки мөөнөткө белгиленсе, анда келишим, эгерде келишимде башкача каралбаса, бул мамлекет үчүн ушул мөөнөттө күчүнө кирет.

4. Анын текстинин аутенттүүлүгүн аныктоо, мамлекеттин ал үчүн келишимдин милдеттүүлүгүнө макулдугун билдирүү, келишимдин, эскертмелердин күчүнө кирүү тартиби же мөөнөтү, депозитарийдин функциялары жана келишим күчүнө киргенге чейин пайда болгон башка маселелерди жөнгө салган келишимдин жоболору келишимдин текстин кабыл алган учурдан тартып колдонулат.

25-берене. Убактылуу колдонуу

1. Келишим же келишимдин бир бөлүгү келишим күчүнө киргенге чейин убактылуу колдонулат, эгерде:

а) бул келишимдин өзүндө каралса; же

б) сүйлөшүүлөргө катышкан мамлекеттер башкача жолдор менен бул тууралуу макулдашса.

2. Эгерде келишимде башкача каралбаса жана сүйлөшүүлөргө катышкан мамлекеттер башка шарттар жөнүндө макулдашпаса, эгерде мамлекет алардын ортосунда келишим убактылуу колдонулуп жаткан башка мамлекеттерге келишимдин катышуучусу болбоо ниети жөнүндө кабарласа, бул мамлекетке карата келишимди же келишимдин бир бөлүгүн убактылуу колдонуу токтотулат.

III бөлүк. Келишимдерди сактоо, колдонуу жана чечмелөө

1-бөлүм: Келишимдерди сактоо

26-берене. Pacta sunt servanda

Ар бир колдонуудагы келишим анын катышуучулары үчүн милдеттүү жана алар тарабынан ак ниеттүү аткарылышы керек.

27-берене. Ички укук жана келишимдерди сактоо

Катышуучу анын келишимди аткарбаганы үчүн шылтоо катары өзүнүн ички укуктарынын жоболоруна шилтеме кыла албайт. Бул эреже 46-берене үчүн зыян келтирүүсүз колдонулат.

2-бөлүм: Келишимдерди колдонуу

28-берене. Келишимдер кайтарым күчкө ээ эмес

Эгерде келишимден башкача ниет ачык көрүнбөсө же башкача жол менен аныкталбаса, анда келишимдин жоболору келишим күчүнө кирген күнгө чейин көрсөтүлгөн катышуучу үчүн орун алган кайсыл болбосун иш-аракеттерге же фактыга карата, же бул күнгө чейин токтогон кайсыл болбосун кырдаалга карата келишимдин катышуучусу үчүн милдеттүү болбойт.

29-берене. Келишимдерди колдонуунун территориялык чөйрөсү

Эгерде келишимден башкача ниет ачык көрүнбөсө же башкача жол менен аныкталбаса, анда келишим ар бир катышуучу үчүн анын бүтүндөй территориясына карата милдеттүү.

30-берене. Бир эле маселеге тиешелүү ырааттуу түзүлгөн бир катар келишимдерди колдонуу

1. Бириккен Улуттар Уюмунун Уставынын 103-беренесин сактоо менен бир эле маселеге тиешелүү ырааттуу түзүлгөн бир катар келишимдерге катышкан мамлекеттердин укуктары жана милдеттери төмөндөтү пункттарга ылайык аныкталат.

2. Эгерде келишимде ал мурдагы же кийинки келишим менен шартталганы же ал мындай келишим менен дал келбейт деп эсептелбей турганы белгиленсе, анда ошол башка келишимдин жоболору артыкчылыктуу күчкө ээ болот.

3. Эгерде мурдагы келишимдин бардык катышуучулары кийинки келишимдин катышуучулары болбосо, бирок мурдагы келишимди колдонуу токтотулбаса же 50-беренеге ылайык токтотула турбаса, мурдагы келишимдин жоболору кийинки келишимдин жоболору менен дал келген ченемде гана колдонулат.

4. Эгерде кийинки келишимдин бардык катышуучулары мурдагы келишимдин катышуучулары болуп саналса:

а) эки келишимдин катышуучулары болгон мамлекеттер ортосундагы мамилелерде 3-пункттагы эле эреже колдонулат;

б) эки келишимдин катышуучусу болгон мамлекеттердин жана бир гана келишимдин катышуучусу болгон мамлекеттин ортосундагы мамилелерде, эки мамлекет тең катышуучулар болгон келишим алардын өз ара укуктарын жана милдеттерин жөнгө салат.

5. 4-пункт 41-беренеге зыян келтирбестен колдонулат, 60-беренеге ылайык келишимди колдонууну токтотуу же токтото туруу жөнүндө кайсыл болбосун маселе үчүн же жоболору башка мамлекетке карата башка келишим боюнча ошол мамлекеттин милдеттенмелерине туура келбеген келишим түзүүдөн же колдонуудан келип чыгышы мүмкүн болгон, мамлекеттин жоопкерчилиги боюнча кайсыл болбосун маселе үчүн.

3-бөлүм: Келишимдерди чечмелөө

31-берене. Чечмелөөнүн жалпы эрежеси

1. Келишим келишимдин шарттарынын контекстинде, ошондой эле келишимдин объектиси менен максатынан келип чыгуучу кадимки маанисине жараша ак ниеттүүлүк менен чечмеленүүгө тийиш.

2. Келишимди чечмелөө максатында контекст тексттен тышкары, преамбуласын жана тиркемелерин кошкондо, төмөнкүлөрдү да камтыйт:

а) келишимди түзүүгө байланыштуу бардык катышуучулардын ортосунда жетишилген, келишимге тиешелүү кайсыл болбосун макулдашууну;

б) келишимди түзүүгө байланыштуу бир же бир нече катышуучу тарабынан түзүлгөн жана келишимге тиешелүү документ катары башка катышуучулар кабыл алган кайсыл болбосун документти.

3. Контекст менен катар төмөнкүлөр эске алынат:

а) келишимди чечмелөөгө же анын жоболорун колдонууга байланыштуу катышуучулардын ортосундагы кайсыл болбосун кийинки макулдашуу;

б) аны чечмелөөгө байланыштуу катышуучулардын макулдашуусун белгилеген, келишимди колдонуунун кийинки практикасы;

в) катышуучулардын ортосундагы мамилелерде колдонулган эл аралык укуктун кайсыл болбосун тиешелүү ченемдери.

4. Эгерде катышуучуларда мындай ниет бар экени аныкталса, терминге атайын маани берилет.

32-берене. Кошумча чечмелөө каражаттары

31-беренени колдонуудан келип чыгуучу маанини ырастоо үчүн чечмелөөнүн кошумча каражаттарына, анын ичинде даярдалган материалдарга жана келишим түзүүнүн жагдайларына кайрылууга же 31-беренеге ылайык чечмелөө төмөндөгүдөй болгондо маанисин аныктоого болот:

а) маанисин эки ача же түшүнүксүз болсо; же

б) анык абсурддук же акылга сыйбаган жыйынтыктарга алып келсе.

33-берене. Тексттин аутенттүүлүгү эки же бир нече тилде аныкталган келишимдерди чечмелөө

1. Эгерде келишимдин текстинин аутенттүүлүгү эки же бир нече тилде аныкталса, анын ар бир тилдеги тексти бирдей күчкө ээ болот, эгерде бул тексттердин ортосунда ай-

ырма болгон учурда белгилүү бир текст артыкчылыктуу күчкө ээ болоору келишим менен каралбаса, же катышуучулар тарабынан макулдашылбаса.

2. Келишимдин текстин аутенттүүлүгү аныкталгандан башка тилдеги варианты, эгерде бул келишимде каралган же бул туурасында келишимдин катышуучулары макулдашкан учурда гана аутенттүү деп эсептелет.

3. Келишимдин терминдери ар бир аутенттүү текстте бирдей мааниге ээ болот деп болжолдонот.

4. 1-пунктка ылайык белгилүү бир текст артыкчылыктуу күчкө ээ болгон учурдан тышкары, эгерде аутенттүү тексттерди салыштыруу 31 жана 32-беренелерди колдонуу менен четтетилбеген маанилердин айырмасын аныктаса, келишимдин объекттин жана максаттарын эске алуу менен бул тексттер жакшыраак шайкеш келе турган маани колдонулат.

4-бөлүм: Келишимдер жана үчүнчү мамлекеттер

34-берене. Үчүнчү мамлекеттерге тиешелүү жалпы эреже

Келишим үчүнчү мамлекеттин макулдугусуз ал үчүн милдеттенмелерди же укуктарды жаратпайт.

35-берене. Үчүнчү мамлекеттер үчүн милдеттенмелерди караган келишимдер

Эгерде бул келишимдин катышуучулары ушул жобону милдеттенмени түзүү караты катары жасоону ниет кылса жана эгер үчүнчү мамлекет бул милдеттенмени жазуу түрүндө өзүнө кабыл алса, келишимдин жоболорунан үчүнчү мамлекет үчүн милдеттенме келип чыгат.

36-берене. Үчүнчү мамлекеттер үчүн укуктарды караган келишимдер

1. Эгерде бул келишимдин катышуучулары ушул жобо аркылуу же үчүнчү мамлекетке, же ал таандык болгон мамлекеттер тобуна, же бардык мамлекеттерге мындай укукту берүүнү ниет кылса жана эгер үчүнчү мамлекет буга макул болсо, келишимдин жоболорунан үчүнчү мамлекет үчүн укук келип чыгат. Анын макулдугу эгер келишим менен башкача каралбаса, каршы далилдер болгонго чейин колдонулат.

2. 1-пункттун негизинде укукту пайдаланган мамлекет келишимде каралган же келишимге ылайык белгилеген бул укукту пайдалануу шарттарын аткарат.

37-берене. Үчүнчү мамлекеттердин милдеттенмелерин же укуктарын жокко чыгаруу же өзгөртүү

1. Эгерде үчүнчү мамлекет үчүн 35-беренеге ылайык милдеттенме пайда болсо, эгерде алар башка тууралуу макулдашканы аныкталбаса, анда бул милдеттенме келишимдин катышуучуларынын жана үчүнчү мамлекеттин макулдугу менен гана жокко чыгарылат же өзгөртүлөт.

2. Эгер үчүнчү мамлекет үчүн 36-беренеге ылайык укук пайда болсо, эгер учурдагы ниетке ылайык, бул укук ошол үчүнчү мамлекеттин макулдугусуз жокко чыгарылбай же өзгөртүлбөй турганы аныкталса, анда бул укук катышуучулар тарабынан жокко чыгарылбайт же өзгөртүлбөйт.

38-берене. Эл аралык салттардын пайда болушунун натыйжасында үчүнчү мамлекеттер үчүн милдеттүү боло турган, келишимде камтылган ченемдер

34-37-беренелер келишимде камтылган кандайдыр бир ченемге мындай деп танылган эл аралык укуктун адаттагы ченеми катары үчүнчү мамлекет үчүн милдеттүү болуп калууга эч кандай тоскоолдук кылбайт.

IV бөлүк. Келишимдерге оңдоолор жана келишимдерди өзгөртүү

39-берене. Келишимдерге карата оңдоолорго тиешелүү жалпы эреже

Келишим катышуучулардын ортосундагы макулдашуу боюнча өзгөртүлүшү мүмкүн. Эгерде келишимде башкача каралбаса, II бөлүктө баяндалган ченемдер мындай макулдашууга карата колдонулат.

40-берене. Көп тараптуу келишимдерге оңдоолорду киргизүү

1. Эгерде келишимде башкача каралбаса, көп тараптуу келишимге оңдоолорду киргизүүдө төмөндөгү пункттарды жетекчиликке алуу керек.

2. Бардык макулдашуучу мамлекеттер алар бардык катышуучулардын ортосундагы мамилелерде колдонулушу керек болгон көп тараптуу келишимге карата оңдоолорго тиешелүү кайсыл болбосун сунуштар жөнүндө кабардар болушу керек, мында макулдашуучу мамлекеттердин ар бири төмөндөгүлөргө катышууга укуктуу:

а) мындай сунуш боюнча эмне кылуу керектиги жөнүндө чечим кабыл алууга;

б) сүйлөшүүлөргө жана келишимге оңдоолорду киргизүү жөнүндө кайсыл болбосун макулдашууларды түзүүгө.

3. Келишимдин катышуучусу болууга укуктуу ар бир мамлекет, оңдоолор киргизилген келишимдин катышуучусу болууга дагы укуктуу.

4. Оңдоолорду киргизүү жөнүндө макулдашуу, келишимдин катышуучусу болуп саналган, бирок келишимге оңдоолорду киргизүү жөнүндө макулдашуунун катышуучусу болбогон мамлекетти байланыштырбайт; мындай мамлекетке карата 30-берененин 4 «b» пункту колдонулат.

5. Оңдоолорду киргизүү жөнүндө макулдашуу күчүнө киргенден кийин келишимдин катышуучусу болгон мамлекет, эгерде ал башка ниети жөнүндө билдирбесе:

а) оңдоолор киргизилген келишимдин катышуучусу деп эсептелет; жана

б) келишимге оңдоолорду киргизүү жөнүндө макулдашуу менен байланышпаган, келишимдин кайсыл болбосун катышуучусуна карата оңдоолор киргизилбеген келишимдин катышуучусу деп эсептелет.

41-берене. Белгилүү бир катышуучулардын өз ара мамилелеринде гана көп тараптуу келишимдерди өзгөртүү жөнүндө макулдашуулар

1. Көп тараптуу келишимдин эки же бир нече катышуучулары өз ара мамилелеринде гана келишимди өзгөртүү жөнүндө макулдашууну түзө алышат, эгерде:

а) мындай өзгөртүү мүмкүнчүлүгү келишимдин өзүндө каралса; же

б) мындай өзгөртүү келишим менен тыюу салынбаса жана:

i) башка катышуучулардын келишим боюнча өз укуктарын пайдалануусуна же алардын өз милдеттенмелерин аткаруусуна таасирин тийгизбесе; жана

ii) андан чегинүү жалпысынан келишимдин объектисин жана максаттарын натыйжалуу ишке ашыруу менен дал келбеген жоболорду козгобосо.

2. Эгерде 1 «а» пунктуна ылайык келген учурда келишимде башкача каралбаса, анда көрсөтүлгөн катышуучулар макулдашуу түзүү ниети жөнүндө жана бул макулдашуу менен каралган, келишимди өзгөртүү жөнүндө башка катышуучуларга кабарлайт.

V бөлүк. Келишимдердин жараксыздыгы, токтотулушу жана колдонулушун токтото туруу

1-бөлүм: Жалпы жоболор

42-берене. Жарактуулугу жана келишимдерди күчүндө сактоо

1. Келишимдин жарактуулугун же мамлекеттин ал үчүн келишимдин милдеттүүлүгүнө макулдугун ушул Конвенцияны колдонуунун негизинде гана талашууга мүмкүн.

2. Келишимди токтотуу, аны жокко чыгаруу же катышуучунун андан чыгуусу келишимдин өзүнүн жоболорун же ушул Конвенцияны колдонуунун натыйжасында гана орун алышы мүмкүн. Ушул эле эреже келишимди колдонууну токтото турууга карата да колдонулат.

43-берене. Келишимден көз карандысыз, эл аралык укуктун негизинде күчкө ээ болгон милдеттенмелер

Келишимди токтотуу, аны жокко чыгаруу же катышуучулардын биринин андан чыгуусу же аны колдонууну токтото туруу, эгерде алар ушул Конвенциянын же келишимдин өзүнүн жоболорун колдонуунун натыйжасында болсо, мамлекеттин келишимден көз карандысыз, эл аралык укукка ылайык ал үчүн күчкө ээ болгон, келишимде жазылган кайсыл болбосун милдеттенмени аткаруу милдетине эч кандай таасирин тийгизбейт.

44-берене. Келишимдин жоболорунун бөлүнүүчүлүгү

1. Келишимде каралган же 56-беренеден келип чыккан катышуучунун келишимди жокко чыгаруу, андан чыгуу же аны колдонууну токтото туруу укугу бүтүндөй келишимге карата гана пайдаланылышы мүмкүн, эгерде келишимде башкача каралбаса же эгерде анын катышуучулары башкача макулдашпаса.

2. Ушул Конвенцияда таанылган келишимдин жараксыздыгы, келишимди токтотуу, андан чыгуу же аны колдонууну токтото туруу үчүн таанылган негизге бүтүндөй келишимге карата гана шилтеме кылууга болот, төмөндөгү пункттар же 60-берене менен каралгандан тышкары бардык учурларда.

3. Эгерде мындай негиз айрым жоболорго гана тиешелүү болсо, анда төмөндөгү учурларда ушул жоболорго байланыштуу гана ага шилтеме кылууга болот:

а) аталган жоболор аларды колдонууга карата келишимдин калган бөлүгүнөн бөлүнсө;

б) келишимден бул жоболорду кабыл алуу башка катышуучунун же башка катышуучулардын жалпы бүтүндөй келишимдин милдеттүүлүгүнө олуттуу макулдугун түзбөй тургандыгы келип чыкса же башкача жол менен белгиленсе; жана

с) келишимдин калган бөлүгүн аткарууну улантуу адилетсиз болбосо.

4. 49 жана 50-беренелерге ылайык келген учурларда, алдоого же сатып алууга шилтеме жасоо укугуна ээ болгон мамлекет, шилтемени бүтүндөй келишимге карата, же 3-пунктта каралган учурларда, анын айрым жоболоруна карата жасай алат.

5. 51, 52 жана 53-беренелерге ылайык келген учурларда келишимдин жоболорунун бөлүнүүчүлүгүнө жол берилбейт.

45-берене. Келишимдин жараксыздыгы же токтотуу, андан чыгуу же аны колдонууну токтото туруу негизине шилтеме жасоо укугун жоготуу

Мамлекет ага төмөндөгү фактылар жөнүндө белгилүү болгондон кийин, 46-50-беренелердин же 60 жана 62-беренелердин негизинде келишимдин жараксыздыгы же токтотуу, андан чыгуу же аны колдонууну токтото туруу негизине шилтеме жасоого укуксуз:

а) ал жагдайга жараша келишим жарактуу болооруна, күчүн сактаарына же колдонууда калаарына макул болду; же

б) анын жүрүм-турумуна ылайык, жагдайга жараша келишим жарактуу болооруна, күчүн сактаарына же колдонууда калаарына ал унчукпай макул болду деп эсептелиши керек.

2-бөлүм: Келишимдердин жараксыздыгы

46-берене. Келишимдерди түзүү компетенциясына тиешелүү ички укуктардын жоболору

1. Мамлекет ал үчүн келишимдин милдеттүүлүгүнө макулдугу анын келишимдерди түзүү компетенциясына тиешелүү ички мыйзамдарынын жобосун бузуу менен билдиргендигин анын макулдугунун жараксыздыгы үчүн негиз катары көрсөтүүгө укуксуз, эгерде мындай бузуу ачык болбосо жана анын өзгөчө маанилүү ички укуктарынын ченемдерине тиешелүү болбосо.

2. Бузуу эгерде бул маселеде ак ниеттүү жана кадимки практикага ылайык аракеттеген кайсыл болбосун мамлекет үчүн объективдүү айкын болсо, айкын болуп саналат.

47-берене. Мамлекеттин макулдугун билдирүүгө ыйгарым укуктарды атайын чектөөлөр

Эгерде мамлекеттин конкреттүү келишимдин ал үчүн милдеттүүлүгүнө макулдугун билдирүүгө өкүлдүн ыйгарым укугу атайын чектөө менен шартталса, анда өкүлдүн мындай чектөөнү сактабагандыгына, ал билдирген макулдуктун жараксыздыгына негиз катары шилтеме кылууга болбойт, эгерде өкүл мындай макулдукту билдиргенге чейин сүйлөшүүлөргө катышкан башка мамлекеттер чектөө жөнүндө маалымдалбаса гана.

48-берене. Ката

1. Мамлекет ал үчүн бул келишимдин милдеттүүлүгүнө анын макулдугунун жараксыздыгына негиз катары келишимдеги катага шилтеме кылууга укуктуу, эгерде ката ошол мамлекеттин божомолу боюнча келишим түзүүдө болгон фактыларга жана кырдаалга тиешелүү болуп, ушул келишимдин ал үчүн милдеттүүлүгүнө анын макулдугу үчүн олуттуу негиз болгон болсо.

2. Эгер аталган мамлекет өзүнүн жүрүм-туруму менен бул катанын пайда болушуна шарт түзсө же бул мамлекет мүмкүн болгон катага көңүл бурушу керек болгон жагдайда, 1-пункт колдонулбайт.

3. Келишимдин текстин туюндурууга гана тиешелүү ката анын жарактуулугуна таасирин тийгизбейт; мындай учурда 79-берене колдонулат.

49-берене. Алдоо

Эгерде мамлекет сүйлөшүүлөргө катышкан башка мамлекеттин алдоо иш-аракеттеринин таасири астында келишим түзсө, анда келишимдин ал үчүн милдеттүүлүгүнө өзүнүн макулдугунун жараксыздыгына негиз катары алдоого шилтеме кылууга укуктуу.

50-берене. Мамлекеттин өкүлүнө пара берүү

Эгерде мамлекеттин ал үчүн келишимдин милдеттүүлүгүнө макулдугу анын өкүлүн сүйлөшүүлөргө катышкан башка мамлекеттин түз же кыйыр сатып алуусунун жыйынтыгында билдирилсе, анда биринчи мамлекет мындай келишимдин ал үчүн милдеттүүлүгүнө анын макулдугунун жараксыздыгына негиз катары мындай сатып алууга шилтеме кылууга укуктуу.

51-берене. Мамлекеттин өкүлүн мажбурлоо

Ага каршы багытталган иш-аракеттердин же коркутуулар менен анын өкүлүн мажбурлоонун жыйынтыгында билдирилген мамлекеттин ал үчүн келишимдин милдеттүүлүгүнө макулдугу эч кандай юридикалык күчкө ээ болбойт.

52-берене. Мамлекетти күч менен коркутуу же аны колдонуу аркылуу мажбурлоо

Келишим жараксыз болуп саналат эгерде аны түзүү Бириккен Улуттар Уюмунун Уставында камтылган, эл аралык укук принциптерин бузуу менен, аны күч колдонуу менен коркутуунун жыйынтыгы болуп саналса.

53-берене. Жалпы эл аралык укуктун императивдик ченемине каршы келген келишимдер (jus cogens)

Келишим эгерде түзүү учурунда ал жалпы эл аралык укуктун императивдик ченемине каршы келсе, жараксыз болуп саналат. Бул ушул Конвенцияга тиешелүү болгондуктан, жалпы эл аралык укуктун императивдик ченемин мамлекеттердин эл аралык коомдоштугу тарабынан андан четтөөгө жол берилгис ченем катары кабыл алынган жана таанылган ченем болуп саналат жана ушундай эле мүнөзгө ээ болгон, жалпы эл аралык укуктун кийинки ченемин менен гана өзгөртүлүшү мүмкүн.

3-бөлүм: Келишимдерди токтотуу жана аларды колдонууну токтотуу

54-берене. Келишимдин жоболоруна ылайык же катышуучулардын макулдугу менен келишимди токтотуу же андан чыгуу

Келишимди токтотуу же катышуучунун андан чыгуусу төмөндөгү учурларда орун алышы мүмкүн:

а) келишимдин жоболоруна ылайык; же

б) башка макулдашкан мамлекеттер менен консультация боюнча башка катышуучулардын макулдугу менен кайсыл болбосун убакта.

55-берене. Анын натыйжасында ал келишимдин күчүнө кириши үчүн зарыл болгон сандан азыраак болуп калган, көп тараптуу келишимдин катышуучуларынын санын кыскартуу

Эгерде келишимде башкача каралбаса, көп тараптуу келишим анын катышуучуларынын саны келишим күчүнө кириши үчүн зарыл болгон сандан аз болуп калгандыгынан улам токтотулбайт.

56-берене. Токтотуу, жокко чыгаруу же андан чыгуу жөнүндө жоболорду камтыбаган келишимди жокко чыгаруу же келишимден чыгуу

1. Аны токтотуу жөнүндө жоболорду камтыбаган жана жокко чыгаруу же андан чыгуу каралбаган келишим жокко чыгарылбайт жана андан чыгууга жол берилбейт, төмөнкү учурлардан тышкары:

а) катышуучулар жокко чыгаруу же чыгуу мүмкүнчүлүгүнө жол берүүнү ниет кылганы аныкталбаса; же

б) келишимдин мүнөзү жокко чыгаруу же чыгуу укугун билдирбесе.

2. Катышуучу 1-пунктка ылайык келишимди жокко чыгаруу же андан чыгуу ниети жөнүндө он эки ай мурда кабарлайт.

57-берене. Келишимдин жоболоруна ылайык же катышуучулардын макулдугу менен келишимди колдонууну токтотуу туруу

Бардык катышуучуларга карата же кандайдыр бир өзүнчө катышуучуга карата келишимди колдонуу токто турулушу мүмкүн:

- a) келишимдин жоболоруна ылайык; же
- b) башка макулдашкан мамлекеттер менен консультация боюнча башка катышуучулардын макулдугу менен кайсыл болбосун убакта.

58-берене. Айрым катышуучулардын ортосунда гана макулдашуу боюнча көп тараптуу келишимди колдонууну токтото туруу

1. Көп тараптуу келишимдин эки же бир нече катышуучусу өз ара мамилелерде гана келишимдин жоболорун колдонууну убактылуу токтото туруу жөнүндө макулдашуу түзө алышат, эгерде:

- a) мындай токтото туруу мүмкүнчүлүгү келишимдин өзүндө каралса; же
- b) көрсөтүлгөн токтото туруу келишим менен тыюу салынбаса жана:
 - i) башка катышуучулардын ушул келишимден келип чыккан өз укуктарын пайдалануусуна да, алардын өз милдеттенмелерин аткаруусуна да таасирин тийгизбесе;
 - ii) келишимдин объектиси жана максаттары менен шайкеш келбеген болуп саналбаса.

2. Эгерде 1 «а» пунктуна ылайык келген учурда келишимде башкача каралбаса, анда көрсөтүлгөн катышуучулар башка катышуучуларга макулдашуу түзүү ниети жөнүндө жана колдонууну токтото турууну ниет кылган келишимдин жоболору жөнүндө кабарлашат.

59-берене. Келишимди токтотуу же кийинки келишимди түзүүдөн келип чыгуучу анын колдонулушун токтото туруу

1. Эгерде анын бардык катышуучулары ошол эле маселе боюнча андан кийинки келишим түзсө келишим токтотулду деп эсептелет жана:

- a) катышуучулардын бул маселени ушул келишим менен жөнгө салуу ниети кийинки келишимден келип чыкса же башкача жол менен аныкталса; же
- b) кийинки келишимдин жоболору мурунку келишимдин жоболору менен ушунчалык шайкеш келбегендиктен, эки келишим бир убакта колдонулушу мүмкүн эмес болгондо.

2. Эгерде кийинки келишимден катышуучулардын ниети ушундай болгону келип чыкса же башкача жол менен аныкталса, мурдагы келишимдин аракетин токтото турулган катары гана эсептелет.

60-берене. Келишимди токтотуу же аны бузуунун натыйжасында анын аракетин токтото туруу

1. Эки тараптуу келишимди анын катышуучуларынын биринин олуттуу бузуусу, башка катышуучуга жалпысынан же бир бөлүгүндө келишимди токтотуу же анын аракетин токтото туруу үчүн негиз катары бул бузууга шилтеме жасоого укук берет.

2. Көп тараптуу келишимди анын катышуучуларынын бири олуттуу бузуусу төмөнкүлөргө укук берет:

- a) башка катышуучуларга — бир добуштан жетишилген макулдашуу боюнча, — жалпысынан же бир бөлүгүндө келишимди колдонууну токтото турууга же аны токтотууга, же:
 - i) өз ара жана келишим бузган мамлекет менен мамилелерде, же болбосо
 - ii) бардык катышуучулардын ортосундагы мамилелерде;
- b) бузуунун натыйжасында өзгөчө жапа чеккен катышуучуга - келишимдин аракетин жалпысынан же анын жана келишимди бузган мамлекеттин ортосундагы мамилелер бөлүгүндө токтото туруу үчүн негизи катары бул бузууга шилтеме кылууга;

с) келишимди бузган мамлекеттен тышкары, кайсыл болбосун башка катышуучуга, келишимдин аракетин жалпысынан же өзүнө карата бөлүгүндө токтото туруу үчүн негизи катары бул бузууга шилтеме кылууга, эгерде келишим катышуучулардын бири анын жоболорун олуттуу бузуусу, ар бир катышуучунун келишимден келип чыккан өз милдеттенмелерин андан ары аткаруусуна карата алардын абалын түп тамырынан өзгөрткөндөй мүнөзгө ээ болсо.

3. Келишимди олуттуу бузуу – ушул берененин максаттары үчүн – төмөндөгүлөрдө турат:

- а) ушул Конвенция жол бербеген, келишимден баш тартууда; же
- б) келишимдин объекттин жана максаттарын жүзөгө ашырууда олуттуу мааниге ээ болгон жоболорду бузууда.

4. Буга чейинки пункттар аны бузуу учурунда колдонулган келишимдин жоболоруна таасирин тийгизбейт.

5. 1, 2 жана 3-пункттар гуманитардык мүнөзгө ээ болгон келишимдерде камтылган, адамдын инсандыгын коргоого тиешелүү жоболорго карата жана өзгөчө мындай келишимдер боюнча коргоону пайдаланган адамдарга карата репрессалийдин кайсыл болбосун формасын жокко чыгарган жоболорго карата колдонулбайт.

61-берене. Андан ары аткаруунун мүмкүн эместиги

1. Катышуучу эгерде мындай мүмкүн эместик келишимди аткаруу үчүн зарыл объекттин кайтарымсыз жоголуусунун же жок кылуунун кесепети болуп саналса, келишимди токтотуу же андан чыгуу үчүн негиз катары келишимди аткаруунун мүмкүн эместигине шилтеме кылууга укуктуу. Эгерде мындай мүмкүн эместик убактылуу болуп эсептелсе, ага келишимди колдонууну токтото туруу үчүн гана негиз катары шилтеме кылууга болот.

2. Катышуучу эгерде мындай мүмкүн эместик бул катышуучунун келишим боюнча милдеттенмелерди же келишимдин кайсыл болбосун башка катышуучусуна карата ал өзүнө алган башка эл аралык милдеттенмени бузуусунун жыйынтыгы болуп саналса, келишимди токтотуу, андан чыгуу же аны колдонууну токтото туруу үчүн негиз катары аткаруунун мүмкүн эместигине шилтеме кылууга укуксуз.

62-берене. Жагдайлардын түп тамырынан өзгөрүүсү

1. Келишимди түзүүдөгү жагдайларга карата болгон жана катышуучулар алдын ала билбеген, түп тамырынан өзгөрүүгө келишимди токтотуу же андан чыгуу үчүн негиз катары шилтеме кылууга болбойт, төмөндөгү учурлардан тышкары:

- а) мындай жагдайлардын болушу катышуучулардын алар үчүн келишимдин милдеттүүлүгүнө макулдугуна олуттуу негизди түзсө; жана
- б) жагдайлардын түп тамырынан өзгөрүүсүнүн кесепети келишим боюнча дагы эле аткарыла турган милдеттенмелердин таасир этүү чөйрөсүн өзгөртсө.

2. Жагдайлардын түп тамырынан өзгөрүүсүнө келишимди токтотуу же андан чыгуу үчүн негиз катары төмөнкү учурларда шилтеме кылууга болбойт:

- а) эгерде келишим чек араны белгилесе; же
- б) эгерде келишимдин катышуучусу шилтеме кылган мындай түп тамырынан өзгөрүү бул катышуучунун келишим боюнча милдеттенмелерди же келишимдин кайсыл болбосун башка катышуучусуна карата өзүнө алган башка эл аралык милдеттенмелерди бузуусунун жыйынтыгы болуп саналса.

3. Эгерде мындан мурдагы пункттарга ылайык, катышуучулар келишимди токтотуу же андан чыгуу үчүн негиз катары жагдайлардын түп тамырынан өзгөрүүсүнө шилтеме кылууга укуктуу болсо, анда ал келишимди колдонууну токтото туруу үчүн негиз катары ушул өзгөрүүгө шилтеме кылууга да укуктуу.

63-берене. Дипломатиялык же консулдук мамилелерди үзүү

Келишимдин катышуучуларынын ортосунда дипломатиялык же консулдук мамилелердин үзүлүшү алардын ортосунда келишим менен белгиленген укуктук мамилелерге таасирин тийгизбейт, дипломатиялык же консулдук мамилелердин болушу келишимди аткаруу үчүн зарыл болгон учурлардан тышкары.

64-берене. Жалпы эл аралык укуктун жаңы императивдик ченеминин пайда болушу (jus cogens)

Эгерде жалпы эл аралык укуктун жаңы императивдик ченеми пайда болсо, анда бул ченемге каршы келген кайсыл болбосун колдонуудагы келишим жараксыз болуп калат жана токтотулат.

4-бөлүм: Жол-жобо

65-берене. Келишимдин жараксыздыгына, келишимди токтотууга, андан чыгууга же аны колдонууну токтото турууга карата кармануу жол-жобосу

1. Ушул Конвенциянын жоболоруна ылайык, ал үчүн келишимдин милдеттүүлүгүнө өзүнүн макулдугундагы кемчиликке же келишимдин жарактуулугун талашуу үчүн, келишимди токтотуу, андан чыгуу же аны колдонууну токтотуу үчүн негизге шилтеме кылган катышуучу, башка катышуучуларга өзүнүн талабы жөнүндө кабарлоосу керек. Кабарлоодо келишимге карата колдонула турган чаралар, ошондой эле алардын негиздемелери көрсөтүлүшү керек.

2. Өзгөчө шашылыш учурларды кошпогондо, белгиленген мезгил ичинде кабарлоо алган учурдан тартып кеминде үч ай түзүүгө тийиш болгон белгилүү мезгил ичинде, бир дагы катышуучу каршы пикирин билдирбесе, анда кабарлоону жиберген катышуучу 67-беренеден белгиленген тартипте ал тарабынан каралган чараларды жүзөгө ашырууга укуктуу болот.

3. Эгерде кайсыл болбосун башка катышуучу тарабынан каршы пикир билдирилсе, анда катышуучулар Бириккен Улуттар Уюмунун Уставынын 33-беренесинде көрсөтүлгөн каражаттардын жардамы менен жөнгө салууга жетишүүсү керек.

4. Мурдагы пункттарда эч нерсе талаштарды жөнгө салууга карата катышуучулар үчүн милдеттүү болуп саналган, колдонуудагы кайсыл болсун жоболордун алкагында катышуучулардын укуктарына же милдеттенмелерине таасирин тийгизбейт.

5. 45-берене үчүн зыян келтирбестен, мамлекет 1-пунктта белгиленген кабарлоону мурда жибербеген жагдай, ага ушундай кабарлоону келишимдин аткарылышын талап кылган же аны бузуу жөнүндө билдирген башка катышуучуга жооп катары жиберүүгө тоскоолдук кылбайт.

66-берене. Соттук, арбитраждык териштирүү жана жарашуу жол-жобосу

Эгерде каршы пикир түзүлгөн күндөн кийин 12 ай ичинде 65-берененин 3-пунктуна ылайык эч кандай чечимге жетишилбесе, анда төмөндөгүдөй жол-жобо колдонулат:

а) 53 же 64-беренелерди колдонуу же чечмелөө жөнүндө талашта кайсыл болбосун тарап, аны жазуу түрүндөгү арыз аркылуу Эл аралык Соттун чечүүсүнө бере алат, эгерде тараптар жалпы макулдук менен бул талашты арбитражга берүүнү макулдашпаса;

б) Конвенциянын V бөлүгүнүн кайсыл болбосун башка беренелерин колдонуу же чечмелөө жөнүндө талашта кайсыл болбосун тарап Бириккен Улуттар Уюмунун Башкы катчысына тиешелүү өтүнүч менен кайрылып, ушул Конвенциянын Тиркемесинде көрсөтүлгөн жол-жобону баштай алат.

67-берене. Келишимди жараксыз деп жарыялоо жөнүндө, келишимди токтотуу жөнүндө, андан чыгуу жөнүндө же аны колдонууну токтото туруу жөнүндө документтер

1. 65-берененин 1-пунктунда эскертилген кабарлоо жазуу түрүндө жасалышы керек.

2. Келишимди жараксыз деп жарыялоо же келишимди токтотуу, андан чыгуу же аны колдонууну токтотуу максатын көздөгөн кайсыл болбосун акт, анын жоболоруна же 65-берененин 2 же 3-пунктарынын жоболоруна ылайык, башка катышуучуларга жөнөтүлүүчү документ түрүндө формалдаштырылат. Эгерде мындай документке мамлекет башчысы, өкмөт башчысы же тышкы иштер министри тарабынан кол коюлбаса, бул документти берип жаткан мамлекеттин өкүлүнө ыйгарым укуктарды берүү сунушталышы мүмкүн.

68-берене. 65 жана 67-беренелеринде каралган кабарлоолорду жана документтерди кайра чакыртып алуу

65 жана 67-беренелерде каралган кабарлоо же документ күчүнө киргенге чейин кайсы убакта болбосун кайра чакыртылып алынышы мүмкүн.

5-бөлүм: Келишимдин жараксыздыгынын же токтотуунун же аны колдонууну токтото туруунун кесепеттери

69-берене. Келишимдин жараксыздыгынын кесепеттери

1. Ушул Конвенцияга ылайык Жараксыздыгы аныкталган келишим жараксыз болуп саналат. Жараксыз келишимдин жоболору эч кандай юридикалык күчкө ээ болбойт.

2. Эгерде ошого карабастан, мындай келишимдин негизинде аракеттер жасалса:

а) ар бир катышуучу кайсыл болбосун башка катышуучудан, алардын өз ара мамилелеринде боло турган абалды мүмкүн болушунча жараксыздыгы аныкталган келишим жок болгондугундай жагдайды түзүүнү талап кылууга укуктуу;

б) келишимдин жараксыздыгына шилтеме жасаганга чейин ак ниеттүүлүк менен жасалган аракеттер келишимдин жараксыздыгынын себеби боюнча гана мыйзамсыз деп эсептелбейт.

3. 49, 50, 51 же 52-беренелерине ылайык келген учурларда, 2-пункт алдоо, сатып алуу же мажбурлоо үчүн жооптуу катышуучуга колдонулбайт.

4. Кайсы бир мамлекеттин ал үчүн көп тараптуу келишимдин милдеттүүлүгүнө макулдугу жараксыз болгон учурда, жогоруда көрсөтүлгөн эрежелер бул мамлекеттин жана келишимдин катышуучуларынын ортосундагы мамилелерде колдонулат.

70-берене. Келишимди токтотуунун кесепеттери

1. Эгерде келишимде башкача каралбаса же эгерде катышуучулар башкача түрдө макул болбосо, Келишимдин жоболоруна ылайык же ушул Конвенцияга ылайык келишимди токтотуу:

а) келишимдин катышуучуларын андан ары келишимди аткаруу үчүн бардык милдеттенмелерден бошотот;

б) келишим токтотулганга чейин аны аткаруунун натыйжасында келип чыккан катышуучулардын укуктарына, милдеттенмелерине же юридикалык абалына таасир этпейт.

2. Эгерде мамлекет көп тараптуу келишимди жокко чыгарса же андан чыкса, 1-пункт мындай жокко чыгаруу же келишимден чыгуу күчүнө кирген күндөн тартып, бул мамлекеттин жана келишимдин калган катышуучуларынын ар биринин ортосундагы мамилелерде колдонулат.

71-берене. Жалпы эл аралык укуктун императивдик ченемине каршы келген, келишимдин жараксыздыгынын кесепеттери

1. 53-беренеге ылайык келишим жараксыз болуп эсептелген учурда, катышуучулар:

а) жалпы эл аралык укуктун императивдик ченемине каршы келген жоболордун негизинде жасалган бардык иш-аракеттердин кесепеттерин мүмкүн болушунча жокко чыгарат; жана

б) өз ара мамилелерин жалпы эл аралык укуктун императивдик ченемине ылайык келтиришет.

2. Келишим жараксыз болуп калса жана 64-беренеге ылайык токтотулса, келишимди токтотуу:

а) катышуучуларды андан ары келишимди аткаруу үчүн бардык милдеттенмелерден бошотот;

б) келишимди токтотконго чейин аны аткаруунун жыйынтыгында пайда болгон, катышуучулардын укуктарына, милдеттенмелерине же юридикалык абалына таасирин тийгизбейт, эгерде мындай укуктар жана милдеттенмелер же мындай жобо андан ары аларды сактоо жалпы эл аралык укуктун жаңы императивдик ченемине каршы келбеген гана шартта сакталса.

72-берене. Келишимди колдонууну токтото туруунун кесепеттери

1. Эгерде келишимде башкача каралбаса же эгерде катышуучулар башкача жөнүндө макулдашпаса, Келишимдин жоболоруна ылайык же ушул Конвенцияга ылайык келишимди токтото туруу:

а) өз ара мамилелеринде келишимдин колдонулушу токтотула турган катышуучуларды, токтото туруу мезгилинин ичинде өз ара мамилелерде келишимди аткаруу милдеттенмелеринен бошотот;

б) калган жагынан келишим менен белгиленген катышуучулардын ортосундагы укуктук мамилелерге таасирин тийгизбейт.

2. Келишимдин колдонулушу токтотулуп турган мезгилде катышуучулар келишимдин колдонулушун калыбына келтирүүгө тоскоол боло турган аракеттерден карманышат.

VI бөлүк. Башка токтомдор

73-берене. Мамлекеттердин укуктук мураскерлик, мамлекеттин жоопкерчилиги жана согуш аракеттерин баштоо учурлары

Бул Конвенциянын жоболору мамлекеттердин укуктук мураскорлугунан, мамлекеттин эл аралык жоопкерчилигинен же мамлекеттердин ортосунда согуш аракеттеринин башталышынан келишимге карата келип чыгышы мүмкүн болгон маселелердин бирин да алдын ала чечпейт.

74-берене. Дипломатиялык жана консулдук мамилелер жана келишимдерди түзүү

Эки же бир нече мамлекеттин ортосундагы дипломатиялык же консулдук мамилелердин үзүлүшү же жоктугу бул мамлекеттердин ортосунда келишимдерди түзүүгө тоскоолдук кылбайт. Келишимди түзүү дипломатиялык же консулдук мамилелер жаатындагы абалга өзү таасир тийгизбейт.

75-берене. Агрессор мамлекет учуру

Ушул Конвенциянын жоболору мамлекет тарабынан жасалган агрессияга байланыштуу Бириккен Улуттар Уюмунун Уставына ылайык, көрүлгөн чаралардын жыйынтыгында бул агрессор мамлекет үчүн пайда боло турган келишимге карата эч кандай милдеттенмелерге таасирин тийгизбейт.

VII бөлүк. Депозитарийлер, кабарлоолор, оңдоолор жана каттоо

76-берене. Келишимдердин депозитарийлери

1. Келишимдин депозитарийи сүйлөшүүлөргө катышкан мамлекеттер тарабынан же келишимдин өзүндө же кандайдыр бир башка тартипте дайындалышы мүмкүн. Депозитарий бир же бир нече мамлекет, эл аралык уюм же мындай уюмдун башкы аткаруу кызмат адамы болушу мүмкүн.

2. Келишимдин депозитарийинин иш милдеттери өзүнүн мүнөзү боюнча эл аралык болуп саналат жана өз иш милдеттерин аткарууда депозитарий калыс иш жүргүзүүгө милдеттүү. Атап айтканда, келишим айрым катышуучулардын ортосунда күчүнө кирбеген же мамлекеттин жана депозитарийдин ортосунда акыркынын иш милдетин аткаруусуна тиешелүү пикир келишпестиктер пайда болгон факт бул милдетке таасирин тийгизбейт.

77-берене. Депозитарийлердин иш милдети

1. Эгерде келишим менен башкача каралбаса же эгерде макулдашкан мамлекеттер башка жөнүндө макулдашпаса, депозитарийдин иш милдеттери төмөндөгүлөрдөн турат:

a) келишимдин түп нуска текстин жана депозитарийге берилген ыйгарым укуктарды сактоо;

b) түп нускадан күбөлөндүрүлгөн көчүрмөлөрдү даярдоо жана келишимде каралышы мүмкүн болгон башка тилдерде келишимдин кайсы болбосун башка тексттерин даярдоо, ошондой эле аларды катышуучуларга жана келишимдин катышуучулары болууга укугу бар мамлекеттерге жөнөтүү;

c) келишимдин аягына кол тамгаларды койдуруу жана ага тиешелүү документтерди, кабарлоолорду жана билдирүүлөрдү алуу жана сактоо;

d) келишимге тиешелүү кол тамгалардын, документтердин, кабарлоолордун же билдирүүлөрдүн иреттүү жана талаптагыдай түрдө болгонун текшерүү жана зарыл болгон учурларда, бул маселени тиешелүү мамлекетке маалымдоо;

e) катышуучуларга жана келишимдин катышуучусу болууга укуктуу мамлекеттерге келишимге тиешелүү документтер, кабарлоолор жана билдирүүлөр жөнүндө маалымдоо;

f) келишимдин катышуучусу болууга укуктуу мамлекеттерге келишимдин күчүнө кирүүсү үчүн керектүү кол тамгалардын, ратификациялык грамоталардын же кабыл алуу, бекитүү же кошулуу жөнүндө документтердин саны жетиштүү болгондо бул жөнүндө маалымдоо;

g) келишимди Бириккен Улуттар Уюмунун Катчылыгында каттоо;

h) ушул Конвенциянын башка жоболору менен каралган иш милдеттерди аткаруу.

2. Кайсы бир мамлекеттин жана депозитарийдин ортосунда акыркынын функцияларды аткаруусуна байланыштуу кандай болбосун пикир келишпестиктер пайда болгон учурда, депозитарий келишимге кол койгон мамлекеттерге жана макулдашкан мамлекеттерге бул маселе туурасында маалымдайт, же, тиешелүү учурларда кызыкдар эл аралык уюмдун компетенттүү органына маалымдайт.

78-берене. Кабарлоолор жана билдирүүлөр

Эгерде келишимде же ушул Конвенцияда башкача каралбаса, ушул Конвенцияга ылайык кайсы болбосун мамлекет тарабынан жасалган кабарлоо же билдирүү:

a) эгерде депозитарий жок болсо, түздөн-түз ал арналган мамлекеттерге, же эгерде депозитарий болсо – ага жөнөтүлөт;

б) аны жөнөтүлгөн мамлекет алганда, же жагдайга жараша аны депозитарий алганда гана тийиштүү мамлекет тарабынан жасалды деп эсептелет;

с) эгерде ал депозитарийге жөнөтүлсө, ал арналган мамлекет бул тууралуу депозитарий тарабынан 77-берененин 1 “е” пунктуна ылайык маалымдалгандан кийин гана, ал тарабынан алынды деп эсептелет.

79-берене. Тексттердеги же келишимдин күбөлөндүрүлгөн көчүрмөлөрүндөгү каталарды оңдоо

1. Эгерде келишимдин тексттин аутенттүүлүгү аныкталгандан кийин ага кол койгон мамлекеттер жана макулдашкан мамлекеттер жалпы макулдук менен, анда ката бар экенин белгилешсе, анда бул ката, эгерде алар башка жолду колдонууну чечишпесе, төмөндөгүдөй жол менен оңдолот:

а) текстке тиешелүү оңдоолорду киргизүү жана бул оңдоону ыйгарым укуктуу өкүлдөр тарабынан талаптагыдай парафирлөө;

б) макулдашылган оңдоолорду көрсөтүү менен документ түзүү же мындай документтерди алмаштыруу; же

с) түп нуска текстти биринчи колкоюга даярдоо сыяктуу эле тартипте, бүтүндөй келишимдин оңдолгон текстин түзүү.

2. Эгерде депозитарийге сактоого тапшырыла турган келишим жөнүндө сөз болуп жатса, анда акыркы келишимге кол койгон мамлекеттерге жана макулдашкан мамлекеттерге ката жөнүндө, ошондой эле аны оңдоо тууралуу сунуш жөнүндө кабарлайт жана бул сунушка каршы пикир билдирүүгө боло турган тиешелүү убакытты аныктайт. Эгерде бул мезгил аяктаганга чейин:

а) каршы пикир билдирилбесе, депозитарий текстке оңдоолорду киргизет жана бул оңдоону парафирлейт, текстти оңдоо жөнүндө протокол түзөт жана анын көчүрмөлөрүн катышуучуларга жана келишимдин катышуучусу болууга укуктуу мамлекеттерге жөнөтөт;

б) каршы пикир билдирилсе, депозитарий бул каршы пикир жөнүндө келишимге кол койгон мамлекеттерге жана макулдашкан мамлекеттерге маалымдайт.

3. 1 жана 2-пункттарда берилген эрежелер эки же бир нече тилдердеги тексттин аутенттүүлүгү аныкталган учурларда колдонулса жана ар башка тексттердин ортосунда дал келбестик аныкталса, келишимге кол койгон мамлекеттердин жана макулдашкан мамлекеттердин жалпы макулдугу менен оңдолушу керек.

4. Оңдолгон текст эгерде келишимге кол койгон мамлекеттер жана макулдашкан мамлекеттер башкача чечишпесе, ката бар текстти ab initio алмаштырат.

5. Катталган келишимдин текстин оңдоо Бириккен Улуттар Уюмунун Катчылыгына маалымдалат.

6. Эгерде келишимдин күбөлөндүрүлгөн көчүрмөсүндө ката аныкталса, депозитарий оңдоону камтыган протоколду түзөт жана анын көчүрмөсүн келишимге кол койгон мамлекеттерге жана макулдашуучу мамлекеттерге жөнөтөт.

80-берене. Келишимди каттоо жана жарыялоо

1. Келишимдер алар күчүнө киргенден кийин каттоо үчүн же көктөмөлөрдө сактоо жана жагдайга жараша тизмеге киргизүү үчүн жана жарыялоо үчүн Бириккен Улуттар уюмунун Катчылыгына жөнөтүлөт.

2. Депозитарийди дайындоо ага мурдагы пунктта көрсөтүлгөн аракеттерди аткарууга ыйгарым укук берет.

VIII бөлүк. Корутунду беренелер

81-берене. Кол коюу

Ушул Конвенция Бириккен Улуттар Уюмунун бардык мүчө мамлекеттеринин, же адистештирилген мекемелердин биринин же Атомдук энергия боюнча эл аралык агенттиктин мүчөлөрүнүн, же Эл аралык сот Статутунун катышуучуларынын, ошондой эле Бириккен Улуттар Уюмунун Башкы ассамблеясы тарабынан ушул Конвенциянын катышуучусу болууга чакырылган башка мамлекеттин төмөндөгүдөй түрдө кол коюусу үчүн ачык: 1969-жылдын 30-ноябрына чейин – Австрия Республикасынын Федералдык тышкы иштер министрлигинде, ал эми ушул датадан кийин жана 1970-жылдын 30-апрелине чейин – Нью-Йорктогу Бириккен Улуттар уюмунун Борбордук мекемелеринде.

82-берене. Ратификациялоо

Бул Конвенция ратификацияланууга жатат. Ратификациялык грамоталар Бириккен Улуттар Уюмунун Генералдык катчысына сактоого тапшырылат.

83-берене. Кошулуу

Ушул Конвенцияга 81-беренедө эскертилген тигил же бул категорияга кирген кайсыл болбосун мамлекет кошула алат. Кошулуу жөнүндө документтер Бириккен Улуттар Уюмунун Башкы катчысына сактоого тапшырылат.

84-берене. Күчүнө кирүү

1. Ушул Конвенция отуз бешинчи ратификациялык грамотаны же кошулуу жөнүндө отуз бешинчи документти сактоого тапшырган күндөн тартып отузунчу күнү күчүнө кирет.

2. Отуз бешинчи ратификациялык грамотаны же отуз бешинчи кошулуу жөнүндө документти сактоого тапшыргандан кийин Конвенцияны ратификациялаган же ага кошулган ар бир мамлекет үчүн, Конвенция алар өзүнүн ратификациялык грамотасын же кошулуу жөнүндө документин сактоого тапшыргандан кийин отузунчу күнү күчүнө кирет.

85-берене. Аутенттүү тексттер

Ушул Конвенциянын түп нускасы, бирдей аутенттүү болуп саналган англис, испан, кытай, орус жана француз тилдериндеги тексттер Бириккен Улуттар Уюмунун Башкы катчысына сактоого тапшырылат.

№34 ЖАЛПЫ ТҮШҮНДҮРМӨЛӨР. 19-БЕРЕНЕ: ОЙ-ПИКИРЛЕР ЖАНА АЛАРДЫ БИЛДИРҮҮ ЭРКИНДИГИ

2011-жылы 11-29-июлда БУУнун Адам укуктары боюнча Комитети тарабынан кабыл алынган

Жалпы түшүндүрмөлөр

1. Бул жалпы түшүндүрмө №10 (он тогузунчу сессияда кабыл алынган) жалпы түшүндүрмөнүн ордуна колдонулат.

2. Ой-пикирлер эркиндиги жана аларды билдирүү эркиндиги инсандын ар тараптуу калыптанышы үчүн сөзсүз талап кылынган шарттар болуп эсептелет. Алардын бардык коомдор үчүн мааниси зор. Алар кандай гана эркин жана демократиялык коом болбосун, анын негизин түптөөчү элементтери болуп эсептелет. Ой-пикирлерди билдирүү эркиндиги ой-пикирлерди алмашууга жана түзүүгө түрткү бергендиктен, ушул эки эркиндик өзара тыгыз байланышкан.

3. Ой-пикирлерди эркин билдирүү укугу айкындуулук жана отчеттуулук принциптерин сактоо үчүн сөзсүз түрдө талап кылынган шарт. Аталган принциптер, өз кезегинде, адам укуктарын колдоо жана коргоо үчүн аябагандай керек.

4. Каралып жаткан беренеден тышкары, ой-пикирлер жана/же аларды билдирүү эркиндигинин кепилдиктери 18-, 17-, 25- жана 27-беренелерде да камтылган. Ой-пикирлер жана аларды билдирүү эркиндигинин башка адам укуктарынын кеңири чөйрөсү толук жүзөгө ашырылышына негиз болот. Мисалы, ой-пикирлерди билдирүү эркиндиги чогулуштар жана биригүү эркиндигине болгон укукту, ошондой эле добуш берүү укугун жүзөгө ашыруунун курамдык бөлүгү болуп эсептелет.

5. 19-берененин 1-пунктунун өзгөчө терминологиясын, ошондой эле пикир менен ойдун ортосундагы байланышты (18-берене) эске алганда, 1-пунктка байланыштуу эскертме Пакттын предмети менен максатына туура келмек эмес. Мындан тышкары, ой-пикирлер эркиндиги Пакттын 4-беренесинин жоболору боюнча бузууга жол берилбеген укуктардын тизмесинде болбосо да, “Пакттын 4-беренесинин 2-пунктундагы жоболордо тизмеленбеген, Комитеттин пикири боюнча, 4-беренеге ылайык мыйзам чегинде бузуулардын предмети боло албаган элементтер бар”. Ой-пикирлердин эркиндиги ушундай элементтердин бири, себеби өзгөчө кырдаалда аны бузуу зарылчылыгы, кандай гана шарт болбосун, келип чыгышы мүмкүн эмес.

6. Ой-пикирлерди билдирүү эркиндигинин жана Пактта бекитилген башка укуктардын ортосундагы өзара байланышты эске алуу менен, 19-берененин 2-пунктундагы белгилүү бир элементтерге байланыштуу эскертмелер орундуу болгону менен, 2-пункттагы укуктарга байланыштуу жалпы эскертме Пакттын предмети менен максатына ылайык келмек эместигин белгилей кетүү керек.

7. Ой-пикирлер жана аларды билдирүү эркиндигин сактоо милдеттенмеси ар бир бүтүндөй мүчө мамлекетке юридикалык жактан милдеттүү болуп эсептелет. Бардык мамлекеттик башкаруу (аткаруучу, мыйзам чыгаруучу жана сот) бутактарынын жана бардык деңгээлдердеги (улуттук, облустук же жергиликтүү) башка мамлекеттик же өкмөттүк бийлик органдарынын аракеттери мүчө-мамлекеттин жоопкерчилигине алып келиши мүмкүн. Кээ бир жагдайларда мүчө мамлекеттер үчүн мындай жоопкерчилик жарым-жарты мамлекеттик түзүлүштөрдүн аракеттеринен улам да келип чыгышы мүмкүн. Мүчө мамлекеттер адамдарды ой-пикирлер эркиндигин жана аларды эркин билдирүү укугун пайдаланууга тоскоол болгон жеке тараптардын же мамлекеттик эмес түзүлүштөрдүн аракеттеринен, Пактта каралган ушул укуктар жеке тараптар менен мамлекеттик эмес түзүлүштөрдүн ортосундагы мамилелерде канчалык деңгээлде колдонулушу мүмкүн болсо, ошончолук деңгээлде коргоого милдеттүү.

8. Мүчө мамлекеттер өзүлөрүнүн ички мыйзамдарына Пакттын мүчө мамлекеттерине жүктөлүүчү жалпы юридикалык милдеттенменин мүнөзү жөнүндө №31 жалпы түшүндүрмөсүндө Комитет берген жетектөөчү көрсөтмөлөр боюнча Пакттын 19-беренесиндеги укуктардын киргизилишин камсыз кылууга милдеттүү. Эске сала кетүүчү нерсе, мүчө мамлекеттер 40-беренеге ылайык Комитетке берген докладдары боюнча тийиштүү ички укуктук ченемдер, административдик практиканын түрлөрү жана соттун чечимдери, ошондой эле тийиштүү саясий практика жана ушул жалпы түшүндүрмөдө талкууланган маселелерди эске алуу менен, 19-берене менен корголгон укуктарга байланыштуу башка тармактык практика жөнүндө маалымат берүүгө милдеттүү. Мындан тышкары, ушул укуктар бузулган учурларда колдонулуучу укуктук коргоо каражаттары тууралуу маалыматты да камтый кетүүгө милдеттүү.

Ой-пикирлер эркиндиги

9. 19-берененин 1-пункту өз пикирлерин тоскоолдуктарсыз кармануу укугун коргоону талап кылат. Пакт ушул укукка карата кандайдыр бир өзгөчө шарттарды коюуга же чектөөлөргө жол бербейт. Өз пикирлерин кармануу эркиндигине өз пикирлерин каалаган убакта жана каалаган себеп менен өзгөртүү укугу кирет, эгер кандайдыр бир тарап ушул учурда эркин тандоо жасап жаткан болсо. Бир дагы тарап өзүнүн анык, ойдогу же божомолдонгон пикирлеринен улам, ушул Пактта каралган укуктарынын шек келтирилишине дуушар болбошу керек. Саясий, илимий, тарыхый, моралдык же диний сыяктуу бардык маселелер боюнча пикирлер корголот. Тараптын өзүнүн жеке пикири болгону үчүн мыйзам боюнча кылмыш ишин козгоо 1-пунктка туура келбейт. Тарапты карманган пикирлери үчүн куугунтукка алуу, коркутуу же стигмалоо, ошондой эле кармоо, камакка алуу, соттук териштирүү же эркинен ажыратуу 19-берененин 1-пунктунун бузулушу болуп эсептелет.

10. Тараптарды кандайдыр бир пикирди карман же карманба деп мажбурлоонун бардык формаларына тыюу салынат. Ой-пикирлерди эркин билдирүү укугуна сөзсүз түрдө ой-пикирин билдирбөө эркиндиги да кирет.

Ой-пикирлерди билдирүү эркиндиги

11. 2-пунктка ылайык мүчө мамлекеттер ой-пикирлерди билдирүү эркиндигине болгон укукту, мамлекеттик чегараларга карабастан ар кандай түрдөгү маалыматты жана идеяларды издөө, алуу жана жайылтуу укугун кепилдендирүүгө милдеттүү. Бул укук 19-берененин 3-пунктунун жана 20-берененин жоболоруна ылайык башка адамдарга берилиши мүмкүн болгон ар кандай идеялар жана пикирлер камтылган билдирүүлөрдү берүү жана алуу аракеттерин камтыйт. Алардын катарына саясий өңүттө чыгып сүйлөгөн сөздөр, жеке же саясий темалар боюнча комментарийлер, маалымат топтоо, адам укуктарына байланыштуу маселелерди талкуулоо, журналисттик иш, маданий жана көркөм билдирүүлөр, окутуу, ошондой эле диний өңүттө чыгып сүйлөгөн сөздөр кирет. Алардын ичине ошондой эле коммерциялык жарнамалар да кириши мүмкүн. 2-пункт колдонулган чөйрөгө ашкере мазактоо катары каралып, бирок ошол эле учурда аны колдонууга 19-берененин жана 20-берененин 3-пунктундагы жоболор боюнча чектөөлөр коюлушу мүмкүн болгон ой-пикирлерди билдирүү формасы да кириши мүмкүн.

12. 2-пункт ой-пикирлерди билдирүүнүн бардык формаларын жана жайылтуу ыкмаларын коргойт. Мындай формаларга оозеки айтылган жана жазылган сөздөр, жаңсоолор тили, ошондой эле сүрөттөр жана искусствого байланыштуу нерселер сыяктуу вербалдуу эмес коммуникация каражаттары кирет. Билдирүү ыкмаларына китептер, гезиттер, брошюралар, афишалар, көрнөк-жарнактар, кийим формасы жана башка мыйзам тыюу салбаган материалдар кирет. Алардын катарына аудио-визуалдык, электрондук жана Интернет технологияларына негизделген билдирүү каражаттарынын бардык түрлөрү кирет.

Ой-пикирлерди билдирүү эркиндиги жана жалпыга маалымдоо каражаттары

13. Кандай гана коом болбосун, андагы цензурага жана чектөөлөргө дуушар болбогон эркин жалпыга маалымдоо каражаттары же башка маалымат каражаттары ой-пикирлер жана аларды билдирүү эркиндигин, ошондой эле Пактта каралган башка укуктардын жүзөгө ашырылышын камсыз кылган маанилүү элемент болуп эсептелет. Ал демократиялык коомдун пайдубалын түптөгөн негиздердин бири. Пактта жалпыга маалымдоо каражаттары өз иш милдеттерин аткарууда таянган маалыматтарды ала алган укук бекитилген. Жарандардын, талапкерлердин жана эл шайлаган өкүлдөрдүн ортосунда мамлекеттик жана саясий маселелер боюнча эркин маалымат жана ой-пикир алмашуу өзгөчө мааниге ээ. Ушуну менен, жалпыга маалымдоо каражаттарынын жана башка маалымат каражаттарынын мамлекеттик маселелер боюнча пикирлерин эч кандай көзөмөлсүз же чектөөлөрсүз билдирүү жана аларды коомчулукка маалымдоо эркиндигин түшүнүү керек. Кеңири коомчулук, өз кезегинде, маалымат каражаттарынын иш-аракеттеринин натыйжасында келип чыккан нерселерди алганга укуктуу.

14. Мүчө мамлекеттер маалымат каражаттарынын көзкарандысыздыгын жана ар түрдүүлүгүн кубаттап колдоого өзгөчө маани бөлүшү керек, себеби ушунун өзү ЖМК колдонуучуларынын, ошондой эле этностук жана тил азчылыктарынын өкүлдөрүнүн укуктарын коргоо каражаты, ошону менен катар кыйла кеңири түрдөгү маалыматтар менен идеяларды алуу каражаты болуп эсептелет.

15. Мүчө мамлекеттер бүткүл дүйнө жүзүндө баарлашуу ыкмаларын кескин өзгөрткөн Интернет жана мобилдик байланыштын негизинде маалымат жайылткан электрондук системалар сыяктуу маалыматтык жана коммуникациялык технологиялардагы өзгөрүүлөрдүн масштабдарын эске алышы керек. Бүгүнкү күнү идеялар менен пикир алмашуу үчүн жаңы дүйнөлүк тармак түзүлүп, ал сөзсүз түрдө эле салттуу жалпыга маалымдоо каражаттарына негизделбейт. Мүчө мамлекеттер ушул жаңы ЖМКнын көзкарандысыздыгын бекемдөө жана аларды калкка жеткиликтүү кылуу үчүн бардык керектүү чараларды көрүшү керек.

16. Мүчө мамлекеттер мамлекеттик маалымдоо кызматтарынын көзкарандысыздыгын камсыз кылышы керек. Демек, мүчө мамлекеттер алардын көзкарандысыздыгына жана жарыялоо эркиндигине кепилдик бериши керек. Ушул кызматтарды алардын көзкарандысыздыгы жабыркабагандай каржылоо керек.

17. ЖМКга байланыштуу маселелер ушул жалпы түшүндүрмөнүн ой-пикирлерди билдирүү эркиндигинин чектөөлөрүнө байланыштуу бөлүмүндө каралат.

Маалыматка жетүү укугу

18. 19-берененин 2-пунктунда мамлекеттик органдардагы маалыматка жетүү укугу каралган. Мындай маалыматка сакталган формасына, булактарына жана катталган күнүнө карабастан, мамлекеттик органдардагы жазуулар кирет. Мамлекеттик органдарга ушул жалпы түшүндүрмөнүн 7-пунктунда көрсөтүлгөн органдар кирет. Мындай органдарга мамлекеттик функцияларды аткарган башка түзүлүштөрдү да киргизүүгө болот. Буга чейин белгиленгендей, Пакттын 25-беренесин эске алсак, маалыматка жетүү укугу дегенде ЖМКнын мамлекеттик маселелерге байланыштуу маалыматка жетүү укугун, ошондой эле кеңири коомчулуктун ЖМК чыгарган нерселерди алуу укугун түшүнүү керек. Маалыматка жетүү укугунун элементтери Пакттын башка бөлүктөрүндө да келтирилген. Комитет Пакттын 17-беренесине байланыштуу №16 жалпы түшүндүрмөсүндө белгиленгендей, ар бир тараптын мамлекеттик автоматташтырылган маалыматтар файлдарында жеке мүнөздөгү маалымат камтылып же камтылбаганын, эгер камтылса, кандай маалымат кандай максатта камтылганын ачык-айкын аныктоого укугу болушу керек. Ар бир тараптын алардын файлдарын кайсы мамлекеттик органдар же жеке тараптар же органдар көзөмөлдөп жатканын же көзөмөлдөшү мүмкүн экенин аныктоого мүмкүнчүлүгү болушу керек. Эгер ушундай файлдарда жеке мүнөздөгү анык эмес маалымат камтылса же

ал мыйзамдагы жоболорду бузуп топтолгон же иштетилген болсо, ар бир тарап мындай маалыматты алып таштоону талап кылууга укугу бар. Пакттын 10-беренеси боюнча камта отургандар оорусунун тарыхын алуу укугунан ажыратылбайт. Комитет 14-беренеге байланыштуу №32 жалпы түшүндүрмөсүндө жазык кылмыш ишинде айыпталып жаткан тараптардан маалымат алуу укугунун ар кандай өңүттөрүн келтирген. 2-беренедегі жоболорго ылайык, мындай тараптар Пактта каралган укуктары тууралуу толук маалымат алышы керек. 27-беренеге ылайык, азчылыктардын топторунун жашоо мүнөзүнө жана маданиятына олуттуу коркунуч келтириши мүмкүн болгон мүчө мамлекеттин чечимдери тийиштүү коомчулуктар менен тажрыйба алмашып жана кеңешип кабыл алынышы керек.

19. Маалыматка жетүү укугун майнаптуу жүзөгө ашыруу максатында, мүчө мамлекеттер коомдук кызыкчылыгы бар өкмөттүк маалыматка кеңири жетүү мүмкүнчүлүгүн артыкчылыктуу тартипте бериши керек. Мүчө мамлекеттер мындай маалыматка оңой, тез, майнаптуу жана иш жүзүндө жетүү мүмкүнчүлүгүн камсыз кылуу үчүн бардык аракеттерин көрүшү керек. Мүчө мамлекеттер калкка маалыматка жетүүгө мүмкүнчүлүк берген керектүү жол-жоболорду иштеп чыгууга тийиш, мисалы, маалымат эркиндиги жөнүндө мыйзамдар аркылуу. Бул жол-жоболор Пактка каршы келбеген так эрежелерди камтып маалымат алуу сурамдар боюнча өз маалында жооптор даярдалып берилишин камсыз кылышы керек. Маалымат алуу сурамдарга жооп берүү акысы маалыматка жетүүгө жөнү жок тоскоолдук жаратпашы керек. Бийликтегилер баардык маалымат берүүдөн баш тарткан учурларда баш тартуунун себептерин негиздеп берүүгө тийиш. Маалымат берүүдөн баш тартуу, ошондой эле жоопсуз калган сурамдар жөнүндө билдирүүлөрдү иштеткен механизмди түзүп чыгуу керек.

Ой-пикирлерди билдирүү эркиндиги жана саясий укуктар

20. Комитет мамлекеттик иштерди жүргүзүүдө катышуу жана добуш берүү укугуна байланыштуу №25 жалпы түшүндүрмөсүндө мамлекеттик иштерди жүргүзүүдө жана добуш берүү укугун майнаптуу жүзөгө ашырууда ой-пикирлерди эркин билдирүү укугунун маанилүүлүгүн баса белгилейт. Жарандардын, талапкерлердин жана эл шайлаган өкүлдөрдүн ортосунда мамлекеттик жана саясий маселелер боюнча эркин маалымат жана ой-пикир алмашуу өзгөчө мааниге ээ. Ушуну менен, жалпыга маалымдоо каражаттарынын жана башка маалымат каражаттарынын мамлекеттик маселелер боюнча пикирлерин эч кандай көзөмөлсүз же чектөөлөрсүз билдирүү жана аларды коомчулукка маалымдоо эркиндигин түшүнүү керек. Ушундан улам, мүчө мамлекеттер №25 жалпы түшүндүрмөдө камтылган ой-пикирлерди эркин билдирүү укугун колдоо жана коргоо жетектөөчү көрсөтмөлөргө көңүл бурууга тийиш.

19-берененин 3-пунктунун колдонулушу

21. 3-пункт өз ой-пикирин эркин билдирүү укугун колдонууда өзгөчө милдеттер менен өзгөчө жоопкерчилик жүктөлөт деп ачык айтат. Ушул себептен улам, бул укукту эки кууш чөйрөдө чектөөгө жол берилет, алардын бири башка тараптардын укуктарын же аброюн сыйлоого, экинчиси мамлекеттик коопсуздукту, коомдук тартипти (ordre public) же калктын саламаттыгы менен адеп-ахлагын коргоого байланыштуу болушу мүмкүн. Бирок ушуга карабастан, мүчө мамлекет ой-пикирлерди эркин билдирүү укугун жүзөгө ашырууга чектөөлөрдү койгондо бул чектөөлөр ушул укуктун принцибине коркунуч келтирбеш керек. Комитет укук менен чектөөнүн, ченем менен өзгөчө шарттын ортосундагы байланыш тескери болбошу керектигин эскертет. Мындан тышкары, Комитет Пакттын 5-беренесинин 1-пунктун белгилейт, ага ылайык “ушул Пактта бир дагы нерсе кандайдыр бир мамлекет, кандайдыр бир топ же кандайдыр бир адам ушул Пактта таанылган укуктарды же эркиндиктерди жок кылууга же аларды ушул Пактта каралган чектен көбүрөөк чектөөгө багытталган кандайдыр бир иш менен алектенүүгө же кандайдыр бир аракеттерди жасоого укугу бар деп билдире тургандай чечмеленбеш керек”.

22. Чектөөлөр 3-пунктта каралган өзгөчө шарттар сакталганда гана коюлушу мүмкүн: чектөөлөрдү “мыйзам менен гана коюшу керек; алар 3-пункттын а) жана б) пунктчаларында каралган негиздерде гана коюлуп, зарылчылык жана өлчөмдөш болуу талабына

так жооп бериши керек. 3-пунктта каралбаган негиздерде эч бир чектөөлөрдү коюуга жол берилбейт, мындай негиздер Пакт коргогон башка укуктарга коюлган чектөөлөрдү актаган учурда да. Чектөөлөр кандай максаттар үчүн каралса, ошол максаттарда гана коюлуп, кайсы максатка жетүүнү көздөсө, ошол так жана даана белгиленген максатка гана байланыштуу жана ага өлчөмдөш болушу керек.

23. Мүчө мамлекеттер ой-пикирин эркин билдирүү укугуна ээ болгондорду алардын үнүн басканга аракет кылгандардан коргоо боюнча майнаптуу чараларды көрүшү керек. 3-пункт эч бир шартта көп партиялуу демократияны, демократиялык принциптерди жана адам укуктарын коргоочулардын үнүн басканга мажбурлоо үчүн себеп болуп бере албайт. Так ушундай эле, ой-пикирлерин эркин билдирүү укугун колдонуп жаткан тарапка жасалган агрессия, ошондой эле негизсиз камакка алуу, кыйноо, өмүрүнө коркунуч келтирүү жана өлтүрүү сыяктуу агрессиянын формалары 19-беренеге туура келбейт. Иштеген ишинен улам, ушундай коркутуп-үркүтүү сыяктуу агрессивдүү аракеттерге журналисттер көп кабылышат. Адам укуктары жаатындагы абал тууралуу маалымат топтоп, талдаган жана адам укуктары боюнча докладдарын жарыялаган тараптар, ошондой эле соттор менен адвокаттар да ушундай аракеттердин курмандыгы болуп калышат. Агрессиянын ушул сыяктуу бардык учурларын өз маалында тыкыр иликтеп, күнөөлүүлөрдү мыйзам чегинде жоопкерчиликке тартып, ал эми жабырлануучуларга же адам өлтүрүлгөн болсо, анын өкүлдөрүнө - келтирилген зыяндын ордун толтуруп берүү формалары сунушталышы керек.

24. Чектөөлөрдү мыйзам менен коюш керек. Мыйзамга парламенттик артыкчылыктар жөнүндө мыйзам жана сотту сыйлабагандык үчүн жазалоо чаралары каралган мыйзам кириши мүмкүн. Ой-пикирлерди эркин билдирүү укугун чектөө адам укуктарына олуттуу зыян келтирүү болуп эсептелип, кандайдыр бир чектөөнү салттуу, диний же башка кадимки укукта бекитүү аракети Пактка туура келбейт.

25. 3-пункттун максаттары үчүн “мыйзам” деп квалификацияланган ченем тарапка өз жүрүм-турумуна тийиштүү түрдө көз салуу мүмкүнчүлүгүн берүү үчүн колдон келишинче так туюндурулуп, ал тууралуу маалымат калктын кеңири катмарларына жеткиликтүү болушу керек. Мыйзам, аны жүзөгө ашыруу милдети тапшырылган тараптарга ой-пикирлерди эркин билдирүү укугуна чектөөлөрдү коюу боюнча чексиз дискрециялык ыйгарым укуктарды бербеш керек. Мыйзамдар, аларды жүзөгө ашыруу милдети тапшырылган тараптарга ой-пикирлерди билдирүүнүн кандай формаларына тийиштүү чектөөлөр коюлуп, кандайларына коюлбай турганын аныктоо үчүн жетиштүү жетектөөчү көрсөтмөлөрдү бериши керек.

26. 19-берененин 2-пунктунда камтылган укуктарды чектөөчү мыйзамдар, ошондой эле 24-пунктта көрсөтүлгөн мыйзамдар Пакттын 19-беренесинин 3-пунктунун катуу талаптарына гана жооп бербестен, Пакттын жоболоруна, максаттарына жана маселелерине туура келиши керек. Мыйзамдар Пакттын дискриминацияга жол бербөө жоболорун бузбашы керек. Мыйзамдар Пактка дал келбеген жазалоо чараларын, мисалы адамдын денесине зыян келтирүүчү сыяктуу чараларын, орнотпош керек.

27. Мүчө мамлекет ой-пикирлерди эркин билдирүү укугун жүзөгө ашырууга коюлган бардык чектөөлөр боюнча укуктук негиздеме бериши керек. Эгер Комитет белгилүү бир мүчө мамлекетке байланыштуу белгилүү бир чектөө мыйзам менен коюлганын караш керек болсо, мүчө мамлекет мыйзамдын текстин жана ушул мыйзамдын алкагында көрүлө турган чаралар тууралуу кенен маалымат бериши керек.

28. 3-пунктта келтирилген чектөөлөрдү коюу үчүн мыйзамдуу негиздердин биринчиси - башка тараптардын укуктары менен аброюн сыйлоо. “Укуктар” деген терминге Пактта жана, кыйла кеңири, адам укуктары жаатындагы эларалык келишимдерде жана башка документтерде таанылган адам укуктары кирет. Алсак, 25-беренедө бекитилген добуш берүү укугун, ошондой эле 17-беренедө каралган укуктарды (37-пунктту караңыз) коргоо максатында ой-пикирлерди билдирүү эркиндигин чектөө мыйзамдуу болмок. Мындай чектөөлөр этияттык менен киргизилиши керек: добуш берүүчүлөрдү корку-

туп-үркүтүүнү же мажбурлоону көздөгөн ой-пикирлерди билдирүү формаларынан коргоого жол берилгени менен, мындай чектөөлөр саясий дебаттарды өткөрүүгө, ошондой эле милдеттүү эмес добуш берүүгө бойкот жарыялоого үндөөгө тоскоол болбошу керек. “Башка тараптар” деген термин жеке да, кандайдыр бир коомчулуктун мүчөлөрү болгон каалаган башка тараптарды билдирет. Демек, мисалы, бул термин бир динди тутуп бириккен коомчулуктун айрым мүчөлөрүнө да, бир этностук тектин айрым мүчөлөрүнө да тийиштүү болушу мүмкүн.

29. Экинчи мыйзамдуу негиз - улуттук коопсуздукту же коомдук тартипти (ordre public) же калктын саламаттыгын же адеп-ахлагын коргоо.

30. Мүчө мамлекеттер мамлекеттик чыккынчылык жана улуттук коопсуздукка, кызматтык сырга, бүлүндүрүүчү иш-аракеттерге каршы күрөшүү сыяктуу же башка чөйрөлөргө байланыштуу мыйзамдар иштелип чыгып жана колдонулуп жатканда 3-пункттун талаптарынын катуу сакталышын камсыз кылууга тыкыр мамиле кылышы керек. Мисалы, кеңири коомчулуктан мыйзамдуу коомдук кызыкчылыктагы жана улуттук коопсуздукка коркунуч келтирбеген маалыматты кармап туруу же жашыруу, ошондой эле ушундай маалыматты жайылтканы үчүн журналисттерди, изилдөөчүлөрдү, айлана чөйрөнү коргоочуларды, укук коргоочуларды же башка тараптарды куугунтуктоо үчүн ушундай мыйзамдарга шилтеме берилгенде 3-пункт бузулат. Мындан тышкары, мындай мыйзамдар колдонулган чөйрөгө соода, банк иши жана илимий изилдөөлөр жөнүндө маалыматты киргизүүгө болбойт. Бир иште Комитет улуттук коопсуздук максатында, эмгек маселелери боюнча чыр-чатакты колдогон, ошондой эле өлкө боюнча иш таштоо чакырыктары камтылган билдирүүлөрдү чыгарууга чектөө коюуга жол берилбейт деп токтому чыгарган.

31. Коомдук тартипти сактоо (ordre public) максатында, айрым учурларда, мисалы, кээ бир коомдук жерлерде чыгып сүйлөгөн сөздөрдү жөнгө салууга жол берилет. Сотту сыйлабагандык үчүн жана ой-пикирлерди билдирүү формаларына байланыштуу соттук териштирүүлөр алардын коомдук тартипке (ordre public) тийгизген таасирин аныктоо үчүн текшерүүгө дуушар болушу мүмкүн. 3-пунктка ылайык келүү максаттары үчүн мындай териштирүүлөр жана белгиленүүчү жаза негиздүү болуп, соттун жол-жобонун талапка ылайык жүзөгө ашырылышын камсыз кылган ыйгарым укуктарына туура келишин көрсөтүү керек. Мындай жол-жоболор эч кандай шартта коргоого болгон укукту мыйзамдуу пайдаланууну чектөө үчүн колдонулбашы керек.

32. №22 жалпы түшүндүрмөсүндө Комитет “адеп-ахлак түшүнүгү көптөгөн коомдук, философиялык жана диний салттардын негизинде түзүлүп, демек, адеп-ахлакты коргоо максатында [...] чектөөлөрдү бирден бир салттан келип чыккан принциптердин негизинде коюуга болбойт” деп белгиледи. Ушул сыяктуу кандай гана чектөө болбосун, ал адам укуктарынын универсалдуу мүнөзүнүн жана дискриминацияга жол бербөө принципинин контекстинде каралышы керек.

33. Чектөөлөр, мыйзамдын өңүтүнөн алып караганда “зарыл” жана негиздүү болушу керек. Мисалы, белгилүү бир коомчулуктун тилин коргоо үчүн бир тилдеги коммерциялык жарнамага тыюу салуу зарылчылык критерийин бузат, эгер ушундай коргоого ой-пикирди эркин билдирүү укугун чектебей туруп башка ыкмалар менен жетүүгө мүмкүн болсо. Экинчи жактан, Комитет мүчө мамлекет мектеп округунда белгилүү бир динди туткан балдардын укуктары менен эркиндиктерин коргоо максатында диний коомчулукка карата кастык сөздөр камтылган материалдарды жарыялаган окутуучуну кесиптик статусунан ажыратса, зарылчылык талабын аткарган болот деп эсептейт.

34. Чектөөлөр ашыкча кеңири болбошу керек. №27 жалпы түшүндүрмөсүндө Комитет “чектөө чаралары өлчөмдөш принцибине туура келиши керек; алар өзүнүн коргоо функциясын аткаруу үчүн орундуу болушу керек; көздөлгөн натыйжага жеткириши мүмкүн болгон каражаттардын ичинен азыраак чектөөчү каражат болушу керек жана алар корголуп жаткан кызыкчылыкка өлчөмдөш болушу керек” деп белгиледи. өлчөмдөш принциби чектөөлөр каралган мыйзамдарда гана эмес, мыйзамдар колдонулуп жатканда административдик жана сот бийликтери тарабынан да сакталышы керек”. өлчөмдөш принцибин сактоодо ой-пикирди билдирүүнүн белгилүү бир формасын жана аны жайыл-

туу каражаттарын эске алуу керек. Мисалы, демократиялык коомдогу мамлекеттик жана саясий ишмерлер катышкан саясий дискуссиялардын жүрүшүндө ой-пикирлерди тоскоолдуктарсыз билдирүү мүмкүнчүлүгүнө Пактта олуттуу көңүл бурулат.

35. Мүчө мамлекет ой-пикирлерди билдирүү эркиндигине чектөөлөрдү коюп жатып, мыйзамдуу негиздерге таянганда, ой-пикирди билдирүү формасы менен коркунучтун ортосундагы тике жана түздөн-түз байланышты аныктоо менен, коркунучтун белгилүү бир мүнөзүн, ошондой эле белгилүү бир чаралардын көрүлүшү зарылчылык жана өлчөмдөштүк критерийлерине жооп бере турганын так жана даана көрсөтүп бериши керек.

36. Комитет каралып жаткан белгилүү бир учурда ой-пикирлерди билдирүү эркиндигине чектөөлөрдү коюу зарылчылыгын негиздеген шарттар болгонун же болбогонун аныктоого укуктуу. Ушундан улам, Комитет ушул эркиндиктин чектерин “баалоо чеги” өңүтүнөн аныктоого болбойт жана Комитетке өз иш милдеттерин аткарууга мүмкүнчүлүк берүү үчүн мүчө мамлекет ар бир белгилүү бир учурда 3-пункттагы негиздерге таянып коюлган чектөө боюнча, ой-пикирлерди билдирүү эркиндигин чектеген коркунучтун чыныгы мүнөзүн так жана даана көрсөтүп бериши керек деп эскертет.

Белгилүү бир чөйрөлөрдө ой-пикирлерди билдирүү эркиндигин чектөөнүн кууш чектери

37. Саясий турмушка катышууга коюлган жана Комитетти тынчсыздандырган чектөөлөргө үймө-үй сурамжылоолор, шайлоо алдындагы үгүттөө өнөктүктөрүндө жайылтыла турган басылма материалдардын санына жана мүнөзүнө коюлган чектөөлөр, шайлоо өнөктүктөрүнүн жүрүшүндө саясий комментарийлер камтылган булактарга, ошондой эле жергиликтүү жана чет өлкөлүк маалымат каражаттарына жетүү мүмкүнчүлүгүн берүүдөн баш тартуу, ошондой эле оппозициялык партиялардын жана саясий ишмерлердин ЖМКга жетүү мүмкүнчүлүгүн чектөө кирет. Кандай гана чектөө болбосун, ал 3-пунктка ылайык келиши керек. Бирок мүчө мамлекет шайлоо процессинин бүтүндүгүн сактоо үчүн мыйзамдуу негиздерде шайлоонун алдында саясий сурамжылоону чектей алат.

38. Буга чейин саясий турмушка катышуу формаларына байланыштуу 13- жана 20-пункттарда белгиленгендей, Комитет Пактта саясий жана мамлекеттик ишмерлердин катышуусу менен дискуссияларды өткөрүүдө ой-пикирлерди тоскоолдуктарсыз билдирүү укугуна өзгөчө көңүл бурулганын белгилейт. Демек, ой-пикирлерди билдирүү формалары кайсы бир коомдук ишмерди мазактап жатат деген факт жазалоо чараларын негиздөө үчүн жетишсиз жана коомдук ишмерлер да Пакттын жоболорун өз кызыкчылыктарында пайдаланышы мүмкүн. Мындан тышкары, бардык коомдук ишмерлер, ошону менен катар өлкө жана өкмөт башчылары сыяктуу жогорку саясий бийлик өкүлдөрү мыйзамдуу негиздерде саясий оппозициянын сынына алынып, асылууларына кабылышы мүмкүн. Ушундан улам, Комитет жогорку мамлекеттик тарапты мазактоо, сотту сыйлабагандык, бийлик өкүлдөрүн сыйлабагандык, тууну жана символиканы сыйлабагандык, өлкө башчысына жалаа жабуу, мамлекеттик кызмат адамдарынын абийирин коргоо аракеттерине байланыштуу мыйзамдарга тынчсызданып, мыйзам аброю шек жаратышы мүмкүн болгон адамдын инсандыгынын абалынан улам кыйла катаал жазалоо чараларын бекитбеш керек дейт. Мүчө мамлекеттер армия же административдик аппарат сыяктуу түзүлүштөрдү сыздоого тыюу салбашы керек.

39. Мүчө мамлекеттер ЖМКнын иш-аракеттерин жөнгө салуучу мыйзамдык жана административдик негиздердин 3-пункттун жоболоруна ылайык келишин камсыз кылууга тийиш. Жөнгө салуу системалары ЖМКнын ар кандай форматтарынын тийишкен чекиттерин эске алуу менен, басылма жана телерадио ЖМК жана Интернеттин ортосундагы айырманы эске алышы керек. 19-берененин 3-пунктунда бекитилген өзгөчө шарттар жок болгон учурда гезиттердин жана башка басылма ЖМК чыгарылышына тыюу салуу ушул берененин бузулушу болуп саналат. Кандайдыр бир белгилүү бир басылманын чыгарылышына ага тыгыз байланышкан материалдарды 3-пунктка ылайык мыйзамдуу негиздерде тыюу салууга мүмкүн болгон учурда гана тыюу салынышы мүмкүн. Мүчө мамлекеттер телерадио ЖМК, ошондой эле чакан жана коммерциялык стан-

циялар үчүн убаракерчилиги көп уруксаттамалык шарттарды киргизбеши жана аларга акчалай жыйымдарды төлөө милдетин койбош керек. Пакт боюнча мындай шарттарды жана уруксаттамалык жыйымдарды киргизүү критерийлери максатка ылайык жана объективдүү, так жана ачык-айкын болуп, дискриминациялык мүнөзгө ээ болбой жана башка мүнөздөмөлөргө туура келиши керек. Жер үстүндөгү аудиовизуалдык жана спутниктик кызматтар сыяктуу чектелген мүмкүнчүлүктөр каражаттары аркылуу терерадио берүү уруксаттамасын тапшыруу тартиби мамлекеттик, коммерциялык жана жергиликтүү берүү кызматтарынын жеткиликтүүлүгүнүн жана жыштыктарынын тең бөлүштүрүлүшүн камсыз кылышы керек. Телерадио берүү өтүнмөлөрүн карап, уруксаттамаларды берүүгө ыйгарым укуктуу көзкарандысыз мамлекеттик органды түзө элек мүчө мамлекеттерге аны түзүү сунушталат.

40. Комитет №10 жалпы түшүндүрмөдө келтирген комментарийдин дагы бир жолу кайталайт: “заманбап жалпыга маалымдоо каражаттары күндөн-күнгө өнүгүп жатканына байланыштуу жалпыга маалымдоо каражаттарын көзөмөлдөп, ошону менен ар бир адамга ой-пикирин эркин билдирүү укугун жүзөгө ашырууга тоскоол болууга жол бербеген майнаптуу чаралар талап кылынат”. Мамлекеттер ЖМКларга ээ болуу боюнча монополия түзбөстөн, алардын ар түрдүүлүгүн кубатташы керек. Демек, мүчө мамлекеттер Пактка ылайык маалымат булактарынын жана көз караштардын ар түрдүүлүгүнө кедергисин тийгизиши мүмкүн болгон монополия көрүнүштөрүнө, жеке медиатордун ЖМКда жөнү жок басымдуулук кылуусуна же алар тараптан ЖМКларды өз колуна алуусуна жол бербөө үчүн бардык талап кылынган чараларды көрүүгө тийиш.

41. Жалпыга маалымдоо каражаттарын мамлекеттик субсидиялоо системалары жана мамлекеттик жарнаманы жайгаштыруу ой-пикирлерди эркин билдирүү укугун чектөө үчүн колдонулбашына тыкыр көз салуу керек. Мындан тышкары, жаңылыктарды жайылтуу/бөлүштүрүү жана аларга жетүү каражаттарын пайдалануу мүмкүнчүлүгүнүн өңүтүнөн алып караганда, жеке ЖМКлар мамлекеттик ЖМКна караганда жагымсыз абалда калбашы керек.

42. ЖМК, басма сөз кызматтарын же журналисттерди өкмөттү же өкмөт карманган коомдук-саясий системаны сындаганы үчүн гана жазалоо чараларын белгилөө эч бир шартта ой-пикирлерди эркин билдирүү укугун чектөөнү талап кылган чара катары каралбашы керек.

43. Вебсайттардын, блогдордун жана Интернет технологияларына, анын ичинде Интернет тармагына кирүүгө мүмкүнчүлүк берген системалар же издөө системалары сыяктуу коммуникация каражаттарынын иштешин камсыз кылган системаларга негизделген электрондук жана башка маалыматтарды жайылтуучу системалардын ишине коюлуучу чектөөлөр 3-пунктка канчалык деңгээлде туура келсе, ошондой деңгээлде жол берилет. Жол берилген чектөөлөр, эң негизгиси, белгилүү бир материалдардын мазмунуна негизделиши керек; белгилүү бир сайттардын жана системалардын иштешине салынуучу жалпы тыюулар 3-пунктка туура келбейт. Мындан тышкары, сайттарда же маалыматтарды жайылткан системаларда кандайдыр бир материалдарды өкмөттү же өкмөт карманган социалдык-саясий системаны сындашы мүмкүн болгону үчүн гана жарыялашына тыюу салуу 3-пунктка туура келбейт.

44. Журналисттердин иш милдеттерин кесипкөй штаттык кабарчылар жана аналитиктер, блоггерлер жана басылмаларда, Интернетте же башка жерлерде жарыяланган тараптардын кеңири чөйрөсү аткарышкандыктан, журналисттерди каттаган же аларга уруксаттамаларды берген жалпы мамлекеттик системалардын болушу 3-пунктка туура келбейт. Аккредитацияга чектөөлөрдү журналисттерге айрым жерлерге же айрым иш-чараларга артыкчылыктуу шарттарда кирүүгө мүмкүнчүлүк бериш керек болгон учурларда гана коюуга жол берилет. Мындай чектөөлөрдө дискриминациялык мүнөзгө ээ болбой, аларды объективдүү критерийлердин негизинде жана журналисттик иш милдеттерди тараптардын кеңири чөйрөсү аткара турганын эске алуу менен, Пакттын 19-беренесине жана башка жоболорго ылайык колдонуу керек.

45. Адатта, журналисттердин жана ой-пикирлерин эркин билдирүү укугун колдонгонго аракет кылган башка тараптардын (мисалы, укук коргоочу иш-чараларга катышууну каалагандар) укугун, мүчө мамлекеттин аймагынан тышкары чыгуу укугун чектөө, белгилүү бир өлкөлөрдөн келген чет өлкөлүк журналисттердин мүчө мамлекеттин аймагына кирүүсүн чектөө же журналисттердин жана адам укуктары маселелерин изилдөөчүлөрдүн мүчө мамлекеттин алкагында (ошондой эле чыр-чатактар жүрүп жаткан райондордо, табигый кырсыктар болуп өткөн райондордо жана адам укуктары бузулуп жатат делген жерлерде) ары-бери эркин жүрүү укугун чектөө аракеттери 3-пунктка туура келбейт. Мүчө мамлекеттер журналисттердин маалымат булактарын ачыктабоо өзгөчө артыкчылык укугу бар экендин таанышы керек, бул ой-пикирлерди эркин билдирүү жана анын сакталышын камсыз кылуу укугунун курамдык бөлүгү болуп саналат.

46. Мүчө мамлекеттер антитеррордук чаралардын 3-пунктка ылайык келишин камсыз кылышы керек. “Террорчулукту кубаттоо” жана “экстремисттик иш-аракет” сыяктуу укук бузуулардын, ошондой эле терроризмди “мактаган”, “даңктаган” же “актаган” укук бузуулардын так аныктамалары болуп, алардын колдонулушу ой-пикирлерди эркин билдирүү укугунун жүзөгө ашырылышына орунсуз же өлчөмдөш эмес кийлигишүүгө алып барбай тургандыгына кепилдик берилиши керек. Мындан тышкары, маалыматка жетүү мүмкүнчүлүгүнө ашыкча чектөөлөрдү койбогонго аракет кылуу керек. ЖМКлар калкка террордук аракеттер тууралуу маалыматты жеткирүүдө эң негизги ролду ойногондуктан, алардын ишин мыйзамсыз чектөөгө болбойт. Андыктан журналисттер өз иш милдеттерин мыйзам чегинде аткарып жатышкандыктан, жазалоого дуушар болбошу керек.

47. Жалаа жабууга байланыштуу мыйзамдарды кылдаттык менен иштеп чыгып, алардын 3-пункттун жоболоруна ылайык келишин камсыз кылып, алардын иш жүзүндө ой-пикирлерди эркин билдирүү укугун чектөөгө колдонулушуна жол бербөө керек. Ушундай мыйзамдардын баарына, айрыкча жалаа жабууга байланыштуу жазык мыйзамдарына чындык кызыкчылыктарына жооп берген коргоо формаларын киргизүү керек жана алар табияты боюнча текшерүүгө мүмкүн болбогон ой-пикирлерди билдирүү формаларына колдонулбашы керек. Жок дегенде, коомдук ишкерлердин кызыкчылыктарын козгогон комментарийлерде жаңылыштык менен же жаман ой менен эмес жалпыга маалым болуп калган сөздөр үчүн жазалоо чараларынын белгиленишине же алардын мыйзамсыз комментарийлердин катарына өткөрүлүшүнө жол бербөөгө аракет кылуу керек. Кандай гана учур болбосун, сындалып жаткан объектке коомчулуктун кызыгуусу коргонуу элементи катары каралбашы керек. Мүчө мамлекеттер ашыкча жазалоо жана айып салуу чараларына жол бербегенге аракет кылышы керек. Зарыл болгон учурларда, мүчө мамлекеттер коргоочу тарап ишти жеңип чыккан тараптын чыгымдарын төлөп бериши керек деген талапка солгун чектөөлөрдү коюшу керек. Мүчө мамлекеттер жалаа жабууну кылмыштардын катарынан чыгаруу мүмкүнчүлүгүн карап чыгышы керек, бирок кандай гана учур болбосун, жазык мыйзамдары кыйла олуттуу учурларда гана колдонулуп, эркинен ажыратуу эч качан орундуу жазалоо чарасы деп саналбашы керек. Мүчө мамлекет тарапка жалаа жаптың деп айып тагылгандан кийин ушул тарапка карата соттук териштирүү тез арада башталбаган кырдаалдарга жол бербеш керек, себеби мындай учур ушул тараптын же башка тараптардын ой-пикирин эркин билдирүү укуктарын жүзөгө ашырышын мыйзамсыз чектеп, сенейтүүчү таасир калтырат.

48. Кандайдыр бир динди же башка ишенимдер системаларын, ошондой эле акарат келтирүү жөнүндө мыйзамдарды сыйлабагандыктын бардык формаларына тыюу салуулар Пактка ылайык келбейт, Пакттын 20-беренесинин 2-пунктунда каралган айрым учурлардан тышкары. Мындай тыюу салуулар 19-берененин 3-пунктундагы талаптарга, ошондой эле 2-, 5-, 17-, 18- жана 26-беренелерге ылайык келиши керек. Алсак, мисалы, ушул сыяктуу кандайдыр бир мыйзамдарда бир же бир нече диний системалардын же ишенимдер системаларынын пайдасына же аларга каршы же башка системалардын жактоочуларына салыштырмалуу алардын жактоочуларын, ошондой эле динге ишенбегендерге караганда динге ишенгендерди дискриминациялоонун камтылышына жол берилбеш керек. Мындан тышкары, мындай тыюулар диний лидерлерди сындогоо жана диний доктриналарга жана ишеним догматтарына байланыштуу эскертүүлөрдү айтууга тоскоол болбошу же ушул үчүн жазалоо чарасын белгилөөгө жол берилбеш керек.

49. Тарыхый фактыларга байланыштуу ой-пикирлерди билдирүү үчүн жазалоо чаралары каралган мыйзамдар мүчө мамлекеттердин ушул Пактта каралган ой-пикирлер эркиндигин жана аларды эркин билдирүү укугун сыйлоо милдеттенмелерине ылайык келбейт. Пактта жаңылыш ой-пикирлерди билдирүүгө же болуп өткөн окуяларды туура эмес чечмелөөгө кеңири тыюу салуу каралган эмес. Ой-пикирлер эркиндигине коюлган чектөөлөр эч кандай шартта таңууланбай, ал эми ой-пикирлерди эркин билдирүү укугуна коюлган чектөөлөр 19-берененин 3-пунктунда жана 20-беренедө каралган талаптардын чектеринен чыкпашы керек.

19- жана 20-беренелердин ортосундагы өзара байланыш

50. 19- жана 20-беренелер бири-бирине туура келип, бири-бирин толуктап турат. 20-беренедө айтылган бардык жосундарга 19-берененин 3-пунктунда каралган чектөөлөр колдонулат. 20-берене менен негизделген кандай гана чектөө болбосун, ал 19-берененин 3-пунктуна ылайык келиши керек.

51. 20-беренедө айтылган жосундарды 19-берененин 3-пунктундагы чектөөлөргө туш келген жосундардан айырмалоочу белги - 20-беренедө айтылган жосундарга карата мамлекеттен Пакт боюнча белгилүү бир чара көрүүнүн талап кылынышы: аларга мыйзам боюнча тыюу салынышы керек. Демек, 20-берене 19-беренеге карата ушул даражада гана *lex specialis* катары каралышы мүмкүн.

52. Мүчө мамлекеттердин 20-беренедө көрсөтүлгөн ой-пикирлерди билдирүүнүн белгилүү бир формаларына гана мыйзамдуу тыюулары болушу керек. Мүчө мамлекет ой-пикирлерди эркин билдирүү укугун чектеген ар бир учурда ал тыюуларды жана алардын шарттарын 19-беренеге ылайык негиздеп бериши керек.

№37 ЖАЛПЫ ТҮШҮНДҮРМӨЛӨР. 21-БЕРЕНЕ: ТЫНЧ ЧОГУЛУШТАРГА УКУК

БУУнун Адам укуктары боюнча комитети тарабынан 2020-жылдын 23-июлунда кабыл алынган

I. Киришүү

1. Адамдын тынч чогулуштарга негизги укугу жеке адамдарга өз пикирин жамаат менен чогуу билдирүүгө жана коомду түптөөгө катышууга мүмкүнчүлүк берет. Тынч чогулуштарга болгон укук өз алдынча укук катары да маанилүү, себеби ал адамдын жеке автономиясын башкалар менен бирдикте жүзөгө ашыруу мүмкүнчүлүгүн коргойт. Башка чектеш укуктар менен бирге ал жарандардын катышуусу менен мамлекеттик башкаруу системасынын өзөгүн түзөт, ал үчүн демократия, адам укуктары, укук үстөмдүүлүгү жана плюрализм негиз болуп берет. Тынч чогулуштар процесстин катышуучуларына коомдук чөйрөдө өз идеяларын жана дымактуу максаттарын жайылтуу, мындай идеяларга жана максаттарга кандайдыр бир колдоо табуу же каршылыкка туруштук берүү мүмкүнчүлүгүн камсыз кылууда маанилүү ролду ойной алат. Тынч чогулуштарда нааразычылыктар айтылса, жарандардын кеңири катышуусу менен келишпестиктерди инклюзивдүү жана тынчтык жолу менен чечүүгө шарт түзүп бере алат.

2. Мындан тышкары, тынч чогулуу укугу экономикалык, социалдык жана маданий укуктарды камтыган башка укуктардын кеңири өңүтүн таануу жана аткаруу үчүн колдонулса боло турган жана колдонулуп келген баалуу аспап болуп саналат. Бул маргиналдашкан адамдар жана топтор үчүн өзгөчө маанилүү. Тынч чогулуштарга укукту сактабоо жана камсыз кылбоо, адатта, репрессиянын белгиси.

3. Жарандык жана саясий укуктар жөнүндө эл аралык пакттын 21-беренесинин биринчи сүйлөмүндө “Тынч чогулуштарга укук таанылат” деп айтылат. Бул укук башка эл аралык жана регионалдык келишимдерде да ушундай жазылган, ал эми анын мазмуну келишим органдарынын пикирлеринде, корутунду түшүндүрмөлөрүндө, резолюцияларда, чечмелөөчү жетектөөчү көрсөтмөлөрдө жана сот өкүмдөрүндө кененирээк аныкталат. Эл аралык укук боюнча тынч чогулуштарга укукту таануу милдеттенмесинен тышкары, мамлекеттердин басымдуу көпчүлүгү бул укукту өздөрүнүн улуттук конституцияларында да тааныйт.

4. Тынч чогулуштарга укук конкреттүү максаттар үчүн, биринчи кезекте пикир билдирүү максатында жеке адамдар өткөргөн зомбулуксуз чогулуштарды коргойт. Бул жамааттык түрдө ишке ашырылган жеке укук. Ошентип, ассоциативдик элемент бул укуктун ажырагыс бөлүгү болуп саналат.

5. Тынч чогулуштарга бардык жарандар да, жаран эместер да укуктуу. Бул укукту, мисалы, чет өлкөлүк жарандар, мигранттар (документтери бар же документи болбогондор), башпаанек сурагандар, качкындар жана жарандыгы жок адамдар колдоно алышат.

6. Тынч чогулуштар кайсы гана жерде өткөрүлбөсүн – ачык асман алдында, имараттын ичинде жана онлайн режиминде; коомдук жана жеке пайдалануу жерлеринде; жогорудагы жерлердин бир нечеси айкалышкан учурда – Пакттын 21-беренеси мындай чогулуштарды коргойт. Тынч чогулуштар ар кандай формада болушу мүмкүн, анын ичинде демонстрациялар, нааразылыктар, чогулуштар, жүрүштөр, митингдер, бир жерден жылбай өткөрүлгөн иш таштоо акциясы, шам күйгүзүп өткөрүлгөн нааразылык же эскерүү иш-чаралары жана флешмоб. Бул акциялар пикет өткөргөндө кыймылсыз болобу, жөө жүрүш же марш өткөргөндө кыймылдуу болобу – айырмасы жок, булардын баары 21-беренеге ылайык корголот.

7. Көпчүлүк учурларда тынч чогулуштар эч кандай талаштуу максаттарды көздөбөйт жана башкаларга тоскоолдук жараткан учурлар сейрек кездешет. Алар улуттук майрамды белгилөө же спорттук иш-чаранын жыйынтыктары сыяктуу максаттар үчүн өткөрүлүшү мүмкүн. Бирок, кээ бир учурларда, тынч чогулуштар талаштуу идеяларды же максаттарды жактоо үчүн колдонулушу мүмкүн. Масштабына же мүнөзүнө жараша алар, мисалы, транспорт каражаттарынын же жөө адамдардын кыймылына же экономикалык ишмердүүлүккө тоскоолдук жаратышы мүмкүн. Бул кесепеттер атайылап болобу же байкабай эле болобу, мындай чогулуштарды коргоодон ажыратууга негиз боло албайт. Тигил же бул иш-чара мындай тоскоолдуктарды же тобокелчиликтерди жаратышы мүмкүн болсо, алар Пакттын алкагында жөнгө салынышы керек.

8. Тынч чогулуштарга укуктуу таануу катышуучу-мамлекеттерге аны кандайдыр бир басмырлоого жол бербестен урматтоого жана жүзөгө ашырылышын камсыз кылууга тийиштүү милдеттенмени жүктөйт. Бул үчүн мамлекеттер мындай чогулуштарды ашыкча кийлигишүүсүз өткөрүүгө уруксат бериши керек, тийиштүү укуктуу жүзөгө ашырууга көмөктөшүп, катышуучуларын коргошу керек. 21-берененин экинчи сүйлөмүндө ыктымал чектөөлөр үчүн жүйөлөр каралган, бирок мындай чектөөлөр минималдуу болушу керек. Иш жүзүндө, чектөөлөр белгилүү бир шарттарда гана киргизилиши мүмкүн.

9. Тынч чогулуштарга болгон укуктуу толук коргоо башка, көбүнчө бири-бирине кесилишкен, атап айтканда пикир билдирүү эркиндиги, биригүү эркиндиги жана саясий жашоого катышуу укуктары корголгондо гана мүмкүн болот. Тынч чогулуштарга укуктуу коргоо көбүнчө жарандык жана саясий укуктардын, ошондой эле экономикалык, социалдык жана маданий укуктардын кеңири спектрин жүзөгө ашыруудан көз каранды. Эгерде айрым адамдардын аракеттери 21-беренедө каралган коргоодон ажыратууга алып келсе, мисалы, эгерде алар зомбулуктуу иш-аракеттерге барышса, алар колдонулуучу чектөөлөр менен шарттарды эсепке алуу менен, Пактта каралган башка укуктарды сактап калышат.

10. Чогулуштарды өткөрүү ыкмалары жана алардын контексти убакыттын өтүшү менен өзгөрүп турат. Бул өз кезегинде бийликтин аларга карата мамилесине таасирин тийгизиши мүмкүн. Мисалы, жаңы коммуникациялык технологиялар чогулуштарды толугу менен же жарым-жартылай онлайн режиминде өткөрүүгө мүмкүндүк бергендиктен жана катышуучулардын физикалык катышуусу менен чогулуштарды уюштуруу, аларга катышуу жана мониторинг жүргүзүү үчүн ажырагыс бөлүгү болгондуктан, мындай коммуникациялык каражаттарга кийлигишүү чогулуштарга тоскоолдуктарды жаратышы мүмкүн. Көзөмөл технологиялары зомбулук коркунучун аныктоо үчүн колдонулуп, муну менен калкты коргогону менен, бирок алар катышуучулардын жана башка адамдардын жеке жашоосунун кол тийбестигине болгон укуктарын бузушу мүмкүн жана ушундан улам ооздуктоочу таасирге ээ болушу ыктымал. Мындан тышкары, жалпыга жеткиликтүү мейкиндиктер жана коммуникациялык плаформалар барган сайын жеке адамдардын менчигинде жана көзөмөлдүн башка формалары астында калууда. Мындай божомолдор 21-беренеге байланыштуу зарыл укуктук базаны заманбап түшүнүүнүн негизин түзүшү керек.

II. Тынч чогулуштарга укук иштеген чөйрөлөр

11. 21-берененин негизинде тигил же бул адамдын кандайдыр бир чогулушка катышуусу үчүн коргоонун бар экендиги эки баскыч менен аныкталат. Биринчиден, тийиштүү адамдын аракеттери ошол укук менен корголгонун, башкача айтканда, мындай аракеттер “тынч чогулушка” катышууга киреби же жокпу аныкталышы керек (ушул бөлүмдө сүрөттөлгөндөй). Эгер ошондой болсо, анда мамлекет катышуучулардын укуктарын урматтоого жана камсыздоого милдеттүү (төмөндө III бөлүмдө сүрөттөлгөндөй). Экинчиден, бул контекстте (төмөндө IV бөлүмдө сүрөттөлгөндөй) бул укуктуу жүзөгө ашырууга кандайдыр бир чектөөлөр мыйзамдуу экендигин аныктоо керек.

12. Чогулуштарга катышуу пикирин жеткирүү, конкреттүү бир маселе боюнча позициясын билдирүү же пикир алмашуу сыяктуу максаттарды көздөгөн адамдардын чогулушун уюштуруу же ага катышуу дегенди билдирет. Чогулуш топтук тилектештикти же иденттүүлүктү ырастоо же тастыктоо максатында да өткөрүлсө болот. Чогулуштар ушундай максаттарды гана көздөбөстөн, мисалы, көңүл ачуучу, маданий, диний же коммерциялык мүнөздө болушу мүмкүн жана мында да 21-беренеге ылайык корголууга тийиш.

13. “Чогулуш” түшүнүгү жыйында бирден ашык киши катышат дегенди билдирсе, нааразылыгын билдирген жалгыз бир адам Пактка ылайык, мисалы, 19-берене боюнча салыштырмалуу коргоого ээ. Тынч чогулуштарга болгон укукту жүзөгө ашыруу, адатта, адамдардын физикалык чогулушун тиешелүү бир көрүнүш катары кабыл алынганы менен, 21-беренедө каралган коргоо чогулуштарга аралыктан катышууга жана аларды, мисалы, онлайн режиминде уюштурууга карата да колдонулат.

14. Көпчүлүк учурларда тынч чогулуштар алдын ала уюштурулат, бул болсо уюштуруучуларга зарыл болгон даярдыктарды көрүү үчүн бийликке кабарлама берүү үчүн убакыт калтырат. Бирок, күнүмдүк окуяларга тикелей реакция катары өткөн стихиялуу чогулуштар – координацияланабы же жокпу – бирдей даражада 21-берене менен корголот. Контрчогулуштар башка чогулушка макул эместигин билдирүү үчүн өткөрүлгөн учурда пайда болот. Бул эки чогулуш тең 21-берененин коргоо чөйрөсүнө кириши мүмкүн.

15. Тынч чогулуш кеңири масштабдуу жана оор зомбулук менен мүнөздөлгөн чогулуштан айырмаланып турат. Ошентип, “тынч” жана “зомбулуксуз” деген терминдер бул контекстте бирдей колдонулат. Тынч чогулуштарга укук, аныктамасы боюнча, зомбулукту колдонуу менен өтө албайт. 21-берененин контекстинде, зордук-зомбулук эреже катары катышуучулардын күч колдонуусун билдирет, бул денеге зыян келтирүүгө же өлүмгө алып келиши мүмкүн, ошондой эле олуттуу материалдык зыян келтириши ыктымал. Жөн эле түрткүлөшүп, транспорттун же жөө жүргүнчүлөрдүн кыймылына же элдин күнүмдүк ишине тоскоолдук жаратуу зомбулук деп эсептелинебейт.

16. Эгерде чогулуштун катышуучулары өздөрүн тынч алып жүрүшсө, уюштуруучулар же катышуучулар чогулуштарды өткөрүү боюнча айрым ички мыйзам талаптарын сактабаганы катышуучуларды 21-беренедө каралган коргоодон четтетпейт. Жамааттык жарандык баш ийбөөчүлүк же тикелей иш-аракеттер зомбулук мүнөзүнө ээ болбосо 21-берененин ченемдери колдонулат.

17. Тынч жана тынч эмес чогулуштарды так айырмалоо дайыма эле мүмкүн боло бербейт, бирок чогулуштар тынч деп эсептелет деген божомол бар. Ал тургай, кээ бир катышуучулардын жасаган зомбулук аракеттери башка катышуучуларга, уюштуруучуларга же чогулушка тийиштүү болбошу керек. Ошентип, чогулуштун айрым катышуучулары 21-берене боюнча корголушу мүмкүн, ал эми ошол эле чогулуштун башка катышуучулары коргобойт.

18. Тигил же бул чогулуш тынчпы деген суроого жооп берүү үчүн, анын катышуучуларында зордук-зомбулук жасоо ниети болуп-болбогонун аныктоо керек. Тынч чогулуштун катышуучуларына бийлик органдарынын же алардын атынан аракет кылган чагымчылардын зомбулугу мындай чогулуштарды тынч эмес чогулушка айландырбайт. Ушул эле нерсе коомчулуктун же каршы демонстрациялардын катышуучуларынын зордук-зомбулугуна карата да тиешелүү.

19. Эгерде бийлик органдары иш-чарага чейин же анын жүрүшүндө чогулуштун катышуучулары башкаларды зомбулукка үндөгөн жана мындай аракеттер зордук-зомбулукка алып келиши мүмкүн экендигине, катышуучулар зордук-зомбулукту колдонууга ниеттенип, бул ниетин ишке ашырууну пландаштырып жатканына же алар тарабынан бул зомбулук сөзсүз болооруна ишенимдүү далилдерди келтире алса, чогулуштун конкреттүү катышуучуларынын аракеттери зомбулуктуу катары каралышы мүмкүн. Мындай аракет-

тердин айрым мисалдары бүтүндөй чогулушту тынч эмес деп мүнөздөө үчүн жетишсиз, бирок эгерде алар чогулуштун ичинде кеңири колдонулса, анда ага катышуу 21-берененин негизинде корголот.

20. Курал же противогаз же туулга сыяктуу коргоочу шаймандар деп эсептелген буюмдарды кийип жүргөн катышуучуларды зомбулукка даярданып жатат деп таануу үчүн бул нерселер жетиштүү эмес. Бул маселе ар бир конкреттүү учурда өз-өзүнчө каралууга тийиш, маселени карап жатканда куралды (өзгөчө ок атуучу куралды) алып жүрүүнү жөнгө салган улуттук мыйзамдар, жергиликтүү маданий салттар эске алынып, зомбулук колдонуу ниетинин белгилеринин болушуна жана мындай буюмдар жараткан коркунучка жараша чечилиши керек.

III. Тынч чогулуштарга укукка карата катышуучу-мамлекеттердин милдеттенмелери

21. Пакт катышуучу-мамлекеттерге Пактта таанылган бардык укуктарды “урматтоо жана камсыздоо” (2-бер. 1-пункту), бул максатка жетүү үчүн мыйзамдык жана башка чараларды көрүү (2-бер. 2-пункту), жоопкерчиликке тартууну камсыз кылуу, ошондой эле Пактта бекитилген укуктар бузулган учурда эффективдүү укуктук коргоо каражаттарын берүү (2-бер. 3-пункту) милдеттенмеси жүктөйт. Ошентип, катышуучу-мамлекеттердин тынч чогулуу укугуна карата милдеттенмеси өзүнө ар кандай элементтерди камтыйт, бирок кээ бир учурларда бул укук 21-беренедө көрсөтүлгөн критерийлерге ылайык чектелиши мүмкүн.

22. Мамлекеттер катышуучуларга чогулуштун жүрүшүндө кандай максатты көздөп, эмнени билдиргиси келгенин эркин аныктоого шарт түзүп берүүгө милдеттүү. Ошентип, бийликтин тынч чогулуштарга болгон мамилеси жана коюлган чектөөлөр негизинен чогулуштардын мазмунуна карата бейтарап болушу керек жана катышуучулардын өздүгү же бийликке карата мамилеси менен аныкталбашы керек. Мындан тышкары, чогулуштарды өткөрүү убактысы, орду жана тартиби белгилүү бир жагдайларда 21-беренеге ылайык мыйзамдуу чектөөлөргө дуушар болушу мүмкүн, бирок чогулуштар эрежеге ылайык ачык-айкын мүнөзгө ээ экендигин эске алуу менен, катышуучуларда чогулушту өзүнүн максаттуу аудиториясы көрүп, уга алган чекте өткөрүүгө мүмкүнчүлүк болушу керек.

23. Тынч чогулуу укугун урматтоо жана камсыз кылуу милдеттенмеси мамлекеттерге чогулуштарга чейин, ал өтүп жаткан учурда жана андан кийин терс жана оң милдеттерди жүктөйт. Терс жоопкерчилик тынч чогулуштарды өткөрүүдө негизсиз кийлигишүүгө жол бербөө болуп саналат. Мамлекеттер, мисалы, жүйөлүү себептерсиз тынч чогулуштарга тыюу салбоого, чектөөгө, бөгөт коюуга, таркатпоого жана үзгүлтүккө учуратпоого, катышуучуларга же уюштуруучуларга мыйзамдуу себепсиз санкцияларды колдонбоого милдеттүү.

24. Мындан тышкары, катышуучу-мамлекеттер тынч чогулуштарды өткөрүүгө көмөктөшүү жана катышуучуларга өз максаттарына жетүү үчүн шарттарды түзүү боюнча айрым бир позитивдүү милдеттерге ээ. Ошентип, мамлекеттер тынч чогулуу укугун басмырлоосуз жүзөгө ашыруу үчүн жагымдуу чөйрөнү түзүүгө көмөктөшүүгө жана бул укукту эффективдүү жүзөгө ашыруу үчүн укуктук жана институционалдык базаны түзүүгө тийиш. Кээ бир учурларда бийлик кандайдыр бир чараларды көрүүгө аргасыз болот. Мисалы, көчөлөрдү тосуп, транспорттун кыймылын тескеп, коопсуздукту камсыздашы мүмкүн. Зарыл болгон учурларда мамлекеттер катышуучуларды мамлекеттик эмес субъекттер тарабынан мүмкүн болгон кыянаттыктан, мисалы, коомчулуктун башка өкүлдөрүнүн, контрчогулуштардын катышуучуларынын же жеке күзөт компанияларынын кызматкерлеринин кийлигишүүсүнөн же зомбулуктарынан коргошу керек.

25. Мамлекеттер мыйзамдар жана алардын чечмелениши же колдонулушу тынч чогулуштарга болгон укуктарды жүзөгө ашырууда басмырлоого алып келбешин камсыз

кылышы керек. Мамлекеттер коргоону адамдын расасына, түсүнө, улутуна, жашына, жынысына, тилине, мүлктүк абалына, динине же ынанымдарына, саясий же башка көз караштарына, улуттук же социалдык тегине, туулгандыгына, азчылыкка тийиштигине, түпкүлүктүү же башка статусуна, майыптыгына, жыныстык ориентациясына же гендердик өзгөчөлүгүнө, же башка статусуна карабастан камсыздоого тийиш. Басмырлоого дуушар болгон же басмырланган топтордун мүчөлөрү болгон же чогулуштарга катышууда өзгөчө кыйынчылыктарга дуушар болушу мүмкүн болгон адамдардын тынч чогулуу укугу бирдей жана натыйжалуу корголушу үчүн өзгөчө күч-аракеттер жумшалууга тийиш. Мындан тышкары, мамлекеттер катышуучуларды басмырлоочу зомбулуктун жана кол салуулардын бардык түрлөрүнөн коргоого милдеттүү.

26. Тынч чогулуу укугу катышуучуларды коомдун башка мүчөлөрүнүн нааразылыгынан коргобойт. Мамлекеттер контрчогулуштарды толук кандуу чогулуштар катары урматтап, алардын да өткөрүлүшүн камсыздоого тийиш, ошол эле учурда алар кайсы чогулуштарга каршы багытталса, ошол чогулушту эч жүйөсүз үзгүлтүккө учуратуусуна жол бербеш керек. Принцибинде мамлекеттер контрчогулуштарга бейтарап мамиле жасап, аларды өткөрүү үчүн мүмкүн болушунча шарттарды түзүп, алар кайсы чогулуштарга каршы багытталса, ошолорду угуп, көрө ала турган чекте болушун камсыз кылууга тийиш.

27. Тынч чогулуш калктын айрым топторунун терс реакцияларын же алтургай зордук-зомбулукту пайда кылат деген ыктымалдуулук чогулушка тыюу салуу же чектөө үчүн жетиштүү негиз болуп саналбайт. Мамлекеттер катышуучуларды коргоп, мындай чогулуштардын эч мыйзам бузуусуз өткөрүлүшүн камсыздоо үчүн өлчөмсүз жүктү салбаган бардык акылга сыярлык чараларды көрүүгө милдеттүү (төмөндөгү 52-пунктту да караңыз).

28. Иштеп жаткан жана ачык-айкын укуктук система жана чечим кабыл алуу системасы тынч чогулуштарга болгон укукту урматтоо жана камсыз кылуу милдеттенмесинин өзөгүн түзөт. Ички мыйзамдар тынч чогулуштарга болгон укукту таанууга, тартылган бардык мамлекеттик кызматкерлердин милдеттерин жана жоопкерчилигин так белгилөөгө, тиешелүү эл аралык стандарттарга шайкеш келүүгө жана коомчулукка жеткиликтүү болууга тийиш. Мамлекеттер укуктук жоболор жана тиешелүү ченемдик жөнгө салуу, анын ичинде бул укукту колдонууну каалаган адамдар, жооптуу бийлик органдары аткара турган жол-жоболор, укуктар бузулган учурларда тийиштүү кызмат адамдарына карата колдонулуучу ченемдер, укуктук коргоо каражаттары тууралуу коомчулуктун маалымдуулугун жогорулатууга тийиш.

29. Катышуучу-мамлекеттер бул укуктун чогулушка чейин, чогулуш маалында жана андан кийин ишке ашырылышын камсыздоо максатында натыйжалуу укуктук коргоо каражаттарына, анын ичинде соттук же улуттук укук коргоо мекемелерине өз убагында кайрылуу аркылуу, иши тынч чогулуштар менен байланыштуу болгон бардык органдарга көз карандысыз жана ачык көзөмөлдү камсыз кылышы керек.

30. Тынч чогулуу укугун толук ишке ашырууда журналисттер, укук коргоочулар, шайлоого байкоочулар жана чогулуштарга мониторинг жүргүзүүгө катышкандардын бары өзгөчө маанилүү ролду ойношот. Бул адамдар Пакт менен корголууга укуктуу. Аларга бул функцияларды аткарууга тыюу салууга же алардын аткарылышын негизсиз чектөөгө, анын ичинде укук коргоо органдарынын кызматкерлеринин аракеттерине мониторинг жүргүзүү бөлүгүндө тыюу салынышы мүмкүн эмес. Алар репрессияга жана башка формадагы куугунтукка кабылбашы керек, жабдуулары конфискацияланбашы жана зыян келтирилбеш керек. Чогулуш мыйзамсыз деп табылса же таркатылса да, бул мониторинг жүргүзүү укугунун токтотулушун билдирбейт. Чогулушка мониторинг жүргүзүү адам укуктары боюнча көз карандысыз улуттук институттар жана бейөкмөт уюмдар үчүн талаптагыдай тажрыйбанын бир мисалы болуп саналат.

31. Тынч чогулуштарга укукту жүзөгө ашыруу үчүн негизги жоопкерчилик катышуучу-мамлекеттерге жүктөлөт. Бирок, өз кезегинде, коммерциялык уюмдар адам укуктарынын, анын ичинде, мисалы өз ишмердиги менен таасир эткен жамааттардын жана өз

кызматкерлеринин тынч чогулууга укуктарынын сакталышы үчүн жооптуу. Жеке уюмдардан жана жалпысынан коомдон бул укукту жүзөгө ашыруу кандайдыр бир тоскоолдуктарды жаратат деген фактыны кабыл алуу талап кылынышы мүмкүн.

32. Көпчүлүк учурларда тынч чогулуштар кайсы бир пикирди билдирүү үчүн өткөрүлөт жана саясий билдирүү сыяктуу формасы өзгөчө коргоого ээ болгондуктан, саясий мүнөздөгү чогулуштар күчөтүлгөн шарттар менен корголушу керек.

33. 21-берене жана аны менен байланышкан укуктар катышуучуларды чогулуш учурунда жана ал өткөрүлгөн жерде коргойт. Мындан тышкары, чогулуштун тикелей контекстинин чегинде айрым адамдар же топ адамдар өткөргөн, бирок чогулушту талаптагыдай өткөрүүнүн ажырагыс бөлүгү болгон кошумча иш-чаралар маалында да коргойт. Ошентип, катышуучу-мамлекеттердин милдеттенмелери катышуучулардын же уюштуруучулардын ресурстарын мобилизациялоо, пландаштыруу, алдыдагы иш-чара жөнүндө маалыматты жайылтуу, иш-чарага даярдануу жана ага баруу, чогулушка чейин жана ал өтүп жаткан маалда катышуучулардын ортосундагы баарлашуу, чогулушту көрсөтүү, чогулуш бүткөндөн кийин тарап кетүү өңдүү иш-аракеттерге жайылтылат. Бул иш-аракеттер, чогулуштун өзүнө катышуу сыяктуу эле чектөөлөргө дуушар болушу мүмкүн, бирок алар мүмкүн болушунча аз болууга тийиш. Мындан тышкары, тынч чогулушка катышканы үчүн же ага байланыштуу эч ким эч кандай куугунтукка же башка бир формадагы репрессияга кабылбашы керек.

34. Көптөгөн тийиштүү иш-чаралар онлайн режиминде да өтөт же кайсы бир деңгээлде санарип кызмат көрсөтүүлөрдөн көз каранды болот. Мындай иш-аракеттер да 21-беренеге ылайык корголот. Катышуучу-мамлекеттер, мисалы, тынч чогулуштардан улам Интернетке кошулууну үзгүлтүккө учуратпашы керек же байланышка тоскоолдук жаратпоого тийиш. Айрым географиялык аймактардагы контентке кошулуу же жетүү үчүн, кандайдыр бир технологияларды колдонуу менен туташууга аракет кылганда да тоскоолдуктар болбошу керек. Мамлекеттер интернет-кызматтарын жеткиргендердин жана ортомчулардын ишинин натыйжасында чогулуштарга же анын катышуучуларынын жеке жашоосуна негизсиз чектөөлөрдү киргизүүдөн оолак болушу керек. Маалымат таркатуу системасынын иштешине болгон бардык чектөөлөр пикир билдирүү эркиндигин чектөө критерийлерине жооп берүүгө тийиш.

35. Бардык бийлик органдары тынч чогулуу укугун урматтоого жана камсыздоого милдеттүү болсо да, чогулуштарды өткөрүү жөнүндө чечимдер көбүнчө жергиликтүү деңгээлде кабыл алынат. Мындан улам мамлекеттер башкаруунун бардык деңгээлдеринде тиешелүү чечимдерди кабыл алууга катышкан мамлекеттик кызматчылар талаптагыдай даярдыктан өткөрүп, аларды ресурстар менен камсыздашы керек.

IV. Тынч чогулуштарга укуктарды чектөө

36. Айрым бир учурларда тынч чогулуштарды өткөрүү укугу чектелиши мүмкүн болсо да, ар кандай чектөөлөрдүн негиздүүлүгүн түшүндүрүп берүү милдети бийлик органдарына жүктөлөт. Бийлик органдары ар кандай чектөөлөр мыйзамдуулуктун талаптарына жооп берерин, ошондой эле төмөн жакта айтылгандай, 21-беренедө саналып өткөн чектөөлөрдү киргизүү үчүн уруксат берилген жүйөлөрдүн жок дегенде бирине шайкеш зарыл жана өлчөмдөш болгонун далилдей алышы керек. Эгерде бул милдеттенме сакталбаса, анда 21-берене бузулду деп эсептелинет. Ар кандай чектөөлөрдү киргизип жатканда бул укукту жүзөгө ашырууга көмөктөшүү максатын көздөп, ашыкча жана өлчөмдөш болбогон чектөөлөрдү коюуга умтулбаш керек. Чектөөлөр басмырлоочу мүнөзгө ээ болбошу керек, укуктун маңызын бузбоого тийиш, чогулуштарга катышууга тоскоолдуктарды жаратууга же ооздуктоочу таасир көрсөтүүгө умтулбашы керек.

37. Конкреттүү чогулуштарды өткөрүүгө тыюу салуу акыркы чара катары гана каралышы мүмкүн. Чогулушту өткөрүүгө чектөө киргизүү зарыл деп табылган учурда, бийлик органдары биринчи кезекте чогулушту эң аз чектеген чараларды колдонууга аракет

кылышы керек. Мамлекеттер ошондой эле чогулуш өткөрүү мүмкүнчүлүгү жөнүндө маселени карап чыгып, андан кийин гана иш-чаранын жүрүшүндө болушу ыктымал укук бузууларга карата тигил же бул чаралардын максатка ылайыктуулугу тууралуу чечимди кабыл алат, бардык тобокелдиктерди жок кылуу аракетинде алдын ала чектөөлөрдү киргизбеши керек.

38. Тынч чогулуштарга катышууга болгон ар кандай чектөөлөр катышуучулардын жана тиешелүү чогулуштун иш-аракеттерине дифференциалдуу же жекече баа берүүгө негизделиши керек. Тынч чогулуштарга жалпы чектөөлөр өлчөмдөш эмес деп кабыл алынат.

39. 21-берененин экинчи сүйлөмүндө тынч чогулуштарга укуктарды жүзөгө ашырууга чектөөлөр мыйзамга ылайык киргизилиши керектиги көрсөтүлгөн. Мындан улам мыйзамдуулукка формалдуу талап пайда болот, бул талап чектөөлөр Пакттын башка беренелеринде камтылган мыйзамдар менен каралып, белгилениши керек деген талапка окшош. Ошентип, чектөөлөр мыйзам менен же мыйзамга негизделген административдик чечимдер менен киргизилиши керек. Мындай мыйзамдык жоболор коомчулуктун мүчөлөрүнө өздөрүнүн иш-аракеттерин жөнгө салууга мүмкүндүк берүү үчүн жетишерлик кенен түзүлүшү керек жана алардын аткарылышы үчүн жооптуу адамдарга чексиз же кеңири дискрециялык ыйгарым укуктарды бербеш керек.

40. 21-берене ар кандай чектөөлөр “демократиялык коомдо зарыл” болушу керектигин белгилейт. Демек, чектөөлөр жөн гана акылга сыярлык же максатка ылайыктуу гана эмес, демократияга, укук үстөмдүүлүгүнө, саясий плюрализмге жана адам укуктарына негизделген коомдо зарыл жана өлчөмдөш болушу керек. Мындай чектөөлөр 21-беренеде саналган уруксат берилген жүйөлөрдүн бири менен байланышкан курч социалдык муктаждыкка талаптагыдай реакцияны билдириши керек. Алар ошондой эле тийиштүү коргоочу функцияны камсыз кыла турган чаралардын ичинен эң аз чектей тургандардан болушу керек. Мындан тышкары, алар өлчөмдөш болууга тийиш жана алардын пропорционалдуулугун аныктоо үчүн укуктуу жүзөгө ашырууга кийлигишүүнүн мүнөзүн жана терс кесепеттерин кийлигишүү үчүн жүйөлөрдүн бири боюнча оң натыйжалар менен салыштырып, нарктык баалоо жүргүзүлүүгө тийиш. Эгерде оң кесепеттерге караганда терс кесепеттер көп болсо, анда мындай чектөө өлчөмдөш эмес, демек, кабыл алынгыс.

41. 21-берененин экинчи сүйлөмүнүн акыркы бөлүгүндө тынч чогулуштарды өткөрүү укугу чектелиши мүмкүн болгон мыйзамдык негиздер келтирилген. Бул тизме толук жана төмөнкү жүйөлөрдү камтыйт: мамлекеттик коопсуздуктун кызыкчылыктары, коомдук коопсуздук, коомдук тартип, калктын саламаттыгын же адеп-ахлактуулугун коргоо же башка адамдардын укуктары менен эркиндиктерин коргоо.

42. Мамлекеттик коопсуздуктун кызыкчылыктары, эгерде мындай чектөөлөр мамлекеттин улуттун жашоосун, өзүнүн аймактык бүтүндүгүн же саясий көз карандысыздыгын реалдуу коркунучтан же күч колдонуудан коргоо мүмкүнчүлүгүн сактоо үчүн зарыл болсо, чектөөлөрдү киргизүү үчүн негиз боло алат. Тынч чогулуштарга келсек, бул шарт өзгөчө учурларда гана сакталат. Мындан тышкары, эгерде мамлекеттин коопсуздугу дал ушул адам укуктарынын басмырланышынан улам алсыраса, анда бул критерий мындан ары дагы чектөөлөр үчүн, анын ичинде тынч чогулуу укугуна чектөөлөр үчүн негиз боло албайт.

43. Коомдук коопсуздук деген жүйө менен тынч чогулуштарды өткөрүү укугун чектөөнү негиздеп берүү үчүн чогулуш калктын коопсуздугуна (анын өмүрүнө же коопсуздугуна) реалдуу жана олуттуу коркунучту же мүлккө олуттуу зыян келтирүү коркунучун туудурууну аныктоо зарыл.

44. Коомдук тартип дегенде коомдун талаптагыдай иштешин камсыз кылуучу ченемдердин жыйындысы же коомду түптөгөн бир катар негизги принциптерди түшүнүш керек, ал ошондой эле адам укуктарын, анын ичинде тынч чогулуштарга укуктуу урматтоону билдирет. Катышуучу-мамлекеттер тынч чогулуштарга болгон укуктарды ашыкча чек-

төөнү негиздеп берүү үчүн коомдук тартиптин бүдөмүк аныктамасына таянбашы керек. Айрым бир учурларда тынч чогулуштар өзүнүн мүнөзү боюнча же атайылап кандайдыр бир тоскоолдуктарды жаратышы ыктымал, бул болсо жогорку деңгээлдеги сабырдуулукту талап кылат. “Коомдук тартип” жана “мыйзамдуулук жана укук тартиби” түшүнүктөрү синоним эмес, ал эми ички мыйзамдарда коомдук тартипти бузууга тыюу салуу тынч чогулуштарды чектөө үчүн орунсуз колдонулбашы керек.

45. Коомдук саламаттык сактоо өзгөчө учурларда гана чектөөлөрдү киргизүү үчүн жүйө болуп бере алат, мисалы, жугуштуу оорунун чыгышына байланыштуу чогулуу коркунучу пайда болгон учурда. Өзгөчө учурларда мындай чектөө чогулуштун жүрүшүндө санитардык-эпидемиологиялык абал жалпы калктын кеңири тобунун же катышуучулардын өздөрүнүн ден соолугуна олуттуу коркунуч туудурса да колдонулушу мүмкүн.

46. Калктын адеп-ахлагын коргоо максатында тынч чогулуштарды өткөрүүгө чектөө өзгөчө учурларда гана киргизилиши керек. Мындай өтө сейрек учурларда бул жүйө бир гана коомдук, философиялык же диний салттан келип чыккан адеп-ахлактык ишенимдерди коргоо үчүн колдонулбоого тийиш жана мындай чектөөлөрдү адам укуктарынын универсалдуулугун, плюрализмди жана басмырлабоо принцибин эске алуу менен кабыл алуу керек. Мунун негизинде, мисалы, жыныстык ориентациянын же гендердик иденттүүлүктүн көрүнүштөрүн четке кагуу үчүн чектөөлөрдү киргизүүгө болбойт.

47. Башка адамдардын укуктарын жана эркиндиктерин коргоо үчүн киргизилген чектөөлөр Пактка ылайык же чогулушка катышпаган адамдардын башка укуктарын коргоого байланыштуу болушу мүмкүн. Ошол эле учурда жыйындар коомдук жана башка мейкиндиктерди колдонуунун мыйзамдуу жолун билдирет жана табияты боюнча алар кадимки жашоого кандайдыр бир тоскоолдуктарды жаратышы мүмкүн болгондуктан, мындай тоскоолдуктар өлчөмдөш эмес түйшүк менен коштолбосо, аларга уруксат берилиши керек, мындай учурда бийлик органдары ар кандай чектөөлөрдү толугу менен негиздеп берүүгө жөндөмдүү болууга тийиш.

48. 21-беренедө каралган жана жогоруда талданган чектөөлөрдүн жалпы схемасына кошумча, тынч чогулуштарга болгон укуктарды чектөөлөргө карата кошумча божомолдорду баяндап берүү керек. Укукту ишке ашыруунун чордонунда ар кандай чектөөлөр, негизинен, мазмуну боюнча нейтралдуу, мындан улам чогулушта таратылган идеялар менен байланышы жок деген талап турат. Тескери мамиле адамдарга идеяларды жайылтууга жана кандайдыр бир деңгээлде колдоо алууга мүмкүнчүлүк берген, саясий жана социалдык катышуунун мүмкүн болгон аспаптарынын бири катары тынч чогулуштардын максаттарына каршы келет.

49. Пикир билдирүү эркиндигине карата колдонулуучу ченемдерди чогулуштун ар кандай даана компонентине карата да сакташ керек. Ошентип, тынч чогулуштарга чектөөлөр тикелей же кыйыр түрдө тигил же бул өкмөткө саясий каршылык көрсөтүүнү, бийликтин дарегине айтылган чакырыктарды, анын ичинде мамлекеттик башкарууда, Конституцияда же саясий системада демократиялык өзгөртүүлөрдү киргизүүгө чакырыктарды, же өзүн-өзү аныктоого болгон умтулууларды басуу үчүн колдонулбашы керек. Аларды кызмат адамдарынын же бийлик органдарынын ар-намысына жана кадырбаркына шек келтирүүгө тыюу салуу үчүн колдонбош керек.

50. Пакттын 20-беренесине ылайык, тынч чогулуштар согушка үгүттөө үчүн (20-берененин 1-пункту) же басмырлоого, кастыкка же зомбулукка үндөгөн (20-берененин 2-пункту), улуттук, расалык же диний кастыктын пайдасына колдонулбашы керек. Мындай учурларда мүмкүн болушунча жалпысынан чогулушка эмес, ушул иш-аракеттерге барган адамдарга карата чара көрүлүшү керек. Негизги идеялары 20-берененин чөйрөсүнө кирген чогулуштарга катышууга байланыштуу чаралар 19 жана 21-беренелерде сөз болгон чектөөлөргө карата талаптарга ылайык көрүлөт.

51. Эреже катары, желектерди, униформаларды, белгилерди жана транспаранттарды колдонууну пикир билдирүүнүн мыйзамдуу формасы катары караш керек, мындай символдор өткөндүн азаптуу окуяларын эскертип турса да, аларды чектөөгө болбойт.

Мындай символдор түздөн-түз жана биринчи кезекте басмырлоого, кастыкка же зомбулукка чакырган өзгөчө учурларда тиешелүү чектөөлөрдү колдонуу керек.

52. Чогулуш калктын катышуучуларга карата кастык маанайын козгойт же пайда кылат деген фактынын өзү, эреже катары, чектөө үчүн негиз болуп саналбайт; чогулушту өткөрүүгө уруксат берилиши керек, ал эми анын катышуучулары корголууга тийиш (жогорудагы 18-пунктту караңыз). Бирок, мамлекет катышуучуларды алардын коопсуздугуна олуттуу коркунуч жараткан өзгөчө учурда коргой албаса, анда чогулушка катышуу чектелиши мүмкүн. Ар кандай мындай чектөөлөр катуу критерийлерге жооп бериши керек. Зомбулуктун белгисиз тобокелдиги же бийлик органдары чогулушту өткөрүүгө каршы чыккандар жаратчу зомбулукту алдын ала албайт же токтотууга күчү жетпейт деген гана жүйө жетишсиз; мамлекет укук коргоо органдарынын көп сандагы кызматкерлерин ишке тарткан күндө да кырдаалды көзөмөлдөй албастыгын конкреттүү тобокелдикке баа берүүнүн негизинде далилдей алышы керек. Чогулушка тыюу салуу сыяктуу кескин чечим кабыл алынганга чейин, чогулушту башка күнгө жылдыруу же башка жерде өткөрүү сыяктуу азыраак кескин чектөөлөрдү карап чыгуу керек.

53. Чогулуштарды өткөрүү убактысы, орду жана тартиби эреже катары алардын мазмунун эске албастан жөнгө салынат жана бул элементтерди жөнгө салуучу белгилүү бир чектер бар болсо да, ар бир конкреттүү учурда мындай чектөөлөрдү негиздеп берүү бийлик органдарынын милдети болуп саналат. Мындай чектөөлөрдүн ар бири мүмкүн болушунча катышуучуларга өздөрүнүн максаттуу аудиториясын уккан жана көргөн чекте, же башка себептерден улам алардын максатына ылайыктуу болгон жерде чогулушуна мүмкүнчүлүк бериши керек.

54. Чогулуштарды өткөрүү убактысын чектөөгө байланыштуу айта турган болсок, катышуучуларга өз пикирин билдирүүгө же башка максаттарын натыйжалуу ишке ашырууга жетиштүү мүмкүнчүлүк берилиши керек. Эреже катары, тынч чогулуштар табигый түрдө жыйынтыкталышы керек. Чогулуштар өтө турган же өтпөй калган күндүн так убактысына же датасына коюлган чектөөлөр алардын Пакт менен шайкештигине тиешелүү тынчсызданууну жаратат. Чогулуштарды тез-тез өткөнүнө байланыштуу эле чектеп коюуга жол берилбейт. Демонстрациянын убактысы, узактыгы же жыштыгы, мисалы, анын максатына жетүүдө маанилүү роль ойной алат. Бирок, көп өткөрүлүп турган чогулуштардын кумулятивдик таасирин тигил же бул чектөөгө берилген пропорционалдуу баа берүү менен салыштырууга болот. Мисалы, эл жашаган райондордо түн ичинде үзгүлтүксүз өткөрүлүүчү чогулуштар жакын жайгашкан кварталдарда жашаган калкка олуттуу таасирин тийгизиши мүмкүн.

55. Чогулуш өтчү жерге карата чектөөлөр: тынч чогулуштар негизинен калкка жеткиликтүү болгон бардык жерлерде, мисалы, коомдук аянттарда жана көчөлөрдө өткөрүлүшү мүмкүн. Имараттар жана жашылдандырылган зоналар өңдүү айрым бир жерлерге калктын жеткиликтүүлүгүнө тиешелүү ченемдер мындай жерлерде чогулуу укугун чектеп коюшу мүмкүн болсо да, мындай чектөөлөрдү тынч чогулуштарга карата колдонуу 21-берененин мааниси боюнча негизделиши керек. Тынч чогулуштар үчүн алыскы райондорду бөлүп бербеш керек, мындай жерлер чогулуштун катышуучуларын же калктын кеңири катмарын натыйжалуу тарта албай калат. Жалпы эреже катары, борбор шаарларда, бардык коомдук жайларда, тигил же бул шаарда же анын чегинен тышкары жерлерде, же шаардын бардык көчөлөрүндө бардык чогулуштарды өткөрүүгө толук тыюу салууга жол берилбейт.

56. Эреже катары, соттун, парламенттердин имараттары, тарыхый имараттар же башка расмий имараттар сыяктуу жайлардын чегинде чогулуштарды өткөрүүгө тыюу салуудан качуу керек, атап айтканда, бул имараттар коомдук жай болуп саналат. Мындай жерлерде жана аларга жакын жерде чогулуштарды өткөрүүгө болгон бардык чектөөлөр конкреттүү түрдө негизделип, так аныкталууга тийиш.

57. Жеке жайлардагы чогулуштар тынч чогулуу укугуна киргени менен, бул жайдын ээлеринин кызыкчылыктары талаптагыдай түрдө эске алынууга тийиш. Мындай чогулушка коюлушу мүмкүн болгон чектөөлөрдүн деңгээли түрдүү божомолдорго жара-

ша болот, мисалы, каралып жаткан мейкиндик жалпыга ачыкпы же жокпу, чогулуштун натыйжасында башка ээлердин кызыкчылыктары бузулушу ыктымалбы, ээлери мындай пайдаланууга макулбу, чогулуштун жүрүшүндө бул мейкиндикке менчик укугу талаш жаратабы, катышуучуларда өз аудиториясын көрүп, уга ала тургандай чекте принциптерди сактоо менен чогулуштун максатына жетүү үчүн башка акылга сыярлык каражаттары барбы – ушулар каралууга тийиш. Жеке менчиктеги объектке жеткиликтүүлүк басмырлоочу негизде тыюу салынбашы керек.

58. Тынч чогулуштарды өткөрүүнүн чектөөлөрүнө келсек, катышуучулар өз ойлорун билдирүү үчүн плакаттар, мегафондор, музыкалык аспаптар же проекциялык жабдыктар сыяктуу башка техникалык каражаттарды колдонуу өңдүү маселелерди өздөрү чечүүгө тийиш. Чогулуштун алкагында аудиторияны тартып, же башка максатка жетүү үчүн убактылуу конструкцияларды, анын ичинде үн системаларын орнотууну караштырууга болот.

59. Эреже катары, катышуучу-мамлекеттер чогулуштардын катышуучуларынын санын чектебеш керек. Мындай чектөө 21-беренедө каралгандай чектөө үчүн мыйзамдуу жүйөлөрдүн бири менен так байланыш болгон учурда гана алгылыктуу болот, мисалы, коомдук коопсуздук – стадионго же көпүрөнүн курулмасына бата тургандай сандагы адамдар кириши керек болгон учурда, же элдин саламаттыгын коргоо максатында адамдардын ортосундагы аралыкты сактоо үчүн чектөө киргизилген жагдайда чектөөгө уруксат берилет.

60. Чогулуштун катышуучулары жүзүн жапкан буюмдарды же капюшон же беткап сыяктуу маскировкалоочу каражаттарды тагынып, же чогулушка катышканын купуя калтыруу үчүн башка чараларды көргөнү, анын ичинде жаңы байкоочу технологиялар орнотулуп жаткан жагдайларда тынч чогулуштун катышуучуларынын өз пикирин билдирүүнүн элементи, куугунтуктан коргонуунун, жеке турмушун купуя калтыруунун ыкмасы болушу мүмкүн. Эгерде катышуучулардын иш-аракеттери камакка алуу үчүн акылга сыярлык негиз болуп саналбаса, же мисалы, бетти жапкан буюм жогоруда көрсөтүлгөн себептерден улам өзгөчө тартипте чектөөлөр салынган себептер боюнча символдун бөлүгү болсо, башка ушул сыяктуу жүйөлүү себептер болбосо, купуялуулукту сактоого уруксат берилиши керек (51-пунктту караңыз). Бетти жабуунун өзүн эле адамда зомбулук ниети бар деген белги катары каралбашы керек.

61. Мамлекеттик органдардын тиешелүү маалыматтарды жана дайындарды чогултуусу айрым бир жагдайларда чогулуштарды өткөрүүгө көмөктөшүшү мүмкүн, бирок ал укуктуу кысууга же ооздуктоого алып келбеш керек. Мамлекеттик да, жеке да уюмдардын маалыматтарды ар кандай жол менен, анын ичинде байкоо жүргүзүү же билдирүүлөрдү окуу жолу менен чогултуусу, ошондой эле дайындарды чогултуу, сактоо, алмашуу жана аларга жеткиликтүүлүктү камсыздоо ыкмасы эл аралык стандарттарга, анын ичинде жеке жашоонун кол тийбестигине болгон укукка шайкеш келиши керек, эч кандай жол менен бул маалыматтар чогулуштардын катышуучуларын же ыктымалдуу катышуучуларын коркутууга же куугунтуктоого багытталбашы керек. Бул практика эл аралык стандарттарга шайкеш келген жана соттордо дыкат текшерилүүгө тийиш болгон тиешелүү жана элге белгилүү ички мыйзамдардын ченемдери менен жөнгө салынышы керек.

62. Чогулуштун ачык болушунун өзү катышуучулардын жеке жашоосунун кол тийбестигин бузуу мүмкүнчүлүгүн жокко чыгарбайт. Жеке жашоонун кол тийбестигине болгон укук, мисалы, жүздү таануучу технологияларды же сүрмө топтун ичинде ар бир адамды өз-өзүнчө тааный алган технологияларды колдонгон учурда бузулушу мүмкүн. Бул тынч чогулуштарга катышуу тууралуу маалымат чогултуу үчүн социалдык тармактарга жүргүзүлгөн мониторингге да тиешелүү. Мындай иш-аракеттердин Пактка шайкештигин камсыз кылуу үчүн, тынч чогулуштарга катышкан адамдар тууралуу жеке маалыматтарды жана дайындарды чогултуу, ошондой эле бул маалыматтарды алмашуу же сактоо боюнча чечимдерди көз карандысыз, ачык-айкын контролдоо жана көзөмөлдөө зарыл.

63. Мамлекеттик кызматтагы адамдардын тынч чогулуштарга катышуу эркиндиги алардын калыс экенине жана ошону менен өз милдеттерин аткарууга жөндөмдүү бол-

гонуна калктын ишене алышы үчүн өтө зарыл болгондон ашык даражада чектелбеши керек, ошол эле маалда мындай чектөөлөр 21-берененин жоболоруна ылайык келиши керек.

64. Катышуучулардан же уюштуруучулардан тартипти же коопсуздукту коргоого, медициналык жардамга же тазалыкка же тынч чогулуштарга байланышкан башка коомдук кызмат көрсөтүүлөргө кеткен чыгымдарды төлөө үчүн акча талап кылуу 21-беренеге шайкеш келбейт.

65. Уюштуруучулар жана катышуучулар чогулуштарга карата мыйзам талаптарын аткарышы керек жана өздөрүнүн укукка каршы аракеттери, анын ичинде башкаларды мындай аракеттерге көкүткөнү үчүн жоопкерчиликке тартылышы мүмкүн. Эгерде өзгөчө жагдайларда уюштуруучулар өздөрү түздөн-түз келтирбеген зыян же денеге зыян келтирүү үчүн жоопкерчиликке тартылса, анда мындай жоопко тартуу уюштуруучулар мындай зыянды же денеге зыян келтирүүнү алдын ала көрүүгө жана алдын алууга акылга сыярлык мүмкүнчүлүгү бар болгонун тастыктаган далилдер бар болгон учурлар менен чектелиши керек. Уюштуруучулар үчүн жакшы тажрыйбанын мисалы – зарыл учурда тартипти коргоо үчүн жооптуу адамдарды дайындоо, бирок мындай талап мыйзамдар менен коюлбашы керек.

66. Бийлик органдары айрым адамдардан чогулуштарды уюштурбоо же келечекте аларга катышпоо үчүн убадаларды же милдеттенмелерди талап кыла албайт. Экинчи жагынан, эч кимди чогулушка катышууга мажбурлоого болбойт.

67. Мыйзамсыз аракеттер үчүн тынч чогулуштун уюштуруучуларына же катышуучуларына кылмыш же административдик жаза колдонулса, мындай жазалар өлчөмдөш, мүнөзү боюнча басмырлабоочу болушу керек жана такталбаган же өтө кеңири аныкталган укук бузууларга негизделбеши керек, ошондой эле Пак менен корголгон иш-аракеттерге бөгөт болбоого тийиш.

68. Террордук актылар үчүн эл аралык укукка ылайык кылмыш жоопкерчилиги каралууга тийиш, бирок мындай кылмыштардын аныктамасы өтө кеңири же басмырлабоочу болушу керек жана тынч чогулуштарды өткөрүү укугун жүзөгө ашырууну чектеп, же тоскоолдук кыла тургандай колдонулбашы керек. Терроризмге каршы туруу жөнүндө мыйзамдарда тынч чогулушту уюштурууну же ага катышууну кылмыш деп эсептей турган жоопкерчилик каралбашы керек.

69. Чектөөлөргө байланыштуу укуктук коргоо каражаттарын сурап сотко же башка сот органдарына кайрылуу, анын ичинде даттануу же кайра кароо мүмкүнчүлүгү жеткиликтүү болушу керек. Чогулушка коюлган чектөөлөр каралып жаткан мындай соттук териштирүүлөрдүн убактысы жана узактыгы тийиштүү укукту жүзөгө ашырууну коркунучка кептебеши керек. Пакта каралган процессуалдык кепилдиктер мындай бардык учурларда, ошондой эле тынч чогулуштарга байланыштуу камакка алуу же жаза аткаруу, анын ичинде айып салуу сыяктуу маселелерде да колдонулат.

V. Чогулушту өткөрүүнү кабарлоо тартиби

70. Бийлик органдарына уруксат алуу үчүн кайрылуу зарылчылыгы негизги укук катары тынч чогулуш деген түшүнүктүн өзүн жок кылууда. Чогулуш өткөрүү тууралуу кабарлама берүүнүн жол-жобосуна ылайык, бийлик органдары тынч чогулуштардын үзгүлтүксүз өткөрүлүшүн камсыздап, башка адамдардын укуктарын коргошу үчүн чогулушту уюштурууну көздөгөн адамдар алдын ала кабарлап, кээ бир маанилүү маалыматты зарыл болгон өлчөмдө бериши керек. Ошол эле учурда бул талап тынч чогулуштарды токтотуу максатында кыянаттык менен пайдаланылбашы керек жана бул укукка кийлигишүүнүн башка формалары сыяктуу эле, ал 21-беренеге саналып өткөн критерийлерге ылайык негизделип берилүүгө тийиш. Кабарлама берүү тууралуу талаптарды аткаруу максаттын максаты болуп калбоого тийиш. Кабарландыруунун жол-жоболору ачык-айкын болушу

керек, негизсиз бюрократиялык талаптарды камтыбашы керек, уюштуруучуларга коюлган талаптар тийиштүү чогулуштун ыктымалдуу коомдук таасирине өлчөмдөш болуп, мындан тышкары акысыз болууга тийиш.

71. Алдыда болчу чогулуш тууралуу бийлик органдарына кабарлама берүү тууралуу талап болгон учурда, мындай кабарлама берилбеген фактынын өзү чогулушка катышууну мыйзамсыз кылбайт жана чогулушту таратуу, анын катышуучуларын же уюштуруучуларын кармоо үчүн негиз катары колдонулбашы керек, же аларга кылмыш жоопкерчилигине тартуу сыяктуу укуксуз санкцияларды киргизет. Уюштуруучулар кабарлама бербегендигине байланыштуу административдик жазага тартылса, бийлик органдары бул чараны негиздеп берүүгө тийиш. Кабарламанын жоктугу бийлик органдарын чогулушту өткөрүүгө көмөктөшүү жана анын катышуучуларын коргоо мүмкүнчүлүктөрүнүн чегинде аларды милдеттенмеден бошотпойт.

72. Алдын ала пландаштырылган чогулуштар жөнүндө кабарламаларга карата бардык талаптар ички укуктар менен каралууга тийиш. Алдын ала кабарландыруу үчүн минималдуу мөөнөт чогулуштун контекстине жана чогулушту өткөрүүгө көмөктөшүүнүн зарыл болгон даражасына жараша өзгөрүшү мүмкүн, бирок ашыкча болбошу керек. Эгерде чектөөлөр кабарлама берилгенден кийин киргизилсе, алар сотко кайрылуу үчүн же мындай чектөөлөрдү талашуу максатында башка механизмдерге жетиштүү боло турган мөөнөттө айтылышы керек. Кабарландыруунун тартиби кандай гана болбосун, чогулуштарды кабарлама бербестен өткөрүүнү, мисалы, чогулуштун мүнөзүнө, жайгашкан жерине же катышуучулардын чектелген санына же узактыгына байланыштуу башкаларга тийгизген таасири минималдуу деп жүйөлүү түрдө болжолдонгон чогулуштарды караштыруу зарыл. Кабарламаны тапшырууга жетиштүү убакыт болбогон стихиялуу чогулуштар тууралуу кабарландыруу милдеттүү болбоого тийиш.

73. Уруксат берүү тартиби ички мыйзамдарда сакталып калган учурларда, иш жүзүндө ал кабарландыруучу катары иштеши керек, ал эми андан баш тартуу үчүн жүйөлүү себептер жок болсо, уруксат демейки түрдө берилүүгө тийиш. Кабарландыруу тартиби, өз кезегинде, иш жүзүндө уруксат берүүчү катары иштебеши керек.

VI. Укук коргоо органдарынын милдеттенмелери жана ыйгарым укуктары

74. Чогулуштар өтүп жаткан учурда коомдук тартипти коргоого тартылган укук коргоо органдарынын кызматкерлери уюштуруучулардын жана катышуучулардын негизги укуктарын урматтап, аларды жүзөгө ашырууга көмөктөшүп, ошол эле маалда журналисттерди, мониторинг жүргүзүп жаткан адамдарды жана байкоочуларды, медицина кызматкерлерин жана башка жарандарды, мамлекеттик жана жеке менчикти зыян келтирүүдөн коргоого тийиш. Бийлик органдары негизги ыкма катары зарыл болгон жерде тынч чогулуштарды өткөрүүгө көмөктөшүүгө умтулушу керек.

75. Тиешелүү укук коргоо органдары даярдыкты жогорулатуу, чыңалууну ба-саңдатуу жана талаш-тартыштарды чечүү максатында чогулуш өткөнгө чейин жана өтүп жаткан маалда ага катышкан түрдүү тараптардын ортосунда байланыш каналдарын жана диалогду түзүү боюнча иштерди жүргүзүшү керек. Мындай байланыштарды түзүү уюштуруучулар жана катышуучулар тарабынан алдыңкы тажрыйбанын үлгүсү болуп саналат, бирок аларды милдеттүү түрдө талап кылууга болбойт.

76. Чогулушту өткөрүп жатканда коомдук тартипти көзөмөлдөй турган укук коргоо органдарынын кызматкерлери зарыл болгон учурда чогулушту белгиленген тартипте өткөрүү мүмкүнчүлүгүн камсыздай ала тургандай пландаштырып, өткөрүп, кайсы бир адамга жана мүлккө зыян келтирүү ыктымалдуулугун мүмкүн болушунча азайтуу зарыл. Тийиштүү планда керектүү кызматкерлерди жана талап кылынган бөлүмдөрдү жайгаштыруу боюнча толук нускамалар, жабдуулар жана иштөө тартиби көрсөтүлүшү керек.

77. Мындан тышкары, тиешелүү укук коргоо органдары өзгөчө кырдаалдар маалындагы иш-аракеттердин жалпы пландарын жана даярдануу протоколдорун иштеп

чыгышы керек, атап айтканда, бул алдын ала бийлик органдарына билдирилбеген жана коомдук тартипке таасир этиши мүмкүн чогулуштар учурунда коомдук тартипти камсыздоо боюнча протоколдор. Окуяларды каттоо жана документтештирүү, кызматкерлерди идентификациялоону камсыз кылуу жана ар кандай күч колдонуу жөнүндө билдирүү үчүн субординациянын так тизмеги, ошондой эле протоколдор болушу керек.

78. Укук коргоо органдарынын кызматкерлери зомбулук аракеттерине алып келиши мүмкүн болгон кырдаалды азайтууга аракет кылышы керек. Алар зомбулуксуз каражаттарды гана колдонууга жана алдын ала эскертүү берүүгө милдеттүү, эгерде күч колдонуу толук зарыл болуп калса, жогорудагы эки чара тең натыйжа бербесе гана ушул кадамга бара алат. Ар кандай күч колдонуу Пакттын 6-7-беренелеринде колдонулуучу мыйзамдуулуктун, зарылдыктын, өлчөмдөштүктүн, сактыктын жана басмырлабонун негизги принциптерине шайкеш келүүгө тийиш, күч колдонгон адамдар ар бир күч колдонулган учур үчүн жоопкерчилик алышы керек. Укук коргоо органдарынын кызматкерлери тарабынан күч колдонууну жөнгө салуучу ички укуктук режимдер эл аралык мыйзамдарда бекитилген талаптарга шайкеш келирилиши керек, алар Укук коргоо органдарынын кызматкерлери тарабынан күч жана ок атуучу куралды колдонуунун негизги принциптери жана Укук коргоо ишмердигинде ок атуучу куралды колдонууда адам укуктарын сактоо боюнча Бириккен Улуттар Уюмунун колдонмосу өңдүү стандарттардын негизинде иштелип чыгышы керек.

79. Укук коргоонун мыйзамдуу максаттары үчүн чогулуш учурунда зарыл болгондо минималдуу түрдө талап кылынган күч гана колдонулушу мүмкүн. Күч колдонууга зарылчылык болбой калгандан кийин, мисалы, зомбулукка барган адамды кармаган соң күч колдонууга жол берилбейт. Укук коргоо органдарынын кызматкерлери чогулуштун катышуучуларын таркатуу, кылмыштуулуктун алдын алуу, же мыйзам бузган же бузууга шектелгендерди мыйзамдуу түрдө кармоону жүзөгө ашыруу же буга көмөк көрсөтүү өңдүү мыйзамдуу максаттарынан ашпаган өлчөмдө күч колдонушу мүмкүн. Ички мыйзамдар кызмат адамдарына чогулушту таратуу үчүн “күч” же “бардык зарыл күчтү” колдонуу же жөн эле “бутка ок атуу” сыяктуу кеңири, чексиз ыйгарым укуктарды бербеш керек. Атап айтканда, ички мыйзамдар чогулуштун катышуучуларына карата себепсиз, ашыкча же басмырлоочу негизде күч колдонууга жол бербеш керек.

80. Чогулуштар учурунда коомдук тартипти коргоого тиешелүү маселелер боюнча даярдыктан өткөн, анын ичинде адам укуктары жаатында колдонулган стандарттар боюнча билим алган укук коргоо органдарынын кызматкерлери гана жөнөтүлүшү керек. Кызматкерлерди даярдоонун жүрүшүндө аларга тынч чогулуштарга катышууда айрым адамдардын же аялдар, балдар жана майып адамдар кириши мүмкүн болгон аялуу абалдагы топтун өзгөчө муктаждыктары жөнүндө маалымат берилиши керек. Аскер кызматчылары чогулуштар учурунда коомдук тартипти сактоо үчүн пайдаланылбашы керек, бирок алар өзгөчө кырдаалдарда жана убактылуу кошумча күч катары жөнөтүлсө, анда адегенде адам укуктары боюнча тийиштүү даярдыктан өтүп, укук коргоо органдарынын кызматкерлери сыяктуу эле эл аралык нормаларды жана стандарттарды сактоого тийиш.

81. Чогулуштар учурунда коомдук тартипти сактоо милдети жүктөлгөн укук коргоо органдарынын бардык кызматкерлери талаптагыдай жабдылууга тийиш, анын ичинде, бул тапшырмаларга аткарууга жол берген, азыраак коркунучтуу курал жана коргоочу шаймандар менен жабдылышы керек. Катышуучу-мамлекеттер бардык курал-жарактар, анын ичинде азыраак өлтүрүүчү куралдар катуу көз карандысыз сыноодон өтүшүн жана аны колуна алган кызматкерлер атайын даярдыктан өткөрүлүшүн камсыз кылышы керек, ошондой эле куралдын таасирин баалап, көзөмөлдөөгө тийиш. Укук коргоо органдары өз кызматкерлеринин айрым тактикалык иш-аракеттеринин, анын ичинде жаңы технологиялардын контекстинде ыктымал басмырлоочу таасирине өзгөчө көңүл бурушу керек жана тиешелүү чараларды көрүүгө тийиш.

82. Конкреттүү адамдардын чогулуштарга катышуусуна жол бербөө үчүн аларды алдын ала камоо өзүм билемдик менен кармоо катары бааланышы ыктымал, бул айрыкча, кармоо бир нече сааттан ашык убакытка созулса, тынч чогулуш өткөрүү укугуна туура

келбейт. Эгерде мындай камакка алууга ички мыйзамдар жол берсе, анда мындай чара өзгөчө учурларда гана колдонулушу мүмкүн, анын узактыгы өтө зарыл болгон убакыттан ашпоого тийиш жана ал бийлик органдарында тийиштүү адамдар конкреттүү чогулуш учурунда зордук-зомбулук аракеттерин жасоого, же ага үгүттөөгө ниети жөнүндө далилдер болгондо жана зордук-зомбулуктун алдын алуу боюнча башка чаралар натыйжасыз болсо гана ишке ашырылышы мүмкүн. Чогулушка чейин, ал өтүп жаткан маалда же андан кийин башаламан жапырт түрдө камакка алуу практикасы өзүм билемдик катары бааланат, мындан улам мыйзамсыз деп эсептелинет.

83. Чогулуштарга катышкан же катышууга ниеттенип жаткан жарандарды токтотуп, тинтүү жүргүзүү укугу олуттуу укук бузууларды жасоого негиздүү шектенүү болгон же мындай коркунуч болгон учурда берилет, бул укук басмырлоочу түрдө пайдаланылбашы керек. Бийлик органдары кайсы бир адамды тынч чогулушка байланыштырып жаткан факттын өзү эле аны токтотууга, тинтүүгө жүйө болуп бере албайт.

84. Укук коргоо органдарынын кызматкерлери катышуучулардын тобун курчап, жолун тоскон бөгөт коюу (жиреп өтүү) чарасы зарыл болгон учурда гана колдонулат жана зарылдыгы ошол топ иш жүзүндө жасаган зомбулук аракеттерин же жараткан коркунучту токтотууга өлчөмдөш колдонулушу мүмкүн. Көпчүлүк учурларда жиреп өтүү чарасын эмес, конкреттүү адамдарга карата зарыл болгон укук коргоо чараларын колдонуу керек. Мүмкүн болушунча түздөн-түз зомбулук жасаган адамдарды гана бөгөттөөгө жана бул чаранын узактыгын минималдуу зарыл болгон чектөөгө өзгөчө көңүл буруу керек. Бөгөттөө туш келди же жазалоочу тартипте колдонулганда, ал тынч чогулуу укугун бузат, ошондой эле өзүм билемдик менен кармоого жол ачып, кыймыл эркиндиги сыяктуу башка укуктарды бузушу мүмкүн.

85. Чогулуштарды таратуу өзгөчө учурларда гана жүзөгө ашырылышы мүмкүн. Эгерде чогулуш тынч мүнөздө өтпөй калса, же конкреттүү адамдарды кармоо сыяктуу өлчөмдөш чаралардын жардамы менен акылга сыярлык түрдө чечилбей турган олуттуу зомбулук коркунучунун ачык далили болсо, чогулушту таратууга жол берилет. Кандай болгон күндө да күч колдонуу боюнча укук коргоо органдарына тиешелүү эрежелерди так сактоо зарыл. Чогулушту таратууга буйрук берүүнүн шарттары ички мыйзамдарда каралууга тийиш, ал эми тынч жыйынды таратуу тууралуу буйрукту тиешелүү ыйгарым укук берилген кызмат адамы гана бере алат. Тынч мүнөздө өтүп жаткан, бирок олуттуу тоскоолдуктарды жараткан, мисалы, жол кыймылын узак убакытка токтоткон чогулуш мындай тоскоолдуктар “олуттуу жана узакка созулган” учурда гана таркатылышы мүмкүн.

86. Чогулушту таркатуу чечими ички жана эл аралык мыйзамдарга ылайык кабыл алынса, күч колдонуудан качуу керек. Эгерде бул мындай жагдайларда мүмкүн болбосо, анда зарыл болгон минималдуу күч гана колдонулушу мүмкүн. Мүмкүн болушунча күч бардык учурларда зомбулук аракеттерди жасаган же зомбулук менен коркуткан конкреттүү бир адамга же адамдардын тобуна каршы колдонулушу керек. Денеге зыян келтириши мүмкүн болгон күч пассивдүү каршылык көрсөткөн адамдарга же топторго колдонулбашы керек.

87. Жаш агызуучу газ жана суу аткычтар сыяктуу азыраак өлүмгө алып келүүчү, кеңири радиуска жеткен курал-жарактар ылгабай турган мүнөзгө ээ. Мындай куралды колдонууда кокустан бул тегеректе жүргөн адамдарды дүрбөлөңгө салуу же зыян келтирүү сыяктуу тобокелдиктерди чектөө үчүн бардык акылга сыярлык күч-аракет жумшалышы керек. Мындай куралдар оозеки эскертүүдөн кийин жана чогулуштун катышуучуларына таркап кетүүгө толук мүмкүнчүлүк берилгенден кийин гана акыркы чара катары колдонулушу керек. Көздөн жаш агызуучу газ жабык жайларда колдонулбашы керек.

88. Ок атуучу куралдар чогулуштарды өткөрүү учурунда коомдук тартипти коргоо үчүн ылайыктуу каражат эмес. Ал эч качан чогулушту таратуу үчүн гана колдонулбашы керек. Чогулуштардын контекстинде укук коргоо органдарынын кызматкерлери тарабынан ок атуучу куралдарды колдонуу эл аралык укуктун ченемдерине шайкеш келиши үчүн бардык мындай учурлар өлүмдүн же оор жаракаттын коркунучуна каршы туруу өтө

зарыл болгон жагдайларда конкреттүү адамдарга карата колдонуу менен гана чектелиши керек. Мындай куралдын өмүргө коркунуч туудурганын эске алганда, бул минималдуу босогону металл кипдиги бар желим окторго карата да колдонуш керек. Укук коргоо органдарынын кызматкерлери күч колдонууга даярданышса, же зомбулук аракеттери болушу мүмкүн болсо, анда бийлик органдары тийиштүү медициналык объекттердин ошол жерде болушун камсыз кылууга тийиш. Чогулуштар учурунда коомдук тартипти сактоодо туш келди ок атуу же толук автоматтык режимде ок атуучу куралды колдонуу эч кайсы бир учурда мыйзамдуу болбойт.

89. Эл аралык укукка ылайык, мамлекет өзүнүн укук коргоо органдарынын аракетин жана аракетсиздиги үчүн жоопкерчилик тартат. Укук бузууларды алдын алуу максатында мамлекеттер чогулуштар учурунда жасаган иш-аракеттери үчүн укук коргоо органдарынын кызматкерлери арасында жоопкерчилик маданиятын ырааттуу түрдө жайылтууга тийиш. Укук коргоо органдарынын формачан кызматкерлеринин жоопкерчилигин жогорулатуу максатында чогулуштар маалында алардын өздүгүн идентификациялоочу оңой таанылуучу белгилерди тагынышы керек.

90. Мамлекеттер чогулуштарда укук коргоо органдарынын кызматкерлери тарабынан күчтүү мыйзамсыз колдонгону же башка укук бузууларга барганы тууралуу, анын ичинде жыныстык же гендердик зомбулук боюнча ар кандай билдирүүлөрдү же негиздүү шектенүүнү натыйжалуу, калыс жана ыкчам иликтөөгө милдеттүү. Атайылап жана байкабастыктан жасалган аракеттер же аракетсиздиктер адам укуктарын бузууга тете бааланышы мүмкүн. Мыйзам бузууларга күнөөлүү айрым кызмат адамдары ички жана тийиштүү учурда эл аралык мыйзамдарга ылайык жоопкерчиликке тартылышы керек, ал эми жабырлануучулардын колунда натыйжалуу укуктук коргоо каражаттары болууга тийиш.

91. Укук коргоо органдарынын кызматкерлери тарабынан күч колдонулган ар бир учур каттоого алынып, так түзүлгөн отчетто ыкчам чагылдырылышы керек. Денеге зыян келтирилген же жараат алган учурларда күч колдонуу канчалык зарыл жана өлчөмдөш болгондугун аныктоо үчүн, тактап айтканда, күч колдонуунун себептерин, эффективдүүлүгүн жана кесепеттерин камтыган окуянын чоо-жайын баяндоо үчүн отчетко жетиштүү маалымат камтылууга тийиш.

92. Кызматка тиешеси жок кийим кийген кызматкерлер чогулуштарга жагдай талап кылган өтө зарыл учурда гана жөнөтүлүшү керек жана андай кызматкерлер эч качан зомбулукка чакырбашы керек. Адамды тинтүүнүн, кармоонун же күч колдонуунун алдында жарандык кийимчен кызматкерлер өздөрүн тиешелүү адамдарга тааныштырууга тийиш.

93. Чогулуш маалындагы укук коргоо иши үчүн мамлекет жооп берет жана өзгөчө учурларда гана тиешелүү милдеттерди жеке күзөт компанияларына өткөрүп бере алат. Мындай учурларда мамлекет бул кызмат көрсөтүүчүлөрдүн аракеттери үчүн жоопкерчиликтен бошотулбайт. Бул жеке күзөт компанияларынын ички жана тийиштүү учурларда эл аралык мыйзамдарга ылайык жоопкерчилигин толуктайт. Бийлик органдары укук коргоо тармагындагы жеке күзөт компанияларынын ролун жана укуктарын улуттук мыйзамдарда бекитип, ошондой эле алардын күч колдонуусун жана кадрларды даярдоосун катуу жөнгө салышы керек.

94. Укук коргоо органдарынын кызматкерлери чогулуштарда жаздыруучу түзүлүштөрдү, анын ичинде жеке видеокааттоочуларды ойлонуштуруп колдонсо, алардын отчеттуулугун камсыз кылууда оң ролду ойной алат. Ошол эле учурда бийлик органдары булардын жеке жашоонун кол тийбестигине карата эл аралык стандарттарга ылайык колдонулушун камсыз кылуу үчүн ачык жана жалпыга жеткиликтүү көрсөтмөлөрдү караштырып, бул түзүлүштөр адамдарды чогулуштарга катышуудан баш тарттырган ооздуктоочу таасир тийгизүүсүнө жол бербөөгө тийиш. Катышуучулар, журналисттер жана байкоочулар да укук коргоо органдарынын кызматкерлерин видеого тартууга укуктуу.

95. Мамлекет чогулуш учурунда колдонгон аралыктан башкарылуучу курал системалары үчүн толук жоопкерчилик тартат. Күч колдонуунун мындай ыкмалары чыңалууну күчөтүшү мүмкүн жана аларды өтө этияттык менен гана колдонуш керек. Толугу менен автономдуу курал системалары, анын өлүмгө жеткирчү күчү чогулуштун катышуучуларына адамдын олуттуу кийлигишүүсүз колдонулушу мүмкүн, булар эч качан чогулуштар учурунда коомдук тартипти сактоо максатында колдонулбашы керек.

VII. Өзгөчө абал жана куралдуу жаңжал мезгилинде өткөн чогулуштар

96. Тынч чогулуштарды өткөрүү укугу Пакттын 4-беренесинин 2-пунктунда четке кагылбашы керек укуктардын катарында көрсөтүлбөсө да, чогулуштарга карата колдонулушу ыктымал башка укуктардан, мисалы, 6, 7 жана 18-беренелерде бекитилген укуктардан четтөөлөр каралган эмес. Катышуучу-мамлекеттер 21-берененин маңызы боюнча чектөөлөрдү киргизүү жолу менен өз максаттарына жетсе да, тынч чогулуштарды өткөрүү укугунан четтөөлөргө таянбашы керек. Эгерде мамлекеттер, мисалы, зордук-зомбулук иш-аракеттери жасалган массалык демонстрацияларга жооп иретинде Пакттын жоболорунан четтесе, анда алар мындай кырдаал улуттун жашоосуна коркунуч туудурган фактыны гана негиздеп бербестен, ошону менен бирге Пакт боюнча өз милдеттенмелеринен четтеткен бардык чаралар бул жагдайда абдан зарыл болгонун жана 4-беренедө көрсөтүлгөн шарттарга шайкеш келгенин да негиздеп берүүгө тийиш.

97. Тынч чогулуштардын жүрүшүндө куралдуу жаңжалдар чыккан кырдаалда күч колдонуу укук коргоо ишине тиешелүү ченемдер менен жөнгө салынат жана Пакттын ченемдери күчүндө кала берет. Чогулушка катышкан жарандар эл аралык гуманитардык укукта ушул терминдин маанисинде согуштук аракеттерге тикелей катышпаса, алар адамды өлтүрүүчү күчтөн корголот. Мындай жагдайда аларга каршы күч эл аралык укукка ылайык мындай аракеттерден башкача корголбогон даражада гана багытталышы мүмкүн. Эл аралык гуманитардык укуктун ченемдеринин негизинде ар кандай күч колдонуу ылгап алуунун, кол салууда сактануунун, өлчөмдөштүктүн, аскердик зарылдыктын жана гумандуулуктун принциптерине жана ченемдерине ылайык гана жүзөгө ашырылышы керек. Чогулуштун катышуучуларынын жана калктын кеңири катмарынын коопсуздугу жана корголушу күч колдонуу жөнүндө ар бир чечимди кабыл алууда маанилүү фактор болушу керек.

VIII. Пакттын башка жоболору менен бирге 21-берененин жана башка укуктук режимдердин ортосундагы байланыш

98. Тынч чогулуштарга укукту коргоонун толуктугу бир катар укуктардын корголушунан көз каранды. Чогулуш учурунда мамлекеттик кызматкерлердин күчтү максатка ылайыксыз жана өлчөмсүз колдонуусу же башка мыйзамсыз аракеттери Пакттын 6, 7 жана 9-беренелеринин бузулушуна алып келиши мүмкүн. Тынч чогулуштардын катышуучуларына күч колдонулганда же кандайдыр бир иш-аракеттер жасалганда, жарандык калкка каршы кеңири масштабдуу же системалуу чабуулдун алкагында бул аракеттер башка колдонулган критерийлерге туура келсе, адамзатка каршы кылмыш болуп калышы мүмкүн.

99. Кадыресе чогулуштарга, жүрүштөргө жана ары-бери каттоону караштырган чогулуштарга катышуу максатында чет өлкөгө чыгуусун (12-берененин 2-пункту) кошкондо, адамдардын кыймылына киргизилген чектөөлөр алардын ары-бери жүрүү эркиндигин бузушу мүмкүн (12-берененин 1-пункту). Адилеттүү жана ачык териштирүүнүн критерийлерине шайкеш келиши керек болгон чогулуу укугун ишке ашырууну чектеген расмий чечимдерге даттануунун укуктук тартибин караштыруу зарыл (14-берененин 1-пункту). Чогулуштарга катышкан адамдарга көз салган жана маалыматтар чогултулган башка иш-чаралар адамдардын жеке жашоонун кол тийбестигине болгон укугун бузууга

алып келиши мүмкүн (17-берене). Диний чогулуштар дин тутуу же ынанымдарын сактоо эркиндигинин негизинде да корголушу мүмкүн (18-берене). Тынч чогулуштарга болгон укук жөн гана пикир билдирүү эркиндигин көрсөтүүдөн да кеңири (19-берененин 2-пункту); ал көбүнчө пикир билдирүү элементин алып жүрөт, ал эми бул эки укукту таануу үчүн негиздер жана алгылыктуу чектөөлөр көп жагынан кесилишет. Бийлик органдарынын карамагындагы маалыматка жетүү эркиндиги (19-берененин 2-пункту) калкка чогулуштарга карата колдонулуучу административдик-укуктук база жөнүндө билим алууга мүмкүнчүлүк берет жана мамлекеттик кызмат адамдарынан отчеттуулукту талап кылууга жол ачат.

100. Биригүү эркиндиги (22-бер.) жамааттык иш-аракеттерди коргойт, ал эми бул укуктун чектелиши көп учурда тынч чогулуштарга болгон укукка таасирин тийгизет. Саясий турмушка катышуу укугу (25-бер.) тынч чогулуштарга болгон укук менен тыгыз байланышта жана зарыл болгон учурда чектөөлөр 21-беренедө да, 25-беренедө да белгиленген шарттарга ылайык негизделиши керек. Басмырланбоого укук чогулуштардын контекстинде катышуучуларды басмырлоочу тажрыйбадан коргойт (2-берененин 1-пункту, 24-бер. жана 26-бер.).

101. Бирок, башкалардын укуктарын жана эркиндиктерин коргоо максатында 21-беренеге ылайык, тынч чогулуштарга катышуу чектелиши мүмкүн.

102. Тынч чогулуу укугу өзүнөн өзү баалуу. Мындан тышкары, ал көбүнчө башка адам укуктарын жана эл аралык укуктун башка ченемдерин жана принциптерин жүзөгө ашырууга көмөктөшүү максатында ишке ашырылат. Мындай учурларда тынч чогулуу укугун урматтоо жана камсыз кылуу милдеттенмесинин укуктук негиздемеси ал жүзөгө ашырууга көмөктөшкөн башка укуктардын, ченемдердин жана принциптердин кеңири өңүтүнүн маанилүүлүгүнөн келип чыгат.

№25 ЖАЛПЫ ТҮШҮНДҮРМӨЛӨР. 25-БЕРЕНЕ: МАМЛЕКЕТТИК ИШТЕРДИ ЖҮРГҮЗҮҮГӨ КАТЫШУУ УКУГУ

БУУнун Адам укуктары боюнча комитети тарабынан 1996-жылдын 12-июлунда кабыл алынган

1. Пакттын 25-беренеси ар бир жарандын мамлекеттик иштерди жүргүзүүгө катышуу, добуш берүү, шайлануу жана мамлекеттик кызматка орношуу укугун тааныйт жана коргойт. Өлкөдө кандай конституция колдонулгандыгына же анда кандай өкмөт бийликте экенине карабастан, Пактынын жоболоруна ылайык, мамлекеттер ушул Пактта таанылган укуктарды ишке ашыруу үчүн зарыл болгон мыйзамдык жана башка чараларды көрүүгө милдеттүү. 25-берене элдин ынтымактуулугун жана Пакттын тийиштүү принциптерине негизделген демократиялык башкаруунун пайдубалын түзөт.

2. 25-беренедө бекитилген укуктар элдердин өзүн-өзү аныктоого болгон укугу менен байланышкан, бирок ошол эле учурда андан айырмаланат. 1-берененин 1-пунктунда бекитилген укуктардын негизинде элдер өздөрүнүн саясий статусун эркин орното алышат жана конституциясы менен башкаруу формасын өз алдынча тандоого укуктуу. 25-берене айрым жактардын мамлекеттик иштерди жүргүзүүгө байланыштуу процесстерге катышуу укугуна тиешелүү. Биринчи Факультативдик протоколго ылайык, бул укук, инсандын укугу катары каралып, комитетке кайрылуу учун негиз боло алат.

3. Пактта бекитилген башка укуктар менен эркиндиктерден айырмаланып (алар мамлекеттин аймагынын чегинде жана анын юрисдикциясында турган бардык адамдарга кепилденген), 25-берене «ар бир жарандын» укуктарын коргойт. Мамлекеттердин баяндамаларында 25-беренедө бекитилген укуктардын контекстинде жарандыкты аныктоочу укуктук жоболор чагылдырылууга тийиш. Бул укуктарды ишке ашыруу процессинде жарандардын ортосунда расасына, терисинин түсүнө, жынысына, тилине, динине, саясий же башка ынанымдарына, улуттук же социалдык тегине, мүлктүк абалына, төрөлүшүнө же башка жагдайларга байланыштуу эч кандай айырмачылыктарга жол берилбейт. Төрөлүүсү боюнча жарандар менен натуралдаштыруунун натыйжасында жарандык алган адамдардын ортосунда кандайдыр бир айырмачылыктарды колдонуу 25-беренеге шайкеш келүү жагында күмөн саноолорду пайда кылышы мүмкүн. Баяндамаларда калктын кайсыл бир тобу, мисалы, туруктуу резиденттер ушул укуктарды чектелген негизде пайдаланган учурлар көрсөтүлүшү керек, мисалы, жергиликтүү шайлоого катышуу же белгилүү бир мамлекеттик кызмат орундарын ээлөө укуктарына ээ болуп туруп.

4. 25-беренедө бекитилген укуктарды жүзөгө ашыруу менен шартталган ар кандай жагдайлар объективдүү жана негиздүү критерийлерге негизделелиши керек. Мисалы, ар бир бойго жеткен жарандын шайлоого катышууга болгон укугуна караганда, шайлануучу кызматтарды ээлөө же белгилүү кызмат орундарына дайындоо үчүн жаш-курактын жогорураак чегин аныктоо жөнүндө талап негиздүү болушу мүмкүн. Жарандардын бул укуктарын жүзөгө ашыруусу мыйзамда белгиленген объективдүү жана негиздүү себептер боюнча гана токтотулушу же жокко чыгарылышы мүмкүн. Мисалы, аныкталган психикалык жөндөмсүздүк адамдын добуш берүү же кандайдыр бир кызматтарды ээлөө укугунан ажыратуу үчүн негиз болушу мүмкүн.

5. А) пунктунда эскертилген мамлекеттик иштерди жүргүзүү - саясий ыйгарым укуктарды жүзөгө ашыруу, атап айтканда, мыйзам чыгаруу, аткаруу жана административдик ыйгарым укуктарын ишке ашыруу менен байланышкан кеңири түшүнүктү билдирет. Ал мамлекеттик башкаруунун бардык аспектилерин, ошондой эле эл аралык, улуттук, аймактык жана жергиликтүү деңгээлдерде саясатты иштеп чыгууну жана жүзөгө ашырууну камтыйт. Айрым жарандар 25-беренедө бекитилген мамлекеттик иштерди жүргүзүүгө катышуу укугун жүзөгө ашыруусу үчүн ыйгарым укуктарды жана каражаттарды берүү процесси, Конституция жана башка мыйзамдар менен жөнгө салынышы керек.

6. Эгерде жарандар өз ыйгарым укуктарын мыйзам чыгаруу органдарынын мүчөлөрү катары ишке ашырышса же аткаруу кызмат орундарын ээлесе, мамлекеттик

иштерди жүргүзүүгө түздөн-түз катышат. Бул түздөн-түз катышуу укугу б) пунктунун жоболору менен да бекемделет. Эгерде жарандар өз өлкөсүнүн конституциясынын өзгөрүүсү үчүн же б) пунктуна ылайык жүргүзүлгөн референдумдун же башка шайлоо жол-жобосунун алкагында башка мамлекеттик маселелер боюнча өзгөртүүлөр үчүн добуш беришсе, мамлекеттик иштерди жүргүзүүгө түздөн-түз катышышат. Жергиликтүү маселелер же айрым бир жамааттын иштери боюнча чечим кабыл алууга укугу бар элдик жыйындардын мүчөсү катары, ошондой эле өлкөнүн өкмөтү менен макулдашуу боюнча түзүлгөн өкүлчүлүктүү органдардын мүчөсү катары жарандар мамлекеттик иштерди жүргүзүүгө түздөн-түз катыша алышат. Жарандардын мамлекеттик иштерди жүргүзүүгө түздөн-түз катышуусунун түрү белгиленгенден кийин, 2-берененин 1-пунктунда эскертилген негиздерде жарандардын мамлекеттик иштерди жүргүзүүгө катышуу жаатында кандайдыр бир айырмачылыктарды жүргүзүүгө жана кандайдыр бир негизсиз чектөөлөрдү киргизүүгө жол берилбейт.

7. Эгерде жарандар эркин тандалган өкүлдөрү аркылуу мамлекеттик иштерди жүргүзүүгө катышса, 25-беренеге ылайык бул өкүлдөр иш жүзүндө бийлик ыйгарым укуктарын ашырышат жана бул ыйгарым укуктарды жүзөгө ашыруусуна байланыштуу, шайлоо процессинин алкагында отчеттуу болуп саналышат. Бул беренеге ылайык, өкүлдөр конституциянын жоболоруна ылайык берилген ыйгарым укуктарды гана ишке ашыруулары керек. Эркин тандалып алынган өкүлдөр аркылуу мамлекеттик иштерди жүргүзүүгө катышуу, б) пунктунун жоболоруна ылайык келген мыйзамдарда белгиленген шайлоо жол-жоболорунун чектеринде жүзөгө ашырылат.

8. Мындан тышкары, жарандар өздөрүнүн өкүлдөрү менен жалпы элдик талкуулардын жана диалогдун алкагында же биригүүгө өз укуктарын ишке ашыруу жолу менен мамлекеттик иштерди жүргүзүүгө катышышат. Мындай катышууга өз ой-пикирин эркин билдирүү, тынч чогулуштарды өткөрүү жана биригүү эркиндигине болгон укук өбөлгө болуп саналат.

9. 25-берененин б) пунктунда шайлоочулар же шайлануучу кызматтарга талапкер катары мамлекеттик иштерди жүргүзүүгө жарандардын укугуна тиешелүү конкреттүү жоболор бекитилген. б) пунктуна ылайык мезгил-мезгили менен таза шайлоолорду өткөрүү, жарандардын өкүлдөрү алар мыйзам чыгаруу же аткаруу ыйгарым укуктарын жүзөгө ашыруусуна байланыштуу отчеттуулугун камсыздоодо өтө чоң мааниге ээ. Мындай шайлоолор ашыкча узакка созулбаган убакыт аралыгында өткөрүлүп турушу зарыл жана өкмөттүн башкаруу ыйгарым укуктары сөзсүз түрдө шайлоочулардын эркин добуш берүүлөрүнө негиздениши керек. б) пунктунда бекитилген укуктар жана милдеттер мыйзам менен кепилденеши зарыл.

10. Шайлоолордо жана референдумдарда добуш берүү укугу мыйзамда беки-тилүүгө тийиш жана добуш берүү укугун алуу үчүн минималдуу куракты белгилөө сыяктуу акылга сыярлык чектөөлөр гана болушу мүмкүн. Ден-соолугунун мүмкүнчүлүгү чектелгендигине, билимине же мүлктүк абалына байланыштуу чен-талаптарды киргизүү менен добуш берүү укугун чектөө негизсиз болуп саналат. Тигил же бул партияга мүчөлүк добуш берүү укугун берүүнүн шарты же бул укуктан ажыратуу үчүн негиз боло албайт.

11. Мамлекеттер добуш берүүгө укугу бар бардык адамдар аны колдоно алышы үчүн натыйжалуу чараларды көрүшү керек. Шайлоочуларды каттоодо жол-жоболор жөнөкөй жана кандайдыр бир тоскоолдуктарсыз болууга тийиш. Эгерде каттоо учурунда отурукташуу боюнча чен-талап колдонулса, бул чара негиздүү болууга тийиш жана үй-жайсыз адамдарды добуш берүү укугунан ажыратпашы керек. Жазык мыйзамдарында каттоо же добуш берүү жол-жоболоруна кийлигишүүгө байланыштуу бардык мыйзам бузууларга, ошондой эле шайлоочуларды коркутууларга же мажбурлоого тыюу салуулар каралышы зарыл, жана мыйзамдын мындай жоболор катуу аткарышы шарт. Калктын тийиштүү маалыматтарды албай калган бөлүгү 25-беренеге каралган укуктарын натыйжалуу жүзөгө ашыруусун камсыздоо үчүн, шайлоочуларды маалымдоо жана каттоо боюнча өнөктүктөрдү өткөрүп туруу зарыл.

12. Сөз эркиндигине, тынч чогулуштарга жана биригүү эркиндигине болгон укуктар - добуш берүү укугун натыйжалуу жүзөгө ашыруу үчүн негизги шарт болуп саналат

жана толук корголууга тийиш. Сабатсыздык, тил тоскоолдуктары, жакырчылык, кыймыл эркиндигин чектөө сыяктуу добуш берүү укугун натыйжалуу ишке ашырууга кедерги кылган тоскоолдуктарды четтетүү үчүн иштиктүү чаралар көрүлүшү керек. Добуш берүүнүн тартиби жөнүндө маалыматтар жана материалдар азчылыктардын тилдеринде да чыгарылышы зарыл. Сабатсыз шайлоочулар адекваттуу маалыматтарды алып, алардын негизинде өз тандоосун жасоосу үчүн фотоматериалдарды жана көрсөтмө куралдарды таркатуу сыяктуу ыкмаларды колдонуу абзел. Катышуучу-мамлекеттер баяндамаларында бул пунктта айтылган кыйынчылыктар кантип чечилип жаткандыгын чагылдырышы керек.

13. Мамлекеттердин баяндамаларында добуш берүү укугун жүзөгө ашырууну жөнгө салган эрежелер белгиленип жана баяндамада каралган мезгилдин ичинде бул эрежелерди колдонуу тартиби көрсөтүлүшү зарыл. Мамлекеттердин баяндамаларында ошондой эле жарандарга өзүнүн добуш берүү укугун жүзөгө ашырууга тоскоол болгон факторлорду келтирүү жана бул кыйынчылыктарды жеңүү үчүн кабыл алынган чараларды көрсөтүү зарыл.

14. Катышуучу мамлекеттер өздөрүнүн баяндамаларында жарандарды добуш берүү укугунан ажыратуучу мыйзам жоболорун келтирүүгө жана түшүндүрүүгө тийиш. Себептер объективдүү жана негиздүү болушу керек. Эгерде адам добуш берүү укугунан жасаган кылмышы үчүн соттолгондугуна байланыштуу убактылуу ажыратылса, анда мындай мөөнөттүн аракетин жасалган кылмыштын оордугуна жана чыгарылган өкүмгө шайкеш келиши керек. Эркиндигинен ажыратылган, бирок соттоло элек адамдарды добуш берүү укугунан ажыратууга болбойт.

15. Добуш берүү укугун натыйжалуу жүзөгө ашыруу жана шайлануу мүмкүнчүлүгү добуш берүүгө укуктуу жактарга талапкерлерди тандоо эркиндигин берет. Шайлануу укугуна болгон бардык чектөөлөр, мисалы, минималдуу жашка жетүүгө байланыштуу, объективдүү жана акылга сыярлык критерийлерге негизделиши керек. Жогоруда көрсөтүлгөн чектөө жайылтылбаган жактарга карата, билимине, жашаган жерине, тегине же саясий уюмдарга тиешесине байланыштуу негизделбеген же басмырлоочу талаптар колдонулбашы керек. Эч ким шайлануучу кызмат ордуна өзүнүн талапкерлигин коюу фактысына байланыштуу кандайдыр-бир басмырлоого же кемсинтүүгө дуушар болбошу керек. Катышуучу мамлекеттер ар кандай адамдардын тобу же категориясы шайлануу укугунан ажыратылгандыгы боюнча мыйзамдык жоболорду тизмектеп жана түшүндүрүп бериши керек.

16. Талапкерлерди көрсөтүү, күрөө же депозиттерди киргизүү маселелерин жөнгө салуучу шарттар негиздүү жана басмырлоосуз болуусу зарыл. Эгерде кандайдыр бир шайланып жаткан кызматты ээлөө - кандайдыр бир конкреттүү кызмат ордунда иштөө менен шайкеш келбейт деп эсептөөгө жүйөлүү себептер бар болсо (мисалы, сот органдарында, жогорку даражадагы аскер органдарында, мамлекеттик кызматта), анда кызыкчылыктардын кагылышуусун четтетүү үчүн көрүлгөн чаралар б) пунктунда бекитилген укуктарды ашыкча чектебеши керек. Шайлануучу кызмат орундарында иштеген адамдарды кызматтан четтетүүнүн себептери негизделген жана объективдүү критерийлердин базасында жана адилеттүү жол-жоболорду сактоо менен мыйзамдарда белгиленүүгө тийиш.

17. Адамдардын шайланууга укугу талапкерлердин партияга мүчөлүгүнө же алардын кайсы бир партияга тиешесине байланыштуу негизсиз чектөөлөргө дуушар болбошу керек. Эгерде өзүнүн талапкерлигин көрсөтүү үчүн кайсы бир адам талапкерлердин эң аз санына ээ болушу керек болсо, анда мындай талап негиздүү болушу зарыл жана талапкерди көрсөтүү үчүн тоскоолдук болбошу керек. Пакттын 5- беренесинин 1-пунктунун жоболоруна зыян келтирбестен, саясий көз караштар кандайдыр бир адамды шайлануу укугунан ажыратуу үчүн негиз катары пайдаланылышы мүмкүн эмес.

18. Мамлекеттер шайлануучу мамлекеттик кызматтарды ээлөөнүн шарттары, ошондой эле айрым кызматтарга карата колдонулуучу бардык чектөөлөрдү жана чен-талаптарды камтыган мыйзам жоболорун мүнөздөп бериши керек. Баяндамаларда талапкерликти көрсөтүү үчүн шарттар, мисалы, жаш-курактык чектер, ошондой эле бардык башка чен-талаптар жана чектөөлөр көрсөтүлүшү керек. Мамлекеттердин баяндамаларында кандайдыр бир мамлекеттик кызматта кызмат ордун ээлеген адамдар (анын

ичинде, полицияда же куралдуу күчтөрдө) белгилүү бир мамлекеттик кызмат орундарына шайланышы мүмкүн эмес болгон чектөөлөр бар же жок экендиги көрсөтүлүшү керек. Шайлануучу кызмат орундарын ээлеген адамдарды кызматтан алуу үчүн укуктук негиздерди жана жол-жоболорду түшүндүрүү зарыл.

19. b) пунктуна ылайык, адилеттүү жана эркин шайлоолор мезгилдүү негизде, добуш берүү жана шайлануу укугун натыйжалуу жүзөгө ашырууга кепилдик берген мыйзамдарга ылайык өткөрүлүшү шарт. Добуш берүү укугуна ээ болгон адамдарга көрсөтүлгөн каалаган талапкер үчүн, ошондой эле референдумга же плебисцитке коюлган каалаган сунуш үчүн, же ага каршы эркин добуш берүү, өлкөнүн өкмөтүн колдоо үчүн же ага каршы добуш берүү мүмкүнчүлүгү берилиши керек, мында шайлоочулардын эрк-ниетин эркин билдирүүсүнө жолтоо же тоскоолдук кылышы мүмкүн болгон ашыкча таасир тийгизүүгө же кандайдыр бир мажбурлоого жол берилбейт. Шайлоочуларга зордук-зомбулуктан же зордук-зомбулук коркунучунан, мажбурлоодон, азгыруудан же ар кандай кийлигишүүдөн эркин, өз пикирин өз алдынча түзүүгө мүмкүнчүлүк берилиши керек. Эгерде бул шайлоочулардын эркин тандоосуна же демократиялык процесстерге, кайсы бир талапкердин же партиянын ашыкча чыгымдарына терс таасирин тийгизбеши үчүн зарыл болсо, шайлоо өнөктүгүнө чыгымдарга карата акылга сыярлык чектөөлөрдү киргизүү негиздүү деп эсептелет. Чыныгы шайлоонун жыйынтыктары урматталууга жана иш жүзүндө колдонулууга тийиш.

20. Шайлоонун жүрүшүн контролдоо үчүн жана алардын акыйкаттуулугун, калыстыгын жана Пакттын жоболоруна жооп берген мыйзамдарга ылайык келүүсүн камсыз кылуу үчүн көз карандысыз органды түзүү керек. Мамлекеттер шайлоонун жүрүшүндө жашыруун добуш берүү жөнүндө талаптардын аткарылышына (эгерде мындай тутум бар болсо, сырттан добуш берүү тутуму боюнча да) кепилдик берүүчү чараларды көрүшү зарыл. Бул - шайлоочулар добуш берүүдө алардын ниетин ачыкка чыгаруу максатында, ошондой эле шайлоо процессине ар кандай мыйзамсыз же өзүм билемдик менен кийлигишүүдөн, кандайдыр бир кысым көрсөтүүдөн корголушу керек дегенди билдирет. Бул укуктардан четтөө Пакттын 25-беренесине туура келбейт. Добуш берүү үчүн урналардын кол тийбестигине кепилдик берүү жана добуштарды талапкерлердин же алардын өкүлдөрүнүн катышуусунда эсептөөнү камсыз кылуу зарыл. Шайлоочуларда бюллетендердин кол тийбестигине жана добуштардын туура эсептелишине эч кандай шек саноолору пайда болбошу үчүн, добуш берүүнүн же шайлоо бюллетендерин эсептөөнүн тууралыгын көз карандысыз текшерүүнү уюштуруу жана текшерүүнүн соттук же ушул сыяктуу жол-жоболорго жеткиликти камсыздоо кажет. Добуш берүүнүн жүрүшүндө майыптарга, көзү азиздерге, сабатсыз адамдарга жардам көрсөтүү жол-жобосунун көз карандысыз мүнөзүн камсыз кылуу керек. Шайлоочулар жогоруда айтылган кепилдиктер жөнүндө толук өлчөмдө маалымат алышы зарыл.

21. Пакттын жоболорунда кандайдыр бир шайлоо тутумун киргизүү жөнүндө талаптар камтылбаса да, катышуучу мамлекетте колдонуудагы кайсыл болбосун тутум 25-беренедө бекитилген укуктарга ылайык келиши жана шайлоочулардын эрк-ниетин эркин билдирүүсүн кепилдеши жана камсыздашы керек. «Бир адам - бир добуш» принцибин колдонуу жана мамлекет кабыл алган шайлоо тутумунун алкагында бардык шайлоочулардын добуштары бирдей салмакка ээ болушун камсыз кылуу зарыл. Шайлоо участкаторунун чек араларын аныктоо тартиби жана шайлоочулардын санын эсепке алуу ыкмасы алардын иш жүзүндө бөлүштүрүлүшүнө карама-каршы келбеши керек, ошондой эле калктын кайсыл бир тобуна карата басмырлоого, жарандарды өз өкүлдөрүн эркин тандоо укугунан ажыратууга же аны негизсиз чектөөгө алып келбеши керек.

22. Мамлекеттердин баяндамаларында кепилденген таза, эркин жана мезгилдүү шайлоолорду өткөрүү үчүн кандай чаралар көрүлгөнүн, шайлоо тутуму же тутумдары кандай жол менен шайлоочулардын эрк-ниетин эркин билдирүүгө кепилдик бергендигин жана анын иштиктүүлүгүн камсыз кылгандыгын көрсөтүү керек. Баяндамаларда шайлоо тутумунун иштешин ачып көрсөтүү жана шайлоо органдарында ар кандай саясий багыттардын өкүлчүлүгү кандайча камсыз кылынарын түшүндүрүү зарыл. Мындан тышкары, баяндамаларда бардык жарандардын добуш берүү укугун чындап эркин ишке ашырууну камсыз кылган мыйзамдарды жана жол-жоболорду көрсөтүү, жана кандай жол

менен мыйзам шайлоо процессинин купуялуулугун, коопсуздугун жана ишенимдүүлүгүн кепилдегенин көрсөтүү зарыл. Баяндамада камтылган мезгилде бул кепилдиктерди иш жүзүндө колдонууну түшүндүрүү зарыл.

23. 25-берененин с) пунктунда жарандардын мамлекеттик кызматка теңдиктин жалпы шарттарында жетүү укугу жана мүмкүнчүлүгү каралат. Теңдиктин жалпы шарттарында мамлекеттик кызматка жетүүнү камсыз кылуу үчүн, кызматка дайындоого, кызмат боюнча көтөрүлүүгө, кызмат ордунан убактылуу же толук четтетүүгө карата колдонулуучу критерийлер жана жол-жоболор объективдүү жана негиздүү болууга тийиш. Айрым учурларда бардык жарандар үчүн мамлекеттик кызматка бирдей жеткиликти камсыздоо үчүн иштиктүү чаралар керек болушу мүмкүн. Талапкерлердин теңдигинин шарттарында жана алардын артыкчылыгын эсепке алуунун жалпы принциптерин колдонуу менен мамлекеттик кызматка жетүүнүн кепилдиги, ошондой эле шайлоо кызматтарын өткөрүү мөөнөттөрүн сактоо, мамлекеттик кызматты ээлеген адамдар саясий кийлигишүүдөн же кысымдан эркин болуусун камсыздайт. Адамдар 25-берененин с) пунктунда, 2-берененин 1-пунктунда келтирилген кайсыл негиздер боюнча өз укуктарын ишке ашырууда басмырланууга туш болбоосун кепилдөө өзгөчө маанилүү.

24. Мамлекеттердин баяндамаларында мамлекеттик кызмат орундарын ээлөө үчүн шарттар, колдонулуучу бардык чектөөлөр, ошондой эле кызматка дайындоо, кызмат боюнча көтөрүлүү, кызматтан убактылуу жана толук четтетүү же кызматтан бошотуу боюнча жол-жоболор көрсөтүлүшү керек, мындан тышкары бул жол-жоболорго карата колдонулуучу соттук же башка көзөмөл механизмдери көрсөтүлү зарыл. Андан тышкары, баяндамаларда бирдей жеткилик жөнүндө талап кандайча аткарылып жаткандыгы, аны камсыз кылуу үчүн тийиштүү чаралар канчалык деңгээлде көрүлгөнү көрсөтүлүүгө тийиш.

25. 25-беренедө бекитилген укуктардын толук жүзөгө ашырылышын камсыздоо үчүн, жарандардын, талапкерлердин жана эл шайлаган өкүлдөрүнүн ортосунда мамлекеттик жана саясий маселелер боюнча эркин маалымат жана пикир алмашуу өзгөчө мааниге ээ. Бул басма сөз жана башка жалпыга маалымдоо каражаттарынын мамлекеттик маселелерге карата пикирин эркин жана чектөөсүз билдирүү жана алар жөнүндө коомчулукка маалымдоо эркиндигин билдирет. Мындан тышкары, бул үчүн Пакттын 19, 21 жана 22-беренелеринде кепилденген укуктарды толук ишке ашыруу жана сактоо зарыл, алардын ичинде саясий иштерди жеке өзү, ошондой эле саясий партиялардын жана башка уюмдардын курамында жүргүзүү эркиндиги, мамлекеттик иштерди эркин талкуулоо, тынчтык демонстрацияларды жана чогулуштарды өткөрүү эркиндиги, сыңдоого жана каршы пикирлерге, саясий материалдарды жарыялоого, шайлоо өнөктүктөрүн өткөрүүгө жана саясий ынанымдарды пропагандалоого болгон укуктар.

26. Саясий жана коомдук иштер менен алектенген уюмдарды жана ассоциацияларды түзүү жана аларга кошулуу укугун кошкондо, биригүү эркиндигине карата укук 25-беренедө бекитилген укуктарга маанилүү кошумча болуп саналат. Саясий партиялар жана партияга мүчөлүк мамлекеттик иштерди жүргүзүүдө жана шайлоонун жүрүшүндө маанилүү роль ойнойт. Мамлекеттер саясий партиялардын ички түзүлүшүндө 25-берененин колдонуудагы жоболору сакталуусун камсыз кылуусу зарыл, бул жарандарга анда жазылган укуктарды колдонууга мүмкүнчүлүк берет.

27. Пакттын 5-беренесинин 1-пунктунун жоболорун эске алуу менен, 25-беренедө таанылган жана бекитилген эч кандай укуктар, кимдир бирөө бул Пактта таанылган кандайдыр бир укуктарды же эркиндиктерди жок кылууга багытталган кандайдыр бир иш менен алектенүүгө же кандайдыр бир иш-аракеттерди жасоого, же аларды ушул Пактта каралгандан көбүрөөк өлчөмдө чектөөгө укугу бар деп түшүндүрүлүшү мүмкүн эмес.

САЯСИЙ ЖАНА МАМЛЕКЕТТИК ИШТЕРДИ ЖҮРГҮЗҮҮГӨ БИРДЕЙ КАТЫШУУ ЖӨНҮНДӨ 39/11 РЕЗОЛЮЦИЯ

Адам укуктары боюнча Кеңеш тарабынан 2018-жылы 28-сентябрда кабыл алынган

Адам укуктары боюнча Кеңеш,

Бириккен Улуттар Уюмунун Уставын жана Адам укуктарынын жалпы декларациясын жетекчиликке алып,

адам укуктары боюнча тийиштүү эларалык келишимдерге, атап айтканда Жарандык жана саясий укуктар жөнүндө эларалык пактка жана Экономикалык, социалдык жана маданий укуктардын эларалык пактына таянып,

Башкы Ассамблеянын жана Адам укуктары боюнча кеңештин саясий жана мамлекеттик иштерди жүргүзүү боюнча бардык тийиштүү резолюцияларына, атап айтканда, Кеңештин 2013-жылдын 26-сентябрындагы саясий турмушка теңме-тең катышуу жөнүндө 24/8 резолюциясына, 2014-жылдын 26-сентябрындагы 27/24, 2015-жылдын 1-октябрындагы 30/9 жана 2016-жылдын 30-сентябрындагы 33/22 резолюцияларына таянып,

демократия, укуктун үстөмдүгү, социалдык интеграция, экономикалык өнүгүү, гендердик теңчиликте колдоо жана кыз-келиндердин укуктары менен мүмкүнчүлүктөрүн кеңейтүү, ошондой эле адамдын бардык укуктары менен негизги эркиндиктерин жүзөгө ашыруу үчүн саясий жана мамлекеттик иштерди жүргүзүүгө теңме-тең катышуунун өзгөчө маанилүүлүгүн баса белгилеп,

мүчө мамлекеттердин жана башка кызыкдар тараптардын жазуу жүзүндөгү материалдарды сунуш кылуу аркылуу да, регионалдык консультацияларга катышуу аркылуу да мамлекеттик иштерди жүргүзүүгө катышуу укугун майнаптуу жүзөгө ашыруу боюнча жетектөөчү принциптердин иштелип чыгышына кошкон салымын кубаттап,

Адам укуктары боюнча Кеңешке Бириккен Улуттар Уюмунун Адам укуктары боюнча Жогорку Комиссарынын Башкармалыгы тарабынан берилген, Жогорку Комиссардын Башкармалыгынын мамлекеттик иштерди жүргүзүүдө катышуу укугун майнаптуу жүзөгө ашыруу боюнча жетектөөчү принциптердин долбоорун даярдоо алкагында аткарган ишин баса белгилеп,

1. ушул принциптерди мамлекеттерге, ошондой эле тийиштүү учурларда, башка кызыкдар тараптарга мамлекеттик иштерди жүргүзүүгө катышуу укугун майнаптуу жүзөгө ашыруу багыттарынын жыйнагы түрүндө сунуштайт;

2. Бириккен Улуттар Уюмунун Жогорку Комиссарынын Башкармалыгынан жетектөөчү принциптерди жайылтууну, алардын колдонулушуна түрткү берүүнү жана мамлекеттерге алардын өтүнүчү менен жетектөөчү принциптерди пайдалануу дараметин артырууга техникалык жактан колдоо көрсөтүп, жардам берүүнү суранат;

3. ошондой эле Жогорку Комиссардын Башкармалыгынан мамлекеттер жана бардык тийиштүү кызыкдар тараптар менен кеңешип, жетектөөчү принциптерди пайдаланууда мамлекеттердин алдыңкы тажрыйбалары жана алар туш болгон кыйынчылыктар тууралуу доклад даярдап, Адам укуктары боюнча Кеңешке кырк сегизинчи сессиясында тапшырууну суранат;

4. өкмөттөрдү, жергиликтүү бийлик органдарын, тийиштүү органдарды, адистештирилген мекемелерди, Бириккен Улуттар Уюмунун фонддору менен программаларын жана башка өкмөттөр аралык уюмдарды жана улуттук укук коргоочу мекемелерди саясий жана мамлекеттик иштерди жүргүзүүгө теңме-тең катышуу стратегияларын жана чараларын иштеп чыгууда жана жүзөгө ашырууда жетектөөчү принциптерди тийиштүү түрдө эске алууга үндөйт.

40-отурум

28-сентябрь, 2018-жыл

***МАМЛЕКЕТТИК ИШТЕРДИ
ЖҮРГҮЗҮҮГӨ КАТЫШУУ
УКУГУН МАЙНАПТУУ
ЖҮЗӨГӨ АШЫРУУ
БОЮНЧА МАМЛЕКЕТТЕРГЕ
АРНАЛГАН ЖЕТЕКТӨӨЧҮ
ПРИНЦИПТЕРДИН**
РЕЗЮМЕСИ**

European Center for
Not-for-Profit Law

* Бул резюме Адам укуктары боюнча Кеңеш мүчө мамлекеттерге 39/11 резолюциясында берген Жетектөөчү катышуу принциптерин жокко чыгарбайт жана ордун баспайт (бул жерди караңыз: A/HRC/39/28); өзүнүн мүнөзү боюнча Жетектөөчү принциптерде каралган бардык нерселерди камтышы мүмкүн эмес.

** Жетектөөчү принциптердин толук текстин бул жерден көрө аласыз: https://www.ohchr.org/Documents/Issues/PublicAffairs/Guidelines_for_States_on_the_right_to_participate_in_public_affairs_RU_web.pdf

Pictures provided by rawpixels.com

2018-жылы Бириккен Улуттар Уюмунун Адам укуктары боюнча Жогорку Комиссарынын Башкармалыгы мамлекеттик иштерди жүргүзүүгө катышуу укугун мамлекеттер кандайча жүзөгө ашыра ала тургандыгы жөнүндө практикалык сунуштар камтылган жаңы Жетектөөчү катышуу принциптерин чыгарган. Жетектөөчү принциптер бүтүндөй жер планетасы боюнча кеңири кеңешмелерди өткөргөндөн кийин, БУУнун Адам укуктары боюнча кеңешинин өтүнүчү менен иштелип чыккан. Бул документте мамлекеттик иштерди жүргүзүүгө катышуу укугунун негизги принциптери менен олуттуу алдын ала шарттары келтирилип, улуттук жана эларалык деңгээлдерде катышуунун шайлануучу жана шайланбоочу маселелерине байланыштуу практикалык сунуштар берилген.

Катышуу – узак мөөнөттүү милдеттеме

Олуттуу катышуу мамлекеттик органдардын узак мөөнөттүү аракеттерин, ошондой эле акниеттүү саясий эрк менен ишенимди талап кылат.

Технология – катышуунун кошумча куралы

Маалыматтык жана коммуникациялык технологиялар (МКТ) катышуунун жаңы механизмдери менен куралдарын сунуштап, өз-ара аракеттешүү мейкиндигин кеңейтип, жооптуу өкмөттөрдүн ишинин майнаптуулугун арттырат.

Катышуу эмне үчүн маанилүү:

- Катышуу - **демократияны, укуктун үстөмдүгүн, социалдык инклюзияны жана экономикалык өнүгүүнү** илгерилетүүдө чечүүчү роль ойноп, бардык адам укуктарын илгерилетүүгө мүмкүнчүлүк берет.
- **Теңсиздик менен социалдык чыр-чатактарды азайтууда** катышуу өзгөчө талап кылынат.
- Айрым адамдардын жана топтордун мүмкүнчүлүктөрүн кеңейтүүдө жана **маргиналдашуу менен басмырлоону жоюуда** катышуу зор мааниге ээ.
- Чечимдерди кабыл алуу жоопкерчилиги жана алар боюнча отчет берүү милдети мамлекеттик органдарга жүктөлгөнүнө карабастан, коомдун ар кайсы тармагынын катышуусу **кабыл алынуучу чечимдердин сапатын жакшыртат.**
- Катышуунун натыйжасында, **чечимдерди кабыл алуу процесси кыйла салмактуу жана туруктуу болуп,** ал эми мамлекеттик мекемелердин иши кыйла майнаптуу, отчеттуу жана ачык-айкын болот. Бул, өз кезегинде, **мамлекеттин чечимдеринин легитимдүүлүгүн жогорулатып, коомдун бардык мүчөлөрүнүн аларга болгон тиешелүүлүк сезимин күчөтөт.**

Катышууга талап кылынган шарттар

Катышууга талап кылынган негизги шарттар кандай?

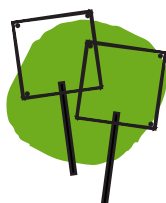
Катышуу үчүн ар бир адам бардык адам укуктарын толугу менен сыйлаган жана пайдаланган чөйрө талап кылынат.

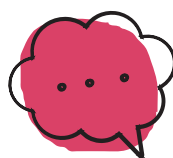
Жашоонун, физикалык кол тийбестиктин корголушу

Бардык адамдардын эркиндиги, коопсуздугу жана жеке жашоого болгон укугу

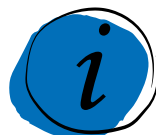
Тынч чогулуштар жана биригүү эркиндиги

Ой-пикирлер эркиндиги жана аларды эркин билдирүү

Теңчиликке жана басмырланбоого болгон укук

Маалыматка жетүү мүмкүнчүлүгү

Ушул шарттарды камсыз кылуу үчүн мамлекеттер эмне кылыш керек?

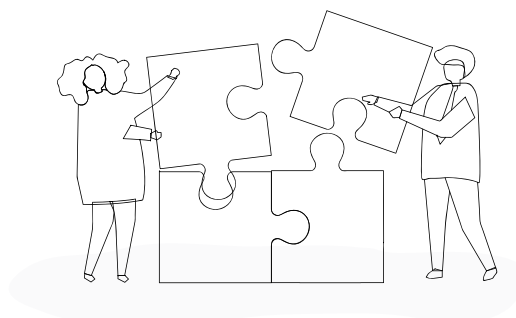

Эффективдүү катышуу үчүн жагымдуу саясий жана укуктук чөйрө

- Мамлекеттик иштерге катышуу укугун жүзөгө ашыруу үчүн конституциялык жана укуктук нормалар, ошондой эле эффективдүү укукту коргоо каражаттарынын түзүлүшү;
- Ой-пикирлер эркиндиги жана аларды эркин билдирүү укуктары, ошондой эле маалыматка жетүү укугу жана тынч чогулуштар жана биригүү эркиндиги корголушу керек. Ушул укуктар бузулган учурда майнаптуу укуктук коргоо каражаттары болушу керек;
- Жарандык коомдун субъекттеринин көзкарандысыздыгы жана плюралиزم колдоого ээ болушу керек;
- Жарандык коомдун улуттук, чет өлкөлүк же эларалык булактардан каржылоо каражаттарын алуу мүмкүнчүлүктөрүн негизсиз чектөөгө болбойт;
- ЖМКнын эркиндиги жана көзкарандысыздыгы мамлекеттин кийлигишүүсүнөн корголушу керек;
- Жарандык коомдун субъекттери, ошондой эле укук коргоочулар жана журналисттер, айрыкча, укук коргоочу аялдар жана журналист аялдар бардык коркунучтардан, кол салуулардан, репрессиялардан жана коркутуу аракеттеринен корголушу керек;
- Катышуу үчүн мамлекеттик бийлик органдарынын жана коомдун бардык мүчөлөрүнүн ортосунда ачык жана ак ниет, бири-бирин сыйлаган жана бири-бирине ишенген мамилелерди түзүү керектигин түшүнүү жана муну менен маакул болуу керек.

Теңчилик жана басмырлабоо

- Теңчиликке жана басмырлабоого болгон укуктар корголуп жана конституцияда, мыйзамдарда, стратегияларда жана программаларда басмырлоонун бардык түрлөрүнө тыюу салынышы керек;
- Басмырлоонун, айрыкча, кыз-келиндерге, жаштарга, майыптарга, жергиликтүү элдерге, кары-картаңдарга, азчылыктар топторунун өкүлдөрүнө, альбинизм белгилери бар адамдарга, лесбийлерге, гейлерге, бисексуалдарга, трансгендерлерге жана интерсексуалдарга жана басмырлоого кабылган башка топторго тийгизген кесепеттери таанылышы керек;
- Маргиналдашууга же басмырлоого дуушар болгон айрым адамдардын жана топтордун бирдей катышуусун колдоп жана камсыз кылган мыйзамдар, стратегиялар жана институционалдык механизмдер кабыл алынышы керек;
- Жергиликтүү элдер менен кеп-кеңештер өткөрүлүшү керек, өзгөчө, алардын кызыкчылыктарына байланыштуу чараларды кабыл алып же жүзөгө ашырууда.

Баарын эффективдүү укуктук коргоо

- Баары соттук, административдик жана башка мыйзамдык укуктук коргоо каражаттары менен камсыз кылынышы керек;
- Сот акыйкаттыгына жана келтирилген зыяндын ордун толтуруучу механизмдерге жетүү мүмкүнчүлүгүнө байланыштуу процесстер жана жол-жоболор тууралуу маалымат берилиши керек;
- Адам укуктарына байланыштуу эларалык укук, айрыкча, мамлекеттик иштерге катышуу укугу жаатындагы мүмкүнчүлүктөр кеңейтилип жана кесиптик даярдыктан өткөрүү боюнча сот органдарында иштегендерге жана юристтерге арналган программаларга колдоо көрсөтүлүшү керек;
- Улуттук укук коргоочу мекемелер мандат жана арыздарды кабыл алуу, ошондой эле көзөмөлдөө, докладдарды тапшыруу жана бузулган укуктарга чара көрүү үчүн ресурстар менен камсыз кылынып, алардын иштешине колдоо көрсөтүлүшү керек.

Мамлекеттик органдардагы жана коомдук милдеттерди аткарган жеке тараптардагы маалыматка жетүү укугу менен камсыз кылуу

- Адам укуктары жаатындагы эларалык укукка ылайык, конституцияларда жана мыйзамдарда маалыматка жетүү укугу корголушу керек;
- Маалыматка жетүү мүмкүнчүлүгүн жеңилдетүүчү жол-жоболор белгилениши керек, айрыкча, маргиналдашууга же басмырлоого дуушар болгон тараптар же топторго;
- Маалыматка жетүү укугунун жүзөгө ашырылышын мониторингдөө жана жалпыга маалымдоо үчүн көзкарандысыз жана калыс көзөмөлдөө механизми түзүлүшү керек.

Чечим кабыл алуу процессинин бардык аспектеринин ачыктыгына жана айкындуулугуна, ошондой эле мамлекеттик бийлик органдарынын отчеттуулугуна көмөктөшүү

- Мамлекеттик органдардын чечимдерди кабыл алуу процессинин бардык этаптарында ачыктык, айкындуулук жана отчеттуулук камсыз кылынышы керек;
- Мамлекеттик чечимдерди кабыл алууга катышкан коммерциялык ишканалар сыяктуу мамлекеттик эмес субъекттердин эффективдүү отчеттуулук механизмдери түзүлүшү керек;
- Ачыктык жана айкындуулук маданиятын жайылтууга колдоо көрсөтүлүшү керек.

Мамлекеттик иштерге катышуу укугун эффективдүү жүзөгө ашыруу үчүн укуктар менен мүмкүнчүлүктөрдү кеңейтүү жана окутуу

- Катышуу маданиятын өнүктүрүүгө жана адам укуктары, шайлоо жана саясий система жана мыйзам чыгаруучу, саясий жана институционалдык алкактар жөнүндө билимдерди кеңейтүүгө багытталган жарандык билим берүү программалары жүзөгө ашырылышы керек;
- Сабатсыздык, тил жана маданий тоскоолдуктар сыяктуу белгилүү бир көйгөйлөрдү эске алуу менен, маргиналдашууга жана басмырлоого кабылган айрым адамдарга жана топторго дараметти арттыруу жана билим берүү программалары сунушталышы керек.

Шайлоого катышуу

Адам укуктарынын жалпы декларациясы мезгил-мезгили менен өткөрүлүп турчуу жана чыныгы шайлоолордун ар бир адамга өз өлкөсүнүн мамлекеттик иштеринин жүргүзүлүшүнө катышуу мүмкүнчүлүгүн берген ролун баса белгилейт. Жарандык жана саясий укуктар жөнүндө эларалык пакт жарандарга добуш берүү жана шайлануу укугун берет. Аталган пактта шайлоочулардын эркин билдирүү эркиндигине кепилдик берүү үчүн шайлоолордо жалпы жана бирдей шайлоо укугу каралып, купуя добуш берүү жолу менен өткөрүлүшү керек деп баса белгиленет. Шайлоолор адам укуктары сыйланган шартта өткөрүлүшү керек.

Добуш берүү жана шайлануу укугун жүзөгө ашыруу боюнча сунуштар:

- Адам укуктары жаатындагы эларалык укукка жана катышуу принциптерине ылайык, **эффективдүү укуктук негиз** иштелип чыгышы керек;
- **Басмырлануучу топтордун жана аялдардын** шайлоолордогу өкүлчүлүгү жана бирдей шартта катышуусу күчөтүлүшү керек, башка чаралардын арасында төмөнкү жолдор менен:
 - шайлоо органдарында *атайын орундарды болүштүрүп коюу* жана *квоталар системаларын киргизүү*;
 - талапкерлигин көрсөткөндөрдүн же шайланган талапкерлердин арасында гендердик тең салмактуулуктун сакталышын камсыз кылган саясий партиялар үчүн *каржылык стимулдарды кароо, оюн талаасын теңдөө үчүн шайлоо өнөктүктөрүн каржылоо эрежелерин түзөтүү*, сыяктуу убактылуу өзгөчө чараларды көрүү;

- милдеттүү квоталар же атайын орундарды бөлүштүрүп коюу системаларынын **сакталышын көзөмөлдөгөн механизмдерди** кабыл алуу, сакталбагандыгы үчүн санкцияларды колдонуу;
- Аялдардын, жаштардын, азчылыктардын жана мүмкүнчүлүктөрү чектелген адамдардын мамлекеттик иштерди жүргүзүүдө катышуу жөндөмүн **басмырлоочу көз караштар жана аракеттер**, кесепеттүү гендердик стереотиптер жана жоромолдор **менен күрөшүүчү** демилгелерди иштеп чыгуу. .
- **көз карандысыз талапкерлер** шайлоого катышуу үчүн бирдей шарттар менен камсыз болушу керек;
- мамлекеттик **телерадиоберүү компанияларынын жана ЖМКдын** эрежелеринде шайлоо өнөктүктөрү жүрүп жаткан мезгилде бардык талапкерлер үчүн бирдей мүмкүнчүлүктөр каралганы жана жетиштүү обо убакыты жана ЖМКда басма сөз аянттары бар экендигине ишеним болууга тийиш;
- **шайлоочуларга катталууга** тоскоол болгон нерселер жоюлушу керек;
- шайлоо процессинин жүрүшүндө **талапкерлердин коопсуздугу** камсыз кылынышы керек;
- аракетке жөндөмсүздүгүнөн улам добуш берүү укугун чектеген мыйзамдарды өзгөртүү жана **мүмкүнчүлүктөрү чектелген**, өзгөчө акыл-эс жана психосоциалдык бузулуулары бар адамдар **добуш бере алышы үчүн** талап кылынган укуктук чаралар көрүлүшү керек;
- **мүмкүнчүлүктөрү чектелген адамдар үчүн** шайлоо процессинин бардык жактары **толук жеткиликтүү болушун** камсыз кылган чаралар көрүлүп, ошону менен катар:
 - мүмкүнчүлүктөрү чектелген адам **добуш бере алышы** үчүн **жардам берүүгө** уруксат берилиши керек;
 - жеткиликтүү **добуш берүү жол-жоболору жана каражаттары** менен камсыз кылынышы керек;
 - **шайлоо комиссияларынын кызматкерлери үчүн** мүмкүнчүлүктөрү чектелген адамдардын укуктары боюнча окуулар уюштурулушу керек;
 - **шайлоолор жана добуш берүү боюнча материалдар** предметтүү, жеткиликтүү жана колдонууга оңой болушу керек.
- **добуш берүү үчүн эң төмөнкү куракты жана шайлоодо талапкерлигин көрсөтүү үчүн эң төмөнкү куракты** макулдашуу маселеси каралышы керек;
- **алдын ала камоодо болгон адамдар** добуш берүү укугунан ажырабашы керек;
- **эркинен ажыратылып жазасын өтөп жаткан же жасын өтөп боштондукка чыккан адамдарга** добуш берүүгө автоматтык түрдө тыюу салган чара киргизилбеши керек;
- добуш берүүчү, добуштар эсептелүүчү жана жыйынтыктар чыгарылуучу жерлерди жеткиликтүү кылуу менен, **добуш берүү жана добуштарды эсептөө процесстерин көзкарандысыз көзөмөлдөөгө** көмөк көрсөтүлүшү керек;
- талапкерлердин **шайлоонун жыйынтыгын талашуу үчүн мүмкүнчүлүктөрү бар экендиги текшерилиши керек**. Укуктук коргоо каражаттары токтоосуз, жетиштүү, таасирдүү мүнөзгө ээ болуп, шайлоо календарына ылайык колдонулушу керек.

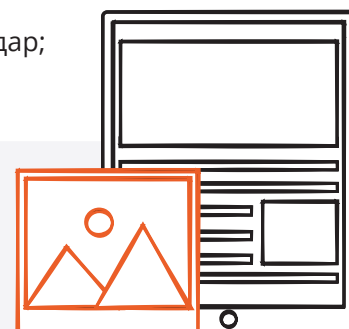
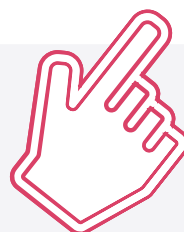
- **чет өлкөдө жүргөн** же өлкөдөн убактылуу чыгып кеткен жарандарга добуш берүү укугун камсыз кылуу мүмкүнчүлүгү каралышы керек;
- **мыйзамдуу жана кадимки узак мезгилге чейин жашоо мөөнөтү аяктаган жарандыгы жок адамдарга**, жок дегенде жергиликтүү шайлоолорго катышып, добуш берүү укугун берүү мүмкүнчүлүгү каралышы керек.

Шайлоолордон тышкары катышуу

Мамлекеттик иштерди жүргүзүү деген эмне?

Мамлекеттик иштерди жүргүзүү - мамлекеттик башкаруунун бардык жааттарын, ошондой эле эларалык, улуттук, регионалдык жана жергиликтүү деңгээлдерде саясатты иштеп чыгып, жүзөгө ашырууну камтыган кеңири түшүнүк. Ар кандай контексттерде жана төмөнкүдөй ар кандай механизмдерди же куралдарды колдонуу менен, мамлекеттик иштерди жүргүзүүгө түздөн-түз катышууга болот:

- веб-сайттар же платформалар;
- коомдук өнөктүктөр;
- көп тараптуу комитеттер же кеңештер/консультативдик органдар;
- коомдук угуулар;
- конференциялар жана талкуулар;
- консультациялар;
- жумушчу топтор.

Референдум
(улуттук, жергиликтүү...)

Элдик жыйын

Түз катышуунун мисалдары
(чыныгы жашоодо жана
Интернетте)

Коомдук талкуу жана
өкүлдөр менен диалог

Өзүн өзү уюштуруу,
ассоциациялар, чогулуштар...

А) Мамлекеттик бийлик органдарынын чечимдерди кабыл алуу процессинде катышуусун камсыз кылган мекемелер

Мамлекеттер маргиналдык тараптар жана топтор үчүн жеткиликтүү болгон туруктуу консультативдик түзүлүштөрдү түзүшү керек, мисалы:

- өкмөттүн ишинде катышууну координациялоочу органдар;
- министрликтерде катышуунун координаторлору же кураторлору;
- мамлекеттик мекемелер жана жарандык коом менен биргелешкен кеңештер;
- комитеттер же жумушчу топтор жана башка органдар;
- мамлекеттик бийлик органдарынын жана жарандык коомдун субъекттеринин ортосундагы катышууну колдоо тууралуу алкактык макулдашуулар.

Мындай түзүлүштөр чечимдерди кабыл алуу процесстеринде катышууну мамлекеттик органдар да, коомчулук да түшүнүп, кабыл алып жана жигердүү жүзөгө ашырып жатат деп кепилдик бере алышат. Башкача айтканда, бул түзүлүштөр:

- › Коомчулуктун катышуусу менен иштелип чыгышы керек

- › Коомчулуктун пикирин чечимдерди кабыл алуу процессине киргизүүчү канал болушу керек

- › Каржылык жана адамзат ресурстары болуп, колдоого ээ болушу керек

- › Жеткиликтүү, инклюзивдүү, гендердик жактан тең салмактуу, репрезентативдүү болушу керек

Мамлекеттер балдардын курагын, гендердик аспектерди, инклюзивдүүлүк жана коопсуздук маселелерин эске алган, балдардын жигердүү катышуусунун аларга жагымдуу болгон механизмдерин түзүү менен, балдардын өз көз-караштарын эркин билдирүү жана пикирлеринин угулушуна болгон укугун камсыз кылышы керек

В) Ар кандай этаптарда жигердүү катышуу чаралары

Чечимдер кабыл алынганга **чейин** катышуу:

Чечимдер **кабыл алынып жатканда** катышуу:

Чечимдер кабыл алынгандан **кийин** катышуу:

Чечимдин аткарылышын мониторингдөө жана баалоо:

- Мамлекеттердин тийиштүү мыйзамдарды, стратегияларды, долбоорлорду же программаларды жүзөгө ашыргандыгын баалоо үчүн тийиштүү алкактарды (формаларды) иштеп чыгуу керек.
- Коомчулук чечимдердин жүзөгө ашырылышын мониторингдөө жана баалоодо майнаптуу катышууну камсыз кылган негизги маалыматка жете алышы керек.
- Мониторингдөө менен баалоодо катышууда коомдук көзөмөл, мамлекеттик чыгымдарды көзөмөлдөгөн изилдөө иштери, жамааттардын баалоо карталары, коомдук текшерүүлөр, айкындуулукту камсыз кылган порталдар, коомдук ЖМК, коомдук угуулар сыяктуу социалдык жоопкерчилик куралдары колдонулушу керек.

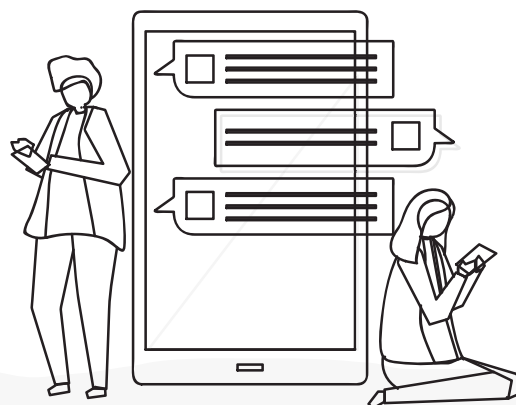
с) Катышууну чыңдоо үчүн МКТ колдонуу

Маалыматтык жана коммуникациялык технологияларды колдонуу менен катышууда кадимки катышуунун принциптери сакталышы керек. Маалыматтык-коммуникациялык технологиялар кеңири коомчулукка ар кандай иш-чараларга жигердүү катышуу мүмкүнчүлүгүн берген, мисалы, өнүгүү мыйзамдарын жана стратегияларын сунуштап, талкуулап жана аларга добуш берүү сыяктуу мейкиндиктер менен мүмкүнчүлүктөрдү түзүүдө колдонулушу керек. Маалыматтык-коммуникациялык технологияларды, өзгөчө аялдарга, майыптарга, кары-картаңдарга, айыл жеринде жашаган адамдарга жана жергиликтүү элдерге кеңири жеткиликтүү кыла турган майнаптуу чараларды иштеп чыгып, жүзөгө ашыруу керек.

ЖМКнын жардамы менен окутуу жана санариптик сабаттуулукту арттыруу программалары

Интернет аркылуу толук кандуу катышууну камсыз кылып, катышуу процесстерин жүзөгө ашырууга жооптуу болгон мамлекеттик кызмат адамдарын камтуу үчүн расмий жана расмий эмес окуу программаларына киргизилиши керек.

Видеоконференциялар

MO платформалары

Инновациялык жана туруктуу катышуу түзүлүштөрү

Онлайн-куралдар
(мисалы, сурамжылоолор)

Иш-чараларды Интернет аркылуу трансляциялоо

Мамлекеттик иштерди жүргүзүүдө катышуу укугу - эларалык жана регионалдык деңгээл

Мамлекеттик иштерди жүргүзүүдө катышуу укугунда эларалык жана регионалдык деңгээлдердеги саясатты иштеп чыгып, жүзөгө ашыруу аракети камтылат. Регионалдык жана эларалык деңгээлдерде кабыл алынган чечимдер улуттук мыйзамдарга, саясатка жана иш-тажрыйбага таасир эте тургандыктан, адам укуктарынын бир кыйла жүзөгө ашырылышына көмөктөшө алат. Андыктан мындай чечимдер кимдин кызыкчылыктарына тийиштүү болсо, ошолордун катышуусу менен ачык-айкын кабыл алынып, алар боюнча отчет берилиши керек. Эларалык уюмдардын кеңешмелеринде, механизмдеринде жана форумдарында чечимдерди кабыл алуунун бардык этаптарында жарандык коомдун субъекттеринин катышуусун колдоо керек.

- Мамлекеттер **ой-пикирлерди билдирүү эркиндигине жана тынч чогулуштар жана биригүү эркиндигине болгон** укуктарды, ошондой эле эларалык жана регионалдык деңгээлдерде катышуу укуктарын сыйлап, коргоп жана колдошу керек.
- Мамлекеттер **катышуу эрежелеринин жана жол-жоболорунун так жана ачык-айкын топтомун** кеңири жайылтуу боюнча эларалык форумдарды колдошу керек.
- **Чогулуштарда аккредитациялоо** критерийлери объективдүү жана кеңири болушу керек. Каттоодон өткөрүү боюнча жол-жоболор түшүнүктүү болушу керек.
- Катышуучуларга процесске байланыштуу **маалымат**, документтер, комментарийлер жазылган жумушчу кагаздар жана веб-сайттар жеткиликтүү болушу керек. Эларалык уюмдар **адам укуктары жаатындагы эларалык укук** боюнча маалыматка жетүү эрежелерин кабыл алышы керек.
- Эларалык жана регионалдык форумдар **басмырлоосуз катышуу мүмкүнчүлүгүн бериши керек**. Мамлекеттер эларалык уюмдардын жарандык коомдун субъекттерин негизсиз аккредитациялабай койбошу, аккредитацияны атайылап артка кайтарбашы же аккредитацияга тапшырылган өтүнмөлөрдү кароо мөөнөтүн узартпашы керек.
- Чогулуштарда катышкан жарандык коомдун өкүлдөрү **өзүлөрүн коопсуз сезип, репрессияларга алынбай турганын билиши керек**. Коркутуп-үркүтүүлөр же репрессиялар орун алса, мамлекеттер бардык айыптоолорду иликтеп, таасирдүү укуктук коргоо каражаттарын сунуштап, ушундай окуяларды болтурбай турган чараларды көрүшү керек.

- Жарандык коомдун уюмдары үчүн **байкоочунун, консультанттын же катышуучунун статусун берүүчү объективдүү, макулдашылган жана айкын критерийлер болушу керек.**
- Эл аралык форумдарда, айрыкча, укук коргоочу аялдардын жана жергиликтүү жарандык коомдун уюмдарынын **толук кандуу жана тең укуктуу катышуусун камсыз кылуу** үчүн каражаттар бөлүнүшү керек.
- Коомчулуктун өкүлдөрүнүн эларалык форумдарда катышуу **дараметин жогорулатуу** керек, айрыкча, ушундай катышууну жөнгө салуучу жол-жоболорду жакшы билбеген тараптардын, мисалы, маргиналдашууга жана басмырлоого кабылгандар менен иштеген жергиликтүү уюмдардын.
- Бардык эларалык форумдарда кабыл алынган чечимдердин **жыйынтыктарын** жеткиликтүү форматтарда жана жергиликтүү тилдерде жайылтуу керек.

ЖАРАНДЫК КООМ КАТЫШКАН ЖАКШЫ ТАЖРЫЙБА: БУУнун бир катар келишимдик органдары ЭКОСОС статусун талап кылбаган катышуу ыкмаларын сунуштоодо. Мисалы, Кыйноолорго каршы комитет жана Экономикалык, социалдык жана маданий укуктар боюнча комитет жазуу жүзүндө маалымат берген жарандык коомдун уюмдарына брифингдер менен расмий эмес түшкү тамак жолугушууларга уруксат берсе, ал эми Расалык басмырлоону жоюу комитети мүчө мамлекеттер, өкмөттөр аралык жана бейөкмөт уюмдар ачык пленардык отурумда өз пикирлерин билдире алышкан тематикалык талкууларды такай өткөрүп турат.

МААЛЫМАТТЫК-КОММУНИКАЦИЯЛЫК ТЕХНОЛОГИЯЛАР КОЛДОНУЛГАН ЖАКШЫ ТАЖРЫЙБА Жарандык коомдун уюмдары алыс аралыктан жана каржылык себептерден улам, Женевада же Нью-Йоркто өткөн сессияларга кээде катыша албай кала турганын эске алуу менен, БУУнун айрым келишимдик органдары жарандык коомдун уюмдарына тийиштүү Комитет менен видеобилдирүүлөр, теле- же видеоконференция аркылуу иштешүүгө уруксат берет.

